

T.C.

KAHRAMANMARAŞ STU İMAM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'AN'A GÖRE KİŞİSEL GELİŞİM

Mustafa BADEM

DOKTORA TEZİ

KAHRAMANMARAŞ

EYLÜL - 2024

T.C.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'AN'A GÖRE KİŞİSEL GELİŞİM

DANIŞMAN: Prof. Dr. Ahmet Z

Mustafa BADEM

DOKTORA TEZİ

KAHRAMANMARAŞ

EYLÜL - 2024

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ÖZET

DOKTORA TEZİ

KUR'AN'A GÖRE KİŞİSEL GELİŞİM

Mustafa BADEM

Danışman : Prof. Dr. Ahmet ÖZ
Yıl : 2024, Sayfa: VIII+189

Jüri	: Prof. Dr. Ahmet ÖZ	(Başkan)
	: Prof. Dr. Fatih TİYEK	(Üye)
	: Doç. Dr. Mustafa ÇOBAN	(Üye)
	: Doç. Dr. Ahmet AKBAŞ	(Üye)
	: Doç. Dr. Eyyüp TUNCER	(Üye)

Kişisel gelişim, nitelikli bir hayat sürmek için bireylerin kendisini istek ve hedefleri doğrultusunda donanımlı hale getirmesidir. Gerek fizikî yetenekler yönünden gerekse duygusal yönden kendisini geliştiren birey, hayatın inişli çıkışlı süreçlerinde maddî ve manevî dayanıklılık kazanmaktadır. Bu dayanıklılık, hedeflere doğru ilerlerken daha güçlü ve emin adımlar atılmasına vesile olmaktadır.

Kişisel gelişim çalışmaları, bireylerin hayata bakışını gözle görülür biçimde etkilemektedir. Bu etkilenme genellikle olumlu yöndedir. Ancak dinî, kültürel ve bireysel anlayış farklarından kaynaklanan birtakım olumsuz düşünceler de bu çalışmaların içeriğinde yer almaktadır. Bu da kişisel gelişimini gerçekleştirmek isteyen bireyleri yalnızca sevk etmektedir. Bu nedenlerle kişisel gelişimin faydalı olan ve problem teşkil eden yönlerinin Kur'an ışığında ortaya konulması gayesiyle böyle bir çalışma yürütülmüştür.

Kur'an, müstakil bir kişisel gelişim kitabı değildir. Ancak onda kişisel gelişimle ilişkilendirilebilecek önemli görüşler bulunmaktadır. Öne sürülen görüşler diğer kişisel gelişim kitaplarından farklı ve orijinaldir. Zira onun görüşlerini benimseyen birey ve toplumlar, önemli başarılar elde etmiştir. İman, ahlâk ve ameli birleştiren yapısı, bu başarıların en önemli nedenidir. Çünkü Kur'an'da, sadece dünya endeksli bir hayat anlayışı reddedilmektedir. Onda ortaya konulan görüşler, aşkın bir yaratıcının varlığı merkeze alınarak ölümden sonraki hayata uzanmaktadır. Dünya hayatında tam olarak tesis edilemeyen adalet, ödül, ceza gibi hususların, ahirette tesis edileceği bildirilmektedir. Onun kişisel gelişim öğretileri, bu inanç üzerine bina edilmektedir.

Kur'an'da itikâdî ve ahlâkî anlayış tesis edildikten sonra sorumluluk, azim, sabır, istikrar, çalışkanlık, ölçü, denge, tedbir, tevekkül, özgüven, birlik, beraberlik, öz eleştiri, ibret alma, hatada ısrarcı olmama, etkili iletişimde bulunma, kabiliyete uygun işlere yönelme gibi hususlar teşvik edilmektedir. Meşru başarı ve kazanımları zedeleyecek hususlar ise yerilmektedir. Neticede bu öğretileri dikkate alan her bireyin dünya ve ahirette kazançlı çıkacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, tefsir, kişisel gelişim, değerler eğitimi, karakter eğitimi, kişilik eğitimi

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES

ABSTRACT

PhD THESIS

KUR'AN'A GÖRE KİŞİSEL GELİŞİM

Mustafa BADEM

Supervisor : Prof. Dr. Ahmet ÖZ
Year : 2024, Pages: VIII+189
Jury : Prof. Dr. Ahmet ÖZ (Chairperson)
: Prof. Dr. Fatih TİYEK (Member)
: Doç. Dr. Mustafa ÇOBAN (Member)
: Doç. Dr. Ahmet AKBAŞ (Member)
: Doç. Dr. Eyyüp TUNCER (Member)

Personal development is the process by which individuals equip themselves in line with their desires and goals in order to live a quality life. Individuals who develop themselves both physically and emotionally gain material and spiritual endurance in the ups and downs of life. This endurance enables stronger and more confident steps to be taken towards goals.

Personal development studies visibly affect individuals' perspective on life. This effect is generally positive. However, some negative thoughts stemming from religious, cultural and individual understanding differences are also included in the content of these studies. This leads individuals who want to achieve personal development astray. For these reasons, such a study was conducted with the aim of revealing the beneficial and problematic aspects of personal development in the light of the Quran.

The Quran is not an independent personal development book. However, it contains important views that can be associated with personal development. The views put forward are different and original from other personal development books. Because individuals and societies that have adopted its views have achieved significant success. Its structure that combines faith, morality and action is the most important reason for these successes. Because the Quran rejects a life that is solely focused on the world. The views put forward in it extend to the life after death by focusing on the existence of a transcendent creator. It is stated that issues such as justice, reward and punishment, which cannot be fully established in worldly life, will be established in the hereafter. Its personal development teachings are built on this belief.

After the belief and moral understanding is established in the Quran, responsibility, perseverance, patience, stability, diligence, measure, balance, precaution, trust, self-confidence, unity, solidarity, self-criticism, taking lessons, not insisting on mistakes, communicating effectively, Issues such as turning to jobs that suit one's abilities are encouraged. Issues that would damage legitimate success and achievements are denigrated. As a result, it is hoped that every individual who takes these teachings into consideration will benefit in this world and the hereafter.

Keywords: Quran, Tafsir, Self-improvement, Values education, Character education, Personality education

ÖN SÖZ

İnsanlar, ihtiyaçlarını temin etmek ve hayatın yüklediği sorumlulukların üstesinden gelebilmek için kendilerini donanımlı hale getirme gayreti içerisinde olmuştur. Hayatı olabildiğince kolaylaştırmak, anlamlandırmak, kaliteli bir seviyeye ulaştırmak ve kazançlı hale getirmek için çeşitli arayışlar içerisine girmiştir. Dolayısıyla bu gibi isteklerine anlamlı ve tatmin edici cevaplar bulabilmek adına akla, tecrübeye, bilime ve çeşitli kaynaklara başvurmuştur. Bu çabalar neticesinde zamanla önemli bir müktesebat birikmiştir. Bu müktesebatın sistemli hale getirilmesiyle de “kişisel gelişim” olarak adlandırılan bir alanın doğduğu söylenebilir.

Kişisel gelişim, bugünkü sistemiyle ilk olarak batıda ortaya çıkmıştır. Ancak zihinleri hümanizm, pozitivizm, sekülerizm, materyalizm gibi akımların gölgesinde şekillenen birtakım kimseler, maalesef kişisel gelişimin muhtevasına bu akımların problemli yönlerini ve ideolojilerini sirayet ettirmiştir. Bunun yanında dünyanın çeşitli bölgelerinde de popüler olan kişisel gelişim çalışmalarının içerisine, o bölgenin dinî inanç ve kültürel anlayışından kaynaklanan problemli düşünceler girmiştir. Normal şartlarda bireyler için faydalı olabilecek kişisel gelişim öğretileri içerisine sızan bu akımların problemli yönleri, faydanın yanında çeşitli zararları da barındırmaktadır. Buna mukabil zararlı öğretilerin faydalı olanlarından olabildiğince ayrıştırılması için tahrif edilmemiş dinî ve yozlaşmamış kültürel kaynaklardan mülhem çalışmalar da ortaya konulmuştur. Bu çalışma da bahsedilen amaca matuf olarak Kur'an'ın bakış açısıyla bir kişisel gelişim modeli ortaya koyabilme düşüncesiyle ele alınmıştır.

Tarihin Kur'an ile yollarının kesiştiği ve onun tam olarak tatbik edildiği dönemler incelendiğinde toplumda pozitif yönde önemli değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Kişiler ve toplumlar üzerinde başka bir kitabın bu denli pozitif dönüşüm gerçekleştirdiğine dair bir örneğe rastlamak nadir karşılaşılan bir durumdur. Kur'an'da ortaya konulan hükümler vesilesiyle İslâm tarihinde örnek bir toplum inşa edilmiştir. Bu toplum, Kur'an'ın iklimini kuşattığı Mekke ve Medine civarının dini ve kültürel yapısını hayret verici bir nitelikte değiştirmiştir. Bilgisiz bir toplumun ilimle iştilal etmeye başlaması, cahil olarak nitelendirilebilecek insanların doğruyu bulup ona yönelmesi, dalalette olanların hidayete ermesi dikkatleri çeken önemli hususlardır. Bunlara ek olarak ataletten aksiyona geçmeye, tüketim kültüründen üretim anlayışına, sömürülen olmaktan medeniyet inşa etmeye, bireysellikten birliğe ve kardeşliğe yönelik belirgin dönüşümler vahyin öğretilerini tatbik etmekle mümkün olmuştur. Dolayısıyla bu başarıların elde edilmesine vesile olan Kur'an öğretilerinin doğru anlaşılması ve hayata tatbik edilmesi önem arz etmektedir.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra da Kur'an'a göre hareket eden kişi ve toplumlar, fetihler ile dünya coğrafyasının önemli bir kısmına hükmeder hale gelmiş, ilimde ve bilimde önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir. Bu kazanım ve başarıların Kur'an'da ortaya konulan hükümlerin çoğunlukla doğru bir şekilde anlaşılıp tatbik edilmesiyle gerçekleşmiş başarılar olduğu görülmektedir. Kur'an'ın inşa etmeyi hedeflediği kişilik ve toplum yapısı ile bu başarıların, bugün de elde edilebileceği düşünülmektedir. Bu nedenle böyle bir çalışmanın, kişisel gelişimini İslâmî zeminde ve muteber düzeyde gerçekleştirmek isteyenlere ışık tutacağı umulmaktadır.

Mustafa BADEM

KAHRAMANMARAŞ / EYLÜL-2024

TEŞEKKÜR

Çalışmada emeği geçen, bilgi ve tecrübelerini aktaran başta danışmanım Prof. Dr. Ahmet Öz'e; hocalarım Prof. Dr. Zekeriya Pak, Prof. Dr. Abdulkadir Evgin, Prof. Dr. Ahmet Abay, Prof. Dr. Fatih Tiyek, Doç. Dr. Mustafa Çoban, Doç. Dr. Alpaslan Alkış'a; sunduğu hizmetlerle işlerimizi kolaylaştıran fakültemizin emektarı Mehmet Karataş abimize ve fakülte çalışanlarımıza, ayrıca bugüne kadar küçük büyük emeği geçen ve adını zikredemediğim bütün herkese canıgönülden teşekkürlerimi sunarım.

Mustafa BADEM

KAHRAMANMARAŞ-2024

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: bin, ibn (Oğlu)
bk.	: Bakınız
b.y.	: Basım Yeri Yok
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
drl.	: Derleyen
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
krş.	: Karşılaştırınız
MÖ	: Milâttan önce
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölüm tarihi
sad.	: Sadeleştiren
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve diğerleri
yy.	: Yüzyıl
y.y.	: Yayıncı Yok

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖN SÖZ	III
TEŞEKKÜR.....	IV
KISALTMALAR LİSTESİ.....	V
İÇİNDEKİLER	VI
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	2
1.4. Konuyla İlgili Önceki Çalışmalar	2
2. YAYGIN KİŞİSEL GELİŞİM ANLAYIŞININ KRİTİĞİ	4
2.1. Kişilik Kavramı.....	4
2.2. Kişilik ile İlgili Önemli Kavramlar	5
2.2.1. Karakter / Seciye.....	6
2.2.2. Mizaç/Huy.....	6
2.2.3. Ahlâk.....	6
2.2.4. Fıtrat.....	7
2.2.5. Benlik.....	8
2.2.6. Nefis.....	8
2.2.7. Yetenek	9
2.3. Kişiliğin Oluşumuna ve Gelişimine Etki Eden Faktörler.....	10
2.4. Kişilik Eğitimiyle İlgili Öne Çıkan Yaklaşımlar.....	11
2.4.1. Tasavvufi Yaklaşım	11
2.4.1.1. Letâif-i Hamse.....	12
2.4.1.2. Kalp Tasfiyesi	15
2.4.1.3. Nefsin Tezkiyesi.....	16
2.4.2. Psikolojik Yaklaşım.....	20
2.4.3. Biyolojik Yaklaşım	24
2.5. Kişisel Gelişim ve NLP.....	25
2.5.1. Kişisel Gelişimin Tarihçesi.....	26
2.5.2. Kişisel Gelişimin Amacı	29
2.5.3. Kişisel Gelişim ve Din.....	29
2.5.4. Kişisel Gelişim ve Kültür.....	31
2.5.5. Kişisel Gelişim ve Toplum	31
2.5.6. Kişisel Gelişim ve Karakter Eğitimi	32
2.5.7. Kişisel Gelişim Çalışmalarının Temaları.....	34

2.5.7.1. Başarı Endeksli Çalışmalar	34
2.5.7.2. Sağlıklı Yaşam Konulu Çalışmalar	36
2.5.7.3. Nitelik Artırma ve Geliştirme Üzerine Yapılan Çalışmalar	37
2.5.7.4. Dinî ve İnsanî Değerler Temelli Çalışmalar.....	37
2.5.7.5. İnsan Psikolojisi Dikkate Alınarak Yapılan Çalışmalar	38
2.5.7.6. Karşı Cinsi Etkileme ve Cinsellik Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	40
2.5.7.7. Liderlik ve Örgütsel Gelişim Üzerine Yapılan Çalışmalar	41
2.5.7.8. Ezoterizm İçeren Çalışmalar	42
2.5.7.9. Akademik Çalışmalar	44
2.5.8. Kişisel Gelişim ile İlgili Problemler	45
2.5.8.1. Üslup ve Yöntem Problemi	45
2.5.8.2. Abartılı Motivasyon İfadeleri.....	46
2.5.8.3. Başarının Kutsallaştırılması	48
2.5.8.4. Bencilliğin Teşvik Edilmesi	49
2.5.8.5. Stresi Körukleyen Yoğun Tempo.....	51
2.5.8.6. Kültürel ve Dinî Algı Sorunları.....	51
3. KUR'AN'IN KİŞİSEL GELİŞİME YAKLAŞIMI.....	54
3.1. İtikâdî Bağlamda Kişisel Gelişim	54
3.1.1. Tevhîd Anlayışı.....	55
3.1.2. Allah'ın Rızasına Göre Hareket Etme	62
3.1.3. Allah'a Tevekkül Etme	63
3.1.4. Dünya Hayatının İmtihan Olduğu Bilinci	68
3.1.5. Korku ve Ümit Dengesi	69
3.2. Ahlâkî Bağlamda Kişisel Gelişim	70
3.2.1. Dürüst Olma.....	72
3.2.2. Adil Olma	74
3.2.3. İhlâslı Olma.....	75
3.2.4. İhtirasları Kontrol Altına Alma.....	77
3.2.5. Nefse Hâkim Olma	79
3.2.6. Tatlı Dilli, Yumuşak Huylu ve Alçakgönüllü Olma	83
3.2.7. Öfkeyi Kontrol Altına Alma	87
3.2.8. Zan, Tecessüs, Nemîme, Gıybet ve Alaydan Kaçınma.....	90
3.2.9. Sevgi, Merhamet ve Hoşgörü Sahibi Olma	92
3.3. Kur'an'ın Kişisel Gelişime Dair Genel Bildirimleri	96
3.3.1. Sorumluluk Sahibi Olma.....	96
3.3.2. Dua Bilinci	98
3.3.3. Kabiliyete Uygun İşlere Yönelme.....	104
3.3.4. Konfordan Fedakârlık Yapma.....	106

3.3.5. Azimli ve İstikrarlı Olma	108
3.3.6. Sabır, Kanaat ve Şükür Bilincine Sahip Olma	112
3.3.7. Zamanı ve Kaynakları Doğru Kullanma	115
3.3.8. Helal Kazanç Peşinde Koşma	120
3.3.9. Yapılan İşlerde Ölçülü ve Dengeli Olma	121
3.3.10. İstişareye Önem Verme	124
3.3.11. İhtiyatlı Olma	127
3.3.12. Kolaylık Sağlama	129
3.3.13. Özgüvenli Olma	130
3.3.14. Hatalardan Ders Çıkarma	133
3.3.15. Geçmişten İbret Alma	135
3.3.16. Birlik ve Beraberliğe Önem Verme	137
3.3.17. Bahanelerin Ardına Sığınmama	140
3.3.18. Eleştiriye Açık Olma ve Öz Eleştiri Yapabilme	143
3.3.19. İyiliği Hayata Hâkim Kılma	147
3.3.20. Etkili İletişim ve Beden Dili Becerisine Sahip Olma	153
3.4. Kişisel Gelişimin Kur'an'a Göre Değerlendirilmesi	157
4. SONUÇ	167
KAYNAKÇA	171
ÖZ GEÇMİŞ	0

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Kur'an'ın insanlık tarihinde en son indirilen ilahî kitaptır. 23 yıllık bir süreç içerisinde muhataplarını eğitmek için peyderpey indirilmiştir. Kıyamete kadar insanların kendini geliştirmelerine ve hayatlarını düzenlemelerine dayanak olacak olan bu ilahî müdahale, indirilişinden bugüne kadar Müslümanlar tarafından tecrübe edilerek kabul görmüştür. Nitekim söz konusu bu öğretilerin, muhatapları çeşitli düzeylerden alarak insanlar tarafından muteber kabul edilebilecek önemli bir seviyeye ulaştırdığı görülmektedir. Bu tez çalışmasında, kişisel gelişimin Kur'an'a göre nasıl bir içeriğe ve eğitim metoduna sahip olduğu, Kur'an kişisel gelişim kapsamında bireylere ve topluma neleri öneriyor akademik usul ve esaslara göre sunulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada şu hususlara yer verilmiştir:

- 1) Kişilik ile ilgili temel kavramlar ve yaklaşımlar
- 2) Kişiliğin oluşumu ve gelişimine etki eden faktörler
- 3) Kişisel gelişimin içeriği, tarihçesi ve amaçları
- 4) Kişisel gelişimin din, kültür ve insani değerler ile olan ilişkisi
- 5) Kişisel gelişimin alanları ve bu alanlar üzerine yapılan çalışmalar
- 6) Kişisel gelişimin sosyal bilimler açısından tasvip edilen ve eleştirilen yönleri
- 7) Kur'an'ın eleştirdiği ve tasvip ettiği kişisel gelişim modeli ve bu modele Kur'an'dan referanslar
- 8) Kişisel gelişimin Kur'an'a göre değerlendirilmesi

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Kişisel gelişim, her insanın bireysel olarak kendini geliştirmesi için ortaya çıkmış informel bir eğitimidir. Doğru bilgilerle uygulandığında bireyler üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır. Bu faydadan dolayı kişisel gelişim alanında çok miktarda çalışma yapılmıştır. Ancak yapılan bu çalışmalarda, referans alınan temel ideolojilerden kaynaklı olarak faydanın yanında zararlı anlayışlar da empoze edilmektedir. Bir hayli çok olan bu çalışmalar, zaman zaman çeşitli açılardan ele alınarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ancak kişisel gelişimin Kur'an penceresinden ele alındığı müstakil bir akademik çalışmaya, yapılan araştırmalar neticesinde rastlanamamıştır. Bu nedenle böyle bir çalışmanın akademik müktesebata zenginlik katacağı düşünülmüştür.

Kur'an, olgunlaşmamış haldeki insanı, kâmil insan mertebesine erdirmek için çeşitli ilkeler ortaya koyarak yol göstermektedir. Kur'an'ın bu hususta kişisel gelişimle ilişkilendirilebilecek önemli bildirimleri bulunmaktadır. Bu bildirimler, onun dünya ve

ahiret mutluluğunu elde etmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu açıklamalarla ilişkili olarak ele alınan tezimizin amacı, Kur'an'ın kişisel gelişim ile ilişkilendirilebilecek temel ilkeleri ve bildirimlerini tespit etmektir. Böylece Kur'an'a göre kişisel gelişimini şekillendirerek kendini gerçekleştirmek isteyen bireylere derli toplu bilgiler sunulmuş olacaktır. Bu nedenle yapılan çalışmanın tarafımızca sosyal ve dinî bilimler alanı açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Kişisel gelişim alanında yapılan çalışmaların sayısı çok olduğu için bütün çalışmaları incelemek mümkün değildir. Araştırmanın birinci bölümüne, kişisel gelişimin çeşitli alanları üzerine telif edilmiş 200 örnek kitabın ve internet ortamındaki videoların incelenmesiyle başlanmıştır. Bunlarla birlikte konu ile ilgili akademik olarak ele alınmış çalışmalardan okuma ve inceleme yapılmıştır. Daha sonra bu veriler ışığında kişisel gelişim alanına dair bilgiler derlenmiştir. Bu safhada “Yaygın Kişisel Gelişim Anlayışının Kritiği” başlığı altında, elde edilen verilerden fadalanılarak birinci bölümün alt başlıkları ile birlikte taslağı oluşturulmuştur.

Birinci aşamada yapılan bu çalışmadan sonra “Kur'an Açısından Kişisel Gelişim” başlığı altında, Kur'an'daki kişisel gelişimle ilişkilendirilebilecek bildirimler tespit edilmeye çalışılmıştır. Burada Kur'an'a uyan ya da aykırı olan tavsiye ve telkinler yer yer ilgili hadisler ile de desteklenmiştir. Son olarak kişisel gelişim söylemlerinin Kur'an açısından değerlendirilmesi yapılmıştır.

1.4. Konuyla İlgili Önceki Çalışmalar

Kişisel gelişimle ilgili YÖK'ün veri tabanından yapılan araştırmaya göre tefsir alanında konuyla alakalı sadece Ahmet Abay'ın *Kur'an'da Kişilik Eğitimiyle İlgili İlkeler*¹ isimli doktora tezi çalışmasına ulaşılabilmiştir. Bu çalışmanın Kur'an'ın kişilik eğitimi üzerine ortaya koyduğu ilkeleri kapsayıcı biçimde ele alan bir çalışma olduğu görülmektedir. Ancak *Kur'an'a Göre Kişisel Gelişim* başlığıyla ele alınan çalışmamız, çağımızda “Kişisel Gelişim” adıyla yaygınlık kazanmış çalışmaları Kur'an penceresinden inceleyen ve kişisel gelişimin Kur'an'a göre nasıl olması gerektiğini ortaya koyma gayesi güden bir çalışmadır. Dolayısıyla ele alınan bu çalışmanın amacı, mezkûr çalışmadan farklıdır. Bununla birlikte adı geçen çalışma teze önemli oranda katkı sağlamıştır.

Konuyla ilgili bir diğer çalışma Hüseyin Peker'in *Allah'ın Boyasıyla Boyanmak; Kur'an'da Kişisel Gelişim*² isimli eseridir. Bu eser incelendiğinde farklı bir bakış açısıyla

¹ Ahmet Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012).

² Hüseyin Peker, *Allah'ın Boyası ile Boyanmak: Kur'an'da Kişisel Gelişim* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015).

yazıldığı görülmektedir. Zira Peker'in çalışmasında Kur'an'ın temel ilkelerine aykırı bir şekilde ortaya konulmuş kişisel gelişim sloganları üzerine kapsamlı ve sistematik bir tahlil yapılmamıştır.

Kişisel gelişim konusu akademik olarak çeşitli ilim dalları açısından da ele alınmıştır. Bunlar: Müberra Çakmak'ın *Tasavvufî Eğitimde Kişilik Gelişimi ile Günümüz Kişisel Gelişiminin Karşılaştırılması*;³ Abdurrahman Hakan Karayılan'ın *Kişisel Gelişim Sisteminin Kelam İlmi Açısından Değerlendirilmesi*;⁴ Behlül Tokur'un *Kişisel Gelişim (NLP) - Din İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*⁵ adlı yüksek lisans tezleridir. Bu eserler içerik olarak incelendiğinde yapılacak çalışma ile ortak yönleri bulunsa da farklı ilim dalları açısından yapılan çalışmalardır. Bunların dinî zeminde ortaya konulan kişisel gelişim çalışmaları açısından bir zenginlik olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Bu çalışmalara ek olarak tespit edilebildiği kadarıyla, Esat Demir'in *Kur'an ve Kişisel Gelişim*;⁶ Aydın Adaklı'nın *Kur'an Işığında Kişisel Gelişim*;⁷ Arzum Koyuncu'nun *Kur'an'ın Işığında Surelerin İniş Sırasına Göre Kişisel Gelişim Yorumları*;⁸ Kemal Topçu'nun *Ayet ve Hadislerle Kişisel Gelişim*;⁹ Meryem Avcı'nın *Kişisel Gelişimin Kur'an'daki Yeri*;¹⁰ Vedat Aydın'ın *İslam'a Göre Kişisel Gelişim*¹¹ isimli kitap çalışmaları vardır. Ancak bunlar incelendiğinde, değerli bilgiler içermekle birlikte akademik bir formatta ele alınmadığı görülmüştür.

Bahsedilen çalışmalar her ne kadar dinî mefhumlar gözetilerek ortaya konulan eserler olsa da yaygın kişisel gelişim kitaplarının sayısının yanında Kur'an menşei kişisel gelişimle alakalı çalışmalar oldukça azdır. Tüm bu tespitler neticesinde Kur'an penceresinden telif edilen eserlerin zengin bir müktesebata sahip olmadığı söylenebilir.

³ Müberra Çakmak, *Tasavvufî Eğitimde Kişilik Gelişimi ile Günümüz Kişisel Gelişiminin Karşılaştırılması* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2019).

⁴ Abdurrahman Hakan Karayılan, *Tevhit Düşüncesi Ekseninde Kişisel Gelişim Kitapları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015).

⁵ Behlül Tokur, *Kişisel Gelişim (NLP) – Din İlişkisi Üzerine Bir Araştırma* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

⁶ Esat Demir, *Kur'an ve Kişisel Gelişim* (İstanbul: Bizim Kitaplar Yayınları, 2017).

⁷ Aydın Adaklı, *Kur'an Işığında Kişisel Gelişim* (Nevşehir: Simtel Ofset, 2017).

⁸ Arzum Koyuncu, *Kur'an'ın Işığında Surelerin İniş Sırasına Göre Kişisel Gelişim Yorumları* (İstanbul: Cinus Yayınları, Mayıs 2018).

⁹ Kemal Topçu, *Ayet ve Hadislerle Kişisel Gelişim* (İstanbul: Gülhane Yayınları, Eylül 2011).

¹⁰ Meryem Avcı, *Kişisel Gelişimin Kur'an'daki Yeri* (Ankara: Mana Kitap Yayınları, Ocak 2019).

¹¹ Vedat Aydın, *İslam'a Göre Kişisel Gelişim* (İstanbul: Çıra Yayınları, Ocak 2016).

2. YAYGIN KİŞİSEL GELİŞİM ANLAYIŞININ KRİTİĞİ

Kişisel gelişimin anlaşılabilmesi ve kritiğinin yapılabilmesi için kişiliğin tanımı, oluşumu, kişiliğe etki eden iç ve dış faktörlerin neler olduğu gibi hususların anlaşılması önemlidir. Ayrıca kişilik ile ilgili kavramlar da konunun anlaşılmasına katkı sağlayan unsurlardandır. Bu nedenle çalışmada öncelikle bu konular incelenecek ve daha sonra ilgili başlıklar altında kişisel gelişim konusu ele alınıp değerlendirilecektir.

2.1. Kişilik Kavramı

Kişilik, Türkçe sözlükte şahsiyet kelimesiyle eş anlamlı olarak “Bir kimseye özgü belirgin özellik, manevi ve ruhsal niteliklerinin bütünü” şeklinde tanımlanır.¹² Şahsiyet kelimesi ise Arapçada görünmek, ortaya çıkmak, yükselmek gibi anlamlara gelen “şahıs/شخص” kelimesinden Türkçeye geçmiştir.¹³ Osmanlı döneminde sık kullanılan bu kelime, Osmanlıca sözlükte şahsiyetin karşılığı olarak “Bir kimsenin kendisine mahsus ahvali, şahıs olma, karakter sahibi ve makbul bir insan olma.” şeklinde tabir edilmektedir.¹⁴ Kur’an’da ise kişilik kavramı ile alakalı olarak “şâkile/شاكلة” kelimesi geçmektedir. Sözlüklerde; benzer, misl, denk, cins, tür, cihet, tabiat, din, huy, niyet, seciye, yaratılış, benzeyen, yol gibi anlamlarda kullanılır.¹⁵ İsrâ Sûresi 17/84. ayette geçen “şâkile” kelimesine müfessirler, “insanın kendi düşüncesine/tabiatına/fitratına/niyetine/dinine/mizacına uygun davranış, yol, yön, taraf” şeklinde anlamlar vermişlerdir.¹⁶ Bazı meallerde ve Arapçadan Türkçeye çevrilen tefsirlerde ise dilin imkânları ölçüsünde huy, seciye, yapı, tıynet, tabiat, yaratılış, durum, niyet, din, fitrat tarzı, kendi durum ve yaratılışına uygun olan yol, mizaç, karakter, özel duygular, kişinin bildiğine göre davranması¹⁷ şeklinde çeviriye yansıtılmıştır. Şâkile kelimesi, sözlük

¹² Şükrü Haluk Akalın vd., *TDK Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), “Kişilik”, 1449, “Şahsiyet”, 2197.

¹³ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. ‘Abdulhamîd Hindâvî (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1424/2003), “شخص”, 2/314; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, thk. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Dâru'l-Misriyye, 1384-87/1964-67), “شخص”, 7/71-73; Ebû't-Tâhir Meccuddîn Muhammed b. Ya'gûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît* (Beyrût: Mu'essesetu'r-Risâle, 2006), “شخص”, 621.

¹⁴ Abdullah Yeğin vd., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle)* (İstanbul: Tükdav Yayınları, 1978), “Şahsiyet”, 2/1394.

¹⁵ Halil b. Ahmed, “شکل”, 2/349-350; el-İsfahânî, “شکل”, 462; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr Muhammed Ahmed Hasebullah Hâşim Muhammed eş-Şâzelî (Kahire: Dâru'l-Maarif, ts.), “شکل”, 2310.

¹⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. ‘Abdulmuhsîn et-Turkî (Kahire: Dâru Hecr, 2001), 15/65-66; Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, thk. Muhammed Subhî Hasen Hallâk, Muhammed Ahmed el-Etraş (Beyrût: Dâru'r-Reşîd, 2000/1421), 2/317; es-Süyûtî, Celâlüddîn Ebî Abdurrahmân, *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), 5/330.

¹⁷ Ebu'l-Leys Semerkandî, *Tefsîru'l-Kur'an*, sad. Mehmet Karadeniz (İstanbul: Özgü Yayınları, Eylül 2008), 4/51-52; Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, çev. Mehmet Yalar (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, Temmuz 2013), 3/351; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1991), 9/4817; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an*

anlamlarında ve birbirine yakın anlamda ortaya konulan bu çevirilerin her birinde, kişiliğin düşünsel ve davranışsal yönünü yansıtmaktadır. Dolayısıyla bu anlamların toplamı olarak değerlendirilecek olursa en kapsamlı karşılığın “kişiliğin gerektirdiği düşünce ve davranış tarzı” olduğu söylenebilir. Bu durumda söz konusu ayet “*De ki: ‘Herkes kendi kişiliğinin gereğini yapar. Rabbiniz kimin doğru bir yol tuttuğunu çok iyi bilmektedir.*”¹⁸ şeklinde çevrilebilir.

Günümüzde farklı açılardan ele alınarak değerlendirilen kişilik kavramını tek bir ifade şekliyle tanımlamak pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü bu çalışmalarda ortaya konulan tanımlar birbirinden farklılık arz etmektedir. Psikoloji, sosyoloji, felsefe, teoloji gibi alanlarda ortaya konulan her bir tanım birbirinden değişik olduğu gibi bu alanların kendi içerisinde ortaya koyduğu tanımlar da birbirinden farklıdır.¹⁹ Cüceloğlu da aynı görüşleri belirtmekle birlikte kişiliği, “Bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu, diğer bireylerden ayırt edici, tutarlı ve yapılaşmış ilişki biçimidir.” şeklinde tanımlar.²⁰ Şahsiyet ve kişiliğin eş anlamlı olarak yapıldığı bir başka tanımda ise “İnsanları birbirinden ayıran, her insanın kendine mahsus bedenî, ruhî ve zihinsel özelliklerinin tümü” şeklinde tanımlanmaktadır.²¹

Kişiliğin tanımı ile ilgili yapılan yorumlarda öne çıkan ortak özellikler; fertlerin tutarlı ilişkileri, kalıtsal ve sonradan yerleşmiş özellikleri ile bireyi diğer bireylerden ayırt edici yönleri olarak sıralanabilir.²² Kişilikle ilgili diğer kavramlar açıklandığında kelimenin anlamı zihinlerde daha da netleşecektir.

2.2. Kişilik ile İlgili Önemli Kavramlar

Kişilik ile ilgili öne çıkan bazı önemli kavramlar vardır. Karakter, mizaç, ahlâk, fitrat, benlik, nefis ve yetenek olarak ele alınan bu kavramlar tam olarak anlaşıldığında kişilik kavramı daha net bir şekilde anlaşılacaktır.

Dili Tefsiri, sad. Lutfullah Cebeci vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 5/495, 497; Seyyid Kutub, *Fizlâl-il Kur'an: Kur'an'ın Gölgesinde*, çev. İ. Hakkı Şengüler vd. (İstanbul: Beyan Yayınları, ts.), 9/371; Ebu'l Alâ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 3/132; Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 3/516; Hasan Elik ve Muhammed Coşkun, *Tevhit Mesajı* (İstanbul: Fikir Yayınları, Temmuz 2013), 623.

¹⁸ el-İsrâ 17/84.

¹⁹ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İstanbul Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 41.

²⁰ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997), 404.

²¹ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016), 142; Özcan Demirel, *Eğitim Sözlüğü* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2005), 77.

²² Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 404-405; Sevdâ Uzun, “Yaşlılarda, Kadınlarda ve Adölesanlarda Kişilik Algısı Değişimi ve Nedenleri”, *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi* 3/1 (2020), 433.

2.2.1. Karakter / Seciye

Karakter kavramı kişilik kavramıyla yakından ilişkilidir. Aslı Fransızca bir kelime olan “caractère” kelimesinden türetilen bu kelime “Ayırt edici nitelik, bir bireyin kendine özgü yapısı, onu başkalarından ayıran temel belirti ve bireyin davranış biçimlerini belirleyen, üstün ana özellik, öz yapı” şeklinde tabir edilir.²³ Ayrıca bu kelimenin “ıra” ve Arapça kökenli “seciye” kelimeleri ile eş anlamlı olduğu görülür.²⁴ Karakterin, kişiliğin ahlâkî boyutunu ifade ettiği söylenir. Diğer bir görüşe göre de içinde yaşanan toplumun değerlerine sahip olma yönünü ifade ettiği öne sürülür.²⁵ Bu nedenle halk arasında iyi bir insanı tasvir etmek için “karakterli insan” nitelemesi kullanılır. Aynı şekilde kişinin ahlâkî ve toplumsal değerler açısından sıkıntılı olduğunu belirtmek için de “karaktersiz insan” nitelemesi kullanılır. Bu tanımlardan yola çıkılarak karakter kelimesi kişilik kelimesiyle ortak unsurlar içermekle birlikte kişilikle eş anlamlı değil, kişiliğin önemli unsurlarından olduğu söylenebilir.

2.2.2. Mizaç/Huy

Mizaç ve huy kavramları genelde birbirinin yerine kullanılan kavramlardır. Mizaç (مزاج) kelimesi Arapça kökenli olup huy, ahlâk, yaratılış, tabiat, karakter anlamında kullanılan bir kelimedir.²⁶ Farsça kökenli olan “huy” kelimesi ile eş anlamlıdır. Huy, doğuştan gelen veya istikrarlı bir alışkanlık haline gelmiş davranışlar anlamına gelir. Bu sebeple de “Can çıkar huy çıkmaz”; “Huylu huyundan vazgeçmez” vb. atasözleri halk arasında sıkça kullanılır.²⁷ Kur’an’da “مزاج” kelimesi üç yerde geçer²⁸ ve “katkı, karışım” anlamlarında kullanılır.²⁹ Terim olarak mizaç, “İnsanın yaratılışından gelen ruhi eğilimleridir.” Diğer bir tabirle, “İnsanın potansiyelinde bulunan genetik özellikleridir.” şeklinde tanımlanabilir.³⁰ Karakter genellikle insanın mizacında var olan bu özellikler üzerine inşa edilir.³¹

2.2.3. Ahlâk

Ahlâk, hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur. Klasik Arapça sözlüklerde, ahlâk teriminin yaygın anlamının aksine hulk/huluk kelimelerine verilen temel anlam; takdir etme, düzgün ve pürüzsüz, ölçülü bir biçimde yapma, oranlamadır.³² Kur’an’da genellikle

²³ Akalın vd., “Karakter”, 1317.

²⁴ Akalın vd., “ıra”, 1125; “Seciye”, 2053.

²⁵ Uzun, “Yaşlılarda, Kadınlarda ve Adölesanlarda Kişilik Algısı Değişimi ve Nedenleri”, 433.

²⁶ Halil b. Ahmed, “مزاج”, 4/137; Akalın vd., “Mizaç”, 1692; Yeğin vd., “Mizac”, 2/987.

²⁷ Akalın vd., “Huy”, 1117; Yeğin vd., “Hûy”, 1/560.

²⁸ bk. el-İnsan 76/5,17; el-Mutaffifin 83/27.

²⁹ el-İsfahânî, “مزاج”, 467.

³⁰ Arthur S. Reber, *Dictionary of Psychology* (London: Penguin Books, 1985), 763; Rasim Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Psikoloji Sözlüğü*, (Ankara: Anı Yayınları, 2006), 123.

³¹ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 139.

³² Halil b. Ahmed, “خلق”, 1/438; el-Ezherî, “خلق”, 7/26-28; el-Cevherî, “خلق”, 4/1470.

yaratma, yaratılış anlamında kullanılan “خلق” kelimesi³³ her nedense klasik sözlüklerde bu anlamıyla ön plana çıkmamaktadır.³⁴ Yaygın anlamda kullanılan ahlâk kavramının ise “seciye, tabiat, yaratılış, huy” anlamında olduğu³⁵ ve insanın fizikî yapısı için halk, manevî yapısı için hulk kelimelerinin kullanıldığı kaydedilir.³⁶ Nitekim bir şeyin düzgün, pürüzsüz ve ölçülü bir biçimde oluşturulması “yaratma” faaliyeti ile yakın bir ilişki içerisinde. Bunu destekler mahiyette hulk/huluk kelimesinin “insanın yaratılıştan gelen tabiatının adıdır” şeklinde tanımlandığı da görülmektedir.³⁷ Bu tanıma göre ahlâk kavramının kişilik özellikleri ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira kimi lügatlerde ahlâkın tanımı yapılırken tabiat,³⁸ fitrat,³⁹ cibilliyet, seciye⁴⁰ gibi anlamlar verildiği de görülmektedir. Buradan insanın karakterini oluşturan temel özelliklerinin, yaratılış yoluyla insana aktarıldığı anlaşılmaktadır.⁴¹ Nitekim “huluk” kelimesinin “seciye” anlamına geldiğini belirten ibn. Cinnî, seciyenin insana doğuştan verilen bir özellik olduğunu belirtmektedir.⁴² Netice itibarıyla ahlâk, yaratılış potansiyelinde bulunan düzgün ve ölçülü bir karakter tasavvurunun insana yerleştirilmesini hedefleyen, kişilikle ilişkili bir kavram olarak değerlendirilebilir.

2.2.4. Fitrat

Arapça kökenli bir kelime olan “Fitrat”, Türkçede yaratılış, hilkat anlamlarına gelmektedir. Doğuştan gelen özellikler için “Fitri” kelimesi kullanılmaktadır.⁴³ Fitratın karakter ve mizaç kavramları ile ortak yönleri bulunmaktadır. Bunlar, doğuştan gelen özellikleri bünyesinde barındıran mizaç kavramı ile yakından ilişkilidir. Ancak mizaç/huy, kişiliğin değişmeyen yönünü; fitrat ise biraz daha eğitilebilen yönünü ifade etmektedir.⁴⁴ Netice itibarıyla doğuştan gelen özellikleri ifade etmekle birlikte, zikredilen kavramlar ile girift bir ilişki içerisinde.

³³ Mustafa Ünver, “Kur’an’da Yaratma Konulu Bir Kavram: “Haleqa””, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 15/4 (2002), 497-511.

³⁴ Suat Koca, “Ahlak Kavramı Üzerine Etimolojik ve Semantik Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57/2 (2016), 123.

³⁵ Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/1.

³⁶ İbn Manzûr, “خلق”, 1243-1248.

³⁷ bkz. Ebü'l-Feyd el-Murtaḍâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Ḳâmûs* (Beyrût: Dâru'l-Hidâye, ts.), 25/257.

³⁸ Ebü'l-Feth Uşmân İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, thk. Muḥammed Ali en-Neccâr (Beyrût: Âlemu'l-Kutub, ts.), 2/114.

³⁹ el-Cevherî, “خلق”, 4/1471.

⁴⁰ Ebü'l-Ḥasen b. Sîde el-Mursî, *el-Muḥaşşas*, thk. Ḥalîl İbrâhîm Ceffâl (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1996), 1/231; İbn Fâris, Ebü'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luḡa*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1979), 2/214.

⁴¹ Ünver, “Kur’an’da Yaratma Konulu Bir Kavram: “Haleqa””, 124-125.

⁴² İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, 2/113-114.

⁴³ Akalın vd., “Fitrat”, 872; Yeğin vd., “Fitrat”, 1/389.

⁴⁴ Mustafa Çoban ve Esra Bozkurt, “Fitrat Özellikleri Ekseninde Ortak Alan Oluşturmanın İletişime Etkisinin Değerlendirilmesi (Mesnevî Özelinde)”, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 17/2 (Ekim 2020), 877.

2.2.5. Benlik

Benlik bir kimsenin öz varlığı, kişiyi kendisi yapan her şeydir. Daha geniş bir tabirle benlik; bir kimseyi diğerlerinden ayıran kendine has kişiliği, kimliği, duygusal yapısı gibi kişisel özelliklerin toplamıdır.⁴⁵ Zaman zaman nefis ve ego kavramlarıyla eş anlamlı olarak da kullanılır.⁴⁶ Benlik, kişiliğin özü ve kimilerine göre de merkezi⁴⁷ olarak kabul edilir. Aynı zamanda diğer insanlarla olan ilişkilere göre şekillendiği ve düşünce sisteminin tamamını oluşturduğu öne sürülür.⁴⁸ Benlik, kişinin algı, duygu ve zihin dünyasının tamamını kapsamaktadır. Bir başka açıdan da kişinin kendisini nasıl gördüğü ve tanımladığıyla yakından ilişkilidir. Diğer bir ifadeyle kişi kendisini nasıl tanımlıyorsa benlik odur.⁴⁹ Verilen bilgilerden yola çıkılarak biyolojik yapı, karakter, mizaç, yetenek ve beceri kavramlarının toplamı kişiliği; kişiliğin duygu ve düşünce yönünün de benliği ifade ettiği söylenebilir.

Konu ile ilgili yapılan ilmî çalışmalarda, benliğin birtakım yaşantılardan sonra kazanıldığı, doğuştan itibaren diğer nesne ve objelerle ilişki halinde bulundukça fark edilen bir yapıya sahip olduğu bildirilir. Çocukların küçük yaşlarda diğer insanlardan ve objelerden kendilerini ayırt edemediği de öne sürülür. Benlikleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları için küçük yaşlarda kendilerinin ve kendileri olmayanın farkında olmadığı söylenir. Çünkü küçük çocuklar, benlikleri hakkında yeterli bilgiye sahip değildirler. Ayrıca zaman zaman kendileri için iyi olana üzülebilir; kötü olana da sevinebilirler. Bu durumda benliğin farkına varmada sosyalleşme çok önemlidir. Çünkü kişiler, sosyalleştikçe benliklerinin farkına varırlar. Sonuç itibarıyla çocuk, doğduktan sonra başından geçen sayısız olaylarla ve ilişki halinde olduğu çevrenin etkisiyle yavaş yavaş benliğini oluşturur.⁵⁰

2.2.6. Nefis

Nefis, Arapça kökenli bir kelimedir. Sözlükte; “ruh, can, hayat, nefes, varlık, zat, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süflî arzular, karakter, kişilik” gibi anlamlara gelmektedir.⁵¹ Nefis kavramı Kur’an’da sık kullanılan bir kavram

⁴⁵ A. M. Colman, *Oxford dictionary of psychology* (Oxford: Oxford University Press, 2015), 678.

⁴⁶ Zeki Arslantürk ve M. Tayfun Amman, *Sosyoloji* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008), 162.

⁴⁷ Carl Gustav Jung, *Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi*, çev. Engin Büyükinâl (İstanbul: Say Yayınları, 1996), 82.

⁴⁸ Feriha Balkış Baymur, *Genel Psikoloji* (İstanbul: İnkılap Yayınları, 1972), 264; Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik* (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları, 2005), 77; Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 427; Esra Aslan, “Benlik Kavramı ve Bireyin Yaşantılarındaki Etkileri”, *MÜAEF Eğitim Bilimleri Dergisi* 4/1 (1992), 7.

⁴⁹ Hasan Tutar, *Sosyal Psikoloji* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2014), 66; Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 423-432.

⁵⁰ Arslantürk ve Amman, *Sosyoloji*, 162-165.

⁵¹ Halil b. Ahmed, *Kitabu'l- 'Ayn*, “نفس”, 4/248 ; İbn Manzûr, “نفس”, 4500-4504; Ebû'l-Hasen b. Süleymân el-Mukâtil, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: el-Hey'etu'l-Misriyyeti'l-Âmme li'l-Kitab, 1994), 352-354; Huseyn b. Muhammed ed-Dameğânî, *Kâmûsu'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru'l-İlm, 1983), 462-463.

olması hasebiyle ayetlerde kullanıldığı anlamlar esas alınarak literatüre yerleşmiştir. Dolayısıyla nefis kavramının Kur'an'da geçtiği ayetler incelendiğinde “can, ruh”;⁵² “zat, öz varlık”;⁵³ “kişilik, karakter, benlik”⁵⁴ vb. manalarda kullanıldığı görülmektedir.⁵⁵

Kur'an'da Allah'ın, merhameti kendi nefisine vacip kılması,⁵⁶ müşriklerin edindikleri ilahların kendi nefislerine bile yardım etmekten aciz olması,⁵⁷ kişinin bir şeyi kendi nefisine haram kılması⁵⁸ şeklinde ifade buyrulan ayetlerde kişinin bizzat kendisi anlamında kullanılmaktadır. Bununla birlikte insanın beden ve nefis birlikteliğinden oluştuğu ve bedene hayatıyet veren şeyin nefis olduğu bildirilmektedir. Bu yönüyle de nefis ile ruh ve can arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır.⁵⁹ “... Haydi bugün kendi canlarınızı kurtarın...”⁶⁰ ayeti buna işaret etmektedir.

Kur'an'da nefsin eğitilebilir bir özelliğe sahip olduğu vurgulanmaktadır.⁶¹ Eğitilmediği takdirde ise meşru olmayan şeyleri istemeye teşvik edebilmektedir. Örneğin; kötülüğü emretme,⁶² batıl inanca teşvik etme⁶³ dünyevî isteklerin peşinden sürükleyerek inkâra yöneltme⁶⁴ cimrilik etme⁶⁵ gibi olumsuz yönlendirmelerde bulunabilmektedir. Anlaşıldığı üzere nefis, kişinin bizzat kendisi anlamına geldiği gibi insanı çeşitli düşünce ve davranışlara yönlendiren duygusal bir varlıktır. Bu yönüyle de kişilik, karakter ve benlik kavramlarıyla ortak anlamlar içermektedir.

2.2.7. Yetenek

Arapça kökenli kabiliyet kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılan yetenek, sözlükte “Bir kimsenin bir şeyi anlama veya yapabilme niteliği, kabiliyet, istidat; bir duruma uyma konusunda organizmada bulunan ve doğuştan gelen güç, kapasite; kişinin kalıtıma dayanan ve öğrenmesini çevreleyen sınır” şeklinde tanımlanır.⁶⁶ Bu tanım göz

⁵² el-En'âm 6/93; el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 1/506.

⁵³ Âl-i İmrân 3/28, 30; el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 1/253-254.

⁵⁴ el-Kıyâme 75/2; el-Fecr 89/27; el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/472, 533.

⁵⁵ Muhammed Fûâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Muhsin Bidârfur (Kum: İntişarât Bidâr, 1412/1991), 642-644.

⁵⁶ el-En'âm 6/12, 54.

⁵⁷ el-Enbiyâ 21/43.

⁵⁸ Âl-i İmrân 3/93.

⁵⁹ Süleyman Uludağ, “Nefis”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 32/526; Hasan Bulut, “Tasavvufî Bir Bakış Açısıyla Nefis”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/1 (Bahar 2020), 167.

⁶⁰ el-En'âm 6/93.

⁶¹ eş-Şems 91/8.

⁶² Yûsuf 12/53.

⁶³ Tâhâ 20/96.

⁶⁴ en-Necm 53/23.

⁶⁵ et-Tegâbün 64/16.

⁶⁶ Akalın vd., “Yetenek”, 2583; Akalın vd., “Kabiliyet”, 1251.

önünde bulundurulduğunda, yeteneğin doğuştan gelen ve kişi ile özdeşleşen, ayrıca sonradan da geliştirilebilen bir özellik olduğunu söylemek mümkündür.

Bu bilgilere ek olarak beceri kavramına da değinmek yerinde olacaktır. Beceri kelimesi sözlükte, “Elinden iş gelme durumu, ustalık, kişinin yatkınlık ve öğrenimine bağlı olarak bir işi başarma ve bir işlemi amacına uygun olarak sonuçlandırma yeteneği, maharet”⁶⁷ olarak tanımlanmaktadır. Tanımlar karşılaştırıldığında yeteneğin doğuştan geldiği, becerinin ise bir işte zamanla pratiklik kazanılması ile geliştiği söylenebilir. Bir örnekle somutlaştırmak gerekirse sesin kalıtsal olarak güzel olması bir yetenektir. Kişinin kapasitesi nispetinde sesini pratik yaparak geliştirmesi ve kullanması ise onun becerisinin ürünüdür.

2.3. Kişiliğin Oluşumuna ve Gelişimine Etki Eden Faktörler

Kişiliğin oluşumunda ve gelişiminde hem iç hem de dış faktörler rol oynamaktadır. İç faktörler kalıtsal olarak doğuştan gelen özellikler; dış faktörler ise iklim, sosyal statü ve çevre, coğrafya, dinî inanç, kültürel anlayış, eğitim-öğretim gibi faktörlerdir. İnsanların ten, saç ve göz rengi; boyu, kilosu gibi fiziksel özellikleri ile sevinç, korku, heyecan gibi duyguları, genellikle kalıtsal olarak kişiye sirayet eden özelliklerdir. Bununla birlikte yaşanan travmalar, karşılaşılan olaylar, eğitim seviyesi, maddi durum, sosyal konum, mensubu olduğu din, ait olduğu kültür kişiyi olumlu ya da olumsuz etkilemektedir. Hatta kişinin yaşadığı iklim ve coğrafyanın dahi kişiyi etkilediği belirtilmektedir.⁶⁸

Kişiliğin değişen ve gelişen bir yönünün olduğu malumdur. Bu nedenle kişilik eğitimi, tarih boyunca çeşitli vesilelerle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu kimi zaman elde edilen bilgi ve tecrübeler ışığında kimi zaman vahiy yoluyla olmuştur. Kur’an’da da bu konuda bireylerin kişilik özelliklerine dair bilgiler aktararak tasvip edilen ve edilmeyen kişilik özellikleri ortaya konulmuştur. Sâmirî’den⁶⁹, Kârûn’dan,⁷⁰ Habil ve Kabil’den,⁷¹ müşrikler⁷² ve müminlerden,⁷³ olumlu ve olumsuz ahlâkî hasletlere sahip kimselerden bahsedilmesi⁷⁴ bunun bariz örneklerindendir. Buna ilaveten Kur’an’da, kendisini pozitif özelliklerle donatmış kimseler ile donanımsız kimselere işaret edilmesi,

⁶⁷ Akalın vd., “Beceri”, 291.

⁶⁸ Mustafa Bayar, “İbn Haldun Düşüncesinde Bireyin Kişilik Gelişimini Etkileyen Faktörler”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 19/7 (2019), 57-74; Uzun, “Yaşlılarda, Kadınlarda ve Adölesanlarda Kişilik Algısı Değişimi ve Nedenleri”, 434.

⁶⁹ Tâhâ 20/83-88.

⁷⁰ el-Kasas 28/76-82.

⁷¹ el-Mâide 5/27-31.

⁷² en-Nisâ 4/36, 116; el-Mâide 5/76; el-En’âm 6/151; er-Ra’d 13/16, 33 vd.

⁷³ el-Mü’minûn 23/1-9; el-Meâric 70/23; el-Enfâl 8/2-4; el-Hucurât 49/10, 15 vd.

⁷⁴ en-Nahl 16/75-76; ez-Zümer 39/9; el-Kalem 68/17-33 vd.

Kur'an'ın kişilik eğitimini önemseydiğinin göstergesidir. Yine bazı ayetlerde kişiliğin, insan fitratının izin verdiği ölçüde eğitilebileceği bildirilmektedir.⁷⁵

Tarihin her evresinde, gelişen ve değişen şartlara uyum sağlanabilmesi için kişiliğin gelişimiyle alakalı birçok yöntem, tavsiye ve telkin sunulmuştur. Gerek hayat şartlarının gerekse dinî ve kültürel anlayışın getirdiği zorunluluklar, bireyleri kişisel gelişimlerini gerçekleştirmeye sevk etmiştir. Bu gelişimi reddedenler ise ister bireysel ister toplumsal bazda olsun çeşitli sorunlarla muhatap olmaya mahkûm olmuşlardır.

2.4. Kişilik Eğitimiyle İlgili Öne Çıkan Yaklaşımlar

Kişiliğe dair yaklaşımlar çeşitli ilim dalları açısından değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler bazen birbirinden farklı tarzlarda bazen de birbiriyle iç içe olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla araştırmacı ya da okuyucu birbirinden farklı bu yaklaşım tarzlarını anlamakta güçlük çekebilmektedir. Konunun anlaşılabilmesi için bu bölümde kişiliğin oluşumuna dair öne çıkan bazı yaklaşımlara değinilecektir. Bunlar; tasavvufî, psikolojik ve biyolojik yaklaşım olmak üzere üç ana başlıkta ele alınacaktır.

2.4.1. Tasavvufî Yaklaşım

Kişiliğin geliştirilmesinde ve olgunlaştırılmasında etkili yaklaşımlardan birisi de tasavvufî yaklaşımdır. Bu yaklaşımın kişilik gelişimi ile alakalı temel hedefinin akıl, ruh, kalp ve nefis sağlığı ve dengesini iyileştirmek olduğu bildirilmektedir.⁷⁶ Bu sayede insanın manevî yapısını teşkil eden kalp, nefis ve ruh bileşenlerinin arasında denge oluşturulması ve insanın kişiliğinin ideal seviyeye çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu ideal seviyeye ulaşmak isteyen bir kimsenin, nefsini tanıyıp terbiye etme imkânına sahip olacağı, kabiliyetlerinin farkına vararak ve onları potansiyelinden açığa çıkararak geliştirebileceği ön görülmektedir. Böylece yaratılış amacına uygun bir gelişim seyrederek fitratını koruma altına alabilecek, iyi bir insan ve kul seviyesine yükselerek istikamet üzere bir hayat yaşama imkânına kavuşacaktır.⁷⁷ Dolayısıyla bu idealleri gerçekleştirmek için mutasavvıflar tarafından birtakım metotlar geliştirilmiştir. Ancak bu metotlar, tasavvuf erbabınca farklı şekillerde uygulanmakla birlikte her insanın kendi istidadına göre de çeşitlilik arz etmektedir. Zira kişilerin durumlarına göre gelişim reçeteleri sunulabilmektedir. Müritler, bu gelişim süreçlerinde mürşidin gözetimi ve yönlendirmesi altındadırlar. Mürşit, müridini umutsuzluğa kapıldığında yüreklendirmekte; şeytanın hile ve desiselerine kapılıp kibirlendiğinde uyarıcı bir rol oynamaktadır.⁷⁸

⁷⁵ eş-Şems 91/8-9.

⁷⁶ Hasan Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011), 85.

⁷⁷ Turgay Şirin, *Kişisel Gelişim Medeniyeti* (İstanbul: Armoni Yayıncılık, 2005), 99.

⁷⁸ Çakmak, *Tasavvufî Eğitimde Kişilik Gelişimi ile Günümüz Kişisel Gelişiminin Karşılaştırılması*, 59-60.

2.4.1.1. Letâif-i Hamse

Kişisel gelişime tasavvufî yaklaşımda uygulanan metotlardan biri “Letâif-i hamse”dir. İmam Rabbânî (öl. 1034/1624) tarafından ortaya konulan bu metot, insana Allah tarafından bahşedilen idrak gücünün beş farklı mertebede ele alınmasından müteşekkildir.⁷⁹ Tasavvuf literatüründe kalbe gelen işaretlere, “letâif” denmektedir.⁸⁰ Letâifin tekil hali olan lâtife, “idrâke düşen, zihinde parıldayan, manasının inceliği sebebiyle ibarelerin kapsayıcı bir şekilde açıklayamayacağı durumlara işaret eden lafız” şeklinde tanımlanmaktadır. Diğer bir tabirle latife, Allah’ın kuluna ihsan ettiği ince idrak ve kavrayış gücünü ifade etmektedir.⁸¹ “Letâif-i hamse” terkibi ise insana Allah tarafından verilen idrak ve kavrayış kabiliyetinin beş farklı mertebede ele alınmasıyla ortaya çıkmıştır. Bunlar kalp, ruh, sır, hafî, ahfâdır.⁸²

Kök anlamı; bir şeyi çevirme, döndürme, değiştirme olan kalp, insan vücudunda bulunan hayatî bir organdır.⁸³ Bu tanımda kalbin cismanî yönü esas alınmıştır. Ancak tasavvuf literatüründe, “İnsanın iç dünyasındaki bütün idrak merkezlerini kendinde toplayan genel bir kavramdır.”⁸⁴ tanımı yapılarak rûhânî boyutu ön plana çıkartılmaktadır. Nitekim et parçası olan haliyle toprak olacağı, rûhânî yönüyle de ahirete intikal edeceği bildirilmektedir. Bu anlamdaki kalp; derin bilgiye vâkıf, hakikati arayan ve anlayan, ilahî hitabın muhatabı olan, ilahî hususların tecelli ettiği ilham ve keşf mahallidir.⁸⁵

Kişisel gelişimini tasavvuftaki letâif-i hamse metoduyla sürdürmek isteyen bir kimse, kalbini manevî kirlere arındırmak için birtakım şartları yerine getirmek durumundadır. Bunlar:

- Yeme, içme, giyinme, mal-mülk edinme gibi hususlarda nefsin isteklerine kapılıp aşırıya kaçmamak.
- Dinin ve aklın hoş görmediği, insanın dünya ve ahiretine zarar veren kötü ahlâktan kurtulmak.

⁷⁹ Osman Türer, “Letâif-i Hamse”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/143.

⁸⁰ Ali b. Osman Cüllâbî Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcub, Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), 442; Zygmunt Bauman, *Yaşam Sanatı*, trc. Akın Sarı (İstanbul: Vernüs Kitap Yayınları, 2011), 25-27.

⁸¹ Ebu Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma', İslam Tasavvufu*, trc. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 434.

⁸² İmam Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, trc. Abdulkadir Akçiçek (İstanbul: Çelik Yayınları, 2011), 1/34, 58, 138, 187, 2/423; Necdet Tosun, *İmam-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî, Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2009), 55; Türer, “Letâif-i Hamse”, 27/143.

⁸³ İbn Manzûr, “قلب”, 3713.

⁸⁴ Hakîm Tirmizî, *Kalbin Anlamı, Allah'ın Nuruna Kavuşmak İçin Kalbimizin Güçlerini Nasıl Kullanmalıyız?*, trc. Ekrem Demirli (İstanbul: Hayy Kitap Yayınları, 2013), 15.

⁸⁵ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûm'id-Dîn*, trc. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1987), 3/9; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 205.

- Sadece dünyalık için çalışan, ahireti unutan gâfil ve fâsık insanlardan uzak durmak.
- Şeytanın göz, kulak, dil, el, ayak, mide ve ferç gibi uzuvları günaha sürükleyecek vesveselerine karşı gafil olmamak.
- Ağır imtihanlar karşısında isyan etmeden sabretmek.⁸⁶

Hasan-ı Basrî, “Kalpler ölür ve dirilir. Öldüğünde onu farzlarla diriltmeye çalışınız; dirildiğinde nafilelerle onu edeblendiriniz.”⁸⁷ demiştir. Tasavvufî eğitim metodunda, kalbi terbiye edebilecek nafilâ ibadetlerden zikir en ön planda tutulmuştur. Bununla birlikte sûfiler, zikrin kalbi terbiye etmenin yanında onu diri tutacağını da öne sürmüşlerdir. Böylece kişi Allah’ı zikrettikçe kalbi kötülüklerden arınarak yeniden doğacak ve gafletten uzaklaşacaktır.⁸⁸

Kalbi kendiliğinden zikreder hale gelinceye kadar kalp zikrini eda eden kimseye, bu aşamadan sonra ruh latifesinin zikrini yapması bildirilir. Bu aşamanın zikrine, ilk etapta kişiye kötü ortamlardan uzaklaşması telkin edilerek başlanır. Daha sonra kişinin durumuna göre belirli bir süre oruç ve açlıkla terbiye edilme süreci başlatılır. Açlıktan maksat, kişinin tamamen aç bırakılması değil, belirli kurallar dahilinde yemek yemesidir. Açlık bastırmadan yemek yememesi, bir iki çeşit yemeğe razı olması, her lokmayı ağzına besmeleyle koyması, lokma ağzında erimeden başka bir lokmayı ağzına götürmemesi, lokmayı yuttuğunda ise Allah’a hamd etmesi bu kuralların özünü oluşturur. Kişi, bu şekilde devam ettikçe zihni berraklaşır, ruhu hafifler ve gördüğü rüyalar saflaşır. Mürşit, müridin bu düzeye geldiğine kanaat getirdiğinde ona sır latifesinin zikrine geçmesini bildirir.⁸⁹

Sır latifesi, rıza ve müşahede makamıdır. Bu makamda büyük ve küçük tüm günahlardan kaçınıp ihlâsla ve samimiyetle ibadetlerine devam ettiğinde rıza makamına erişir. Daha sonra edindiği bu kazanımları muhafaza ettikçe müşahede makamının kapılarını aralar. Bu süreç içerisinde kendisine tayin edilen zikirleri de eda etmeye devam eder.⁹⁰ Sır latifesindeki süreci hakkıyla yürüten sâlik,⁹¹ “hafî” makamına erişir. Bu makamda kişiye, ilm-i ledünnîye⁹² ulaşınca kadar kelime-i tevhîd zikri yapması

⁸⁶ Osman Nuri Karadayı, “Ömer el-İspirî’nin Husûnu’l-Metâlib Adlı Risâlesinde Letâif ve Makamların Sembolik Anlatımı”, *Erzurum İspirli Kadızâde Mehmet Ârif Efendi Sempozyumu*, ed. Ömer Kara, (Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2-4 Mayıs 2014), 686.

⁸⁷ Hasan-ı Basrî, *Zühd*, drl. İshak Doğan (Konya: Hünet Yayınları, 2012), 101.

⁸⁸ Çakmak, *Tasavvufî Eğitimde Kişilik Gelişimi ile Günümüz Kişisel Gelişiminin Karşılaştırılması*, 66-67.

⁸⁹ Türer, “Letâif-i Hamse”, 27/143.

⁹⁰ Karadayı, “Ömer el-İspirî’nin Husûnu’l-Metâlib Adlı Risâlesinde Letâif ve Makamların Sembolik Anlatımı”, 688.

⁹¹ “bir mürşidin gözetiminde mânevî yolculuk yapan kimse” anlamında tasavvuf terimi. bk. Süleyman Uludağ, “Sülûk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/127-128.

⁹² İlm-i ledünnî: Allah dostlarının, zahîrî yaşamında olduğu gibi, iç dünyasında da sünnete muhalefet etmekten kaçınması, nefsin istek ve arzularından vazgeçerek tüm işlerini Allah’a havale etmesi

bildirilir. Bu zikir ile enaniyetin yok edilmesi ve kulluk bilincinin en üst düzeyde idrak edilmesi hedeflenir.

Tasavvuf erbabına göre bir kimsenin ilm-i ledünnîye ulaştığı, kişiliğindeki şu gelişimlerden yola çıkılarak anlaşılabilir:

- Asli ihtiyacından fazlasına tamah etmez.
- Aza kanaat eder.
- Ahlâken kötü görüleni terk eder, iyi görüleni tercih eder.
- Emelini kısa, amelini uzun tutar.
- Ölüme hazırlık yapar.
- Şeytanın hilelerine ve nefsinin kötü isteklerine aldanmaz.⁹³

Hafî latifesinin emareleri gerçekleştiğinde “ahfâ” latifesinin zikrine geçilmektedir. Ahfâ latifesinde hedeflenen makam, mârifettir. Mârifeti elde etmenin yolu ise Allah’tan başka her şeyi terk ederek sıdk ve ihlâs ile Allah’a muhabbet beslemektir. Mârifet, kulun Allah’ın isim ve sıfatlarını bilmesi ve bu konuda yüksek farkındalık kazanmasıdır. Bu farkındalığı elde etmenin yolu da Allah’tan başka her şeyin terk edilerek O’nun her daim hatırdâ tutulmasından geçmektedir. Mârifetin temel şart kabul edildiği ahfâ latifesinde sâlike, Allah’tan başka her şeyi terk etmesi hususunda şunlar öğütlenmektedir:

- Sahip olduklarını kaybetme ve malının tükenme endişesi taşınaması
- Aslî ihtiyacını karşılayacak kadar çalışıp geriye kalan zamanını ilim tahsili ve ibadetle geçirmesi
- Fakirlere infakta bulunması⁹⁴

Bu latifenin emareleri ortaya çıkmasına ve bütün letâifin kendiliğinden zikreder hale gelmesine kadar zikrin devam ettirilmesi gerekli görülmüştür. Mutasavvıflar, bu latifelerin zikrini tamamlayan kişilerin, Peygamberlerin ahlâkî özelliklerini elde edebileceğini öne sürmüşlerdir.⁹⁵

neticesinde, Allah tarafından bahsedilen zan ve şüphe barındırmayan ilimdir. bk. Karadayı, “Ömer el-İspirî’nin Husûnu’l-Metâlib Adlı Risâlesinde Letâif ve Makamların Sembolik Anlatımı”, 690.

⁹³ Karadayı, “Ömer el-İspirî’nin Husûnu’l-Metâlib Adlı Risâlesinde Letâif ve Makamların Sembolik Anlatımı”, 689.

⁹⁴ Karadayı, “Ömer el-İspirî’nin Husûnu’l-Metâlib Adlı Risâlesinde Letâif ve Makamların Sembolik Anlatımı”, 692

⁹⁵ Hakîm Tirmizî, *Hatmu’l-Evliyâ, Velîliğın Sonu, Velâyet-Nübüvvet Tartışması*, haz. Salih Çift, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2006), 98.

2.4.1.2. Kalp Tasfiyesi

Kalp, imanın manevi mekânıdır. Hz. Peygamberin “*Ey kalpleri evirip çeviren Allah'ım! Kalbimizi dinin üzere sabit kıl!*”⁹⁶ şeklinde yaptığı duada da işaret edildiği üzere kalbin eğitilmesi mümkündür. Bu nedenle kalbin dışarıdan gelen duygu ve düşüncelere karşı seçici davranabilmesi, kötülüklerden arındırılarak tasfiyesi yani saflaştırılarak temizlenmesi hedeflenir. Bu da mutasavvıflara göre kalbin zikirle cilalanmasıyla olmaktadır. Böylece kalp, hayrı ve şerri ayırt etme melekesi kazanır. Zikir de takvâ bilinci ile desteklenerek dinî bilinç ve farkındalık düzeyi artırılır. Nitekim sûfilere göre insan, takvâ bilinci ile ahiret saadetinin kapılarını aralayabilir. Buna mukabil ahiret inancından müstağni bir şekilde davranarak nefsinin istek ve arzularının peşinden sürüklendiği takdirde dünyaya da meyledebilir.⁹⁷

Tasavvufî eğitimde, kalpteki iman nurunun önündeki perdelerin kaldırılması için kalbin; irade, yakaza, tövbe, zikir, tevekkül, tefekkür, fakr, huşû, ihlâs, ihsan, muhasebe, kabz-bast, heybet-üns, yakîn, muhabbet, rızâ gibi değerlerle ihya edilmesi gerekmektedir. “İrade”den maksat; zorlama olmaksızın kişinin kendi rızası doğrultusunda, nefsinin isteklerine muhalefet ederek ve Hakk'ın rızasını talep ederek değişim sürecine başlamasıdır.⁹⁸ Sözlükte “uyanıklık” anlamına gelen “yakaza”, tasavvuf istilahında “gaflet uykusundan uyanış, kalbin ve ruhun uyanışı, insanın kendisine gelmesi” şeklinde tanımlanmaktadır.⁹⁹ Kul bu uyanışla kendi sınırlarını fark eder, kusurlarının ve boşa geçen zamanlarının idrakine vararak telafi yoluna gider.¹⁰⁰ Bu aşamada samimi bir şekilde “tövbe” ederek bir daha aynı hatalara düşmeme hususunda kesin kararlar alır. Sâlik, aldığı bu kararda sabit kalabilmek için Allah'ı çokça “zikr” ederek O'nu hatırlardan çıkarmaz. Bu süreçte yakîn makamlarının en yükseği kabul edilen “tevekkül” makamına erişebilmek için gelecek endişesinden sıyrılarak mütevekkil bir insan olur. Böylece Allah'a güvenmenin verdiği, “huşû” olarak adlandırılan iç huzuru yakalar.¹⁰¹

Sâlikin kalbindeki perdeyi kaldırmasına yardımcı olan bir diğer husus da “tefekkür”dür. Sâlik aradığını elde edebilmek için eşyaların anlamları ve amaçları üzerinde tefekkür ederken bir yandan da mal ve mülkün gerçek sahibinin Allah olduğu anlamına gelen “fakr” düşüncesini içselleştirir. Bu demde Hakk'a karşı her daim “tevâzû” içerisinde olur, yaptığı işleri “ihlâs” ve samimiyet içerisinde yürütür, “nefis muhasebesi”

⁹⁶ Tirmizî, “Deavat”, 89.

⁹⁷ Ebû Tâlip el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb, (Kalplerin Azığı)* (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011), 1/457.

⁹⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2016), 189.

⁹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 386.

¹⁰⁰ Selâleddin Ekberî ed-Dimekşî, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, nşr. Zafer Erginli (İstanbul: Kalem Yayınları, 2006), 1229.

¹⁰¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 355, 357, 393.

yaparak onu sürekli denetime tabi tutar, ibadetlerini Allah'ı görüyormuşçasına yaparak “iẖsan” makamına erişmeye çalışır.¹⁰²

Tasavvufî eğitim metodunda gerginlik ve serbestlik halinin arasında olma anlamına gelen “kabz” ve “bast” ile Allah'ın azametini karşı duyulan derin saygıyı ve korku arasında olma anlamına gelen “üns” ve “heybet” ise kişinin manevî eğitim yolculuğunda dengeli bir gelişim gerçekleştirmesini ifade etmektedir.¹⁰³ Bu dengeyi sağlayarak eğitim süreçlerini başarılı bir şekilde yürütebilen sâlik, şüpheye yer vermeyecek derecede kesin bilgi olan “yakîn” bilgisine ulaşır. Böylece Allah'a derin bir “muhabbet” duyarak hem kendisinin O'ndan razı olacağı hem de O'nun rızasına erişeceği kabul edilen “rızâ” makamına ulaşır.¹⁰⁴

2.4.1.3. Nefsin Tezkiyesi

Nefis tezkiyesi, tövbe ile başlayarak nefse sabır, cömertlik, tevazu, fedakârlık, diğerkâmlık gibi güzel hasletleri kazandırmak ve onu kötü huylardan arındırmak için uygulanan tasavvufî eğitim metotlarının hepsini kuşatan bir ifadedir. Nefsin tezkiyesi ile güzel hasletlerin insan benliğine yerleştirilmesi hedeflenmektedir. Bunların yerleştiğinin emaresi olarak bu hasletlerin daha önceleri nefse ağır gelirken zamanla kolay hale gelmesi, gösterilmektedir.¹⁰⁵ Tasavvufta nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesi, insanın kişisel gelişiminin temeli olarak kabul edilmektedir. Nefis terbiye edilip kontrol altına alındığı takdirde kalbin ve ruhun ihyasının mümkün olacağı bildirilmektedir. Aksi halde nefsin her isteğinin yerine getirilmesinin problemli bir kişiliğe neden olacağı öne sürülmektedir. Nitekim tasavvufî yöntemin inşa etmeyi hedeflediği kişilik; nefsinin kötü hasletlerden arındırılmış, kalbini saflaştırmış ve nefsinin kölesi olmaktan kurtararak Rabbine kul olabilmiş bir kişiliktir. Tasavvufî eğitim metoduna göre böyle bir kişiliğin inşa edilebilmesi için insanın öncelikle nefsini tanıması daha sonra da nefsinin olumsuz çağrılarına karşı dirençli olması gerekmektedir. Bu bağlamda kişilik gelişiminin tamamlanması şeklinde bir anlayışa, tasavvufî eğitim metodunda yer yoktur. Zira nefis ancak ruhun bedenden ayrılmasıyla ölmektedir. Dolayısıyla nefsin kötülüğe meyletmesine fırsat vermemek için ölünceye kadar kontrol altında tutulması gerekmektedir.¹⁰⁶ Bu anlayış üzere yürütülen tasavvufî eğitim metodunun gayesi, “Nefsi dine râm; dini nefse vicdan kılmaktır.” şeklinde veciz bir ifade ile tabir edilmektedir.¹⁰⁷

Nefis hakkında önemli bilgiler ortaya koyan Gazzâlî, bu konudaki görüşlerini “nefsin güçleri (güdöleri)” ve “nefsin terbiyesi” şeklinde iki bölüme ayırarak tasnif

¹⁰² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 131, 175, 181, 253, 255, 348, 355, 357.

¹⁰³ Kuşeyri, *er-Risâle*, 186, 189.

¹⁰⁴ Kuşeyri, *er-Risâle*, 295, 590-594; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 386.

¹⁰⁵ Ekberî, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1227.

¹⁰⁶ Çakmak, *Tasavvufî Eğitimde Kişilik Gelişimi ile Günümüz Kişisel Gelişiminin Karşılaştırılması*, 102.

¹⁰⁷ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 56.

etmiştir.¹⁰⁸ Bu tasnifler, tasavvufî açıdan yürütülebilecek bir kişisel gelişim metodunun daha net ortaya konulmasına yardımcı olabilecek birbirini tamamlayıcı iki unsurdur. Zira nefsin özelliklerinin bilinmesi, nefsin tezkiye ve terbiye edilmesinde önemli ipuçları sunacaktır. Gazzâlî'nin nefsin güdülerine dair tespitleri şu şekildedir:

- Sebiyye: İnsanda düşmanlığı ve saldırganlığı ifade eden içgüdüsel bir kavramdır. Bu özelliğe sahip bir nefis, insanlar üzerinde tahakküm kurma temayülündedir.
- Behemiyye: Hayvani güdü olarak tabir edilebilecek bu kavram nefsin yeme, içme, cinsellik gibi temel ihtiyaçlara olan şiddetli arzusunu ifade etmektedir.
- Rabbâniyye: Üstünlük güdüsü olarak da tabir edilebilecek bu kavram, nefsin bilgi ve başarı elde etme yoluyla başkalarına karşı üstünlük sağlamaya çalışmasıdır.
- Şeytâniyye: Nefsin hile ve aldatmaca gibi şeytani eylemler sergilemesine ilişkin kötülük güdüsüdür.¹⁰⁹

Muhtelif alanlarda önemli görüşler ortaya koyan İbnü'l-A'râbî de nefis ve nefsin halleri ile alakalı birçok psikolojik tahlilde bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi nefis-i şehvet, nefis-i gazap ve nefis-i nâtika şeklinde üçe ayırdığı “nefsin güçleri” sınıflandırmasıdır. Ona göre her nefis gücünün kendine özgü özellikleri vardır. Bunlar şu şekildedir:

- Nefs-i şehvet: Hem insanda hem de hayvanda doğal bir şekilde bulunan nefistir. Yeme, içme ve cinsel dürtülerini tatmin etme isteği gibi çeşitli arzuları vardır. İbnü'l-A'râbî'ye göre nefsin bu yönü kontrol altına alınmalı ve arındırılmalıdır. Aksi halde insan, onun kölesi olup hayvandan farksız hale gelebilmektedir.
- Nefs-i gazap: Herhangi bir konuda kendi düşüncesine karşıt olan şeyi defetmek üzere yaratılmış duyguya denir. Hem insanda hem de hayvanda bulunan öfke, cesaret ve galip gelme arzusundan kaynaklanan bir duygudur. Kontrol altına alınmadığı takdirde nefis-i şehvetten daha yıkıcı etkileri bulunabilmektedir.
- Nefs-i nâtika: Konuşan nefis anlamındaki bu terkip, insanı hayvandan ayıran en önemli özelliktir. Düşünme, anlama ve ayırt etme yetisi, bu nefisten kaynaklanır. Güzel özelliklerle donatıldığı takdirde diğer iki nefsi kontrol altına alır, terbiye eder ve arındırır.¹¹⁰

Mutasavvıflar, şehvete dair sıfatları bünyesinde barındıran nefsin bu özelliklerle Allah'a ulaşmasının mümkün olmadığını öne sürmüşlerdir. Onlara göre nefis, bu özellikleriyle hakikati perdeleyen hicaplarla kuşatılmıştır. Dolayısıyla nefsin ideal bir kıvama getirilmesi, onu böbürlenme, kibir, gaflet, riyâ, haset, öfke gibi kötü hasletlerden

¹⁰⁸ Köse-Ayten, *Din Psikolojisi*, 96.

¹⁰⁹ Köse-Ayten, *Din Psikolojisi*, 98.

¹¹⁰ Muhyiddin İbnü'l-A'râbî, *Üstün Ahlâk Risalesi*, çev. Vahdettin İnce, (İstanbul: Kitsan Yayınevi, 2010), 41-51.

temizlemekle mümkündür.¹¹¹ Gazzâlî'nin tespitlerine göre ise nefsin terbiye ve tezkiyesi için şunlar gereklidir: Nefsin mahiyetinin bilinmesi, nefis muhasebesi, nefisle mücadele edilmesi, dünyadan yüz çevirerek zühd hayatı yaşanması, insanlardan uzaklaşarak uzlete çekilmesi, nefsin heva ve heveslerinden yüz çevrilmesi, kötü arkadaşların terk edilmesi, ibadetlerle meşgul olunması ve tefekkürde bulunulması.¹¹²

Mutasavvıflar, nefsin terbiye ve tezkiye edilmesi ile birtakım derecelere erişebileceğini belirtmişlerdir. Bu derecelere ise nefsin yedi mertebesi anlamına gelen “atvâr-ı seb’a” adı verilmiştir.¹¹³ Nefsin yedi mertebesi, Kur’an’daki bazı ayetler referans alınarak aşağıdaki şekilde tanzim edilmiştir:¹¹⁴

- 1) Nefs-i Emmâre: Emredici nefis anlamına gelir. Nefsin en yalın halidir. Kişinin iştiaak duyduğu his ve lezzetleri tatmin etmesini emreder. Bu isteklere tamah eden insan, hevâsına düşkündür ve tamamen nefsinin hâkimiyetine girmiştir. Nitekim ilahî değerlere göre davranabilme kabiliyetini kaybetmiştir.¹¹⁵ Nefs-i emmâre kavramı, Kur’an’daki “Ben, nefsimi kötülüğe meyletmeyeceği hususunda temize çıkaracak değilim. Çünkü nefis, Rabbimin merhameti olmadıkça kötülüğü emreder...”¹¹⁶ ayetinde bahsedilen “nefsin kötülüğü emretmesi” ibaresine matuf olarak ortaya atılmış bir kavramdır.
- 2) Nefs-i Levvâme: Kınayıcı nefis anlamında kullanılır. Nefis bu aşamaya geçtiğinde bir nebze olsun ıslah edilmiş kabul edilir.¹¹⁷ Çünkü nefis artık kendi kötülüklerini fark edip kendini kınamaya başlamıştır. Kur’an’daki “Kendisini kınayıp pişmanlık duyan nefse yemin ederim ki”¹¹⁸ ayeti referans alınarak türetilmiş bir terkiptir. Bu aşamadaki nefsin, her zaman kendisine söz geçiremeye de nefs-i emmâre ile çetin bir mücadeleye girdiği ifade edilir.¹¹⁹
- 3) Nefs-i Mülhime: Mutasavvıflar tarafından “Nefse ve ona şekil verene, sonra da ona kötülükleri bildirip sorumluluk bilinci aşılayana andolsun!”¹²⁰ ayeti esas alınarak ortaya atılmış bir terkiptir. Nefsin bu aşamasında, Allah’ın insan fitratına ilham ettiği doğruyu yanlıştan ayırt edebilme kabiliyetine binaen yasaklardan

¹¹¹ Detaylı bilgi için bk. Çakmak, *Tasavvufî Eğitimde Kişilik Gelişimi ile Günümüz Kişisel Gelişiminin Karşılaştırılması*, 103, 113-126.

¹¹² Detaylı bilgi için bk. Mevlüt Özçelik, *İmam Gazâlî’de Nefsin Tezkiyesi ve Kalbin Tasfiyesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 32-95.

¹¹³ Ahmet Ögke, *Kur’an’da Nefs Kavramı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 85.

¹¹⁴ Şirin, *Kişisel Gelişim Medeniyeti*, 190-205; Murat İsmailoğlu, *İmam-ı Gazalî’de Nefsin Mertebeleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 60.

¹¹⁵ el-Gazzâlî, *İhyâ’u Ulûm’id-Dîn*, 3/10-11.

¹¹⁶ Yûsuf 12/53.

¹¹⁷ Mehmed Zahid Kotku, *Nefsin Terbiyesi* (İstanbul: Server İletişim Yayınları, 2013), 257.

¹¹⁸ el-Kıyâme 75/2.

¹¹⁹ Kemal Sayar, *Sûfî Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 29.

¹²⁰ eş-Şems 91/7-9.

kaçınması ve hakka yönelmesi durumu söz konusudur. Böylece nefis, kendisini belirli oranda terbiye etmeye muvaffak olmuştur.¹²¹

- 4) Nefs-i Mutmainne: “*Ey gönül huzuruna erişmiş olan nefis! Kendisi senden, sen de kendisinden hoşnut ve razı olarak Rabbine dön!*”¹²² ayetlerinde geçen “gönül huzuruna erişme” anlamındaki “mutmainne” kavramından mülhem bir terkiptir. Bu kelimenin anlamlarından birisi, gönlün yakinen iman edip huzura erişmesidir.¹²³ Nefsin bu mertebeye kadar olan kısımları taklit kabul edilir. Nefs-i mutmainnede ise taklitten tahkike geçiş vardır.¹²⁴ Nefis artık hâkimiyeti ele alarak günah kirlerinden arınıp ibadetlerine düşkün hale gelmiştir.¹²⁵
- 5) Nefs-i Râdiye: Bu mertebede “*Kendisi senden, sen de kendisinden hoşnut ve razı olarak Rabbine dön!*”¹²⁶ ayeti referans alınmıştır. Nefs-i mutmainne mertebesinde olan nefis artık bu mertebede Rabbinin yolunda iç huzuru temin etmiştir. Burada içinde bulunduğu durumdan şikâyetçi olmayıp “keşke” sözünü lügatinden çıkaran sâlikin, kaderine samimi bir şekilde rızâ göstermesi söz konusudur.¹²⁷
- 6) Nefs-i Marziyye: Kendisinden hoşnut olunan nefis demektir. Bu mertebede kul, insanları sırf Allah için seven, hassas davranan, ince düşünen, nefis muhasebesini en iyi şekilde yapan birisidir.¹²⁸ Bu makama erişen kimselerden hem Allah hem de kulların razı olduğu kabul edilir. Aynı zamanda kendisinin de onlardan razı olduğu ifade edilir.¹²⁹
- 7) Nefs-i Kâmile/Nefs-i Sâfiye: Nefsin arındırılıp saf, berrak, ulvî ve olgun hale getirilmesidir. Marifet sırlarının hepsinin tahsil edildiği bir makamdır. Allah tarafından vehbî olarak verildiği kabul edilir. Bu makama erişen kimselere irşat görevi verilir. Bu sebeple bu makama irşat makamı da denilir. Bu makama erişen kişinin, karşısındaki insanlar üzerinde yüksek bir tesir gücünün olduğu söylenir.¹³⁰

Tasavvuf geleneğinin kendine özgü bir takım eğitim metotları neticesinde ulaşılan bu mertebelerden de anlaşıldığı üzere nefsin en alt seviyesi olan nefs-i emmâreden en olgun seviyesi olan nefs-i kâmileye kadar kademeli bir olgunlaşma söz konusudur. Dolayısıyla bu şekilde bir derecelendirme, insanı bulunduğu düzeyden daha iyiye sevk

¹²¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İst.: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 475.

¹²² el-Fecr 89/27-28.

¹²³ el-İsfahânî, “طمن”, 307.

¹²⁴ İmam-ı Rabbanî, *Mektûbat-ı İmâm-ı Rabbânî*, 1/533; Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Ma’rifetnâme*, sad. Cafer Durmuş ve Kerim Kara (Konya: Erkam Yayınları, 2011), 3/299.

¹²⁵ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 558.

¹²⁶ el-Fecr 89/28.

¹²⁷ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf (Ta’arruf)*, nşr. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 101; Osman Nûri Topbaş, *İmândan İhsâna Tasavvuf* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 144; M. Esad Coşan, *Tasavvufa Giriş ve İslâm’da Nefis Terbiyesi* (Konya: Furkan Yayınları, 1991), 119.

¹²⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 474.

¹²⁹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Ma’rifetnâme*, 3/387.

¹³⁰ Şirin, *Kişisel Gelişim Medeniyeti*, 204.

etmenin hedeflendiğini göstermektedir. Nitekim yaygın kişisel gelişimde de kişileri, bulunduğu seviyeden daha iyi bir seviyeye ulaştırma temel hedeflerdendir. Sonuç itibarıyla her ne kadar yaygın kişisel gelişimin metotlarından farklı olsa da tasavvuf geleneğinde kişisel gelişime dair uygulamalar bulunmaktadır.

2.4.2. Psikolojik Yaklaşım

Bilim insanları geçmişten günümüze insan davranışlarının altında yatan nedenleri bulma arayışında olmuşlardır. Aslında bu arayış, insanı anlama ve kişiliğin oluşmasına etki eden faktörleri bulma arayışdır. İnsanın kişilikle ilgili yanı, psikoloji olarak adlandırılan bilimin konusudur. Psikolojinin temel amacı ise insan davranışlarının altında yatan nedenleri olabildiğince bilimsel ve objektif bir şekilde açıklamaya çalışmaktır. Buna istinaden Psikoloji alanında uzman birçok bilim adamı kişilikle ilgili birtakım kuramlar ortaya atmışlardır. Bu kuramlardan bazıları şunlardır:

- Freud'un "Psikoanaliz Kuramı"
- G. Allport ve R. Cattell'in temsilciliğini yaptığı "Ayrıcı Özellik Kuramı"
- Robert Mccrea & Paul T. Costa'nın "Beş Faktör Kuramı"
- Erikson'un "Psikososyal Gelişim Kuramı"
- Bowlby'nin "Bağlama Kuramı"
- Piaget'in "Bilişsel Gelişim Kuramı"
- Kohut'un "Kendilik Psikolojisi Kuramı"
- Abraham Maslow'un "Kendini Gerçekleştirme Kuramı"¹³¹

Psikoanalitik kuram, Sigmund Freud (öl. 1939) tarafından ortaya atılmıştır. Ona göre kişiliğin üç temel katmanı bulunmaktadır. Bunlar id, ego ve süper egodur. İd, kişinin en kaba, en ilkel dürtü ve arzularını kapsar. Bu kısmın cinsiyet ve saldırganlık yönü diğer yönlerine göre baskındır. İd, zevk ilkesine göre işleyiş gösterir ve arzuladığı şeylerin derhal yerine getirilmesini ister.¹³² Rüya "id"nin emrindedir ve onun isteklerini tatmin etme amacı güder. Zihin "id"nin istek ve arzularına göre çeşitli rüya görselleri tanzim eder.¹³³ Kişi sadece "id"nin yönetimine göre hareket ettiğinde hayvandan farksız olarak davranış sergileyeceği öne sürülür.¹³⁴ Roberto Esposito da bunu teyit ederek "İnsan ancak ve ancak, içinde barınan hayvanın efendisiyse kişidir." şeklinde bir söylemde bulunur.¹³⁵

¹³¹ Jerry M. Burger, *Kişilik*, trc. İnan Deniz Erguvan Sarioğlu (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006), 85; Çare Sertelin Mercan, "Gelişim Psikolojisinde Kuramlar ve Araştırma Yöntemleri", *Gelişim Psikolojisi*, nşr. Hatice Ergin-Armağan Yıldız (İstanbul: Nobel Yayınları, 2012), 9, 10, 13; Osman Özdemir vd., "Kişilik Gelişimi", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4/4, (2012), 570.

¹³² Sigmund Freud, *The Ego and The Id*, trans. Joan Riviere (London: published by Leonard & Virginia Woolf at the W.C. and the Institute of Psycho-analysis, n.d.), 19-33.

¹³³ Sigmund Freud, *Rüya Yorumları 1*, çev. Akın Kanat (İzmir: Lilith Yayınevi, Ağustos 2017), 71.

¹³⁴ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 406-408.

¹³⁵ Roberto Esposito, *Kişiler ve Şeyler* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023), 26.

Kişiliğin bir diğer birimi egodur. Ego, “id”i denetim altında tutmaya çalışır. Dış dünyanın anlayışı ile id arasında aracılık görevi yürütür. “İd”in istediği şeyin, koşullar uygunsa hemen yerine getirilmesini ister. Ego akılcıdır, id akıllı ve mantığı hesaba katmaz. Ancak her ne kadar ego, id ile çelişse de prensip olarak “id”in istek ve arzularının eğer şartlar uygunsa yerine getirilmesi yönünde çaba sarf eder. Bir başka tabirle de ego, “id”e danışmanlık görevi üstlenmiştir, denilebilir. Egonun ahlâkî ve kültürel değerler ile ilgili bir takıntısı yoktur. İd’in yapmak istediklerini insani ve ahlâkî yönden değerlendirmez, iyi veya kötü kavramlarıyla pek ilgilenmez. Kişiyi zarar vermeyeceğini düşündüğünde “id”in bütün isteklerinin yerine getirilmesine yeşil ışık yakar.¹³⁶

Freud’un kişilik ile ilgili ortaya attığı üçüncü kavram “üst-ben” olarak dilimize çevrilen “süper-ego” kavramıdır. Süper-ego kişi için önem arz eden bütün değerleri göz önünde bulundurur. Kişinin yapmak istediklerini bu değerlerin süzgecinden geçirerek değerlendirir. Tüm bu birimler kendi istek ve arzularına göre çeşitli davranış biçimleri geliştirir. Nihayetinde hangi duygu karar verme noktasında daha baskın gelirse kişi o davranışı sergiler.¹³⁷ Örneğin; kişi acıktığı zaman id, ilk bulduğu yiyeceğe yönelir. Eğer yiyeceğin sahibi kendi değilse ego, o kişiye bunu kimse görmeden yapmasını telkin eder. Aksi takdirde mevcut hukukun ya da yiyeceğin sahibinin kendisini cezalandıracağını veyahut da toplumun ayıplayacağını bildirir. Tüm bu duruma süper-ego kayıtsız kalmayıp bunu kimse görmese dahi yapmamasını söyler. Çünkü dinî ya da insani değerler açısından sahibi olmadığı bir yiyeceği yemesinin uygun olmayacağını öne sürer. Bunun yerine sahibinin kendisi olduğu bir yiyeceği yemesini teklif eder. Bu değerlendirmenin sonucunda kişi “id”in etkisinde kalırsa sahibi olmadığı yiyeceği yer. Ego’nun etkisinde kalırsa onu kimse görmeden yemeye çalışır. Süper-ego’nun etkisinde kalırsa o yiyeceği yemekten vazgeçer ve onun yerine sahip olduğu yiyeceğe yönelir.

Psikolojik yaklaşımlarda öne çıkan kişilik kuramlarından “Ayırıcı özellik” kişilik yaklaşımının en önemli temsilcileri G. Allport (öl. 1967) ve R. Cattell’dir (öl. 1998). Bu kuramda insan tiplerini belirtmek için tipoloji sistemleri geliştirilmiştir. Bu sistemde ortaya konulan veriler kişilerin davranışlarının kestirilmesinde önemli bilgiler sunar. Ayırıcı özellik yaklaşımını geliştirenler arasında yer alan Henry Murray, her insanın psikolojik nedenlere dayalı gereksinimlerinin olduğunu savunmaktadır. Bireyin kişilik özelliklerinin gelişimi de içinde bulunduğu duruma göre şekillenir. Raymond Cattell ise birbirleriyle ilişkili kişilik özelliklerini benzerlik ve farklılıklarına göre sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Bu sınıflandırma içerisinde birbirinden farklılaşanları ayırarak kişiliğin temel yapısını belirlemeye çalışmıştır. Bu yöntemin içerisinde tutarlılığını ve güvenilirliğini kanıtlayan “Beş faktör kuramı” ortaya çıkmıştır. Beş faktör kuramı;

¹³⁶ Freud, *The Ego and The Id*, 19-33.

¹³⁷ Freud, *The Ego and The Id*, 34-53.

özdenetim, uyum, dışadönüklük, nörotiklik ve gelişime açıklık boyutlarından oluşmaktadır.¹³⁸

- 1) Öz denetim; kendini kontrol altında tutabilmeyi, temkinli davranabilmeyi, düşünerek hareket edebilmeyi ifade eder. Öz denetime sahip olan bireyler; çalışkan, güvenilir, hassas, dikkatli, sorumluluk sahibi ve güçlü bir iradeye sahip bireylerdir.
- 2) Uyum, adından da anlaşılacağı üzere bağlı olduğu çevreye karşı duyarlılığı ifade eder. Bu tür insanlar genellikle kendinden çok çevresindekileri düşünen fedakâr kimselerdir. Ayrıca sempatiklik, alçak gönüllülük, affedicilik gibi hasletler bu tür insanların özellikleri arasında zikredilebilir.
- 3) Dışa dönüklülük, bireyin enerjisini daha çok dış dünyaya harcamasını ifade eder. Bu kimseler; girişken, sosyal, liderlik özelliği bulunan, rahat, problem çözücülük kabiliyeti olan kimselerdir. Kolayca çevre edinebilen, hevesli, enerjik, maceracı, konuşkan ve açık sözlü olma bu kimselerin en belirgin özelliklerindendir.
- 4) Nörotiklik; tutum ve davranışlarda duygu ve düşüncelerin ileri düzeyde etkili olduğu bir kişilik yapısını ifade eder. Nörotikliğin temel kavramları; kaygı, güvensizlik, karamsarlık, tedirginlik gibi kavramlardır. Bu özelliği yüksek olan kimseler, depresyona girmeye, kırılanlığa, aşırı duygusal değişimler yaşamaya, çabuk sinirlenmeye açık kimselerdir.
- 5) Gelişime açıklık ise yeniliğe ve kendini geliştirmeye açık olmayı ifade etmektedir. Gelişime açık insanların hayal gücü yüksek, deneyim yaşamaya açık, meraklı, estetiğe ve sanata düşkün olduğu görülmektedir.¹³⁹

Erikson, insanın gelişim evrelerini sosyal bağlamda ele alarak “Psikososyal Gelişim Kuramı” adını vermiştir.¹⁴⁰ Bu kuramın gelişim evreleri; temel güvene karşı güvensizlik (0-1 yaş), özerkliğe karşı utanç ve şüphe (1-3 yaş), girişimciliğe karşı suçluluk (3-6 yaş), çalışkanlığa karşı aşağılık duygusu (6-12 yaş), kimlik bütünlüğüne karşı kimlik bocalaması (12-18 yaş), yakınlığa karşı yalıtılmışlık (18-26 yaş), üretkenliğe karşı durgunluk (16-50 yaş), benlik bütünlüğüne karşı umutsuzluktur (50 yaş üzeri).¹⁴¹ Birbirini takip eden sekiz evreden oluşan bu gelişim modeline göre bir aşamanın sağlıklı bir şekilde ortaya çıkması için bir önceki aşamadaki sorunların çözülmesi, krizin atlatılması ve engellerin aşılması gerekmektedir. Sorunları çözdüğü oranda yeni bir kişilik değeri elde eden insan, sonraki evreye daha sağlam ve güvenle ilerlemektedir.¹⁴²

¹³⁸ İlhan Çiçek ve Ayşe Esra Aslan, “Kişilik ve Beş Faktör Kişilik Özellikleri: Kuramsal Bir Çerçeve”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 10/1 (2020), 139-140.

¹³⁹ Çiçek ve Aslan, “Kişilik ve Beş Faktör Kişilik Özellikleri: Kuramsal Bir Çerçeve”, 140-142.

¹⁴⁰ Özdemir vd., “Kişilik Gelişimi”, 571.

¹⁴¹ Burger, *Kişilik*, 164-170.

¹⁴² Burger, *Kişilik*, 164; Ali Köse - Ali Ayten, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 63-64.

Kişisel gelişimde ortaya atılan bir diğer kuram da Bowlby'nin “Bağlama Kuramı”dır. Bu kurama göre, insanın sağlıklı bir kişiliğe sahip olabilmesi, onun çocukluğunda ebeveynleri ile yaşadığı duygusal bağa dayanmaktadır. Bowlby'ye göre eğer bu dönemde sağlıklı bir ilişki geliştirilememişse bu durum, zihinsel ve ruhsal hastalıklara yol açabilmektedir. Bunun da kişilik bozukluklarının temel nedenini oluşturduğunu öne sürmektedir.¹⁴³

Bir başka kuram da Piaget'in “Bilişsel Gelişim Kuramı”dır. Bu kuramda insanın öğrenmedeki gelişim aşamaları ele alınmaktadır. Bu kuramın evreleri; duysal motor evresi (0-2 yaş), işlem öncesi evre (2-7 yaş), somut işlemsel evre (7-12), formel işlemsel evre (12 yaş) şeklindedir. Bu gelişim evrelerine göre insan, ilk evrede kendini diğer objelerden ayırt etmeye başlamakta ve yaptığı davranışların kendisine ait olduğunu fark etmektedir. İkinci evrede, dili kullanmayı öğrenirken hâlâ benmerkezci düşünmeye devam etmektedir. Üçüncü evrede, somut düşünme yetisi geliştiği için çevresindeki nesne ve olaylar hakkında fikir yürütebilmektedir. Dördüncü evrede de soyut kavramlar hakkında mantıksal düşünme kabiliyeti kazanmaktadır.¹⁴⁴

Bahsedilen bu kuramlar, insanın çeşitli açılardan gelişim süreçleri göz önünde bulundurularak ortaya konulan kuramlardır. Kohut, bu kuramların tümünü göz önünde bulundurarak “kendilik psikolojisi” kuramını geliştirmiştir. Ona göre psikolojik yapının temeli olan kendiliğin gelişimi, bebeklikten başlayarak büyüyüncüye kadar çevresiyle olan ilişkilere uzanan bir süreçtir.¹⁴⁵ Bu yönüyle diğer gelişim kuramlarını kapsamaktadır. Kohut'un kuramına göre benliğin merkezinde birisi temel arzular diğeri temel emeller adı verilen iki alan bulunmaktadır. Bu iki alan başlangıçta birbiriyle çatışmaktadır. Ancak bu çatışma ve gerginlik emellere ve ideallere ulaşıldığı oranda azalmaktadır. Benlikte yaşanan çatışmaların en aza indirilmesi ve istenilen düzeye ulaşılabilmesi, sahip olunan roller aracılığıyla mümkün olmaktadır. Zaten “benlik” denilen şey, zamana ve mekâna göre sahip olunan rollerin toplamından ibarettir. Benliğin merkezinde hâkim olan duygular ise kişiliğin şekillenmesinde rol oynamaktadır.¹⁴⁶ Örneğin, karamsar olan bir insanın iç çatışması artarak devam ederken; ümitvar olan bir insanın gerginliği azalarak iç huzuru artmaktadır ve böylece ideallerine ulaşması kolaylaşmaktadır.

Kişilik gelişimleri ile ilgili kuramlardan bir diğeri olan Abraham Maslow'un “Kendini Gerçekleştirme Kuramı”nda insanın, özünde iyi ve potansiyelinde bulunan yetenekleri gerçekleştirebilmede yeterli bir iradeye sahip olduğu öne sürülmektedir. Maslow'un bu kuramı öne sürmesinin altında yatan asıl neden, psikolojinin insanın

¹⁴³ Özdemir vd., “Kişilik Gelişimi”, 572.

¹⁴⁴ Mercan, “Gelişim Psikolojisinde Kuramlar ve Araştırma Yöntemleri”, 13; Köse-Ayten, *Din Psikolojisi*, 47.

¹⁴⁵ Özdemir vd., “Kişilik Gelişimi”, 573.

¹⁴⁶ Mustafa Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013), 66.

negatif yönleri üzerinde duruşudur. Maslow, bu anlayışı eleştirmekte ve Freud'un psikolojinin problemleri tarafını anlattığını, kendisine de pozitif tarafını anlatmak kaldığını dile getirmektedir.¹⁴⁷ Maslow, insanın potansiyelinde bulunan olumlu özellikler aracılığıyla, hedeflenen başarıya birtakım ihtiyaçların karşılanması halinde ulaşılabilirliğini bildirmektedir. Bu ihtiyaçlar şöyle sıralanmaktadır: Yeme, içme, uyku, cinsellik gibi fizyolojik ihtiyaçlar; can ve mal güvenliği için korunma ihtiyacı; sevgi ve saygı ihtiyacı, kendini gerçekleştirme ihtiyacı. Bu standartları elde eden bir insan, potansiyelindeki özellikleri yüksek düzeyde kullanabilmektedir. Karakteristik açıdan ise kendini ve diğer insanları olduğu gibi kabul eden, empati kurabilen, sağlıklı ilişkiler geliştiren, özgür, yaratıcı fikir sahibi, adaletli, dürüst, karşılıksız sevebilen biri olabilmektedir.¹⁴⁸

Bu modellemeler kişiliğin açık bir şekilde ortaya konulmasında önemli rol oynamaktadır. Bu durum netleştğinde, kişilere karşı yaklaşım konusunda doğru kararlar vermek mümkün olacaktır. Kişilikler hakkında bilgi sahibi olmak, sosyal ilişkilerin belirlenmesi, ticari girişimlerin verimli sonuçlar doğurması, eğitimin çeşitli düzeylerdeki kimselere en uygun şekilde verilebilmesi gibi faydaların elde edilmesinde önemli ipuçları sunacaktır. Doğal olarak kişisel gelişimde bilgi sahibi olunması gereken önemli hususlardan olduğu söylenebilir.

2.4.3. Biyolojik Yaklaşım

Biyolojik ya da başka bir ifadeyle nörobiyolojik yaklaşım ise insan beyninin çalışma sisteminin nasıl olduğunu anlamadan olaylar ve durumlar karşısında geliştirdiği tepkileri anlamamanın pek mümkün olmadığını savunur. Çünkü insan beyninin karmaşık yapısı anlaşılamadığında kişilik oluşumlarının, kişilik boyutlarının ve kişiliğe etki eden faktörlerin tam olarak anlaşılamayacağı ileri sürülmektedir.¹⁴⁹

Tarihî süreç içerisinde kişiliğe biyolojik yönden yaklaşan çalışmalara bakıldığında İbn-i Sînâ'nın beyin üzerine yaptığı araştırmalar dikkat çekmektedir. Bu açıdan İbn-i Sînâ'nın bu yaklaşımın öncülerinden olduğu ileri sürülmektedir.¹⁵⁰ Son dönemlerde yapılan araştırmalarda ise beyin gerçekte olmasa dahi gerçek olduğuna inandığı durumlar sebebiyle nörokimyasal merkezleri tetiklediği ortaya konulmaktadır.¹⁵¹

¹⁴⁷ Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, 56; Köse-Ayten, *Din Psikolojisi*, 58.

¹⁴⁸ Burger, *Kişilik*, 431-435; Köse-Ayten, *Din Psikolojisi*, 59.

¹⁴⁹ Engin Üngüren, "Beynin Nöroanatomik ve Nörokimsiyal Yapısının Kişilik ve Davranış Üzerindeki Etkisi", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi* 7/1 (2015), 194.

¹⁵⁰ Mehmet Dağ, *İbni Sina'nın Psikolojisi (İbni Sina, Ölümünün Bininci Yılı Armağanı)* (Ankara: TTK Yayınları, 1984), 324.

¹⁵¹ Conrad Phillip Kottak, *Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*, çev. Komisyon (Ankara: Ütopya Yayınları, 2008), 378.

Tarih boyunca kişilik üzerine çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Ancak bunlar içerisinde kişilik ve beyin arasında olan ilişkiye dair tatmin edici bilimsel delillerin olmadığı bildirilmektedir. Buna mukabil modern araştırmalar neticesinde kişiliğin oluşumunda beyindeki birtakım biyolojik aktivitelerin etkili olduğu ileri sürülmektedir. Son dönemlerde yapılan beyin görüntüleme teknikleri aracılığıyla bu ilişki somut olarak delillendirilmektedir. Bu teknik sayesinde duygu, inanç ve davranışların beyinde hangi alanları aktive ettiğini ve hangi hormonları harekete geçirdiğini tespit etmek mümkün olmaktadır.¹⁵² Netice itibarıyla bu yaklaşım tarzına göre kişiliği oluşturan kalıtsal, çevresel vb. faktörlerin yanı sıra vücudun olaylar ve durumlar karşısında biyolojik olarak salgıladığı hormonların da kişiliğin şekil almasında etkili olduğu öne sürülmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşımın ortaya koyduğu teknikler vesilesiyle kişilikle ilgili birtakım tespitler elde edilebilir ve bu veriler kişisel gelişimde kullanılabilir.

2.5. Kişisel Gelişim ve NLP

İnsanlar tarih boyunca en iyi konuma ulaşabilmenin yollarını hep aramıştır. Bu arayış, bazen insanın yapısı gereği iç dinamikleri vesilesiyle bazen de dış etkenlerin insanı bu arayışa itmesi neticesinde olmuştur. İç dinamikler; insanın karakterinde bulunan hırs, imkânlarla kolay ulaşabilme ve rahat bir hayat isteği, güçlü olma duygusu, yönetme içgüdü, insani ihtiyaçlar gibi insanı içerden güdüleyen tetikleyicilerdir. Dış dinamikler ise zorlu hayat şartları, kaynakların kısıtlı oluşuna karşın paydaşların çok oluşu, kişiye fayda sağlayan menfaatlerin yok edilmesine yönelik tehditler, psikolojik ve sosyolojik rekabetler, dinî ve kültürel anlayışın ortaya koyduğu ülküler ve benzeri etkenlerdir. İşte tüm zikredilen bu gibi faktörler, insanda psikolojik ve sosyal yönden daha nitelikli ve güçlü bir konuma ulaşma isteği uyandırmaktadır.¹⁵³

Kişisel gelişim, insanın kendi benliğindeki gücün farkına varması, potansiyelini ve yeteneklerini keşfetmesi, bunun neticesinde kendi karakterinde bulunan özelliklere göre kendisini donanımlı hale getirmesi olarak tarif edilebilir. Kişisel gelişimin kapsamına; hedeflerin belirlenmesi, duygu ve davranışların kontrol altına alınabilmesi, düşünme, öğrenme, okuma, odaklanma, diksiyon, hitabet, hafıza teknikleri vb. konuların hepsi dâhildir.¹⁵⁴

Kişisel gelişim ile yakından ilişkili olan bir diğer metot ise NLP'dir. Açılımı

¹⁵² Üngüren, “Beynin Nöroanatomi ve Nörokimyasal Yapısının Kişilik ve Davranış Üzerindeki Etkisi”, 195.

¹⁵³ Mecbure Aslan ve Selen Doğan, “Dışsal Motivasyon, İçsel Motivasyon ve Performans Etkileşimine Kuramsal Bir Bakış”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi* 11/26 (2020), 292-296.

¹⁵⁴ Nejat Sezik, *Kişisel Gelişim El Kitabı* (İstanbul: Hayat Yayıncılık, 4. Basım, Aralık 2003), 11; Zülfikar Özkan, *Bilgiye yönelik kişisel gelişim dinamikleri* (İstanbul: Hayat Yayıncılık 4. Basım, 2003), 46-48; Serkan Şengül ve Osman Kürşat Acar, “Türkiye’de Kişisel Gelişim Alanının Tarihçesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/1 (Mart 2021), 225.

“Nöro Linguistik Programming” olan NLP’nin temeli 1970 yıllarında California Üniversitesinde Psikoloji bölümünde öğrenci olan Richard Bandler ile aynı üniversitede yardımcı profesör olan John Grinder’in birlikte yaptığı çalışmalarla atılmıştır. 1975 yılında *The Structure of Magic* isimli kitaplarını yayımlamaları ile de literatüre girmiştir.¹⁵⁵

Nöro kelimesi, zihinsel ve düşünsel hayatın nasıl düzenleneceği ile ilgili bir kavramdır. Linguistik kavramı, dilin nasıl kullanılacağı ve insanları nasıl etkilediği ile ilgilidir. Programming ise tekrar eden, tekrar ettikçe yenilenen davranış dizilerinin amaçlarını ifade eden ve kolay tanımlayabilmek için bilgisayar mühendisliğinden ödünç alınan bir kavramdır.¹⁵⁶ Bu açıklamalar ışığında NLP; bireyleri diğer bireyler, dış dünya ve manevi boyut ile ilişkilendiren düşüncelere, konuşmalara ve kazanımlara yönelik bir çalışma olarak tanımlanabilir.¹⁵⁷ Diğer bir tanıma göre de kişisel gelişimin gerçekleştirilmesinde düşünme, dil ve davranış süreçlerinin incelenerek bunların nasıl daha etkin şekilde kullanılacağını öğreten bir yöntemdir.¹⁵⁸

Kişisel gelişim ve NLP metodolojik yönden birbirinden ayrılrsa da amaçladıkları kazanımlar açısından aralarında sıkı bir ilişki vardır. Ancak kişisel gelişim, NLP’den daha geniş kapsamlıdır. Kişisel gelişim daha çok hayat öykülerine ve tecrübelere dayanılarak öğretiler geliştirirken,¹⁵⁹ NLP modeli yenilikçi bir anlayışın ürünü olarak bilimsel ve sistematik bir yöntem geliştirmeyi amaçlar.¹⁶⁰ İlk zamanlarda işe “nasıl” sorusu sorularak başlanmıştır. “Nasıl düşünülmeli?”, “Nasıl öğrenilmeli?”, “Herhangi bir alanda başarılı olan insanlar bunu nasıl başarıyor?” gibi sorulardan yola çıkılarak çeşitli modellemeler geliştirilmiştir. Bu modellemeler, benzer özellikteki diğer insanlara uyarlanarak elde edilmek istenen sonuca ulaşmaya çalışılmıştır.¹⁶¹ Böylece NLP metoduyla kişisel gelişimin daha sistematik bir şekilde gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

2.5.1. Kişisel Gelişimin Tarihçesi

Bugünkü anlamıyla kişisel gelişimin yakın tarihlerde ortaya çıktığı iddia edilse de ona dair söylemlerin izlerine daha eski zamanlarda da rastlamak mümkündür. Zira günümüzde “Sen değişirsen dünya da değişir”, “Potansiyelini keşfet”, “Özünü tanı” vb. söylemlerin Eski Yunanlarda da izine rastlamak mümkündür. Platon’un (MÖ 428-348)

¹⁵⁵ Tokur, *Kişisel Gelişim (NLP) – Din İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, 26.

¹⁵⁶ Steve Andreas ve Charles Faulkner, *NLP: Başarının Yeni Teknolojisi*, çev. Alican Azeri (İstanbul: Beyaz Yayınları, 2001), 15.

¹⁵⁷ O’connor Joseph vd., *NLP’nin İlkeleri*, çev. Demet Uyar Ezerler (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 3. Basım, 2003), 13.

¹⁵⁸ Sue Knight, *Uygulamalarla NLP*, çev. İpek Görkey Taffe (İstanbul: Sistem Yayınları, 2001), 11.

¹⁵⁹ İlker Özdemir, “Kişisel Gelişim Kitaplarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/2 (2010), 69.

¹⁶⁰ Nil Gün, *NLP: Zihnimizi Kullanma Kılavuzu* (İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 2001), 211.

¹⁶¹ O’connor, *NLP’nin İlkeleri*, 14; Tokur, *Kişisel Gelişim (NLP) – Din İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, 32.

Alkibiades'e ilk ve temel öğüdü "Epimelesthai soutou" yani "Kendine dikkat et, özen göster" sözüdür. Bu sözün, Eski Yunanlıların kişisel davranış biçimi ve yaşam anlayışlarının temel kurallarından biri haline geldiği ifade edilir. Daha sonraları ise Sokrat (MÖ 469-399), "Kendini bilmek" kavramını ortaya atmıştır. Bu gelişmeleri Spinoza'nın (öl. 1677) tüm gücün kullanılarak gösterilen gayret anlamına gelen "Conatus" kavramını literatüre kazandırması takip etmiştir.¹⁶²

Kişisel gelişim, Doğu'da da insanlığın gündeminde yer işgal etmektedir. Günümüzden yaklaşık iki bin beş yüz yıl önce Sun Tzu (MÖ 544-496) tarafından kaleme alınan *Savaş Sanatı* adlı eser, bunun kanıtlarındandır. Bu eserde, "Savaşmadan kazanmak" sloganı ilke edinilerek gücün insanilikle dengelenmesi gerektiği hedeflenmiştir. Daha açık bir ifadeyle insanın maddi ve manevi yönleri arasında sürekli bir denge olması gerektiği tezi öne sürülmüştür.¹⁶³ Buna ilaveten bu eserde savaş meydanında lider konumunda olan komutanın içselleştirmesi gereken kişilik ve düşünce yapısına dair birçok bildirim bulunmaktadır. Örneğin plan yapma, strateji belirleme, taktik geliştirme, kaynakları etkin kullanma, düşmanın (rakiplerin) zayıf ve üstün yönlerini tespit etme ve bunun için istihbarat yoluyla bilgi devşirme gibi birçok aktarım yapılmaktadır.¹⁶⁴

İslâm medeniyetinde de bu günkü anlamda kişisel gelişim kitapları olarak nitelendirilebilecek kitap, risale ya da kitapların içerisinde bazı bölümlere rastlamak mümkündür. İslâm filozoflarından el-Kindî'nin (öl. 350/961) "Üzüntüden Kurtulma Yolları" ismiyle Türkçeye tercüme edilmiş *Risâle fî el-Hile li-Def'il-Ahzân* isimli eseri buna örnek gösterilebilir.¹⁶⁵ Aslında bu kitapların ilham aldığı ve beslendiği kaynağın Kur'an ve sünnet olduğu söylenebilir. Zira Kur'an'da ve hadis kitaplarında kişisel gelişimle ilişkilendirilebilecek birçok ayet ve hadis bulunmaktadır. Nitekim Şirin, *Kişisel Gelişim Medeniyeti* kitabında Kur'an ve sünneti kişisel gelişim anlayışının iki temel kaynağı olarak zikretmektedir.¹⁶⁶

Kişisel gelişimin ABD'de ortaya çıkan ilk örneklerinden birisi ise Benjamin Franklin'in (öl. 1790) 1732'de kaleme aldığı *Poor Richard's Almanac* eseri olduğu ileri sürülür. Daha sonra bazı yazarlar tarafından kişisel gelişim ile ilgili tavsiyeler sunan köşe yazılarının yayımlandığı da öne sürülen bilgilerdendir. Yine çeşitli kaynaklarda 1890'larda "Yeni Düşünce Hareketi" olarak adlandırılan bir akımdan bahsedilmektedir. Kişileri dinî doktrinlerin ve dogmaların kısıtlamalarından arındırmayı hedefleyen bu

¹⁶² Tokur, *Kişisel Gelişim (NLP) – Din İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, 7.

¹⁶³ Pertev Aşkın, "Doğu-Batı Arasındaki Kişisel Gelişim Buluşması", *Kişisel Gelişim Dergisi* 10/1 (Kasım 2003), 12.

¹⁶⁴ Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, çev. Sinem Aksevim (İzmir: İkilem Yayınevi, Haziran 2020), 11-16, 22-31, 38-54, 88-92.

¹⁶⁵ Şirin, *Kişisel Gelişim Medeniyeti*, 37.

¹⁶⁶ Şirin, *Kişisel Gelişim Medeniyeti*, 31.

akıma kadar uzanan bir tarihinin olduğu da ileri sürülen iddialar arasındadır. 1897 yılında Sweet Marden'in (öl. 1924) "Başarı Dergisi" aracılığı ile kişisel gelişime dair bilgiler sunduğu aktarılmaktadır. Ancak Marden de gençlik yıllarında tavan arasında dolaşırken Samuel Smiles'in (öl. 1904) bir kitabına rastladığını ve bundan çok etkilendiğini belirtmiştir.¹⁶⁷

Kişisel gelişimin tam olarak nerede ve nasıl ortaya çıktığı hakkında kesin bilgilerin olmadığı söylenebilir. Ancak insanı değişime zorlayan faktörler, ana hatlarıyla şu şekildedir: Ekonomik buhranlar, din adına yapıldığı öne sürülen yersiz kısıtlamalar, geleneksel ve hukuki sınırlamalar, hayatın getirdiği zorluklar, rekabet vb. Avrupa ve Amerika'da da belirtilen tarihlerde bahsedilen bu faktörler zaman zaman gündeme gelmiştir. Yakın Avrupa ve Amerika tarihinin arka planında yaşanan bu olaylardan sonra yoğun bir kişisel gelişim furyası doğmuş ve bu akım diğer ülkelere de sıçramıştır. Doğal olarak bu akımdan Türkiye de etkilenmiştir. 1968 yılında Nüvit Osmay'ın (öl. 1997) ilk eseri "İnsan ve Mühendis" kitabını yayımlamasıyla kişisel gelişim akımının başladığı zikredilir. Daha sonraları Reha Oğuz Türkkan (öl. 2010) bu alanda çalışmalarıyla tanınmıştır. Böylece birinci kuşak kişisel gelişim akımı Türkiye'de de ilgililerinin gündemine girmiştir. İkinci kuşak yazarlardan Doğan Cüceloğlu, Üstün Dökmen, Acar Baltaş ortaya koydukları eserlerle ile bu alandaki varlıklarını göstermişlerdir.¹⁶⁸

Türkiye'de zaman zaman yaşanan ekonomik krizlerin de insanları yeni arayışlara sürüklediği ve insanların, yaşanan bu krizlerden bireysel çıkış yollarını bulmak ve daha iyi bir hayat standardı elde etmek için kişisel gelişim alanlarına yöneldiği öne sürülmektedir. Yine 2000'li yıllara gelindiğinde ekonomik krizlerle doğru orantılı olarak kişisel gelişime merak saranların sayısının arttığı, yeni çalışmaların ortaya konulduğu ve bu alanla ilgili ciddi bir müktesebatın oluştuğu söylenmektedir.¹⁶⁹ Üçüncü kuşak kişisel gelişimciler olarak da adlandırılan bu isimler arasında Ahmet Şerif İzgören, Erdal Demirkıran, Mümin Sekman, Muhammed Bozdağ, Sıtkı Aslanhan, Ziya Baran, Cengiz Erşahin, Canten Kaya, Alişan Kapaklıkaya gibi isimler zikredilebilir.¹⁷⁰ Nihayetinde kişisel gelişim üzerine yapılan çalışmalar, sonradan ortaya çıkan isimlerle birlikte Türkiyede de oldukça yaygınlaşmıştır. Bu çalışmalar sadece kitaplarla sınırlı olmayıp eğitim seminerleri, danışmanlık hizmetleri, video, film ve benzeri çalışmalardan oluşmaktadır.

¹⁶⁷ Serkan Şengül ve Osman Kürşat Acar, "Türkiye'de Kişisel Gelişim Alanının Özgünlüğü: Kişisel Gelişim Kitaplarının İçerikleri ve Alanın Türk İslam Medeniyeti Bağlamında Değerlendirilmesi", *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 12/24 (2021), 415; Steve Salerno, *Sham: How the self-help movement made America helpless* (New York: Random House, 2005), 24.

¹⁶⁸ Şengül ve Acar, "Türkiye'de Kişisel Gelişim Alanının Tarihçesi", 220-223.

¹⁶⁹ Özdemir, "Kişisel Gelişim Kitaplarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi", 68.

¹⁷⁰ Şengül ve Acar, "Türkiye'de Kişisel Gelişim Alanının Tarihçesi", 224.

2.5.2. Kişisel Gelişimin Amacı

Kişisel gelişimin genel amacı; bireyin, mevcut durumundan daha iyi bir seviyeye ulaşmasını sağlamaktır. Detaya girildiğinde ise aşağıdaki şekilde maddelendirilebilir:¹⁷¹

- Kişinin profesyonel bir yardım almadan karşısına çıkan zorluklarla kendi kendine mücadele edebilmesini sağlamak.
- Potansiyelinde bulunan gizli güçlerin ve yeteneklerin açığa çıkmasını sağlamak
- Kişiyi bulunduğu konumdan daha ileri bir konuma taşımak.
- Kişilerin karşılaştıkları zihinsel ya da yaşamsal problemlere çözümler üretmek.
- Kişinin geleceğe dair planlamalar yaparak muhtemel zorluklara hazırlıklı olmasını sağlamak ve onu motive etmek.
- Hedefe giden aşamaları planlayıp yöneterek büyük hedeflere ulaşmak..
- Kişiyi istediği hedeflere ulaşmasında psikolojik ve fizyolojik yönden donanımlı hale getirmek.
- Kişinin iş ve kariyer hayatında başarılı olmasını sağlamak.
- Kişinin zihinsel, fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden dengeli bir hayat sürmesini sağlamak.
- Kişinin hedeflediği hayat standartlarına ulaşmasını ve bu hayat standartlarına uyum sağlamasını kolaylaştırmak.
- Kişinin çevresinde bulunan imkânları kendi lehine kullanabilmesini sağlamak.

2.5.3. Kişisel Gelişim ve Din

Kişisel gelişim, ideal insan tipi anlayışını baz alarak yöntemler geliştirme esaslarına dayanır. Genel olarak dinin öngördüğü toplumsallık olgusu ikinci planda tutulur. Merkezde daha çok bireyin şahsi gelişimi ve başarısı bulunmaktadır. Dolayısıyla kişisel gelişime dair öne sürülen bildirimler, bireylerin kendi durumlarına göre önerilir. Bununla birlikte kişisel gelişimin yaygınlaştığı toplumlarda kişilerin dinî düşünce ve anlayışlarının, kişisel gelişimin yöntem ve metotlarına yön verdiği de görülmektedir.¹⁷² Aslında konuyla ilgili araştırma yapanların birçoğu, kişiliğin oluşumunda ve gelişiminde dinî inancın etkisini açıkça ifade etmektedir. Bu araştırmacılarından birisi de Julian B. Rotter'dır. Rotter, bireyin inanç sistemini “Denetim odağı” olarak isimlendirmektedir. Bu sisteme göre kişilerin yaşadıkları olayların, sürekli olarak bir iç denetime ya da etkili bir gücün dış denetimine istinaden şekillendiği ifade edilir.¹⁷³

¹⁷¹ Füsün Ekşi, *Kritik Bir Bakış Açısıyla Kişisel Gelişim Kitapları* (İstanbul: Kaknüs Yay., 2012), 11-16.

¹⁷² Peker, *Allah'ın Boyası ile Boyanmak: Kur'an'da Kişisel Gelişim*, 11-12; Adaklı, *Kur'an Işığında Kişisel Gelişim*, 92-93; Demir, *Kur'an ve Kişisel Gelişim*, 11-25.

¹⁷³ Akif Akto, “Kişilik Oluşumunda Dinin Rolü”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2, Ankara (2011), 195-196.

Turgay Şirin de “Hissi (duygusal) ve ruhi yönden insanı kaplayan, şahsiyetin derinliklerine nüfuz eden din, kişilerin ruhuna yerleştikten sonra sosyal sahaya ve dinî yaşantıya bu noktadan geçer ve yayılır. Daha sonra bu yansımalar kurumlaşır ve kendi gelişim anlayışını toplumda ve insanlarda uygular.”¹⁷⁴ ifadesine yer verir. Bu vb. görüşlerin izlerini, dinî hassasiyetleri gözetken yazarların çalışmalarında, dolaylı ya da direkt olarak görmek mümkündür.¹⁷⁵ Zaten toplumun değerlerinden yoksun bir şekilde ortaya konulan bir kişisel gelişim metodu, muhtemelen insanlığın karşısına yeniden tamir edilmesi gereken bir sorun çıkaracaktır.

Din psikolojisi alanında yapılan araştırmalara göre dinî değerlere bağlılık gösteren kimselerin kişilik düzeylerinin diğerlerine oranla daha yüksek olduğu saptanmıştır.¹⁷⁶ Dinî değerlere bağlı olan kimselerin benlik saygılarının yüksek olduğu,¹⁷⁷ manevi yönlerinin güçlü olması sebebiyle zorluklarla baş edebilme becerilerinin geliştiği¹⁷⁸ yapılan birtakım araştırmalar neticesinde tespit edilmiştir. Buna ilaveten dinî anlayışın sosyal düzene dair ortaya koyduğu anlayıştan kaynaklı olarak bireylerin birbirleriyle olan sosyal ve hukuki ilişkilerinin daha iyi bir düzeyde olduğu bildirilmektedir.¹⁷⁹ Gerçek bir dinî inanca sahip olmanın, psikolojik ve ahlâkî açıdan kendi içerisinde tutarlı ve dengeli, aşırılıklardan uzak bir kişilik yapısının elde edilmesinde önemli bir etken olduğu da aktarılan bilgiler arasındadır.¹⁸⁰

Sonuç itibarıyla kişiliğin gelişimi ile din arasında sıkı bir ilişki olduğu açıktır. Dinî değerler kişiliğin gelişiminde önemli rol oynamaktadır. Nitekim dinin kişilik gelişimine etkisinden dolayı kişisel gelişim alanının dinî değerlerden müstağni bir gelişim

¹⁷⁴ Şirin, *Kişisel Gelişim Medeniyeti*, 20-21.

¹⁷⁵ bk. Topçu, *Ayet ve Hadislerle Kişisel Gelişim*; İsimli, *İslam Alimlerine Göre Kişisel Gelişim Prensipleri* (İstanbul: Ezr Yayıncılık, ts.); Ahmet Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*; Esat Demir, *Kur'an ve Kişisel Gelişim*; Aydın Adaklı, *Kur'an Işığında Kişisel Gelişim*; Hüseyin Peker, *Allah'ın Boyası ile Boyanmak: Kur'an'da Kişisel Gelişim*; Vedat Aydın, *İslam'a Göre Kişisel Gelişim*; Meryem Avcı, *Kişisel Gelişimin Kur'an'daki Yeri*; Arzum Koyuncu, *Kur'an'ın Işığında vb.*

¹⁷⁶ Adem Şahin, "Ergenlerde dindarlık-benlik saygısı ilişkisi." *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/19 (2005), ss. 187-198; Mustafa Koç, "Dindarlık ile Benlik Saygısı Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2009), ss. 473-493; Nurten Kimter, "Üniversiteli Gençlerde Dindarlık ile Benlik Saygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma." *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/2 (2008), ss. 39-60; İlhan Topuz, "Dindarlık Tipolojileri ile Benlik Saygısı Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Bir Araştırma." *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2013/30 (2013), ss. 35-50; Asım Yapıcı ve Hasan Kayıklık, "Ruh sağlığı bağlamında dindarlığın öz saygı ve kaygı ile ilişkisi: Çukurova Üniversitesi örneği." *Değerler Eğitimi Dergisi* 3/9 (2005), ss. 177-206.

¹⁷⁷ G. Stephens Spinks, "Psikoloji ve Din", çev. Bozkurt Koç ve Zeynep Özcan, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2008), 311.

¹⁷⁸ Cemil Oruç, "Din Kişisel ve Sosyal Bir İhtiyaçtır", *Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008), 132.

¹⁷⁹ Öznur Özdoğan, "İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji", *Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/2 (2006), s. 132.

¹⁸⁰ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 190.

göstermediği görülmektedir.¹⁸¹

2.5.4. Kişisel Gelişim ve Kültür

Kişisel gelişim, metotları ve hedefleri açısından dünyanın birçok yerinde birbirine benzer özellikler gösterir. Ancak genel itibarıyla birbiriyle birebir uyumlu değildir. Her kültür bölgesi, kendi kültürüne özgü kurallar ışığında kişilerin eğitilmesine dair çeşitli uygulamalar ortaya koyar. Böylece birbirinden farklı kültür ortamlarında yetişen her birey, kendi kültürüne has kişilik modeli sergiler. Hatta anne karnından başlayıp yetişkinliğe kadar kültürel anlayıştan kaynaklanan tüm uygulamalar neticesinde kişiliklerde gözle görülür bir farklılık olduğu söylenir. Örneğin, çocuğun kundaklanması, annenin çocuğu besleme tarzı, ebeveynlerin çocuğa karşı tutum ve davranış yönünden yaklaşımları kişiliğin gelişimini etkilemektedir. Bunlarla birlikte eğitimle ilgili faktörler de etkilidir. Ailede verilen terbiye, okuldaki eğitim, gelenekler, görenekler, milli ve manevi değerler vb. etkenlerin hepsi kişiliğin şekillenmesinde rol oynar.¹⁸²

Kültürün kişiliğin gelişimi üzerindeki etkisi, kişisel gelişim uzmanları tarafından da belirtilmektedir. Robbins, “Ne giydiğinizden ne sürdüğünüze, nerede yaşadığınızdan kiminle evlendiğinizden, ne seçtiğinizden, yaşamak için ne yaptığınıza kadar her şey değerlerin etkisi altındadır.” demektedir ve devamında “Her türlü olaya karşı nasıl tepki göstereceğimizi temel olarak değerler belirler.” ifadelerine yer vererek kültürün kişisel davranışlar üzerinde etkisine atıfta bulunmaktadır.¹⁸³ Anlaşıldığı üzere kültürel gerçekler göz ardı edilerek sunulan kişisel gelişim öğretileri, pratikte karşılık bulamayacaktır. Örneğin, ilkel bir yaşam alanında hayatını sürdüren ve bu kültürü benimsemiş birine, modern şehir hayatının dil ve eşyalarıyla seslenilmesi bir anlam ifade etmez. Yine modern tıbbi benimseyen ve önemseyen bir kesime, geleneksel tedavi yöntemlerini kabul ettirmesi pek mümkün olmaz. Dolayısıyla kültürel anlayış gözetilmeden ortaya konulan bir kişisel gelişim anlayışı, muhataplarca benimsenmeyecektir.

2.5.5. Kişisel Gelişim ve Toplum

İnsan sosyal bir varlıktır. Bu yönü, onu diğer varlıklardan ayıran temel özelliklerden birisidir. Her ne kadar diğer varlıklar da toplu yaşam sürme eğilimine sahip olsalar da bunun nedeni farklıdır. Örneğin arılar bir topluluk halinde yaşıyor olsalar da onları buna sevk eden içgüdüleridir. Hâlbuki insanın toplumsal oluşu onun aklının ve düşünme yeteneğinin ürünüdür. Gerekli olduğu durumlarda bu sosyalliği şartlara ve durumlara

¹⁸¹ İsa Ceylan, “Kişilik Gelişimi Din İlişkisi”, *Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/2 (2019), 65.

¹⁸² Zafer İlbars, “Kişiliğin Oluşmasındaki Kültürel Etmenler”, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 31/1-2 (1987), 202-211.

¹⁸³ Anthony Robbins, *Sınırsız Güç*, çev. Mehmet Değirmenci (İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 1992), 350.

göre değişkenlik gösterebilir. Bireyler, bazen kendisini içine doğduğu toplumun bir parçası olarak kabul edip yaşamını toplum içerisinde sürdürürken bazen de yaşadığı evrene tek başına karşı koyamayacağı düşüncesiyle toplumsal yaşama yönelir.¹⁸⁴ İşte insanın kişiliği de bu toplumsal hayattan büyük oranda etkilenir.

Kişisel gelişim ile toplumun gelişimi arasında sıkı bir ilişki vardır. Kendisini geliştiren bireyler, içinde bulunduğu toplumun da gelişimine katkı sağlayacaktır. Tersinden bakıldığı zaman da aynı şeyi söylemek mümkündür. Zira gelişmiş bir toplum, bireylerin kendisini geliştirmesi için onlara çeşitli imkânlar sunacaktır.

Kişisel gelişim literatüründe yeni bir kavram olan “Örgütsel gelişim” kavramı da yukarıda bahsedilen konuyla yakından ilişkilidir. Bir kişinin planlı programlı bir şekilde donanımlı hale getirilmesi ve bunun neticesinde içinde bulunmuş olduğu topluluğu istenilen doğrultuda etkilemesine yönelik faaliyete bu ad verilir. Daha basit bir ifadeyle örgütsel gelişim, örgütün geliştirilmesi için örgüt yönetiminin ya da yöneticisinin geliştirilmesi faaliyeti, şeklinde tanımlanabilir. Bu yönüyle örgütsel gelişim kavramı, kişisel gelişim kavramıyla aynı kulvarda yer alan bir kavramdır.¹⁸⁵

Kişisel gelişimin toplumla ilişkisinin bir başka boyutu da içinde bulunulan toplumun gerçeklerinin göz ardı edilmemesidir. Biraz daha somut ve geniş bir şekilde ifade edilecek olursa toplumun milli ve dinî değerleri, kültürel yapısı, sosyal ve iktisadi gerçekleri göz önünde bulundurulmadan kişisel gelişimin sürdürülmesinin sekteye uğrayacağı söylenebilir. Hâsılı kişisel gelişim ile toplum arasında sıkı bir bağ vardır ve bu bağın gerek kişisel gelişim uzmanları gerek kişisel gelişimini sağlamak isteyen ilgililerce gözetilmesi gerekir.

2.5.6. Kişisel Gelişim ve Karakter Eğitimi

Karakter eğitimi; sorumluluk, saygı, dürüstlük, kibarlık, adil olmak, iş birliği gibi değerleri aşilayarak bireylerin ahlâkî erdemlerini geliştirmeyi amaç edinir. Bir yönüyle de insan benliğinde var olan temel değerlerin üzerine, o günün değerler anlayışı ışığında pozitif yönde katkılar sunmayı hedefler.¹⁸⁶

Kişisel gelişim ile karakter eğitimi arasında her ne kadar ortak noktalar mevcutsa da amaç ve süreç yönünden bazı farklılıklar vardır. Bu farklılıklar aşağıdaki şekilde ortaya konulabilir:

¹⁸⁴ Alfred Adler, *İnsan Doğasını Anlamak*, çev. Deniz Başkaya (İzmir: Lilith Yayınevi, Ağustos 2017), 37.

¹⁸⁵ Emet Gürel ve Didem Özşenler, “Türkiye’de Kişisel Gelişim Yazını: Meta-Tematik Bir Analiz”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 20/78 (Nisan 2021), 1098.

¹⁸⁶ Ferat Yılmaz, “Karakter Eğitimi ve Karakter Eğitimi Programları”, *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi* 12/1 (2021), 238-240.

- Kişisel gelişimde hedef, istenilen başarıyı elde etmek iken karakter eğitiminde ise değerleri aşlamak, geliştirmek ve olgunlaştırmaktır.
- Kişisel gelişim daha çok sonuç odaklı iken karakter eğitimi süreç odaklıdır.
- Kişisel gelişimde yetenek ve kabiliyetler artırılıp geliştirilmek istenirken karakter eğitiminde ahlâkî ve insani değerlerin aşılmasına önem verilir.¹⁸⁷

Kişisel gelişimin hedefinde; başarıya ulaşma, mutluluğu temin etme gibi birtakım temel idealler yatmaktadır. Karakter eğitimi, bu hedefleri elde etmede direkt olmasa da dolaylı olarak önemli roller oynamaktadır. Örneğin, başarıya yönelik eğilimi yükseltmek isteyen bir şirket yöneticisi, çalışanlarına adil davrandığı ölçüde onların motivasyonunu pozitif yönde etkileyebilir. Yine bir öğretmen öğrencilerine karşı adil bir not ve sınav sistemi geliştirdiği ölçüde öğrencilerin eğitimlerini kaliteli bir seviyeye çıkarabilir. Adil olmayan bir yönetici ya da öğretmenden iyi bir yönetim ve eğitim başarısı elde etmesi beklenmez. Bu duruma bağlı olarak söz konusu ortamlardaki huzursuzluk bu yönetici ya da öğretmene sirayet ederek mutsuz ve huzursuz olmalarına sebebiyet verecektir. Dolayısıyla karakterinde adalet duygusu bulunan bir öğretmen ya da bir şirket yöneticisi, muhatapları tarafından daha muteber kabul edilecek ve böylece de yapılan işte veyahut alınan eğitimde verimlilik düzeyi artacaktır.

Başarı ve mutluluğa ket vuracak, karakter eğitimi ile alakalı birçok olumsuz haslet vardır. Bencillik, saygısızlık, kabalık gibi kötü hasletleri karakterinde barındıran bir insan, potansiyel olarak elde edebileceği başarı ve mutluluğu önemli ölçüde baltalamış olur. Oysa organize olarak iş birliği yapabilmenin en önemli motivasyonları; paylaşımcılık, fedakârlık, nezaket, saygı ve sevgi gibi güzel davranış kurallarıdır. Bu güzel davranışları benliğine yerleştirememiş kimseler, organize olarak yapılabilecek işlerde önemli oranda yalnız kalacaklardır.

İnsan karakterinin eğitilebilir bir yönünün olduğu malumdur. Aynı zamanda potansiyelde var olan karakteristik özelliklerin açığa çıkarılması da çeşitli yaklaşımlarla mümkündür. O halde doğru yaklaşımlar ve eğitim metotlarıyla karakter eğitimi gerçekleştirilebilir. Bu sayede güçlü ve güzel bir karaktere sahip olan bir insan, kişisel gelişim yolculuğunda çok daha önemli mesafeler kat edecektir. Böylece daha mutlu ve başarılı olması mümkün olacaktır.

Sonuç itibarıyla bu iki eğitim anlayışı birbirinden bağımsız olarak yürütülmeye çalışıldığında değerleri zedeleyen birçok olumsuzluk meydana gelebilir. İstenilen amaçlar elde edilse de huzur ve mutluluk daha geri planda kalabilir. Dolayısıyla karakter eğitimi ile kişisel gelişim birlikte yürütülmesi gereken iç içe bir eğitim anlayışıdır.

¹⁸⁷ Detaylı bilgi için bk. Mehmet Fatih Kayan, “Yükselen Bir Değer: Karakter Eğitimi”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/40 (Nisan 2022), 258-261.

2.5.7. Kişisel Gelişim Çalışmalarının Temaları

Kişisel gelişim kitaplarının ortaya çıkışı, çeşitli temalar altında kaleme alınmaya başlanması ve sınıflandırılması, toplumun içinde bulunduğu şartlardan bağımsız değildir. Dinî, kültürel, coğrafi, iktisadî vb. ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçların değişime uğraması, kişisel gelişim literatürü üzerinde etkilidir. Dolayısıyla toplumun beklentilerine ve ihtiyaçlarına göre kişisel gelişime dair çeşitli türden eserler telif edilmiştir. Bu eserlerin çeşitleri aşağıda sınıflandırılacaktır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki kişisel gelişim kitaplarının türünü kesin sınırlarla kategorilere ayırmak pek mümkün değildir. Çünkü aşağıda yapılacak olan sınıflandırmalardan her bir başlığı ya da bir kısmını kendi bünyesinde barındıran ve birbiriyle bağlantılı birçok karma kitap vardır. Buradaki sınıflandırma, telif edilen eserlerin baskın yönü esas alınarak yapılacaktır. Ayrıca her başlığa özgü özel bir içerik olmadığı için başlıklar bu eserlerin ortak içeriklerine göre değerlendirilecektir.

2.5.7.1. Başarı Endeksli Çalışmalar

Başarı endeksli kişisel gelişim kitapları, okuyucuları hedefledikleri başarıya ulaştırma amacıyla telif edilmiş kitaplardır. Bu kitapların içeriklerinde başarı için gerekli yol, yöntem ve metotlar sunulmaktadır. Ayrıca kişileri harekete geçirici ve motive edici söylemler ön plandadır.

Başarı odaklı olarak kaleme alınan eserlerin iç başlıkları ve içerikleri genelde şu şekildedir:¹⁸⁸

- Özgüven ve cesaret,
- Hedef koyma,
- Arzulama,
- Harekete geçme,
- Azim ve istikrar,
- Olumlu düşünme,
- Değişime açık olma,
- Mazeretleri ve engelleri bertaraf etme,
- Yılgınlık göstermeme,
- Yaşam düzeni ve alışkanlıklar,

¹⁸⁸ Robbins, *Sınırsız Güç*, XVII-XVIII; Rick Ptino, *Başarılı Olmak Bir Tercihdir*, çev. Tuncer Büyükonat ve Selim Yeniçeri (İstanbul: Beyaz Yayınları, Eylül 1998), IX; Zig Ziglar, *Zirveye Çıkan Basamaklar*, çev. Tayfur Keskin (İstanbul: Beyaz Yayınları, Kasım 2000), V; Adnan Kulaksızoğlu, *Kişisel Gelişim Uygulamaları* (Ankara: Nobel Yayınları, Ağustos 2003), III-VI; John C. Maxwell, *Hayatınızda Fark Yaratmanın 10 Sırrı*, çev. Enver Ünsel (İstanbul: Nokta Yayıncılık, Mayıs 2008), 5; Cengiz Erşahin, *Gerçek Sır* (Ankara: Tutku Yayınevi, Ocak 2011), 5; Muhammed Bozdağ, *Düşün ve Başar* (İstanbul: Yakamoz Yayınları, Eylül 2013), 6-11; Tahsin Akyıldız, *Başarı Taktikleri* (İstanbul: Etap Yayınları, 2016), 4-8; Herbert N. Casson, *Başarı Yolunda Adım Adım* (İstanbul: Etap Yayınları, 2016) vb.

- İletişim becerisini geliştirme,
- Geçmişten ders çıkarıp geleceğe yön verme,
- Elde edilen kazanımları muhafaza etme,
- Sorunları çözme,
- Planlama yapma,
- Yöntem ve strateji belirleme,
- Anı en verimli şekilde yaşama,
- Davranışları şekillendirme,
- Başarıyı motivasyon, başarısızlığı tecrübe olarak görme,
- Krizleri fırsata çevirme,
- Nitelikli çevre edinme,
- Motive edici başarı öyküleri.

Başarı odaklı eserler, kişisel gelişim kitaplarının çoğunluğunu oluşturur. Diğer alanlara dair yapılacak olan sınıflandırmalarda da genellikle dolaylı ve direkt olarak başarıya ulaştırma anlayışı hâkimdir. Başarı odaklı eserlerin içeriği ana hatlarıyla; kişiyi başarıya götüren duygusal telkinleri, yöntemleri, planlamaları, stratejileri, nitelik ve yetenek gelişimini içerir.

Bu kitaplarda genellikle, “Yapabilirsin!, Başarabilirsin!, Korkularını yen!” gibi sloganlarla yola çıkılıp özgüven ve cesaret telkin edilerek işe başlanır.¹⁸⁹ Daha sonra hedef koyma ve bu hedefleri aşamalara bölme, bu aşamalardan her birine ulaşmak için planlama, yöntem ve strateji belirleme tavsiye edilir.¹⁹⁰ Bu ilerlemeler kaydedilirken yaşanan başarısızlık ve olumsuzluklara karşı da dirençli olunması telkin edilerek muhatapların motivasyonu hedeflenir. Aynı zamanda geçmişten ders çıkarılıp bunların geleceğe ışık tutan tecrübeler olarak değerlendirilmesi tavsiye edilir.¹⁹¹

Bu türden eserleri kaleme alan yazarlar, her fırsatta insanın kendisini donanımlı hale getirmesini ve geliştirmesini vurgularlar. Okuyucuyu “Başaramam, yapamam” gibi ön yargılardan uzaklaştırmaya çalışarak gittikçe ağırlaşan koşullara karşı hazırlarlar. Bu nedenle iletişim ve hitabet becerisi, beden dilini iyi kullanabilme, duygu ve davranışları kontrol edebilme, gerekli görülen alanlarda psikomotor becerisini artırma, eğitim ve öğretimde ilerleme kaydetme, teknolojiye hâkim olup etkin kullanabilme gibi konular

¹⁸⁹ Ptino, *Başarılı Olmak Bir Tercihdir*, 13-45; Ziglar, *Zirveye Çıkan Basamaklar*, 90-122; Bozdağ, *Düşün ve Başar*, 21-40, 139-158, 207-209; Kulaksızoğlu, *Kişisel Gelişim Uygulamaları*, 13-44; Maxwell, *Hayatınızda Fark Yaratmanın 10 Sırrı*, 75-165; Erşahin, *Gerçek Sır*, 17-112 vb.

¹⁹⁰ Ptino, *Başarılı Olmak Bir Tercihdir*, 49-76; Ziglar, *Zirveye Çıkan Basamaklar*, 124-191; Bozdağ, *Düşün ve Başar*, 71-113 vb.

¹⁹¹ Robbins, *Sınırsız Güç*, 3-74; Ptino, *Başarılı Olmak Bir Tercihdir*, 77-121; Ziglar, *Zirveye Çıkan Basamaklar*, 147-169; Maxwell, *Hayatınızda Fark Yaratmanın 10 Sırrı*, 117-188; Erşahin, *Gerçek Sır*, 61-139; Bozdağ, *Düşün ve Başar*, 43-68 vb.

işlenerek muhataplar yönlendirilir.¹⁹²

Başarı odaklı kaleme alınan eserlerin bir kısmı da başarı hikâyelerinden oluşur. Bu hikâyeler, ilgili konu başlıkları altında yer aldığı gibi müstakil kitaplar olarak da telif edilebilmektedir.¹⁹³ Bu türden hikâyeler, genellikle gerçek hayat hikâyelerinden oluşur. Buradaki amaç, okuyucuların bu hikâyelerden ilham almasını sağlamaktır.

Yazarın konuyu ele alış tarzına ve tercihlerine göre yukarıda değinilen sıralamalar kitaptan kitaba değişebilmektedir. Ayrıca tüm bu konular birbiriyle alakalı ve iç içe konulardır. Her bir konuyla ilgili müstakil kitaplar yazıldığı gibi bu konulardan birisi merkeze alınıp diğer konulara da değinilerek kaleme alınan çalışmalar da mevcuttur. Bu durumlar diğer başlıklar altında değerlendirilecektir.

2.5.7.2. Sağlıklı Yaşam Konulu Çalışmalar

Başarı, mutluluk, huzur, zenginlik gibi hususlar sağlıklı bir yaşam ile anlam kazanmaktadır. Zira bu kazanımları elde etmeyi ya da muhafaza etmeyi hedeflerken sağlığın ihmal edilmemesi gerekmektedir. Çünkü sağlıkla ilgili bir problem doğduğunda elde edilen bu kazanımlar, anlamını yitirmeye başlayacaktır. Ayrıca elde edilebilecek birçok kazanım da sağlık sorunlarından dolayı sekteye uğrayacaktır. Bu yüzden kişisel gelişim üzerine yapılan çalışmalarda, sağlık ile ilgili konulara yer yer değinilmiştir.¹⁹⁴ Hatta bu konu ile ilgili birçok müstakil eser de yazılmıştır.¹⁹⁵

Sağlıklı yaşam, birey ve toplumların en çok önem verdiği konulardan birisidir. Gerek modern tıp gerekse geleneksel tıp konusunda birçok tavsiye bu kitaplarda bulunmaktadır. Bu tür kitaplarda; dinç ve dinamik olunması, sağlıklı beslenme, hastalıklardan korunma, bağışıklığı güçlendirme, yaşlanma belirtilerinin azaltılması, psikolojik rahatsızlıkların çözümü, kötü alışkanlıklardan kurtulma, sportif aktiviteler, diyet yapma gibi konular işlenmekte ve çeşitli tavsiyeler sunularak çözüm yolları

¹⁹² Ptino, *Başarılı Olmak Bir Tercihdir*, 99-144; Ziglar, *Zirveye Çıkan Basamaklar*, 165-191; Erşahin, *Gerçek Sır*, 141-178; Bozdağ, *Düşün ve Başar*, 83-91, 102-104 vb.

¹⁹³ William Shawcross, *Medya İmparatoru Rupert Murdoch: Yaşam ve Yükseliş Öyküleri*, çev. İbrahim Şenel (İstanbul: Sistem Yayıncılık, Ağustos 1994); Mediha Esenel, *Geç Kalmış Kitap* (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1. Basım, Temmuz 1999); Cengiz Erşahin, *Başarı Öyküleri* (Ankara: Tutku Yayınevi, 51. Basım, Aralık 2010); Alişan Kapaklıkaya, *Bunları Kimseye Anlatamamıştım* (İstanbul: Yediveren Yayınları, 80. Basım, Mart 2015); Samuel Smiles, *Başarmanın Gücü*, çev. Arzu Özdemir (İstanbul: Etap Yayınları, 2016) vb.

¹⁹⁴ Robbins, *Sınırsız Güç*, 174-196; Münir Arıkan, *Nitelikli İnsan* (İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2013), Sezik, *Kişisel Gelişim El Kitabı*, 315-333; 115-118 vb.

¹⁹⁵ Donald Norfolk, *Sağlıklı ve Mutlu Yaşayın*, çev. Erdal Güven (İstanbul: Form Yayınları, 1991); Arthur Ulene, *Sağlıklı ve Mutlu Yaşamın Yolları*, çev. Mehmet Demir (İstanbul: Say Yayınları, 1993); Sefa Saygılı ve İbrahim Balcıoğlu, *Dengeli Beslenme Sağlıklı Zayıflama* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1996); Mehmet C. Öz ve Michael F. Roizen, *Siz, Kullanım Kılavuzunuz*, çev. Selim Yeniçeri (İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2005); Andrew Weil, *Sağlıklı Yaşa Güzel Yaşlan*, çev. Serpil Demirci (İstanbul: Sistem Yayıncılık, Şubat 2006); Ahmet Türcan, *Sigarayı Bırakma Rehberi* (İstanbul: Sistem Yayıncılık, Mart 2003) vb.

üretilmeye çalışılmaktadır.¹⁹⁶ Bazen de sağlık konusunun psikolojik yönü esas alınarak ruh sağlığı, stresten korunma, stresli bir hayat içerisinde başarı elde etme gibi konulara münhasır eserler kaleme alınmaktadır.¹⁹⁷

2.5.7.3. Nitelik Artırma ve Geliştirme Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kişisel gelişim kitapları, nitelik artırma ve geliştirme yönünden de sınıflandırmaya tabi tutulabilir. Bu türden kaleme alınan kişisel gelişim kitaplarında, kişilerin hedefledikleri başarıyı elde etmesi için niteliklerinin artırılması gerektiği düşüncesi hâkimdir. Zira karşılaşılan sorunların ve yapılmak zorunda olunan işlerin altından kalkabilmek için kişinin çeşitli alanlardaki bilgi ve becerisinin artırılması gerekir. Nitelik artırma çağı ve mevcut şartların gereklerine, kişinin ihtiyaçlarına göre değişebilmektedir. Bu tür eserler ana hatlarıyla; hızlı okuma, hafıza teknikleri, yabancı dil, beden dili, hitabet, diksiyon, güzel yazı, çizim ve tasarım gibi konuları ele almaktadır. Ayrıca sosyal hayat ve iş hayatına dair eğitim konularını da içermektedir. Spor, müzik, sanat vb. sosyal alanlar ile zaman yönetimi, ev yönetimi, iş yönetimi, bilgisayar ve programlarını etkin kullanabilme gibi iş hayatıyla ilgili konularda eğitici ve öğretici bilgiler içermektedir. Bu tür çalışmalar, zikredilen bütün konuları içerebildiği gibi bu konuların her biriyle ilgili müstakil bir çalışma olarak da yapılmaktadır.¹⁹⁸

2.5.7.4. Dinî ve İnsanî Değerler Temelli Çalışmalar

Ahlâk ve karakter eğitiminin küçük yaşta verilmesi makbul görülür. Çünkü “Ağaç yaş iken eğilir.” düşüncesi, genel kabul görmüş bir anlayıştır. Dolayısıyla bu alanda kaleme alınan eserlerin önemli bir kısmı çocuk eğitimi üzerinedir. Bununla birlikte toplumsal ilişkilerin iyileştirilmesi, toplum düzeninin tesis edilmesi, psikolojik rahatlama ve iç huzurun temin edilmesi gibi amaçlara yönelik her yaşa hitap eden ahlâk ve karakter eğitimi yazınları da çoktur. Bu tür eserlerde ortaya konulan hususların sağlam bir zemine oturtulması için genellikle kültürel ve dinî kaynaklar referans alınmıştır.

¹⁹⁶ bk. Andrew Weil, *Sağlıklı Yaşa Güzel Yaşlan*, 5-6 vb.

¹⁹⁷ bk. Acar ve Zuhâl Baltas, *Stres ve Başa Çıkma Yolları* (İstanbul: Remzi Kitabevi, Nisan 1990); James E. Loehr, *Stres Altında Başarılı Olmak*, çev. Tuncer Büyükonat (İstanbul: Beyaz Yayınları, Mart 1999); Fatih Ünlü, *Hedef Belirleme ve Stresle Baş Etme* (İstanbul: Etap Yayınları, 2016); Murat Doğan, *Ruh Saatiniz Kaç?* (Ankara: Lazer Yayınları, Temmuz 2019) vb.

¹⁹⁸ bk. Hyrum W. Smith, *Hayatı ve Zamanı Yönetmenin 10 Doğal Yasası*, çev. Adalet Çelbiş (İstanbul: Sistem Yayıncılık, Şubat 1998); Tony Buzan, *Aklımı En İyi Şekilde Kullan*, çev. Banu Ergüder (İstanbul: Arion Yayınevi, Eylül 2001); Münire Erdem ve Sertel Altun, *Öğrenme Stilleri* (İstanbul: Morpa Yayınları, 2008); Oğuz Saygın, *İnsanları Tanıma Sanatı* (İstanbul: Yakamoz Yayınları, Mart 2010); Münir Arıkan, *Nitelikli İnsan*; Ahmet Ayhan, *Beyin Gücünü Geliştirme* (İstanbul, Etap Yayınları, 2016); Mehmet Güler, *Etkili Öğrenci* (İstanbul: Etap Yayınları, 2016); Mehmet Güler, *Etkili Öğrenme* (İstanbul: Etap Yayınları, 2016); Meltem Yıldız, *Hızlı Okuma Teknikleri* (İstanbul: Etap Yayınları, 2016); Herbert N. Casson, *Söz Söyleme ve Diksiyon Sanatı*, çev. Mert Hüseyin Ergül (İstanbul: Etap Yayınları, 2016); Tarık Işıksağan, *Etkili İletişim* (İstanbul: Etap Yayınları, 2016); Şaban Karaköse (ed.), *Etkili Din Görevlisi* (İstanbul: Tedef Yayınları, Ağustos 2017) vb.

Dinî ve insanî değerleri esas alarak telif edilen eserlerde; adalet, iyilik, fedakârlık, yardımlaşma, cömertlik, sabır, şükür, samimiyet, dürüstlük, sevgi, saygı, hoşgörü, alçak gönüllülük, öz disiplin, sorumluluk sahibi olmak, etkili iletişim gibi güzel hasletler tasvip edilirken; kötülük, bencillik, bireysellik, cimrilik, çabuk öfkelenmek, nefret, saygısızlık, kibir, gösteriş, bağımlılık gibi kötü hasletler yerilmektedir. Bu kitapları diğer kişisel gelişim kitaplarından ayıran en temel kıstas başarının ahlâkî, dinî ve toplumsal değerler açısından ele alınmasıdır. Amaç, başarıdan ziyade, toplum içerisinde güzel hasletlerle bezenmiş ve inandığı değerlere bağlı bireyler yetiştirmektir. Dünyalık başarılar ikinci planda tutulmaktadır.¹⁹⁹ Bununla birlikte dinî temelli çalışmalar, aşkın değerleri referans aldığı için meşru başarıları elde etmeye teşvik etmede büyük etkiye sahiptir.

2.5.7.5. İnsan Psikolojisi Dikkate Alınarak Yapılan Çalışmalar

Kişiler genellikle ya duygu, düşünce ve kişilik yapılarına göre sosyal hayatta kendilerine biçilen rolleri icra etmeye talip olur ya da kendi yapılarına uygun ilgi alanlarının arayışı içerisinde olurlar. İnsanın bu yapısının farkında olan kişisel gelişim uzmanları tarafından bu durum gözetilerek çalışmalarda kişilerin psikolojik dinamiklerine hitap eden telkinler ihmal edilmez. Bazen kitaplarda çeşitli başlıklar altında²⁰⁰ bazen de müstakil kitaplar halinde²⁰¹ kişisel gelişimin düşünsel ve psikolojik yönü ele alınır.

İnsanın potansiyelinde var olan ancak henüz açığa çıkmamış birçok özellik vardır. Bu özelliklerin açığa çıkmasında kişisel gelişim uzmanlarının özgüven aşılayan, cesaret ve coşku veren telkinleri gayet etkilidir. Bu telkinler, istidat ve yetenekler alanında kişilerin farkına varamadığı potansiyel özelliklerinin ortaya çıkmasını sağlar. Aynı zamanda daha önce kişilerin tabiatında var olan ancak yaşadığı veya duyduğu bazı olaylardan dolayı kaybedilmiş özgüvenin tekrar kazandırılmasına yardımcı olur. 1960'lı yıllarda Martin E. P. Seligman ve arkadaşları tarafından ortaya atılan “kazanılmış

¹⁹⁹ bk. İbrahim Sarıçam, *Hız. Peygamberin Çağımıza Mesajları* (Ankara: TDV Yayınları, 2000); M. Yaşar Kandemir, *Örneklerle İslâm Ahlâkı* (İstanbul: Nesil Yayınları, Mart 2008); Şerife Tortop, *Anne-Baba ve Eğitimcilerle 9 Anahtar* (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2008); Şerife Tortop, *Çiçeklerimiz Solmasın* (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2009); E. Victoria Shook, *Ho'oponopono*, çev. Merve Duygun (İstanbul: Butik Yayıncılık, 2011); Osman Nûri Toptaş, *Emsâlsiz Örnek Şahsiyet* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2011); M. Yaşar Kandemir, *Peygamberimin Sevdiği Müslüman* (İstanbul: Zafer Yayınları, Kasım 2011); Özkan Şenol, *Farkında mısınız? – 2: İkisi Bir Arada* (İstanbul: Özkan Şenol Akademi Yayınları, 2016); Özkan Şenol, *Farkında mısınız? – 1* (İstanbul: Özkan Şenol Akademi Yayınları, 2017); Mustafa Acar, *Allah'a İmanın Ahlâki Boyutu* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, Nisan 2017); Cemaleddin el-Kâsımî, *İhyâ Ulûmî'd-Dîn'den Kesitlerle Güzel Ahlâk* (İstanbul: Server Yayınları, Kasım 2018); Faruk Görgülü (ed.), *Çocuğumu Yetiştirirken* (Ankara: DİB Yayınları, 2020); Mehmet Reşat Şavlı, *Bütün Yönleriyle İslâm'da Çocuk Terbiyesi* (İstanbul: Ensar Yayınları, Aralık 2020); Burhan İşliyen, *Bizi Kim Beğenecek* (Ankara: DİB Yayınları, 2021) vb.

²⁰⁰ bk. Kulaksızoğlu, *Kişisel Gelişim Uygulamaları*, 45-122; Weil, *Sağlıklı Yaşa Güzel Yaşlan*, 262-282, 292-300; Akyıldız, *Başarı Taktikleri*, 25-128; Casson, *Başarı Yolunda Adım Adım*, 81-94 vb.

²⁰¹ bk. Peter Lauster, *Özgüven Öğrenilebilir*, çev. Lütfi Yarbaş (İzmir: İlyaz İzmir Yayınevi, Haziran 2010); Nermin Güzel, *Duygusal Zekâ ve Mutluluk* (İstanbul: Etap Yayınları, 2016); Adler, *İnsan Doğasını Anlamak* vb.

başarısızlık” veya “öğrenilmiş çaresizlik” olarak adlandırılan bir kuram bulunmaktadır. Bu kuramda, insan ya da hayvanların daha önce tecrübe ettikleri ve başarısız oldukları birbirine benzer durumlara istinaden, bundan sonra da aynı başarısızlığı yaşayacağına inanma söz konusudur.²⁰² Bu duruma daha önce ticari bir iş için bir ya da birkaç kez girişimde bulunmuş ancak bunun neticesinde her defasında iflas etmiş bir girişimci örnek verilebilir. Bu girişimci, daha önceki yaşadığı olumsuzluğa istinaden artık özgüveni kırılmış, yeniden ticari bir girişimde bulunduğunda iflas edeceğine inanmıştır. İşte bu gibi kazanılmış başarısızlık ya da diğer adıyla öğrenilmiş çaresizlikler karşısında kişisel gelişim uzmanları muhataplarına özgüvenli ve cesaretli olmalarını telkin ederek onların kaygılarını gidermeye çalışır. Böylece muhatap ön yargılardan kurtarılacak şekilde yaşanmış başarısızlıkların tecrübeye dönüştürülebileceğine ikna edilir ve istenilen hedefe ulaşması için başarılı olmaya sevk edecek çalışmalara yönlendirilir.

Kişisel gelişim kitaplarında psikolojik açıdan tetikleyici bir unsur olan motivasyon da sık işlenen konulardandır. Örneğin coşkulu ve enerjik olmanın başarıyı getireceği, coşkunun hedefe ulaşmada insana özgü yakıt niteliğinde olduğu, başkalarına da pozitif bir enerji olarak yansıyacağı,²⁰³ özgüvenin sonradan da olsa kazanılabileceği,²⁰⁴ olumlu düşünmenin başarıyı getireceği,²⁰⁵ hedefe giden yolda her ulaşılan aşamanın kişiyi motive edeceği,²⁰⁶ gibi güdüleyici telkinler bolca işlenir. Böylece muhataplar motive edilerek harekete geçirilir.

Kişisel gelişimde psikolojik açıdan ele alınan bir başka konu da kişilerin duygularının başarı elde etmede oynadığı etkin roldür. Kişilerin benliklerinde bulunan duygular, doğru yönetildiğinde başarı elde etmede önemli bir araç haline dönüştürülebilmektedir. Doris Helge bu durumu “Acıyı Güce Dönüştürmek” isimli kitabında “hayatlarımızdaki her şeyi gelişmemizi ve öğrenmemizi sağlayan araçlar olarak kolayca kullanabiliriz.”²⁰⁷ diye ifade eder. Yazar devamında “bir faydası yoksa eğer, neden duygularımız var o zaman?” şeklinde bir soru yönelttikten sonra korku, sevgi, suçluluk duygusu, hüznün ve öfkenin kişilerin kendi kâr marjlarını oluşturmada motivatörler olarak kullanılabileceğini söyler. Eğer ki bu duygular inkâr edilirse kaygıların ve acıların insanı denetim altına alacağını ve bunun da birçok olumsuzluğu beraberinde getireceğini ifade eder.²⁰⁸ Bu görüşe dayanılarak bencilliğin rekabete

²⁰² Esin Barutçu ve Baki Can Çöllü, “Öğrenilmiş Çaresizlik ile Motivasyon Arasındaki İlişki: Pamukkale Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 25/1, (2020), 2. Ayrıca bk. Mümin Sekman, *Her Şey Seninle Başlar* (İstanbul: Alfa Yayınları, Kasım 2006), 13-82.

²⁰³ Bozdağ, *Düşün ve Başar*, 41-47; Erşahin, *Gerçek Sır*, 117-135; Güzel, *Duygusal Zekâ ve Mutluluk*, 162-180 vb.

²⁰⁴ Lauster, *Özgüven Öğrenilebilir*, 37.

²⁰⁵ Rick, *Başarılı Olmak Bir Tercihdir*, 77-96; Akyıldız, *Başarı Taktikleri*, 129-144 vb.

²⁰⁶ Bozdağ, *Düşün ve Başar*, 71-78; Akyıldız, *Başarı Taktikleri*, 145-170 vb.

²⁰⁷ Doris Helge, *Acıyı Güce Dönüştürmek*, çev. Gürol Koca (İstanbul: Sistem Yayıncılık, Kasım 2003), 253.

²⁰⁸ Helge, *Acıyı Güce Dönüştürmek*, 158-159, 253-260.

dönüştürülmesinde, öfkenin bir sanata dönüştürülüp yönetimde ve organizasyonda bir disiplin aracı olarak kullanılmasında, acı ve üzüntünün kişinin kendisini hesaba çekmesinde, intikam duygusunun çalışma azmi kazandırılmasında bir araç olarak kullanılabileceği söylenebilir.

Sonuç itibarıyla psikoloji ilminin alanına dair verileri ve telkinleri kullanmayan kişisel gelişim uzmanı yoktur denilebilir. Çünkü psikoloji ilminin verilerini kullanmak, kişisel gelişimi önemseyen muhatapların düşüncelerini belirli bir yöne kanalize etmede ve onları harekete geçirmede büyük oranda etkilidir.

2.5.7.6. Karşı Cinsi Etkileme ve Cinsellik Üzerine Yapılan Çalışmalar

Karşı cinse ilgi duyma fitrî bir durumdur. Bu fitrî gerçek, bazen cinsel yönden tatmin olma bazen yuva kurup hayatı bir düzene koyma bazen de aşk ve sevgi ekseninde tezahür eder. Kimileri bu tür isteklerini meşru kimileri de tasvip edilmemekle birlikte gayri meşru yollardan elde etmeyi tercih ederler. Bu duruma istinaden birtakım çalışmalar yapılmıştır ve bu tür çalışmalarda, karşı cinse yakınlaşma ve onu elde etme yöntemlerine değinilmektedir. Bu sayede huzur, mutluluk ve cinsel tatminlerin elde edilebilmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışmaların içeriğinin oluşturulmasında ise insan psikolojisinin özellikleri dikkate alınmakta ve tecrübe ile elde edilmiş veriler kullanılmaktadır. Ancak ideolojik düşünce, kişisel tecrübe ve bilgi düzeyi, kişiden kişiye değiştiği için bu konuda verilen tavsiye ve bilgiler birbirinden farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla bu alanda çalışma yapan her bir kişisel gelişim uzmanı birbirinden farklı metot ve tavsiyeler sunabilmektedir. Örneğin evliliğin karşı cinsle, cinsel yakınlaşmanın ön şartı olarak kabul edildiği kişi veya toplumlarda, cinsel birlikteliğe dair tavsiye ve öneriler evli olma ekseninde ilerlemektedir. Buna mukabil evliliğin bu birliktelik için çok fazla önemsenmediği toplum veya anlayışlarda evlilik öncesi flört dönemlerinde bu birliktelik gayet doğal karşılanabilmektedir.²⁰⁹ Oysaki fitrî bir ihtiyaç olan cinsel eğilimler, meşru olan yollardan giderilmediği takdirde toplumun aile yapısını bozan ve bireylere ciddi oranda zarar veren durumların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Görüldüğü üzere birbirine zıt iki farklı yaklaşım ve buna istinaden iki ayrı netice ortaya çıkabilmektedir.

Karşı cinsin ilgisini çekmeye ve onu elde etmeye yönelik kaleme alınan çalışmalarda içerik olarak ana hatlarıyla aşağıdaki konular bulunmaktadır:²¹⁰

- Bakımlı olmak ve güzel giyinmek

²⁰⁹ Ellen Fein ve Sherrie Schneider, *Kurallar: “Doğru Erkeği Elde Etmenin Sırları”*, çev. Seda Onbulak (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, Nisan 1997), 75-78; İklim Öz, *Erkekler Neden Evlenir* (İstanbul: Alfa Yayınları, Mart 2004), 83-84.

²¹⁰ bk. Fein ve Schneider, *Kurallar: “Doğru Erkeği Elde Etmenin Sırları”*, 5-6; İlhan Uçkan, *Terk Etme Oyunları Kılavuzu* (İstanbul: Artemis Yayınları, Kasım 2007), III-VI; Esra Ezmeci, *İz Bıraktığın Kadar Varsın* (İstanbul: Destek Yayınları, Kasım 2021), 5-11 vb.

- Karşı cinsi etkilemek için jest, mimik ve beden dilini etkili kullanabilmek
- Özel gün ve gecelerde yapılacaklar, alınacak hediyeler ve sürprizler
- Aşk, sevgi ve cinsel hayatla ilgili konular
- Erkek ve kadınların kendine özgü halleri, genel kişilik yapıları
- Karşı cins ile yakınlık kurma, onu elde etme, elde tutma ya da gerektiğinde terk etmeye dair tavsiye, öneri ve ipuçları

2.5.7.7. Liderlik ve Örgütsel Gelişim Üzerine Yapılan Çalışmalar

İnsan toplumsal bir varlıktır. Bu toplumun da belirli bir amaç etrafında toplanmış kesimlerine liderlik ederek onları yönlendirecek kabiliyette kimselere ihtiyacı vardır. Çünkü kendilerine liderlik eden birisi bulunduğu, farklı yapıda ve düşüncede insanların belirli bir amaç doğrultusunda organize olup hareket edebilmeleri daha kolaydır. Ancak liderlik yapacak kimselerin, böyle bir görevi en iyi şekilde yerine getirebilmesi için birtakım özelliklere ve donanımlara sahip olmaları gerekmektedir. İşte bu özelliklerin neler olduğu ve kimlerin bu potansiyele sahip olduğu, liderlik ve örgütsel gelişim alanında yapılan çalışmalarda belirtilmektedir. Bu tür çalışmalarda; iş hayatı, siyaset, bürokrasi ve sosyal hayata ilişkin alanlarda liderlik ve yönetim hakkında çeşitli bilgiler sunulmaktadır. Bunlar genel olarak; rol model olabilecek liderlerin karakteristik yapıları, bir liderde bulunması gereken özellikler, liderlik potansiyelinin ortaya çıkarılması, geliştirilmesi vb. hususlardır.

Tarih, liderlik bağlamında iz bırakan birçok kimseye şahitlik etmiştir. Dolayısıyla liderlik ve örgütsel yönetim alanında yapılan çalışmalarda, insanlara liderlik açısından ilham kaynağı olabilecek kimselerin hayatlarından ve karakteristik özelliklerinden bahsedilir.²¹¹ Böylece potansiyelinde liderlik özelliği bulunan kimseler, bu şahsiyetlerin izledikleri metot ve yöntemleri kendi hayatlarına uyarlayarak birtakım başarılar elde edebileceklerdir. Tarihte iz bırakmış bu kimselerin başlıca genel özellikleri kısaca şu şekildedir:²¹²

- Geniş bir ufka, vizyona, misyona, önsezi ve öngörüye sahiptirler.
- Eğitimli, bilgili, becerikli ve yeteneklidirler.
- Çözüm üretebilme kabiliyetine sahiptirler.
- Gerektiğinde inisiyatif kullanıp hızlı kararlar alabilmektedirler.
- Güçlü bir iletişim ve hitabet becerisine sahiptirler.

²¹¹ bk. Howard Haas ve Bob Tamarkin, *İnsan Lider Doğmaz*, çev. Sinan Köseoğlu (İstanbul: Beyaz Yayınları, Eylül 2000), 43-66.

²¹² Adnan Nur Baykal, *Yöneticiler İçin Yeni Bir Bakış: Mustafa Kemal Atatürk'ün Liderlik Sırları* (İstanbul: Sistem Yayıncılık, Nisan 1999), XV-XVI; Bob Burg, *Birlikte Kazanmak*, çev. Selim Yeniçeri (İstanbul: Beyaz Yayınları, Ağustos 1999), VII-X; John C. Maxwell, *Liderlik Yasaları*, çev. İbrahim Şener (İstanbul: Beyaz Yayınları, Eylül 1999), VII-XII vb.

- Genel kabul görmüş güzel ahlâkî hasletlere sahiptirler.
- Değişime ve gelişime açıktırlar.

Liderlik bazı kimselerin potansiyelinde bulunur. Ancak uygun şartların ve nedenlerin oluşmamış olmasından dolayı açığa çıkmayabilir. Potansiyelde bulunan liderlik özelliği, uygun şartlar oluştuğunda doğal olarak ortaya çıkabileceği gibi bu kimselerin eğitilmesi ve onlara çeşitli sorumluluklar verilmesiyle de açığa çıkarılabilir.²¹³ Zira toplumda birtakım işlerin yoluna koyulmasında ya da sorunların çözümünde etkin rol oynayabilecek kimselere daima ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle ihtiyaç duyulan yeni liderlerin ortaya çıkması için fırsatlar sunulması, onlar için uygun ortamlar oluşturulması, lider olabilecek kişilerin doğru tespit edilmesi, ihtiyaç duyulan özellikler ışığında eğitilmesi ve donatılması kişisel gelişim alanı açısından önem arz eden bir durumdur.²¹⁴ Dolayısıyla potansiyel liderlerin keşfedilip geliştirilmesi ile ilgili ele alınan kişisel gelişim çalışmaları önemli faydalar sağlamaktadır.

2.5.7.8. Ezoterizm İçeren Çalışmalar

Bazı kimseler, kişisel gelişimi metafizik yönden ele almayı da ihmal etmemiştir. Nitekim rüya, zihin gücü, hipnoz, yüksek benlik/ruh, trans, dua, astral seyahatler, meditasyon, telepati, burçlar vb. uygulamalar üzerinden ele alınan birçok kişisel gelişim çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmalarda amaç; kişileri motive etmek, gizil güçler ve metafizik veriler yardımıyla hayatı doğru anlayıp yorumlamak, psikolojik sorunların üstesinden gelerek iç huzuru sağlamaktır. Örneğin rüyada görülen her olayın, nesnenin ve sembolün bir anlamı olduğuna inanılır.²¹⁵ Bunlardan yola çıkılarak kişilerin psikolojik durumlarının tahlilini yapan ve hayatlarına rüyalar aracılığıyla nasıl yön vereceklerinden bahseden birçok çalışma bulunmaktadır.²¹⁶ Dahası rüyaların kontrol edilip şekillendirilmesine kadar uzanan ve bu rüyaların birçoğunun astral seyahat olduğunu belirten görüşler de vardır.²¹⁷

Ezoterizm²¹⁸ ihtivalı çalışmalarda dikkat çeken içeriklerden biri de astral

²¹³ John C. Maxwell, *İçinizdeki Lideri Geliştirmek*, çev. Selim Yeniçeri (İstanbul: Beyaz Yayınları, Aralık 1998), 4.

²¹⁴ John C. Maxwell, *Çevrenizdeki Lideri Geliştirmek*, çev. Selim Yeniçeri (İstanbul: Beyaz Yayınları, Haziran 1999).

²¹⁵ Freud, *Rüya Yorumları 1*, 8-15; 133-370; Sigmund Freud, *Rüya Yorumları 2*, çev. Akın Kanat (İzmir: Lilith Yayınevi, Ağustos 2017), 110-181.

²¹⁶ bk. Nusret Kaya, *İyileşme Kitabı* (İstanbul: Sistem Yayıncılık, Haziran 2002); Tolga Gürleyen ve Işık Elçi, *Rüyalarla Kişisel Gelişim Yolculuğu* (İstanbul: Beyaz Yayınları, Ocak 2003); Aldler, *İnsan Doğasını Anlamak*, 71.

²¹⁷ Tuesday Lobsang Rampa, *30 Derste İçimizdeki Gizli Güçleri Geliştirme Teknikleri*, çev. Serdar Eren (İstanbul: Onbir Yayınları, Eylül 2008), 127-137.

²¹⁸ İçrekçilik, batınlık ya da ezoterizm, bir konudaki derin bilgilerin ve sırların ehil olmayanlardan gizlenerek, bir üstat tarafından sadece ehil olanlara inisiyasyon yoluyla öğretilmesidir. Bir diğer ifade ile içsel, tinsel farkındalığa sebep olan, Mistisizm ile eşanlamlı kabul edilen önemli ve kesin bilgilerdir. Ayrıca ezoterizm geniş, farklı öğreti ve pratik yelpazesine sahip olan bir akımdır. Detaylı bilgi için bk.

seyahattir. Astral seyahat kısaca şu şekilde özetlenebilir: İnsan, fiziksel ve astral olarak iki ayrı bedene sahiptir. Bu iki beden birbirine gümüş kordon olarak tabir edilen bir bağ ile bağlı olduğu ileri sürülür. İşte bu astral beden, gümüş kordon denilen bağın fiziki bedenden kopmaması kaydıyla, genellikle uyku veya meditasyon ve belirli uygulamalar aracılığıyla uyku dışında fiziksel bedenden ayrılıp başka yerlere özgürce seyahat etmesine astral seyahat denir. Astral beden, yüksek benlik/ruh olarak da adlandırılır. Öne sürülen iddialara göre yüksek benliğin bu seyahati vasıtasıyla çeşitli bilgiler, izlenimler ve heyecan elde edilebilir. Ayrıca sevilen birisi düşünülerek astral seyahat yapılmaya çalışıldığında, o kişi astral beden ile ziyaret edilebilir. Bu ziyaretin gerçekleştirilebilme ihtimalini daha da artırabilmek için o kişinin resmine bakılarak uykuya dalındığında bu ihtimalin daha da güçlü olacağı dile getirilir. Bu yönüyle tasavvuftaki rabıta kavramıyla benzerlik gösterdiği söylenebilir.²¹⁹ Tüm bu uygulamalar neticesinde de iç huzurun elde edilmesi umulur.²²⁰ Bu uygulamalar, geçmişten bu yana çeşitli şekillerde uygulanarak psikolojik rahatlamının sağlanması hedeflenmiştir. Ruhla ilgili bu tür yorumlamalar, ruh bilimi anlamına gelen animizm içerisinde değerlendirilmektedir.²²¹

Ezoterizm içeren çalışmalardaki yaklaşımlardan bir diğeri de düşünce gücü ile yapılabilecekler üzerine öne sürülen bilgilerdir. Burada bahsedilen konu, düşüncelerin insan davranışları üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkilerinden²²² ziyade düşüncelerin bir hedefe yoğunlaştırılmasıyla manevi bir gücün, istenilen şeyin elde edilmesini sağlamak için işleri yoluna koymasındır. Bu terkip zihin gücü olarak da adlandırılır.²²³ Bu durum din dilinde bilindik adıyla dua kavramıyla eşleştirilebilir.

Düşünce gücü ile alakalı durumlar sadece bundan ibaret de değildir. Mistiklerin telepati olarak adlandırdığı bir anlayış da mevcuttur. Telepati, birinden sözsüz olarak mesaj alabilmek veya ona mesaj iletebilmek için zihnin o kimseye yoğunlaştırılmasıdır. Bu yöntem ile kişiler arasında herhangi bir sözlü diyalog kurulmaksızın bir başkasından mesaj alınabildiği ya da ona mesaj iletmenin mümkün olduğu iddia edilir. Bolca düşünme egzersizi yapılarak bu yetiye sahip olunabileceği dile getirilir.²²⁴ Ancak gerek astral

https://tr.wikipedia.org/wiki/Bat%C4%B1_ezoterizmi#:~:text=%C4%B0%C3%A7rek%C3%A7ilik%2C%20bat%C4%B1lık%20ya%20da%20ezoterizm,veya%20bir%20inan%C3%A7%20sistemi%20de%C4%9Fildir. 23.11.2023.

²¹⁹ Tasavvuf ıstılahında rabıta, kelimesi tasavvufta sâlikin kâmil bir mürşide gönlünü bağlaması, onun sûret ve sîretini (hem yüzünü hem ahlâk ve davranışlarını) düşünmesini ifade eder. bk. Necdet Tosun, “Râbıta”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/378.

²²⁰ Rampa, *30 Derste İçimizdeki Gizli Güçleri Geliştirme Teknikleri*, 63-95, 122, 136.

²²¹ bk. Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, çev. Akın Kanat (İzmir: Lilit Yayinevi, Ağustos 2017), 159-173.

²²² bk. Richard Carlson, *Ufak Şeyleri Dert Etmeyin*, çev. Esat Ören (İstanbul: Alkım Yayınevi, 1999); Norman Vincent Peale, *Olumlu Düşünmenin Gücü*, çev. Şahin Cüceloğlu (İstanbul: Sistem Yayıncılık, Mart 1997); Norman Vincent Peale, *Olumlu Yaşamın Gücü*, çev. Şahin Cüceloğlu (İstanbul: Sistem Yayıncılık, Kasım 2000), 3-22; Metin Koçak, *Olumlu Düşüncenin Gücü* (İstanbul: Etap Yayınları, 2016), 9-57 vb.

²²³ Rampa, *30 Derste İçimizdeki Gizli Güçleri Geliştirme Teknikleri*, 175-179.

²²⁴ Rampa, *30 Derste İçimizdeki Gizli Güçleri Geliştirme Teknikleri*, 161-163.

seyahat gerek telepati gibi uygulamalar birçok suistimalin kapısını da aralayabilir. Söz konusu uygulamalar kişisel tecrübelerle dayanmaktadır. Bu türden deneyimleri tecrübe etmemiş kimseleri bağlayıcı değildir. Bu konuda bilinçli olunmadığı takdirde art niyetli insanlar tarafından aldatılmak da mümkündür.

Netice itibarıyla bahsedilen yöntemlerle gizli güçleri geliştirmedeki amaç, doğrudan hedeflenen başarıyı elde etmek için kullanılan bir yöntem değildir. Daha çok psikolojik problemlere çözüm üretmek ve ruhsal rahatlama sağlamaktır. Böylece kişilerin psikolojik sorunlardan ve olumsuz düşüncelerden arınarak asıl hedeflere yöneleceği düşünülmektedir.

2.5.7.9. Akademik Çalışmalar

Kişisel gelişimin önemli bir kesim tarafından rağbet görmesi, bu alana yönelik çalışmaların sayısını bir hayli artırmıştır. Ancak bu çalışmalar, fayda sağladığı gibi bazı problemleri de beraberinde getirmiştir. Bu da kişisel gelişimin referans aldığı kaynakların sorgulanmasına neden olmuştur. Doğal olarak ortaya konulan bu çalışmaların daha sağlam referanslara dayandırılarak değerlendirilme ihtiyacı doğmuştur. Bu değerlendirmeler içerisinde akademik açıdan yapılan çalışmalar ön plana çıkmaktadır.

Bireyler, kişisel gelişimlerini sürdürme hususunda modernitenin ve postmodernitenin zorlukları ile başa çıkma, onun getirdiği yeniliklere uyum sağlama ya da onun değerleri erozyona uğratan dayatmalarına karşı mücadele etme durumundadırlar. Zira piyasadaki çeşitli yönlerden ele alınan kişisel gelişim çalışmaları, beraberinde birçok belirsizliği ve riski bünyesinde barındırmaktadır. Bireylerin kendi kendini geliştirme çabaları, bu risklerin ve belirsizliklerin gölgesinde olduğu için onlara rehberlik edecek sağlam çalışmaların bulunması gerekmektedir. Dolayısıyla kişisel gelişime mesafeli duranlara göre bu tür çalışmaların yapılması önem arz etmektedir.²²⁵

Bu tür çalışmalarda içerik olarak kişisel gelişimin ne olduğu, kişisel gelişimi gerekli kılan koşulların neler olduğu, kişisel gelişim alanları, kişisel gelişimin tarihi süreci, faydaları ve sorunları, kişisel gelişimin sorunlarına karşı çözüm önerileri vb. konular ele alınmakta, kişisel gelişim hakkında ön bilgiler sunulmaktadır.²²⁶ Zira kişisel gelişim, muhatapın zihninde genel olarak okuduğu birkaç kişisel gelişim kitabına göre şekillenebilmektedir. Bir diğer husus da muhataplara aktarılan bilgilerin doğruluğunun

²²⁵ Şirin, *Kişisel Gelişim Medeniyeti*, 15-17; Ekşi, *Kritik Bir Bakış Açısıyla Kişisel Gelişim Kitapları*, 9-10; Karayılan, *Tevhit Düşüncesi Ekseninde Kişisel Gelişim Kitapları*, 9-11; *İslam Âlimlerine Göre Kişisel Gelişim Prensipleri*, 10-16.

²²⁶ Ekşi, *Kritik Bir Bakış Açısıyla Kişisel Gelişim Kitapları*, 11-180; Karayılan, *Tevhit Düşüncesi Ekseninde Kişisel Gelişim Kitapları*, 17-43; Çakmak, *Tasavvufî Eğitimde Kişilik Gelişimi ile Günümüz Kişisel Gelişiminin Karşılaştırılması*, 8-27; Esra Özçeşmeci, *Türkiye'deki Kişisel Gelişim Kitaplarına Yönelik Bir İnceleme: Postmodern Toplum Bağlamında Eleştirel Bir Analiz* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 10-106.

sağlam bir kaynaktan yararlanılarak teyit edilmesidir. Dolayısıyla bu kitapların doğru değerlendirilebilmesi için akademik usule uygun bir metot kullanılmasında fayda vardır.²²⁷ Nitekim kişisel gelişim çalışmalarına yönelik eleştirilerin önemli bir kısmı, bu çalışmalarda öne sürülen bilgilerde sağlam bir kaynağın referans gösterilmemesi ve bu bilgilerin doğruluğunun ispat edilememesi yönündedir.²²⁸

2.5.8. Kişisel Gelişim ile İlgili Problemler

Kişisel gelişime dair genel kabul görmüş bilgilerin doğru bir şekilde tatbik edildiği durumlarda fayda sağlayacağı umulur. Tarihin derinliklerine doğru seçici bir irdeleme yapıldığında insanlığın gelişimine katkıda bulunan, her ne kadar bugünkü usulde yazılmış olmasa da bol miktarda kişisel gelişim müktesebatı olduğu görülür. Bunun yanında gelişimi engelleyen, yavaşlatan ya da sekteye uğratan bilgi kirliliği mahiyetinde öğretiler de mevcuttur. Doğru bilgiyi elde etme adına çeşitli öneriler ve tashihler diyalektik tarzında ortaya konularak günümüze kadar süregelmiştir. Bugünkü haliyle kişisel gelişim öğretilerinin güncel bilgiler ışığında kritiği yapıldığında problem olarak tanımlanabilecek birtakım yönlerinin olduğu görülmektedir. Bu problemler, üslup ve yöntemde olabileceği gibi içerik açısından olabilmektedir.

Bu başlık altında ele alınacak olan problemleri ortaya koymadaki amaç, herhangi bir kişisel gelişim kitabını ya da yazarlarının mensup olduğu kültürü hedef almak değildir. Daha ziyade bu alana dair ortaya konulan çalışmaların içeriklerini, özellikle de problemleri sayılabilecek yönlerini, akademik bir bakış açısıyla ortaya koymaya çalışmaktır. Ortaya konulan problemleri yönlerden dolayı da yazarın veya çalışmasının genelini gözden düşürme gibi bir amaç güdülmemektedir.

2.5.8.1. Üslup ve Yöntem Problemi

Yaygın kişisel gelişim kitaplarında göze çarpan üslup problemlerinden birisi, kişisel tecrübelerle dayanılarak ileri sürülen bilgilerde buyurgan ve otoriter bir dil kullanılmasıdır. Bu ifade tarzından genel olarak her şey yazarın kendi standartlarına göre olması gerektiği algılanmaktadır. Bu standartlara uyulmadığı takdirde istenilen başarının elde edilemeyeceği ifade edilmektedir.²²⁹ “İnanın, güvenin, bırakın, düşünün”²³⁰ gibi emir kipli ifadelerin problem teşkil eden tarafı, öne sürülen bilgilerin birçoğunun doğruluğunun net bir şekilde ölçülememesidir. Oysaki henüz doğruluğu tartışmalı olan söz konusu bilgilerin buyurgan bir tavırla okuyucuya kabul ettirilmeye çalışılması kabul edilebilir bir eğitim tarzı değildir. Neticede muhataplara sunulan bilgilerin biraz daha

²²⁷ Konunun detaylı açıklamaları için bk. Ekşi, *Kritik Bir Bakış Açısıyla Kişisel Gelişim Kitapları*, 259-321.

²²⁸ Ekşi, *Kritik Bir Bakış Açısıyla Kişisel Gelişim Kitapları*, 234-235.

²²⁹ Ekşi, *Kritik Bir Bakış Açısıyla Kişisel Gelişim Kitapları*, 233.

²³⁰ Jay Rifenbary, *Mazeret Yok*, çev. Ulaş Kaplan (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2000), 27,62,129.

yumuşak bir üslupla aktarılmasında fayda vardır.

Bir diğer üslup problemi de kullanılan dil ve söylemlerdir. Bu problem bazen dil açısından pek uygun olmayan cümle kalıplarında bazen de argo ve küfür içeren söylemlerde kendini gösterir.²³¹ Bu tür çalışmalar, dilin kullanım imkânlarını negatif yönde etkileyerek kişilerin konuşmalarını itici hale getirebilir. Hatta argo ve küfürlü sözler, bozuk cümle yapılarıyla birleştiğinde ağızlara pelesenk olup alışkanlık haline gelebilir. Bu da toplumda salgın bir hastalık gibi zamanla yaygınlaşarak bireyleri, toplum içerisinde iletişim ve etkileşim yönünden müşkül durumlara düşürebilir. Nihayetinde toplumda tedavisi zor olan bir tahribat doğurabilir.

Bu çalışmalar, kendi kategorilerinde yöntem açısından ele alındığında aralarında büyük farklılıkların olduğu göze çarpmaktadır. Üzerinde mutabık kalınabilecek bir standart geliştirmek pek mümkün olmasa da bu farklılıklar, birkaç temel kıstas üzerinde ortaya konulabilir. Yöntem farklılıklarının büyük oranda referans alınan değerlerden kaynaklandığı söylenebilir. Örneğin, bir kısım çevreler dinî öğretileri referans alırken bazıları da aklı ve insanı yücelterek çalışmalarını seküler ve materyalist çizgide yürütmektedir. Bu farklılık zaman zaman da hümanist ve toplumsal değerler referans alınarak kendini göstermektedir. Bu çıkış noktalarıyla bağlantılı olarak ortaya çıkan bir diğer değişkenlik de talep edilen amaca ulaşma noktasında tezahür eder. Bazı çalışmalar başarıyı bazıları huzur ve mutluluğu bazıları da aşkın değerleri önceleyerek farklı yöntem ve metotlara başvururlar.²³² İçerik açısından ise çok miktarda farklı başlık ve bilgi zenginliği mevcuttur. Tüm bunlar muhataplarda kafa karışıklığına neden olmaktadır.

Bu sorunlar ile ilgili çözüm, her ne kadar bütünüyle ortak bir mutabakat sağlanamasa da genel kabul görmüş ortak değerlerin referans alınması ve içeriğin öncelik sırasına göre tanzim edilmesi noktasında gizlidir. Başarı, mutluluk ve aşkın değerlere hitap eden bildirimlerin hepsi esnek bir çizgide buluşturularak önemli oranda mutabakat sağlanabilir ve böylece bu sorunlar azaltılabilir.

2.5.8.2. Abartılı Motivasyon İfadeleri

Abartılı motivasyon ifadeleri, kişisel gelişim üzerine yapılan çalışmalarda bolca kullanılan telkinlerdendir. “İmkânsız diye bir şey yoktur!”, “İstedğin her şeyi başarabilirsin!”, “Sen bir dâhisin!”, “Asla pes etme!”, “Sen dünyanın en iyi ...’sısın.”, “Dünyayı değiştirebilirsin!”, “İnanırsan mutlaka başarırısın!”²³³ vb. ifadelerin bir miktar

²³¹ Kutsi Akıllı, *Salakları Tanıma ve Korunma Yolları* (İstanbul: Parantez Yayınları, Mart 1998), 9, 16, 17, 19, 36, 38, 69, 70, 71, 73, 74; Erdal Demirkıran, *Bir Ayağın Çukurdaysa Ötekiyle Bas Çık* (İstanbul: Kashna Eğitim Danışmanlık, Temmuz 2016), 155; Bülent Akyürek, *İçinizdeki Öküze Oha Deyin* (Ankara: Kentkitap Yayınları, Ekim 2008), 33, 55, 168, 197, 265, 266.

²³² Çakmak, *Tasavvufî Eğitimde Kişilik Gelişimi ile Günümüz Kişisel Gelişiminin Karşılaştırılması*, 196.

²³³ Ekşi, *Kritik Bir Bakış Açısıyla Kişisel Gelişim Kitapları*, 232; Erşahin, *Gerçek Sır*, 64-70; Erşahin, *Zorluklara Karşı Kendini Ateşle*, 77-79, 111-128; Erdal Demirkıran, *Ben Dünyanın En Akıllı*

doğruluk payları olsa da sağ duyulu bir akılla tetkik edildiğinde kulağa pek inandırıcı gelmemektedir. Çünkü bu genellemeler, her durum ve şartta kesin sonuçlar vermeyecektir. Ancak üzerinde yeterince düşünülmeyişi ve derinlemesine analiz edilmediği için birçok insan bu telkinlere tamamen kendini kaptırabilmektedir. Her ne kadar bazı başarılarla ulaşmada bu telkinler birtakım roller üstlense de sonuç itibarıyla çeşitli problemleri beraberinde getirmektedir. Bu problemlerin başında, kavramların birbirine karıştırılması sonucu ortaya çıkan dengesiz ve tutarsız davranış biçimleri veya problemlili sonuçlar doğuran kazanımlar gelmektedir. Örneğin; özünde çalışmak, istikrar, özveri gibi olumlu hasletleri barındıran azim kavramı; bencilliği bünyesinde taşıyan hırs kavramıyla özdeşleştirilerek muhataplara sunulabilmektedir. Ya da doğru metotlarla ve çalışmaları elde edilebilecek haklı başarı, her şeyi mubah gören bir anlayışa kurban edilerek haksız kazançlara neden olabilmektedir.

Bu telkinlerin ortaya çıkardığı bir başka temel problem, ona inanan ve bu doğrultuda ilerleyen kimselerin bir zaman sonra kendini olduğundan yüksekte görerek narsistleşmesidir. Bu durum insanlığın ortak mirası olan sevgi, muhabbet, fedakârlık, diğerkâmlık gibi değerlere zarar vermektedir. Toplumsal yaşamın sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için ihtiyaç duyulan bu değerler zamanla erozyona uğramaktadır. Bunun neticesinde insanlar arasına birliği ve beraberliği bozan ayrıştırıcı tohumlar ekilebilmektedir.

Bahsedilen bu durumlar toplum açısından önemli bir sorundur. Bir de bu telkinlerin etkilerine maruz kalan kişinin dünya hayatında kendisine biçilen rolü beğenmez bir halde ulaşamayacağı hayallerin peşine düşebilme durumu söz konusudur. Oysa insan, sınırlarını bilmeli, gerektiğinde vazgeçebilmenin de bir erdem olduğunun farkında olmalıdır. Enerjisini daha gerçekçi hedeflere kanallize etmeli, imkânsız hayaller peşine düşmemelidir.

İnsanları çalışıp başarmaya teşvik için kullanılan bu abartılı telkinlerin ortaya çıkardığı bir başka problem de hedeflenenin aksine özgüven kaybına neden olabilecek bir durumu ortaya çıkarabilme riskidir. Hayatlarını bu telkinlere göre şekillendiren kişiler, kendi tabiatlarına uymayan konularda başarısız olduklarında özgüvenlerini kaybedebilirler. Çünkü her insan her konuda yeterli istidat sahibi olmayabilir. Hâsılı her ölçü her insana uygun ebatlarda değildir. Bu durumda ileri sürülen bu telkinler, her insan üzerinde hedeflenen etkiyi oluşturmayacaktır. Aksine birçok olumsuz durum da ortaya çıkabilecektir.²³⁴ Zira insan nefsi, genellikle her türlü menfaati elde etmeyi ister. Ama her

Çocuğuyum 2, (İstanbul: Kashna Eğitim Danışmanlık, Ekim 2017), 64-67; Erdal Demirkıran, *Ben Dünyanın En Akıllı İnsanıyım*, (İstanbul: Kashna Eğitim Danışmanlık, 2011), 32-37, 47, 83, 131-147, 155-164.

²³⁴ Paul Pearsall, *İşte Hayatın Gerçekleri*, çev. Merve Duygun (İstanbul: Kaizen Yayınları, Şubat 2007), 86-87.

istenilenin elde edilebilmesi dünya hayatı açısından pek mümkün değildir. Dolayısıyla bu orantısız hırs ile talep edilenlere ulaşamadığında öz güven kaybı ve psikolojik sorunlar yaşanması muhtemeldir.

Sonuç itibariyle motivasyon ifadeleri daha gerçekçi, toplumsal yaşamın dinamiklerine zarar vermeyen, genellemelerin aksine kişilerin özel durumlarının göz önünde bulundurulduğu bir yapıya büründürülüp muhataplara sunulması gerekir. Böylece teoride ileri sürülen telkinlerin pratikte karşılık bulması ve fayda sağlaması daha muhtemel olacaktır.

2.5.8.3. Başarının Kutsallaştırılması

Başarı ihtiyacının dayandırıldığı pek çok faktör bulunmaktadır. Bunlar, kişiden kişiye değişmekle birlikte para, mal, mülk, makam, mevki, saygınlık, huzur, mutluluk, psikolojik tatmin vb. faktörlerdir. Nitekim başarı anlayışı, yaygın kişisel gelişim çalışmalarında bu gibi menfaatlara göre tanzim edilip insanlara sunulmaktadır.²³⁵ Çünkü bu menfaatler, bireylerin başarı elde etmek için iştahını kabartan önemli nedenlerdir. Ancak bununla birlikte insanlara seküler bir anlayış üzerine bina edilen kişisel gelişim öğretileri de sunulmaktadır. Ne yazık ki bu öğretilerde başarı kutsallaştırılarak dinî ve insanî değerler göz ardı edilmektedir. Ya da söz konusu çalışmaları yapan kimselerin kendi değerler penceresinden aktardığı bilgiler, toplumun değerleriyle bağdaşmamaktadır. Örneğin; politeist bir inancın diliyle, başarı için fedakârlık kavramı vurgulanırken, “Başarı tanrısı kurban ister. Sevdiğiniz diğer şeyleri ona feda edecek kadar onu sevdiğinizizi görmek ister.”²³⁶ gibi abartılı ifadeler kişisel gelişim kitaplarının sayfaları arasına sızabilmektedir. Bu ifade, başarıya atfedilen kutsallığın somut bir göstergesidir. Diğer yandan “Her istediğini başarabilirsin!” gibi iddialı telkinlerle kişiler yüceltilerek özgüven sarhoşu haline getirilebilmektedir. Doğal olarak ayakları havada olan böylesi bir öz güven, kimi zaman hayal kırıklığı ile sonuçlanmakta kimi zaman da kişileri başarı uğruna çevresine tahribat veren varlıklara dönüştürebilmektedir. Ya da dayanağı olmayan bu türden abartılı telkinler, kişilerin duygusal ve aklî melekelerini olumsuz yönde etkileyerek mevcut sistemin kölesi haline getirebilmektedir.²³⁷

Abartılı ifadelerle kutsallaştırılan başarının, göreceli olması da beraberinde birçok problemi ortaya çıkarmaktadır. Örneğin; birlikte çalıştığı kimseleri rakip olarak gören bir kişi, o kimselerin işlerini kaybetmesine neden olarak yükselmeyi, başarı kabul edebilmektedir. Böyle bir durum, toplumun ortak değerleri açısından tasvip edilmemektedir. Konuya bir başka bakış açısıyla da yaklaşılabilir. Örneğin; kısa vadede başarı olarak değerlendirilen bir sonuç; uzun vadede kişilerin zararına sonuçlar

²³⁵ Karayılan, *Tevhit Düşüncesi Ekseninde Kişisel Gelişim Kitapları*, 153-164.

²³⁶ Mümin Sekman, *Limit Sizsiniz* (İstanbul: Alfa Yayınları, Mart 2008), 89.

²³⁷ Akyürek, *İçinizdeki Öküze Oha Deyin*, 33.

doğurabilmektedir. Somutlaştırılacak olursa büyük uğraşlar sonucu alınan lüks bir araba o gün için başarı kabul edilebilir. Ancak o araba ile yapılan bir kazada kişinin engelli olması ya da hayatını kaybetmesi, bu başarının kendisini tekrar sorgulatmaktadır.

Başarının meşruiyetine dair bir başka yaklaşım da dinî inanç açısından sergilenmektedir. Örneğin, bir hakkı gasp ederek elde edilen makam, mevki ya da para bu dünya açısından bir kazanç olarak kabul edilebilir. Hatta buna bağlı olarak birçok başka kazanımlar da elde edilebilir. Ancak işe dinî açıdan yaklaşan birisi bu kazancın insana, ahiret hayatı açısından büyük kayıplar yaşatacağını ve sonucun hüsrana olacağını değerlendirebilmektedir.

Başarı, sonuca odaklı olarak ele alınıp değerlendirildiğinde kimi zaman yanılgıya düşülmektedir. Oysa başarıya giden yolda sürecin de kritiğinin yapılması gerekir. Nitekim geçmişten bugüne başarı olarak değerlendirilen neticeler elde eden ve bu sayede meşhur olmuş birçok insanın medyada çeşitli övgülere mazhar olduğu görülür. Ancak bu başarı hikâyelerinin içeriğinde hemen hemen ihlal edilen haklara değinilmediği, başkalarının hayatlarına verilen tahribatlardan bahsedilmediği, bu başarıların meşruiyetinin sorgulanmadığı görülmektedir.²³⁸ Dolayısıyla bir kazanımın, elde edilmiş gerçek bir başarı olarak kabul edilebilmesi için bakış açısının hangi odak noktasına sabitlendiği, olaylar kadar olguların da göz önünde bulundurulması durumu, hangi değerlerin referans alınması gerektiği ve sonuç kadar sürecin de bu değerlendirmeye katılması önem arz etmektedir. Netice itibarıyla süreç göz önünde bulundurulmadan ya da herhangi bir değer gözetilmeden başarıya atfedilen kutsallık, insanları meşru olmayan işler yapmaya ve davranışlar sergilemeye sevk edecektir.

2.5.8.4. Bencilliğin Teşvik Edilmesi

Bencillik, kişilerin kendi biyolojik ve psikolojik menfaatlerini korumaya yönelik olarak her insanda çeşitli oranlarda bulunmaktadır. Çeşitli vesilelerle içeriden ve dışarıdan gelen telkinler, bu bencilliğin oranını arttırmaktadır. Bu oran arttıkça toplumsallık olgusu zarar görmektedir. Bu durum zamanla, toplumsal bazda yaygınlaşmakta ve toplum menfaatlerine zarar verir bir hale dönüşmektedir. Nihayetinde her birey bu olumsuzluktan kendine düşen payı almaktadır. Dolayısıyla kişiler ve toplum aleyhine gelişen kısır bir döngü oluşmaktadır.²³⁹

Kişisel gelişim öğretilerinde dikkat edilmesi gereken önemli sorunlardan birisi bireylerin kendi hayatlarına ve kişiliklerine zararlı etkiler oluşturabilecek genellemelerdir. Her ne kadar bu genellemelerin haklılık ve gerçeklik payı olsa da birçok

²³⁸ Kemal Sayar, *Yavaşla* (İstanbul: Kapı Yayınları, Ekim 2021), 185-186.

²³⁹ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1999), 176-177; Ekşi, *Kritik Bir Bakış Açısıyla Kişisel Gelişim Kitapları*, 253.

insanın düşünce ve davranış dünyasını olumsuz yönde etkileyebilecek öğretiler, bu tavsiye ve telkinlerin arasına karışabilmektedir. Nihayetinde hedeflenenin aksine olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bunun nedeni ya bu öğretilerin göreceli olması ya da kişilik yapısından dolayı her insanda hedeflenen olumlu etkilerin gerçekleşmemesidir. Kişisel gelişim çalışmalarında genellemelere kurban edilen öğretilerden birisi de bencilliği körükleyen bireysellik vurgusudur. İlk bakışta masum gibi görünen “Kendini sev”, “Kendini önemse”, “Seni senden çok kimse sevemez”, “En iyi dost kendindir”, “Başkaları için yaşama”; “Kendin ol”, “Kendinle barış”, “Kendi kararlarını kendin ver”, “Kartallar yalnız yaşar”; “En iyisi ol”, “Ben mükemmelim de”; “Kendini gerçekleştir”; “Sen dünyanın en akıllı insanısın”²⁴⁰ gibi telkinler yoğunlaştıkça kişilerin bencillik duyguları kabarmaktadır. Zira dikkatli bakıldığında bu telkinlerin, çeşitli değerleri yozlaştırarak benliğin kutsallaştırılmasına giden yolun kapılarını araladığı fark edilmektedir. Bu ve benzeri anlayışların neden olduğu bencilliğin, bir hastalık gibi toplumu sardığı ve başarı değerlendirmelerinin bireysel fayda göz önüne alınarak yapıldığı, buna bağlı olarak toplumsallık olgusunun zayıfladığı kimi yazarlar tarafından da ifade edilmektedir.²⁴¹

Randy Gage de başarılı insanların, niçin başarılı olduklarına dair yaptığı değerlendirmesinde onların güçlü bir egoya sahip olduklarını ileri sürer. Bu durumu “Yüksek seviyede başarı gösteren kişilerin, güçlü egoları olur. Gönül rahatlığıyla, güçlü başarı için güçlü ego gerekir diyebiliriz.” şeklinde özetler.²⁴² Ayrıca “En büyük manevi amacınız, kendi başarı ve mutluluğunuz olmalıdır.” iddiasını ortaya atar. Çünkü ona göre sağlıklı ve mantıklı bir yaşam sürmenin tek yolu budur.²⁴³ Gage, bu sözlerin devamında her ne kadar bunun bencillik ve kibirle karıştırılmaması gerektiğini söylese de bu söylemin pratikte fedakârlık ve diğerkâmlık gibi ahlâkî hasletlere zarar vereceği açıktır. Çünkü bir kimsenin kendisini başarılı sayıp fedakârlık yapabilme, başkalarına faydalı olma durumu ve zamanı göreceli bir kavramdır. Üstelik bunun bir kıstası yoktur. Bu anlayışta birisinin kendini düşünmekten başkalarını düşünmeye ve fedakârlık yapmaya pek fırsat bulamayacağı açıktır. Ayrıca toplumsal yaşam normlarına kadar uzanan bir tahribatın ortaya çıkma ihtimali yüksektir.

Bencillik, haksızlıkların ve ahlâkî problemlerin de kapısını aralayabilmektedir. Çünkü bireysellik vurgusunun dozu arttıkça bencilleşen bireyler, kendi menfaatlerini temin etmek için başkalarının haklarını gasp edebilmekte ya da israf ve gösterişe kaçan

²⁴⁰Demirkıran, *Ben Dünyanın En Akıllı İnsanıyım*, 119, 122, 123, 131-141; https://www.youtube.com/watch?v=9i9ooHTTr_wc , 06.05.2022, 08.20; <https://www.instagram.com/reel/CchRYPAFwJt/> , 15.05.2022, 14.21 vb.

²⁴¹Ekşi, *Kritik Bir Bakış Açısıyla Kişisel Gelişim Kitapları*, 232; Sayar, *Yavaşla*, 186-188.

²⁴² Randy Gage, *Güvende Olmanın Yeni Yolu: Risk!*, çev. Alican Pınarbaşı (İstanbul: Beyaz Yayınları, 2013), 102-103.

²⁴³ Gage, *Güvende Olmanın Yeni Yolu: Risk!*, 129.

harcamalar yaparak egolarını tatmin etmeye çalışabilmektedirler. Nitekim toplumda, egolarının tatmini için değmeyecek şeylere yüklü miktarlarda paralar harcayan insanlara sıkça rastlanmaktadır. Bunun sonucu olarak zengin ve fakir arasındaki makas gittikçe açılmakta, sosyal adalet olgusu her geçen gün zarar görmektedir.²⁴⁴ Zira toplumsal yaşam, hayatın inkâr edilemez bir gerçeğidir. Dolayısıyla toplumsal hayatı olumsuz etkileyecek her türlü söylem ve eylemden kaçınılmalı; kendini değerli hissettirmeye, güdülemeye ve motive etmeye yönelik telkinler ölçülü ve dengeli olmalıdır.

2.5.8.5. Stresi Körükleyen Yoğun Tempo

Yaygın kişisel gelişimde problem olarak değinilebilecek bir diğer mesele de çalışmaya ve başarmaya dair öne sürülen telkinler sebebiyle stresin arttırılmasıdır. “Az uyu”; “Başarılı olmak için çok çalış”; “Rakiplerine fark at”; “Harekete geç, yoksa kaybedersin”; “Bugünün küçülen dünyasında ya azami performans gösterirsiniz ya da rol almazsınız”²⁴⁵ vb. söylemleri dikkate alan bireyler, kendilerini yoğun bir temponun içerisinde bulabilirler. Bu temponun da olumlu ve olumsuz sonuçları olabilmektedir. Aslında çok çalışmak, azmetmek yadırganacak bir durum değildir. Ancak her insanın psikolojik ve biyolojik yapısı, stresi ve yoğun çalışma temposunu kaldırabilecek durumda değildir. Bu kimselerin beden ve ruh sağlığı, yoğun tempodan olumsuz yönde etkilenebilir. Hatta bu durumun yol açtığı hastalıklar ve psikolojik rahatsızlıklar, çevredeki insanlara da zarar verebilir. Başarı için kaybedilen değerler, harcanan yıllar ve sağlık, tekrar başarının getirdiği kazanç ile geri alınamayabilir. Dolayısıyla bu telkinler, bireyler üzerinde hedeflenen değişimin gerçekleşmesi uğruna sorumsuz bir şekilde aktarılmalıdır. Bu problemin önüne geçebilmek için kişisel gelişim çalışmalarında öne sürülen telkinlerin kişilerin ruh ve beden sağlıkları hesaba katılarak ortaya konulması gerekir. Yoğun temponun bireyler üzerinde oluşturabileceği olası tahribata değinilmelidir. En azından insanın genel psikolojik ve biyolojik yapısı hakkında ön bilgiler verildikten sonra kişilerin kendi durumlarının değerlendirilmesi sağlanmalıdır. Gerekli görüldüğünde bu alanda uzman kimselere yönlendirilmelidir. Bu ön hazırlıktan sonra kişilerin kendi yapılarına uygun çalışma, yöntem ve metotların tercih edilmesi tavsiye edilmelidir.

2.5.8.6. Kültürel ve Dinî Algı Sorunları

Kişisel gelişim öğretilerinde algı sorunlarına neden olan en temel problem, referans alınan dinî ve kültürel değerlerin birbirinden farklı oluşudur. Zira kimi kişisel gelişimciler inandığı dinî değerleri referans alırken kimileri toplumun ortak normlarını dikkate alarak öğretilerini sunmaktadır. Kimileri de kendince eklektik bir değer yargısı

²⁴⁴ Mustafa Gödeş, *Kişisel Gelişim Zırvaları* (İstanbul, Esenkitap Yayınları, 2013), 117-122.

²⁴⁵ Loehr, *Stres Altında Başarılı Olmak*, 13-17; Ziglar, *Zirveye Çıkan Basamaklar*, 217-239; Demirkıran, *Ben Dünyanın En Akıllı İnsanıyım*, 199-234 vb.

üzerinden öğretilerini muhataplarına aktarmaktadır. Bu da zaman zaman öne sürülen görüşlerin birbiriyle çatışmasına ve nihayetinde kafa karışıklıklarına neden olmaktadır. Bazen de yanlış yönlendirilen insanlar, toplumda çeşitli problemlerin doğuşuna sebep olabilecek davranışlarda bulunabilmektedirler. Örneğin, bazı çalışmalarda umuma açık bir yerde karşı cinsin ilgisini çekmek için bedenin cinsel yönünü ortaya çıkaran ilgi çekici bir giyim tarzını önerilebilmekte;²⁴⁶ buna mukabil dinî bir kaynağı referans alan ya da tutucu bir anlayışa sahip kişiler böyle bir giyim şeklini dinî veya ahlâkî yönden sakıncalı bulabilmektedir.²⁴⁷

Çelişkiler bireylerin dinî ritüellerinde de tezahür etmektedir. Batının din anlayışı ve kültürel değerleri ışığında ele alınan çalışmalar, Doğu kültürüne pek uymamaktadır. Ya da batının dinî inanç sisteminde tatmin olmayan ruhsal yönler, doğuda ortaya çıkarılıp geliştirilmiş meditasyon, yoga gibi alternatif ritüellerle tatmin olmaktadır. Aynı şekilde dua anlayışı da İslâm kültüründe Allah'a arz edilen bir talepler dizini iken kimi kişisel gelişim kitaplarında ise bilinçaltına gönderilen ya da yüksek bilinç olarak adlandırılan mercie iletilen isteklerdir.²⁴⁸

Kişisel gelişim üzerine yapılan çalışmalarda, içinde yaşanılan toplumun değerlerini de gözetmek gerekir. Bu değerler bazen dinî kaideler bazen geleneksel anlayış bazen de ahlâkî normlardan oluşur. Yine bu duruma da somut bir örnek verilecek olursa bazı dinler tarafından yasaklanmış, tıbben de zararlı olduğu tespit edilmiş olan içkinin özel günlerde ve zamanlarda ortamın havasına renk katmak için içilebileceğini ima eden ifadeler, kişisel gelişim kitaplarının metinleri arasında görülebilmektedir.²⁴⁹ Yine çeşitli değerler açısından hoş görülme-yen müstehcen içeriklerin, cinsel heyecanı artırıcı bir araç olarak çiftler tarafından izlenmesi tavsiye edilebilmektedir.²⁵⁰ Oysa zihnin müstehcen içeriklerle doldurulması, insanların düşüncelerinin sürekli olarak cinselliğe odaklanmasına ve bu konuda cinsel tatminin değişik boyutlarına yönelerek meşru olmayan yollara tevessül edilmesine sebebiyet vermesi muhtemeldir. Üstelik dinî, ahlâkî ve toplumsal değerlerin göz ardı edildiği bu kitapların birçoğunda evlilik dışı birliktelikler de çok normal ve meşru imiş gibi aktarılabilmektedir.²⁵¹ Nitekim bu tür birliktelikler, toplumun çekirdeğini oluşturan aile kurumuna ciddi tahribat vermektedir.

Anlaşıldığı üzere kişisel gelişimin dinî ve kültürel açıdan toplumdan topluma değişen öğretileri ve tavsiyeleri bulunmaktadır. Bu durum, kişisel gelişim çalışmaları içerisinde kültürel ve dinî bir çakışmanın varlığına işaret etmektedir. Öne sürülen bu

²⁴⁶ Fein ve Schneider, *Kurallar: "Doğru Erkeği Elde Etmenin Sırları"*, 19-23; Ezmeci, *İz Bıraktığın Kadar Varsın*, 135-138.

²⁴⁷ Topçu, *Ayet ve Hadislerle Kişisel Gelişim*, 253-256; Avcı, *Kişisel Gelişimin Kur'an'daki Yeri*, 90.

²⁴⁸ Karayılan, *Tevhit Düşüncesi Ekseninde Kişisel Gelişim Kitapları*, 50-54.

²⁴⁹ Ezmeci, *İz Bıraktığın Kadar Varsın*, 250; Gödeş, *Kişisel Gelişim Zirvaları*, 199.

²⁵⁰ Ezmeci, *İz Bıraktığın Kadar Varsın*, 238-239.

²⁵¹ Akıllı, *Salakları Tanıma ve Onlardan Korunma Yolları*, 18.

farklı yaklaşımlar neticesinde ya muhatabın kafası karışabilmekte ya da muhataplar kendi inanç ve değerlerinden kopabilmektedir.

3. KUR'AN'IN KİŞİSEL GELİŞİME YAKLAŞIMI

Kişisel gelişim çalışmalarında ortaya konulan tavsiyeler ve öğretilerin referans alındığı birbirinden farklı kaynaklar mevcuttur. Bazıları dinî kaynakları, bazıları toplumun normlarını, bazıları da aklı ve tecrübeyi esas alarak düşüncelerini ortaya koymaktadır. Bazı çalışmalar ise bu sayılanların hepsini ya da bir kısmını referans almaktadır. İslâm düşüncesinde ise iman, amel ve ahlâk; tevhîd düşüncesinin sacayaklarını oluşturmaktadır. Doğal olarak telkin, tavsiye ve teşvik edilen her davranış bu üç ana kriter gözetilerek yapılır. Bu kriterlerin dayandığı en temel iki kaynak da Kur'an ve sünnettir. Bu temel kaynaklardan ilki olan Kur'an'da ise *“Ey iman edenler! Size hayat verecek şeylere çağırdığı zaman, Allah ve Resûlü'nün çağrısına uyun ve bilin ki Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer. Yine bilin ki, O'nun huzurunda toplanacaksınız.”*²⁵² buyrulmaktadır. Bir Müslümanın, diğer hususlarda olduğu gibi kişisel gelişim konusunda da bu çağrının gereğini yerine getirmesi gerekir. Dolayısıyla bu bölümde kişisel gelişim öğretileri, Kur'an-ı Kerim referans alınarak tanzim edilecektir.

Kur'an'da, kişisel gelişim ve başarı yolunda ilerleme teşvik edilmekle birlikte bu serüvenin itikâdî ve ahlâkî yönden meşru olması istenir. Aynı zamanda seküler bir anlayışla ele alınan eserlerdeki salt dünya endeksli telkinlerin aksine ölüm sonrası hayatın esas alınması beklenir. Bu yönüyle Kur'an'ın başarı ve kişisel gelişim anlayışı *“Aşkın değerleri”* referans alır. Bu durum bir ayette, *“Herkesin yaptığı işlere göre dereceleri vardır. Allah onlara, yaptıkları işlerin karşılığını eksiksiz olarak verir, asla kendilerine haksızlık yapılmaz.”*²⁵³ şeklinde ifade edilmektedir.²⁵⁴

Kur'an'da insanın kişisel gelişimine öncelikle itikâdî düşüncenin yerleştirilmesi ve tashih edilmesiyle başlanır. Çünkü itikat; amel ve ahlâkın üzerine bina edileceği zemin mahiyetindedir. Kur'an'ın metoduna göre itikâdî düşüncenin yerleştirilmesiyle birlikte ahlâk, ibadet ve muamelat ile ilgili uygulamalar ya da öğretiler tedricen telkin edilmeye çalışılır. Bu telkinler ile istenilen kıvama getirilen kişiler, gerçek başarıya ulaşma noktasında eğitilir. Bunlar ilgili başlıklar altında delilleriyle zikredilecektir.

3.1. İtikâdî Bağlamda Kişisel Gelişim

Yaygın kişisel gelişim çalışmalarının birçoğunda itikâdî hususlara ya hiç değinilmemekte ya bu hususlar geri planda tutulmakta ya da çeşitli inançlara ait bir itikâdî anlayıştan yola çıkılmaktadır. Bu durumlar, kişisel gelişimini gerçekleştirmek isteyen kimselerin kendi dinî inanç ve anlayışlarıyla çelişen davranışlar sergilemesine neden olmaktadır. Bu nedenle bu bölümde Kur'an'ın rehberliğinde bir kişisel gelişim

²⁵² el-Enfâl 8/24.

²⁵³ el-Ahkâf 46/19.

²⁵⁴ Bu ayette bahsedilen amellerin karşılığının “eksiksiz” olarak verilmesinin, nihaî manada ahirette gerçekleşeceği bildirilmektedir. bk. et-Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 21/146.

gerçekleştirmek isteyen kimselerin göz önünde bulundurması gereken itikâdî anlayış, çeşitli boyutlarıyla ele alınmaya çalışılmıştır.

3.1.1. Tevhîd Anlayışı

Sözlükte “tek ve bir olmak” anlamındaki vahd kökünden türeyen tevhîd kavramı, “bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek” anlamına gelmektedir. İslâm düşüncesinde ise tevhîd, anlam açısından biraz daha genişlemektedir. Buna göre ulûhiyyette tevhîd ve rubûbiyyette tevhîd şeklinde iki ana başlıkta ele alınabilir. Ulûhiyyette tevhîd, Allah’ın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde bir, yegâne ve benzersiz olduğunu benimsemektir. Daha açık bir ifade ile zâtta tevhîd, Allah’ın zatının tek olduğunu; sıfatlarda tevhîd, hiçbir eksikliği bünyesinde barındırmamasını; fiillerde tevhîd ise kâinâta yönelik bütün tasarrufları elinde bulundurmasını ifade etmektedir. Rubûbiyyette tevhîd ise Allah’tan başkasına kulluk etmemeyi ifade etmektedir. Buna ibadette tevhîd ya da amelî tevhîd de denmektedir. Ulûhiyyette tevhîd, düşünsel bir anlayıştır ve imanın teorik yanını oluşturur; rubûbiyyette tevhîd ise kalbin amelî olup imanın gönülden kabulünü teşkil eder. İman, bu ikisinin birleşiminden meydana gelir.²⁵⁵ Anlaşıldığı üzere tevhîd anlayışı; Allah’a inanmayı, O’nu gerektiği şekilde tanımayı ve O’nun istediği şekilde kulluk etmeyi ifade etmektedir.

Vahiy aracılığıyla inşa edilen tevhîd anlayışının temel hedefi hem kozmolojik açıdan kâinatta hem de beşerî düzlemde; birliğin, bütünlüğün ve düzenin tesis edilmesidir.²⁵⁶ Bu düzenin tesis edilmesi ise hakiki bir imanla mümkündür. İmanın temel esaslarını ise Allah’a, O’nun gönderdiği peygamberlerine, kitaplarına, meleklerine ve ahirete inanma hususları oluşturur.²⁵⁷ Nitekim Allah hakkında edinilebilecek bilgilerin aktarılması bu inanç esasları vesilesiyle olmaktadır. Zira Cebrail olarak adlandırılan melek, Allah’tan aldığı bilgileri peygamberlere ulaştırmakta; peygamberler de kitaplara aktarılmasına vesile olmakla birlikte insanlara açıklayıp uygulamalı olarak öğretmektedir. Böylece insan, yaratıcısını tanımakta ve yaratılış gayesini öğrenerek ona göre yaşam sürmekte, ölümden sonraki hayata yani ahirete kendilerini hazırlamaktadır.

Tevhîd anlayışının insan uhdesine en doğru şekilde yerleştirilebilmesi için Allah’a gerektiği gibi inanma ve O’nu hakkıyla tanıma hususu ön plandadır. Buna işaret eden bir ayette, “*Onlar, Allah’ı O’nun şanına yaraşır bir şekilde bilemediler. Yeryüzünde, kıyamet günü olacak her şey O’nun tasarrufundadır. Gökler de O’nun kudretiyle dürülecektir. O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir.*”²⁵⁸ buyrulmaktadır. Ayet-i kerimde de belirtildiği üzere Allah’ı gerektiği şekilde tanıyamayanlar O’na hak ettiği şekilde kulluk

²⁵⁵ Mevlüt Özler, “Tevhid”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/18-20.

²⁵⁶ Karayılan, *Tevhit Düşüncesi Ekseninde Kişisel Gelişim Kitapları*, 65.

²⁵⁷ el-Bakara 2/285.

²⁵⁸ ez-Zümer 39/75.

edemezler. Zira Allah, tüm evreni yaratan ve günü geldiğinde yok edecek güce sahip yegâne varlıktır. Bir ayette de “*İşte rabbiniz olan Allah, hakkın ve hakikatin ta kendisidir. Bu hak ve hakikatin dışında kalmak ancak sapıklıktır. Nasıl da saptırılıyorsunuz.*”²⁵⁹ buyrulmakta. Bu ayetlere göre O’nun yüceliğini ve sonsuz kudretini hakiki manada idrak edemeyenler, gücü sınırlı olan varlıkları Allah’a ortak koşanlar yanlış yolda olmakla nitelendirilmektedir. Dolayısıyla bu ayetler, insanlara Allah’ın gerçek manada tanınması gerektiğini telkin ederek dikkatleri O’nunla ilgili ayetlere çekmektedir. Nitekim kişisel gelişimini Kur’an’ın hayat anlayışına göre tamamlama düşüncesinde olan her birey, kendi yaratıcısını tanıma konusunda arayış içerisinde olmalıdır. Allah’ı gerçek manada tanıyabilmenin yolu ise yine O’nun bildirdiklerine ve kâinata gizlediği emarelere bakmakla mümkündür.

Allah, Kur’an’da birçok ayette kendisini çeşitli yönleri ile vasıflandırmaktadır. Bunlardan müstakil bir sure olarak İhlâs Sûresi bu yönüyle dikkat çekicidir. Bu surede “*De ki O Allah tektir. Her şey O’na muhtaç fakat O, hiçbir şeye muhtaç değildir. O, herhangi bir varlığı doğurmamış ve herhangi bir varlıktan da doğmamıştır. Hiçbir varlık da O’nun dengi değildir.*”²⁶⁰ buyrulmaktadır. Bu sure bir gurup Mekkelinin Allah’ın niteliği hakkında Hz. Peygamber’e soru sorması üzerine indirilmiştir. Mâtürîdî’nin (öl. 333/944) tefsirinde belirttiğine göre bu sure Allah hakkında soru soran herkese verilebilecek cevabı öğretmektedir.²⁶¹ Bununla birlikte Allah’ın sıfatlarına vurgu yapan daha başka birçok ayet bulunmaktadır. Âyetü’l-Kürsî olarak bilinen “*O öyle bir Allah’tır ki O’ndan başka ibadet edilmeyi hak eden hiçbir ilah yoktur. Kendisi hayat sahibi ve tüm varlığa da hayat verendir. Var olabilmek için hiçbir şeye muhtaç olmayan aksine her şeyin varlığı kendisine bağlı olandır. O’nu ne bir uyuklama ne de uyku tutar. Göklerde ve yerde olan her şey O’na aittir. O’nun izni olmadan kim şefaathçi olabilir? Onların önünde ve arkasında olan her şeyi bilir. O’nun dilediği dışında O’na ait herhangi bir bilgiye vâkıf olamazlar. Onun hükümlanlığı gökleri ve yeri kuşatmıştır. Gökleri ve yeri koruyup muhafaza etmek O’na ağır gelmez. O, zatı ve sıfatlarıyla en yüce ve en büyük olandır.*”²⁶² ayeti de bu örneklerden birisidir. Burada da Allah’ın hayat veren ve hayat sahibi, diri bir varlık olduğunu vurgulayan “Hayy” ismi ile her şeyin dirlik düzenini sağlayıp onların korumasını üstlendiği anlamına gelen “Kayyum” ismine dikkat çekilmektedir. Bu iki isim, Allah’ın yarattıklarının hallerinden gafil ve habersiz olmadığı anlamında değerlendirilmektedir. Ayrıca O’nun, yaratılan canlılara mahsus özelliklerden olan uyuklamadan uzak olduğu, hiçbir varlığa muhtaç olmadığı, göklerde ve yerde olan her şeyin ona ait olduğu, onun izni olmadan hiç kimsenin söz sahibi olmadığı, her şeyi

²⁵⁹ Yûnus 10/32.

²⁶⁰ İhlâs 112/1-4.

²⁶¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010), 17/369.

²⁶² el-Bakara 2/255.

bilip kuşattığı bildirilmektedir.²⁶³

Allah'a ait isimlerin anlaşılmasının pratikte birtakım faydalar sağlayacağı, geçmiş dönemlerde İslâm uleması tarafından gündeme getirilen bir konudur. Öne sürülen görüşler arasında Muhyiddin İbnü'l-Arabî (öl. 1240) ve Sadreddin Konevi'nin (öl. 1274) ilâhî isimler (esmâ-i hüsnâ) hakkında ortaya koydukları görüşlerin en kapsamlı teoriler olduğu zikredilir. Onlar ilahî isimler meselesini insan, tabiat ve Allah ilişkisinin anlaşılması çerçevesinde ele alıp değerlendirmişlerdir. Bu görüşe göre Allah, bir ayna olarak kabul edilir ve âlemdeki her şey bu aynaya bakılarak anlaşılabilir.²⁶⁴

İlâhî isimler teorisinin ikinci önemli yönü de kâinatta gerçekleşen her hadisenin Allah'ın isimlerinin tezahürü olduğudur. Bu husus kötülük teorisine taalluk eden bir mesele olması hasebiyle çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Ancak genel kanı, Allah'ın özünde kötü olan bir şeyi yaratmayacağıdır. Zira Allah, daima iyiyi ve güzel olanı ister. Yarattığı düzenin gereği olarak kötülükle nitelendirilebilecek her şey bu işleyişin sürdürülebilmesi için bir araçtır. Ayrıca bir diğer tartışma konusu olan Allah'ın isimlerinin birbiriyle olan ilişkisi de içlem/kaplam ve zıtlık cihetinden bu işleyişin dengesini sağlamaktadır.²⁶⁵ Örneğin, Allah'ın er-Rahmân ve er-Rahîm isimleri yarattıklarına karşı merhamet yönünü ifade eder. el-Vedûd ismi sevgisini ifade eder. el-Azîz isminin tecellisi gereği yarattıklarına, onları izzetli kılacak çeşitli kurallar koyar. el-Hâdî isminin tecellisi olarak yarattığı kullarını doğru yola sevk eder. Bunlara mukabil bu merhamete ve sevgiye layık olmayan ve bu kurallara uymayanları el-Cebbâr ve el-Kahhâr isimlerinin tecellisi olarak cezalandırır. Bu cezalandırmada el-Adl, el-Latif ve el-Hakîm isimlerinin tecellisi gereği çok şeffaf bir adaletle hükmeder. Allah'ın affetme yetkisi de vardır. et-Tevvâb isminin tecellisi gereği dilediğinin tövbesini kabul eder; el-Gaffâr, el-Halîm, el-Afüv, er-Raûf isimlerinin tecellisi olarak da dilediğini affeder. es-Settar isminin tecellisi olarak da dilediğinin açığını örter. O bunları yapmaya, el-Kâdir ve el-Muktedir isimlerinin tecellisi olarak gücü yetendir. Tüm bu ve daha başka isimlerin tecellilerini aynı çatı altında toplayan en güzel ismi ise Allah'tır.²⁶⁶ Bu örneklerde görüldüğü üzere Allah'ın bütün isimleri birbiriyle içlem/kaplam ilişkisi içerisinde ve belirli bir dengeyi ifade etmektedir. Netice itibarıyla Allah, kendisini her yönüyle tanıtmıştır. Buna rağmen ona şirk koşan olursa ölmeden önce tövbe etmediği takdirde asla affedilmeyecektir.²⁶⁷

İslâm inancına göre yaratıcısını gerektiği şekilde tanımayan bir insanın, kişisel gelişimini tamamlayıp kendi hayatına yön verebilmesi zordur. Zira Kur'an'ın bildirdiği

²⁶³ el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2/151-158.

²⁶⁴ Ekrem Demirli, *Allah'ı İsimleriyle Tanımak* (İst.: Turkuaz Haberleşme ve Yayıncılık, Nisan 2017), 6.

²⁶⁵ Demirli, *Allah'ı İsimleriyle Tanımak*, 7-8.

²⁶⁶ Demirli, *Allah'ı İsimleriyle Tanımak*, 29-36, 56-59, 130-142, 157-160, 177-181, 193-195, 205-207, 215-216, 229-232, 239-240, 244.

²⁶⁷ en-Nisâ 4/48, 116.

üzere insan, Allah tarafından imtihan için dünyaya gönderilmiştir.²⁶⁸ Kendisini dünyaya göndererek imtihan eden yaratıcısını tanımayan insanın, bu imtihanda başarılı olması beklenmez. Çünkü insan, tam anlamıyla nasıl yaşayıp nasıl bir hayat tarzı geliştireceğini, nelere dikkat edeceğini ancak rabbini tanıyarak ve onun ne istediğini idrak ederek bulabilir. Aksi halde yapılan işlerin ve elde edilen kazanımların bir değeri olmadığı “*De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaretiniz ve beğendiğiniz meskenler size Allah’tan, peygamberinden ve O’nun yolunda çalışıp çaba göstermekten daha sevimli geliyorsa artık Allah’ın takdir ettiği hüküm gelinceye kadar bekleyin! Allah, meşru işler yapmayan bir topluluğu doğru yola erdirmez.*”²⁶⁹ ayetinde açıkça belirtilmektedir. Dolayısıyla kendini dünya şartlarına göre donatacak ve ölümden sonrası için hazırlık yapacak bir kimsenin, rabbini tanıması ve onun tam olarak kulundan ne beklediğini bilmesi gereklidir.

Bireyleri dengeli kişiliğe, tutarlı davranışlara, ideal hedeflere sevk eden bağlayıcı bir otoritenin bulunması dünya ve ahiret açısından önemli bir fırsattır. Kişisel gelişim açısından yaklaşıldığında da aynı durum söz konusudur. Çünkü böyle bir otoriteye itaatin iyiye, doğruya ve güzele yönelmede önemli roller oynayacağı ön görülebilir. Bu otoriteye tâbi olan bir insanın özgüven açısından da daha yüksek bir düzeyde olacağı umulur. Bunun nedeni bu aşkın otoritenin bütün fâni otoritelerin üzerinde olması ve gelip geçici olan menfaatlerden daha önemli kazanımlar vaat etmesidir. Kur’an’da bu duruma atıfta bulunularak “*Birtakım insanlar onlara, ‘İnsanlar size karşı birlik olup toplanmışlar, onlardan korkun!’ dediklerinde bu, onların imanlarını daha da arttırdı ve ‘Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!’ diye cevap verdiler.*”²⁷⁰ “*Kimin yolu, İbrâhim’in inanç sistemine uyarak güzel işler yapan ve bütün benliğiyle Allah’a yönelip teslim olan kişinin yolundan daha güzel olabilir? ...*”²⁷¹ “*Allah’ın dinine çağıran, yararlı işler yapan ve ‘Kuşkusuz ben teslimiyet gösterenlerdenim!’ diyenden daha güzel sözlü kim vardır?*”²⁷² buyrulmaktadır. Görüldüğü üzere bu telkinler, inananları ayrıcalıklı hissettirecek ve özgüven sahibi yapacak telkinlerdir. Seyyid Kutub, bu durumu ifade eder mahiyette Allah’a iman eden, en güçlü otorite olarak O’nu kabul eden kimsenin yüksek bir özgüvene ve cesarete sahip olacağını bildirmektedir. Ona göre Allah’tan korkan kimse, başka hiç kimseden korkmayacak, yeryüzünde hiçbir güç onun önünde duramayacaktır.²⁷³ Kişisel gelişim açısından bakıldığında ise yüksek özgüvene sahip insanların, hedefledikleri başarılarla daha kolay ulaşacağı söylenebilir. Zira kişisel gelişim

²⁶⁸ el-Mülk 67/2.

²⁶⁹ et-Tevbe 9/24.

²⁷⁰ Âl-i İmrân 3/173.

²⁷¹ en-Nisâ 4/125.

²⁷² Fussilet 41/33.

²⁷³ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur’ân* (Beyrût: Dar’üş-Şûruk, 1982), 1/521.

çalışmalarında en çok telkin edilen hususlardan birisi özgüvenli olmaktır.²⁷⁴ Dolayısıyla Allah'a boyun eğen bir insanın daha başka birçok güzel hasletle birlikte özgüvenli olması beklenir.

Kur'an'da "*Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*"²⁷⁵ buyrulmaktadır. Zira Kur'an'da birçok ayette belirtildiğine göre yerleri ve gökleri yoktan var eden, yeme içme gibi bir özelliği olmayan aksine yarattığı her varlığın rızkını gözeten, hiçbir varlığa muhtaç olmayan ve daha birçok aşkın sıfatı haiz olan Allah, kendisine kulluk edilmeye layık olunan yegâne varlıktır.²⁷⁶ Dolayısıyla Kur'an'ı esas alarak kişisel gelişimini gerçekleştirmek isteyen bir kimseden yaptığı işlerde kulluğu sadece ve sadece Allah'a has kılarak hareket etmesi beklenmektedir. Bu bilincin kazandırılması adına Fâtiha Sûresinde geçen "*Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz*"²⁷⁷ ibaresi, başta namaz olmak üzere her vesileyle insana terennüm ettirilmektedir.²⁷⁸ Böylece dua niteliğinde defalarca kez bu sözü zikreden bir insan, bilinçaltına bu mesajı göndererek itikâdî ve amelî açıdan önemli bir ilkeyi benliğine yerleştirmiş olmaktadır. Kur'an'a göre bu durumun aksine hareket eden kimseler "*Gördün mü arzularını ilah edineni! Allah, bir bilgiye dayalı olarak onun kulağını ve kalbini mühürleyip basiretini bağladı. Artık Allah'tan başka onu kim doğru yola iletir? Hiç düşünmez misiniz?*"²⁷⁹ ayetinde de belirtildiği üzere nefsinin kölesi olmakla itham edilmektedir.²⁸⁰ "*Arzularını ilah edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın?*"²⁸¹ ayetinde de belirtildiği üzere böyle bir insana söz geçirmek, onu yaptığı yanlıştan döndürmek zordur. Nitekim arzularını manevi değerler süzgecinden geçirmeden nefsinin peşinden sürüklenen, bu savrulmayı engelleyebilecek bir otoriteyi tanımayan bir insanın doğru yolu bulması, güzel işler yapması ve meşru bir başarı elde etmesi beklenmemektedir.²⁸²

Kişisel gelişimini Kur'an'ın anlayışına uygun bir şekilde gerçekleştirmek isteyen kimsenin itikâdî açıdan hatırında bulundurması gereken bir diğer konu da sahip olduğu her şeyi Allah'a borçlu olduğu bilincidir. Çünkü Kur'an'da belirtildiğine göre insan, Rabbi tarafından çeşitli imkânlar ve yeteneklerle donatılmıştır.²⁸³ Ayrıca kâinatı ve içerisinde olan her şeyi yaratan ve ona bir düzen tesis eden Allah'tır.²⁸⁴ Dolayısıyla insan

²⁷⁴ Zılgar, *Zirveye Çıkan Basamaklar*, 90-122; Pitino, *Başarılı Olmak Bir Tercihdir*, 277; Bozdağ, *Düşün ve Başar*, 139 vd.

²⁷⁵ ez-Zâriyât 51/56.

²⁷⁶ el-Bakara 2/255; el-En'am 6/14; Hûd 11/6; el-Haşr 59/22-24; İhlâs 112/1-4 vd.

²⁷⁷ el-Fâtiha 1/5.

²⁷⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/19.

²⁷⁹ el-Câsiye 45/23.

²⁸⁰ Buradaki "*bir bilgiye dayalı olarak*" şeklinde çevrilen kısma "*gerçeği bildiği halde dalaleti tercih ettiği için Allah'ın onu saptırdığı*" şeklinde de anlam verilmektedir. bk. Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/19-20.

²⁸¹ el-Furkân 25/43.

²⁸² Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/127-128.

²⁸³ Sâd 32/7; et-Tegâbün 64/3; et-Tîn 95/4.

²⁸⁴ el-En'am 6/101; el-A'râf 7/54; Yûnus 10/3; el-Hicr 15/85; el-Furkân 25/59 vd.

hem kendi varlığını hem de elindeki tüm imkânları yaratıcısına borçludur. Hal böyleyken Kur'an'ın ortaya koyduğu hayat anlayışına göre bir başarıdan söz edilecekse bu başarının Allah'ın bahsettiği nimetler vesilesiyle olduğu unutulmamalıdır. Dahası tevekkül anlayışında değinildiği gibi neticenin Allah'ın takdirine göre gerçekleşeceği bu inancın gereğidir. Nitekim Hûd Sûresinde Şuayb Peygamber'in (as) kavmine karşı, "...Ben size yasakladığımı, kendim yapmak istemiyorum. Ben sadece gücüm yettiğince sizi düzeltmek istiyorum. **Bunu da ancak Allah'ın yardımı ile başarabilirim.** Ben sadece O'na tevekkül ettim ve sadece O'nun kurallarına tâbî oluyorum."²⁸⁵ sözü bu anlayışın bir göstergesidir.

Kur'an'ın indirilmeye başlandığı tarihte Cahiliye Dönemi olarak adlandırılan dönemden Asr-ı Saadet olarak adlandırılan döneme geçişte yaşanan olumlu gelişmeler de Allah'ın Kur'an vesilesiyle ortaya koyduğu yaşam tarzının bir tezahürüdür. Bu yaşam tarzına göre hareket eden o dönemin insanı, kısa sürede önemli başarılar ve kazanımlar elde etmişlerdir. Nitekim 23 yıl gibi kısa bir sürede bireysel ve toplumsal bazda pozitif yönde önemli bir değişim gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu dönemin sosyal ve dinî yapısı incelendiğinde kadına değer verilmediği, kız çocuklarının diri diri gömüldüğü; faiz, içki, kumar, putperestlik, ırkçılık gibi olumsuzlukların hüküm sürdüğü bir dönemden insanların esenlik içerisinde yaşayabildiği bir döneme geçiş yapıldığı görülmektedir. Sağduyulu bir aklın kabul etmeyeceği bozuk itikâdî anlayışın yerini tevhîd inancının alması; bozulmuş amelî ve ahlâkî anlayışın yerini İslâm'ın ibadet ve ahlâk anlayışının alması bu dönem için aktarılan olumlu gelişmeler arasında zikredilmektedir.²⁸⁶ İnsanlık tarihi periyodunda, kısa bir dönem olarak nitelendirilebilecek 23 yıl gibi bir zaman diliminde bu evsafa gerçekleşen bir değişim, Kur'an'ın hayat nizamına ve anlayışına göre hareket eden kimseler vesilesiyle olmuştur. Buradan da Kur'an-ı Kerim'in Allah kelamı olmasından yola çıkılarak tüm bu başarıların haddi zatında Allah'ın lütfu sayesinde olduğu söylenebilir. Nitekim Kur'an'da, düşünce ve hayat nizamının merkezine Allah'ın vahiy aracılığıyla ilettiği anlayışın yerleştirilmesi neticesinde başarıların kat kat artacağına atıfta bulunmaktadır. Bir ayette "*Ey iman edenler, eğer siz Allah'ın davasına yardım ederseniz O da size yardım ederek davanızda ayaklarınızı sabit kılar.*"²⁸⁷ buyrulmaktadır. Bir başka ayette ise "...Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa onlardan iki yüz kişiye; yine sizden sabırlı yüz kişi bulunursa onlardan bin kişiye galip gelir..."²⁸⁸ buyrularak iman eden ve imanında sebat gösteren kimselerin düşmana karşı on kat daha güçlü bir konuma ulaşabilecekleri bildirilmektedir. Bunun sebebinin, müminlerin Allah'ın rızasını elde etmesi düşüncesinde olmaları; iman etmeyenlerin ise bu inançtan yoksun olmaları ve dünyalıklarını kaybetme endişesi

²⁸⁵ Hûd 11/88.

²⁸⁶ Fatih Tiyek, *Kur'an'ın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, Ekim 2017), 53-58.

²⁸⁷ Muhammed 47/7.

²⁸⁸ el-Enfâl 8/65.

taşıyarak metanetli olamamaları gösterilmektedir.²⁸⁹ Aynı zamanda bir sonraki ayette de imanlarının gereğini yerine getirmeyip gevşeklik gösterenlerin başarı oranlarının önemli oranda düşeceği belirtilerek iman etmenin başarıya olan katkısı somut örneklerle vurgulanmaktadır.

Kur'an'daki itikâdî, ahlâkî ve ameli açıdan ortaya konulan bildirimler kişiler ve toplumlar üzerinde önemli oranda olumlu etkiler oluşturmaktadır. İslâm tarihinde de bunun somut örneklerini günümüze aktarılan rivayetlerde görmek mümkündür. Ca'fer b. Eb'û Tâlib'in, Habeşistan Kralı Necâşî'ye yaptığı şu konuşma, bu etki vesilesiyle bireysel ve toplumsal bazda oluşan değişimi gözler önüne sermesi açısından dikkat çekicidir: *“Ey Hükümdar! Biz cahiliye zihniyetine sahip bir kavimdik. Putlara tapar, ölü hayvan eti yer, fuhuş yapardık. Akrabalık bağlarının getirdiği yükümlülüklerle riayet etmez, komşu hakkı tanımazdık. Güçlü olanlarımız zayıfları ezerdi. Uzun müddet bu halde yaşadık. Sonra Allah bize aramızdan soyunu, doğruluğunu, güvenilirliğini ve namusluluğunu bildiğimiz bir peygamber gönderdi. O bizi Yüce Allah'ın birliğini tanımaya ve ona ibadet etmeye çağırdı. Ağaç ve tahtadan yaptığımız putlara tapmaktan ve Allah'a ortak koşmaktan uzaklaştırdı. Bize doğru söylemeyi, emanete ve akrabalık bağlarına riayet etmeyi, komşularla güzel geçinmeyi emretti. Haramdan, kan dökmekten sakınmamız gerektiğini bildirdi. Fuhuştan, yalandan, yetim malı yemekten, namuslu kadına iftira atmaktan menetti.”*²⁹⁰ Burada da aslında din adına hiçbir şeyi kendi nefsinden konuşmayan ancak Allah'ın öğrettiklerini insanlara anlatan²⁹¹ Hz. Muhammed'in bir toplumu eğitmedeki başarısından söz edilmektedir. Nihayetinde bu başarının temelinde de Allah'ın Hz. Peygamber'i yönlendirmesinin olduğu söylenebilir. Allah'ın Kur'an ve Hz. Peygamber aracılığıyla eğittiği bir toplumda başarının salt olarak insanlara mâl edilmesi ve arka plandaki İslâm anlayışının göz ardı edilmesi tasvip edilmemektedir. Buna İslâm tarihinde somut bir örnek olarak Hz. Ömer'in, hayatı başarılarla dolu bir komutan olan Hâlid b. Velîd'i görevden azletmesi gösterilebilir. Çünkü onu görevden azletmesinin sebeplerinden birisi de toplumun, bütün başarıların Hâlid b. Velîd'in kendi yeteneklerinden dolayı elde edildiğine dair bir inanca sahip olmasıdır. Nitekim Hz. Ömer'in başarının, en temelde Allah'a borçlu olduğunu hatırlatma sadedinde onu görevden aldığı rivayet edilmektedir.²⁹²

Tüm bu veriler, Kur'an'a göre asıl başarının Allah'a borçlu olduğunu göstermektedir. Çünkü hayatını Allah'ın bildirdiği anlayışa göre şekillendiren bir kimse

²⁸⁹ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 11/261-262.

²⁹⁰ Abdulmelik b. Hişam Ebu Muhammed, *es-Siretu'n-Nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1987), 1/290.

²⁹¹ en-Necm 53/3-4.

²⁹² Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), 7/3156-3157; Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî İbn Asakir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk. Amr b. Garâme (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1415/1995) 16/261.

ya da topluluğun, elde ettiği meşru ve büyük başarılar bu anlayışın ve yaşam tarzının ürünü olacaktır. Zira bir öğreti paralelinde bilinçli ve doğru adımlarla ilerleyen insanlar, elde ettikleri başarıları inandıkları düşünce sistemine borçlu olduklarını yer yer itiraf etmektedirler.²⁹³ Nitekim Kur'an'ın öğretileri ile hareket ederek tarihe damga vuran insanların ve milletlerin başarıları da aynı doğrultuda değerlendirilebilir. O halde meşru bir başarının elde edilmesi de Allah'ın Kur'an vesilesiyle ortaya koyduğu yaşam anlayışıyla doğru orantılıdır.

3.1.2. Allah'ın Rızasına Göre Hareket Etme

Kur'an'a göre kişisel gelişimin sürdürülebilmesi için üzerinde durulması gereken bir diğer husus da Allah'ın rızasının gözetilmesidir. Kişisel gelişimini tahrife uğramamış aşkın değerlere göre tanzim edip yaratıcısının rızasını gözetken bir insan, başarı ve kazanımlarını meşru yollardan elde etme gayreti içerisinde olacaktır. Çünkü tahrife uğramamış itikâdî bir anlayış, insanı iyiye ve güzele yönlendirecek; onu sorumluluk sahibi olmaya teşvik edecektir. Doğal olarak yaratıcısının rızasını gözetken bir insan iyi ve güzel işler yapmak için gayret edecektir. Hatta Allah'ın rızasına nail olmayı dileyen bir kul, dünya hayatı açısından en değerli şey olan yaşam hakkından dahi feragat etmeyi göze alabilecektir. Zira İslâm dini açısından Allah'ın rızasını elde etmek için can verenler şehit olarak nitelendirilir. Bu duruma Kur'an'da *"İnsanlardan öyle kimseler vardır ki Allah'ın rızasını elde etmek için canlarını bile verirler..."*²⁹⁴ ayetiyle işaret edilir. Dolayısıyla insan yaşam hakkından en çok aşkın bir değer uğruna vazgeçebilir. Bu durumlar kişisel gelişim açısından ele alındığında önemli sonuçlar doğurmaktadır. Öyle ki aşkın bir varlığa bağlı bir insan, olabildiğince tutarlı bir kişiliğe sahiptir. Rabbinin çizdiği sınırlar içerisinde yaşayıp çevresine güven telkin eder. İlişkilerinde Rabbinin rızasını gözeterek sever ve buğz eder. Dürüstlüğüyle, fedakârlığıyla, çalışkanlığıyla maddi ve manevi değerlerine bağlı oluşuyla temayüz eder. Allah'ın rızasına taalluk eden meşru idealleri uğruna, gerektiğinde canını bile verir. Neticede Rabbinin rızasını gözetken bir insan, düşünce ve davranışlarını ahlâkına; aynı zamanda amellerine de yansıtır. Bu husus elbette ki kişisel gelişim açısından olumlu karşılanacak bir durumdur. Nitekim başarının ve kazanımların meşru yollarla elde edilmesi kişisel gelişim uzmanlarınca da tasvip edilen bir husustur.²⁹⁵

Kur'an, Allah'ın rızasını gözeterek fedakârlık yapanları överek teşvik eder. Bu durum İnsân Sûresinde *"Onlar, kendileri o yiyeceğe iştiyak duymalarına rağmen onu çalışamayan yoksula, yetime ve esaret altındakilere yedirirler. Bunu yaparken de 'Biz sizi*

²⁹³ Ziglar, *Zirveye Çıkan Basamaklar*, VII; Bozdağ, *Düşün ve Başar*, 245-246; Pitino, *Başarılı Olmak Bir Tercih*, VII; Helge, *Acıyı Güce Dönüştürmek*, VII. vd.

²⁹⁴ el-Bakara 2/207.

²⁹⁵ Casson, *Başarı Yolunda Adım Adım*, 90; Erşahin, *Gerçek Sır*, 258-262; Peker, *Allah'ın Boyası ile Boyanmak: Kur'an'da Kişisel Gelişim*, 220-223 vd.

ancak Allah'ın rızasını elde etmek için doyuruyoruz. Bunun karşılığında sizden bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz.' derler."²⁹⁶ şeklinde ifade edilir. Nitekim bu ayetin nüzul sebebi olarak Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın kendileri ihtiyaç içerisinde olmalarına rağmen muhtaç olan kimseleri kendilerine tercih ederek onları doyurdukları nakledilmektedir.²⁹⁷ Kur'an'da yer yer infak, iyilik, insanların arasını düzeltme gibi güzel işlerde Allah rızasının gözetilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.²⁹⁸ Dolayısıyla yine Kur'an'da belirtildiğine göre Allah'ın rızasını gözetenler, dünyada hidayete ve güzelliklere kavuştuğu gibi²⁹⁹ ahirette de gönülden tatmin olacağı büyük nimetlere³⁰⁰ kavuşurlar. Allah'ın rızasını gözetmeyenler ise dünya ve ahirette hüsrana uğrayanlardan olurlar.³⁰¹ Bu gibi sebeplerden dolayı Kur'an'da, zor şartlar altında dahi Allah'ın rızasının gözetilmesi ve Allah'ın rızasını gözetenler ile birlikte oturulup kalkılması; bu kriterlere riayet etmeyenlerden uzak durulması emredilir.³⁰² Böyle bir hayat felsefesine sahip bireylerin, salt dünya hayatı açısından değerlendirildiğinde bile güzel kazanımlar elde edebileceği umulur. Zira böyle kimselerin çevresinde, kendisine destek olacak iyi insanların toplanması; ayağına pranga olacak kötü insanların da azalması olağan bir durumdur. Görüldüğü üzere Allah'ın rızasını gözetme konusu, birçok güzel haslet ile yakından alakalı ve birbiriyle de işlem/kaplam münasebeti olan mündemiç bir yapıya sahiptir. Nihayetinde Kur'an'a göre ortaya konulan bir kişisel gelişim anlayışında temel ilkelerden olmayı hak eden bir husustur.

3.1.3. Allah'a Tevekkül Etme

Kişisel gelişimle yakından ilişkili olan ve itikâdî yönü bulunan bir diğer husus da Allah'a tevekküldür. İnsan, kendi kişisel gelişimini sürdürme ve hedeflediği başarılarla ulaşma hususunda kendi üzerine düşeni yapmak durumundadır. Ancak işler her zaman istenilen şekilde neticelenmemektedir. İşte bu noktada tevekkül anlayışı devreye girmektedir. Tevekkül kavramına sözlükte "birinin işini üstüne alma, birine güvence verme; birine işini havale etme, ona güvenme" anlamları verilmiştir.³⁰³ Terim olarak ise bir kimsenin kendi üzerine düşen sorumlulukları yerine getirdikten sonra kendini Allah'a teslim etmesi, rızıkta ve işlerinde Allah'ı kefil bilip sadece O'na güvenmesi anlamına gelmektedir.³⁰⁴ "وَكُلٌّ" kökünden türetilen bu kavram, Kur'an'da türevleriyle birlikte yüzün üzerinde ayette geçmektedir.³⁰⁵ Birçok ayette müminlerin Allah'a tevekkül

²⁹⁶ el-İnsân 76/8-9.

²⁹⁷ Vahidî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991), 470.

²⁹⁸ el-Bakara 2/265, 272; en-Nîsa 4/114; el-Leyl 92/19-20.

²⁹⁹ el-Mâide 5/16.

³⁰⁰ Âl-i İmrân 3/15.

³⁰¹ Âl-i İmrân 3/162; et-Tevbe 9/109.

³⁰² el-Kehf 18/28.

³⁰³ İbn Manzûr, "وَكُلٌّ", 4910; el-İsfahânî, "وَكُلٌّ", 531-532.

³⁰⁴ Mustafa Çağrı, "Tevekkül", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/1-2.

³⁰⁵ Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 762-763.

etmeleri emredilmekte,³⁰⁶ tevekkül edenler övülmektedir.³⁰⁷ Ancak tevekkül etmek, sorumsuz bir şekilde hiçbir tedbir almaksızın işlerin sonucunu Allah'a havale etmek şeklinde anlaşılmamalıdır. Bu anlayışla hareket eden kimi sûfîlerin pasif tevekkül anlayışı eleştirilmektedir. Tevekkülün iş görmeyi ve tedbir almayı terk etme biçiminde yorumlanması, cahillerin kuruntusu olarak kabul edilmektedir. Bu tembelliğin ve tedbirsizliğin, sünnetullâhın bilinmemesinden kaynaklandığı; böylesi yanlış bir anlayışın dinen haram sayıldığı belirtilmektedir.³⁰⁸ “Allah'ın rahmetinin bir göstergesi olarak onlara karşı yumuşak davrandın. Şayet kaba, katı kalpli biri olsaydın etrafından dağılır giderlerdi. Onları hoş gör, onlar için bağışlanma dile, işlerinde onlarla istişare et. Neticede bir karara vardığın zaman da Allah'a tevekkül et. Zira Allah, tevekkül edenleri sever.”³⁰⁹ ayeti tevekkül konusunda önemli ipuçları vermektedir. Ayette, yapılması planlanan bir işte gerekli istişarelerde bulunulması ve bu istişareler neticesinde adım atılması gerektiği ifade edilmektedir. Ancak niyetlenen işin nasıl sonuçlanacağına Allah karar vereceği için neticenin O'na bırakılması bildirilmektedir.³¹⁰ Kur'an'da geçen tevekkül ile ilgili ayetlerde ise özet olarak; insanların neticede Allah'a sığınacağı, işlerin sonucunun yalnız O'na ulaşacağı,³¹¹ Allah'ın bir topluluğu helâk etmek istemesi durumunda buna kimsenin engel olamayacağı,³¹² inanarak Allah'a sığınanlara şeytanın etki edemeyeceği,³¹³ Allah'a güvenenlerin başka bir sığınağa ihtiyacının olmayacağı³¹⁴ buyrulmaktadır. Zira tüm bunlara engel olacak Allah'tan başka bir tanrının bulunmadığı³¹⁵ ısrarla vurgulanmaktadır.

Kur'an'da çeşitli vesilelerle peygamberlerin inançlarındaki kararlılıkları ve tevekkülleri örnek gösterilmektedir.³¹⁶ Bu noktada kişisel gelişim açısından dikkat çeken kısım ise verilen mücadele ve sabırdır. Mücadele kısmı, kişi ya da kişilerin kendi üzerine düşen işlerde yapılması gerekenleri yapmasını; sabır kısmı da sonucun Allah'a bırakılarak O'nun hükmü gelinceye kadarki teslimiyeti ifade etmektedir.

Kişisel gelişimde itikâdî açıdan önem arz eden hususlardan bir diğeri de rızık konusundaki tevekküldür. Çünkü rızık konusundaki birtakım endişeler, insanın çalışma ve sosyal hayatını manipüle edebilmektedir. Muhtemeldir ki bu sebeple Kur'an'da,

³⁰⁶ Âl-i İmran 3/122, 160; en-Nisâ 4/81; el-Mâide 5/11, 23; et-Tevbe 9/51; el-Enfâl 8/61 vd.

³⁰⁷ el-Enfâl 8/2; en-Nahl 16/42.

³⁰⁸ Mustafa Çağrı, “Tevekkül”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/1-2.

³⁰⁹ Âl-i İmran 3/159.

³¹⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 9/69-70; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr* (Beyrût: Kütübi'l-İslâmî, 1984), 1/489.

³¹¹ Yûsuf 12/67.

³¹² Âl-i İmrân 3/160.

³¹³ en-Nahl 16/99.

³¹⁴ et-Talâk 65/3.

³¹⁵ et-Tevbe 9/129; et-Tegâbün 64/13.

³¹⁶ bk. Âl-i İmrân 3/159; Yûnus 10/71; Hûd 11/56, 88; Yûsuf 12/67.

sağlam bir kişiliğin ilkelerinden taviz verilmemesi adına rızık verenin Allah olduğu bilinci üzerinde çokça durulmaktadır. Rızık; yenilen, içilen, giyilen ve faydalanılan her şey anlamında kullanılan bir kelimedir. Ayrıca yağmur, bağış, pay, nasip gibi anlamları da bulunmaktadır. Terim olarak ise Allah'ın yarattıklarına yeme, içme ve başka hususlarda istifade etmek üzere bahşettiği nimetleri ifade eder.³¹⁷ Kur'an'da 123 yerde rızıktan bahsedilir. Bu ayetlerde rızıklandırma fiili genellikle Allah'a izafe edilir.³¹⁸ Bununla birlikte bazı ayetlerde de rızık aracı olması hasebiyle kula nispet edilmiştir.³¹⁹ Ancak insanların sahip olduğu şeylerin eninde sonunda tükeneyeceği, Allah katında bulunanların ise sonsuz olduğu vurgulanmaktadır.³²⁰

Kur'an'da rızık sadece yenilen, içilen, giyilen şeyler için değil; Allah'ın insanlara bahşettiği başka şeyler için de kullanılan bir kavramdır. Örneğin “*Şu’ayb: ‘Ey kavmim! Ne dersiniz, ya bana Rabbim tarafından apaçık bir delil ve güzel bir rızık verilmişse! Ben size yasakladığımı, kendim yapmak istemiyorum. Ben sadece gücüm yettiğince sizi düzeltmek istiyorum. Bunu da ancak Allah’ın yardımı ile başarabilirim. Ben sadece O’na tevekkül ettim ve sadece O’nun kurallarına tâbî oluyorum.’ dedi.*”³²¹ ayetinde geçen rızık kelimesi kimi müfessirler tarafından din, hidayet, nübüvvet gibi manevi lütufları da kapsadığı şeklinde yorumlanmıştır.³²² Taberî’nin tefsirinde bu ayette geçen rızık kavramı için “temiz ve helal” olan şeylerin kastedildiği bildirilerek onun meşruiyetine vurgu yapılmaktadır.³²³ İbn. Kesîr’in tefsirinde de nübüvvet ve helal rızık olduğu ifade edilmektedir.³²⁴ Rızık konusunda müfessirlerin dikkat çektiği helal ve temiz rızık vurgusu birçok ayette açık bir şekilde dile getirilmektedir.³²⁵ Ayrıca Kur'an'da, meşruiyeti tartışmalı ve başkalarına ait olan rızıklara göz dikilmemesi gerektiği de ifade edilmektedir.³²⁶ Dolayısıyla maddi ya da manevi bütün rızıkların helal, temiz ve meşru olanı tasvip edilmektedir.

Kur'an'ın indirilmeye başlandığı ilk ayetlerde Allah'ın “Kerem” sıfatına vurgu yapılmasının da³²⁷ rızıkla ilgili kaygı ve endişelerin ortadan kaldırılmasına yönelik olduğu söylenebilir. Yine Hûd Sûresinde geçen “*Rızık Allah’a ait olmayan hiçbir canlı*

³¹⁷ İbn Manzûr, “رزق”, 1636-1637.

³¹⁸ Abdülbâkî, *Mu’cemü’l Müfrehes Li -Elfazı’l-Kur’ani’l Kerim*, 311-312; el-İsfahânî, “رزق”, 194.

³¹⁹ el-Bakara 2/233; en-Nisâ 4/5, 8; el-Kehf 18/19.

³²⁰ en-Nahl 16/96.

³²¹ Hûd 11/88.

³²² el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 7/222; el-İsfahânî, “رزق”, 194.

³²³ et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 12/549.

³²⁴ Ebü’l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr. *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, thk. Mustafâ es-Seyyid Muhammed vd. (Kahire: Mu’essesetu Kurtuba, Mektebetü’l-Evlâdi’s-Şeyh li’t-Turâs, 2000), 7/462.

³²⁵ el-Mâide 5/4, 88; Yûnus 10/59; el-A’râf 7/32; en-Nahl 16/114 vd.

³²⁶ Tâhâ 20/131.

³²⁷ el-Alâk 96/3.

yoktur.”³²⁸ ifadesi de bu minvaldedir. Bazı hadislerde de her şeyi Allah'ın yarattığı ve her canlının rızkını O'nun verdiği ifade edilmektedir.³²⁹ Buradan hareketle Müslümanlar, “er-Rizku ‘al’Allâh” yani “Rızık Allah’tandır.” sözünü hayatlarına düstur edinmişlerdir. Böylece Allah'ın verdiği bu garantiye istinaden gönülden inanan bir mümin, üzerine düşen sorumlulukları yerine getirdikten sonra rızık konusunda endişe duymamaktadır.³³⁰ Hayatını el-Ekrem ve er-Rezzâk olan rabbin isteklerine göre tanzim eden bir insanın zihnindeki rızıkla ilgili endişelerin ortadan kaldırılmasıyla daha özgür iradeli bir kişilik profilinin oluşturulması hedeflenmektedir. Böylece insan, Allah'tan başka hiçbir otoritenin güdümü altına girmemiş olacak ve daha özgür kararlar alabilecektir.³³¹ Bu durum psikolojik bir rahatlamayı da beraberinde getirmektedir. Psikolojik açıdan oluşan bu rahatlamayı ifade eder mahiyette Hâtim el-Asamm'ın dile getirdiği ifade edilen “Zorlukta da kolaylıkta da bütün bu mahlûkatı ve beni rızıklandıran Allah olduğuna göre nasıl fakir düşmekten korkarım? O ki bütün mahlûkatın rızkını vermeyi taahhüt etmiştir. Çöldeki kertenkelenin de denizdeki balığın da.” şeklindeki ifadeleri dikkat çekicidir.³³² Zira bu ifadeleri beyan eden Hâtim el-Asamm'ın rızık konusuna dair herhangi bir endişe taşımadığı görülmektedir. Nihayetinde zihninde yersiz endişeleri taşımayan bir insanın, yapacağı işlere daha iyi odaklanması, hedeflediği başarılarla daha kolay ulaşması öngörülebilir. Bu durum kişisel gelişim açısından değerlendirildiğinde bazı önemli hususları bünyesinde barındırmaktadır. Nitekim kişisel gelişimde çeşitli kaygılardan arınmış bir zihne sahip insanın, hedeflenen kazanımlara ulaşmada daha başarılı olacağı varsayılmaktadır. Kur'an'ın rızık konusunda ortaya koyduğu düşünce anlayışı kişisel gelişimin konularından olan “olumlu düşünme” hususuyla mutabıktır. Haddi zatında bu konuda öne sürülen tüm telkin ve tavsiyelerin, stresten arındırılarak sükûnete eriştirilmek istenen bir zihin yapısı oluşturmayı amaçladığı söylenebilir.³³³

Aslında gelecek kaygısı güderek rızık elde etme konusunda endişe duymak, insanı çalışmaya sevk etmede önemli bir nedendir. Kur'an'da rızıkın Allah tarafından garanti altına alındığıyla ilgili ayetler, rızık endişesiyle yanlış davranış ve uygulamalara tevessül edilmemesi ile alakalıdır. Zira geçmişte rızık endişesinden dolayı yanlış uygulamalara rastlamak mümkündür. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, Câhiliye Arapları'nın fakirlik endişesiyle kız çocuklarını diri diri toprağa gömdüğü zikredilen “*Yoksulluk endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Onları ve sizi, biz rızıklandırırız. Şüphesiz onları öldürmek*

³²⁸ Hûd 11/6.

³²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/130, 202.

³³⁰ Demirli, *Allah'ı İsimleriyle Tanımak*, 211.

³³¹ Ahmet Abay, “Alak Suresi Bağlamında Şahsiyeti İnsanın İlk Nüveleri”, 3. *International Baku Scientific Research Congress*, ed. Gulzar İbrahimova (Baku: Baku Eurasia University, October 15-16, 2021), 472-473.

³³² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. 'Abdulmuhsîn et-Turkî (Beyrût: Mu'essesetu'r-Risâle, 2006), 11/73.

³³³ Carlson, *Ufak Şeyleri Dert Etmeyin*, 100-101; Peale, *Olumlu Düşünmenin Gücü*, 21-36; Koçak, *Olumlu Düşüncenin Gücü*, 9-24 vd.

*büyük bir hatadır.”*³³⁴ ayetinde bu uygulamanın yanlışlığına ve rızık konusunda herhangi bir endişenin böyle bir hataya sürüklememesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bir başka ayette de “‘Biz seninle birlikte doğru yola uyarsak yurdumuzdan koparılıp sürgün ediliz.’ dediler. Biz onları, tarafımızdan rızıklandırıp her türlü ürünün toplanarak getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir yere yerleştirmedik mi? Ne var ki onların çoğu bunu bilmiyorlar.”³³⁵ buyrularak rızık endişesinin doğru yolu tercih etmenin önüne geçmemesi gerektiğine dikkat çekilmektedir.

Rızıkın Allah’a ait oluşu yanlış bir tevekkül anlayışını da beraberinde getirmemelidir. Zira Kur’an’da, rızık elde etmenin de çeşitli arayışlara bağlı olduğu dile getirilir. Bu gerçeğe “O’nun varlığının delillerinden biri de gece ve gündüz uyumanız, daha sonra da **O’nun lütfundan mâîşetinizi aramanızdır...**”³³⁶ ayetiyle dikkat çekilmektedir. Fâtır Sûresinde ise “Birinin suyu tatlı ve boğazdan akıp giden; diğerinin suyu tuzlu ve acı olan iki deniz aynı değildir. Ancak her birinden taze et yani balık tutup yersiniz ve takıp takıştırdığınız birtakım süs eşyaları çıkarırsınız. Siz orada gemilerin, denizin sularını yara yara gittiğini de görürsünüz. **Sizden beklenen bunlara şükredip O’nun nimetlerinden nasibinizi aramanızdır.**”³³⁷ ayetiyle atıfta bulunularak zikredilen nimetlerin elde edilmesinde gayrete vurgu yapılmaktadır. Benzer bir durum olarak Mülk Sûresinde de yeryüzündeki nimetlerden istifade edilebilmesi için bu nimetlerin peşinden gidilmesi telkin edilmektedir.³³⁸ Bu durum bir hadiste, “Eğer ki siz Allah’a gerektiği şekilde tevekkül etseydiniz, Allah kuşlara nasıl rızık veriyorsa size de öyle rızık verirdi. Kuşlar sabahleyin aç bir şekilde çıkarlar, akşam olduğunda ise doymuş olarak dönerler.” şeklinde ifade edilmektedir.³³⁹ Görüldüğü üzere sorumlulukların yerine getirildiği takdirde rızık konusunda endişe taşınmaması gerektiği buradan açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Kur’an’da belirtilen ve hadislerle desteklenen bu bildirimler, rızık çerçevesini de çizmektedir. Bu çerçeve, Kur’an’a göre kişisel gelişimini sürdürmek isteyenler için önemli ilkeler ortaya koymaktadır. Zira burada elde edilmek istenen çeşitli nimetlerin ve kazanımların helal, temiz, meşru olması gibi şartları taşıması gerektiği açıkça görülmektedir. Aynı zamanda gerekli sorumluluklar yerine getirildiği takdirde rızık Allah’ın kefil olduğu bilinci aşıl原因arak herkese yetecek kadar rızık temin edileceği belirtilmektedir. Böylece rızık endişesiyle bencillik, hırs, cimrilik, haksız kazanç gibi insan fitratına ve toplumsal yaşama zarar veren kötü hasletlerin neden olabileceği

³³⁴ el-İsrâ 17/31. Konuyla ilgili diğer ayetler için bk. el-En’âm 6/140, 151.

³³⁵ el-Kasas 28/57.

³³⁶ er-Rûm 30/23.

³³⁷ Fâtır 35/12.

³³⁸ bk. el-Mülk 67/15.

³³⁹ Tirmizî, “Zühd”, 33.

problemlerin önüne geçilmesi amaçlanmaktadır.

Sonuç olarak tevekkül hakkındaki her ayet, tevekkülün belirli bir yönünü ortaya koymaktadır. Buradan anlaşılmaktadır ki tevekkül kavramı inanç,³⁴⁰ mücadele,³⁴¹ tedbir,³⁴² sabır³⁴³ ve teslimiyet³⁴⁴ kavramlarının her biriyle yakından ilişkilidir. Tevekkül bilinci, kişisel gelişim mücadelesinde de dikkate alınıp uygulandığında kişilere başarıya olan inancı, mücadele gücünü, psikolojik rahatlamayı ve sabretmeyi aşılacaktır. Nitekim bu hususlardan her biri modern kişisel gelişim öğretilerinde de ısrarla vurgulanmaktadır.³⁴⁵

3.1.4. Dünya Hayatının İmtihan Olduğu Bilinci

Modern kişisel gelişim öğretilerinde bireylerin, çeşitli zorluk ve sıkıntılar ile karşılaşabilecekleri hayatın doğasından kabul edilir. Bunlar karşısında dirençli olunması, duyguların profesyonelce yönetilmesi, doğru adımlar atılarak istikrarla yola devam edilmesi gibi vurgular sık sık tekrar edilmektedir.³⁴⁶ Kur'an'da belirtilen dünya hayatının imtihan olduğu vurgusu da insana bu minvalde hareket etmesini ve düşünmesini gerektiren önemli argümanları barındırmaktadır. Zira Kur'an'a göre dünyada insanın başına gelebilecek iyi haller ve sıkıntılar birer imtihan vesilesidir. Dolayısıyla imtihan gereği bir müminden başına gelen sıkıntılara sabretmesi, sahip olduğu güzel nimetler karşısında şükretmesi, güzel işler yapmak için çalışıp çabalaması beklenir. “O Allah ki; hanginizin daha güzel işler yapacağını deneyerek ortaya çıkarmak için ölümü ve hayatı yaratandır...”³⁴⁷ ayetinde güzel işler yapılması teşvik edilirken,³⁴⁸ Bakara Sûresinde “Sizleri biraz korku biraz açlık; biraz da mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele!”³⁴⁹ ayetiyle de sıkıntılar karşısında dirayetli olunması teşvik edilmektedir.³⁵⁰ Bir hadiste de “Müminin durumu ne hoştur! Her hâli kendisi için hayırlıdır ve bu durum yalnız mümine mahsustur. Başına güzel bir iş geldiğinde şükreder, bu onun hayrına olur. Başına bir sıkıntı geldiğinde ise sabreder, bu da onun hayrına olur.”³⁵¹ buyrulur bir müminden çeşitli durumlar karşısında

³⁴⁰ el-Enfâl 8/2; ez-Zümer 39/38; el-Mümtehine 60/4; el-Müzzemmil 73/9; et-Tegâbün 64/13.

³⁴¹ el-Mâide 5/23; el-Enfâl 8/61; et-Tevbe 9/129; Yûnus 10/85; Hûd 11/88.

³⁴² Yûsuf 12/67.

³⁴³ İbrahîm 14/12; en-Nahl 16/42; el-Ankebût 29/5.

³⁴⁴ bk. Âl-i İmran 3/122, 160; en-Nisâ 4/81; el-Mâide 5/11; el-A'râf 7/89; el-Enfâl 8/49; et-Tevbe 9/51; Yûnus 10/71, 84; Hûd 11/56, 123; İbrahîm 14/11; el-Furkân 25/58; eş-Şuarâ 26/217.

³⁴⁵ Bozdağ, *Düşün ve Başar*, 43-45, 49-50, 62-65, 186-188; Loehr, *Stres Altında Başarılı Olmak*, 13-82; Sekman, *Her Şey Seninle Başlar*, 131-146; Akyıldız, *Başarı Taktikleri*, 59-81, 114 vd.

³⁴⁶ Pitino, *Başarılı Olmak Bir Tercihtir*, 199-248; Akyıldız, *Başarı Taktikleri*, 31-128; Ünlü, *Hedef Belirleme ve Stresle Baş Etme*, 78-136 vd.

³⁴⁷ el-Mülk 67/2.

³⁴⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/416.

³⁴⁹ el-Bakara 2/155.

³⁵⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/241.

³⁵¹ Müslim, “Zühd”, 64.

sergilemesi gerektiği tavır belirtilmektedir. Kendini kişisel yönden geliştirmek isteyen bir insanın bu anlayışla hareket etmesi durumunda dirayetli ve çalışkan olacağı açıktır. Çünkü bu anlayış, zorlu hayat yolculuğunda kişiye çalışma azmi ve direnci verdiği gibi çeşitli nimet ve imkânlar içerisinde de onun yanlış işlere yönelmesini engelleyecektir.

3.1.5. Korku ve Ümit Dengesi

Modern kişisel gelişim çalışmalarında üzerinde sıkça durulan hususlardan bir tanesi de ümitsizliğe kapılmamaktır. Bu çalışmalarda ümidini kaybetmiş insanlara ümit aşılama için yoğun telkinlerde bulunmaktadır. Bununla birlikte tedbirli bir şekilde ve sağlam adımlarla hareket edilmesi teşvik edilmektedir.³⁵² Bu durum dinî literatürde “Havf ve recâ arasında olmak” ifadesiyle dile getirilmektedir. Sözlükte korkmak, kaygı ve endişe duymak gibi anlamlara gelen “خوف” kelimesi terim olarak, “Bir kimsenin hoşuna gitmeyen bir durumun, kendisinin başına gelmesinden korkması ve endişe duyması” anlamında kullanılır.³⁵³ Kur'an'da Allah'tan³⁵⁴, O'nun makamından³⁵⁵, tehdidinden³⁵⁶, azabından³⁵⁷ korkulması gerektiğinden bahsedilir. Bununla birlikte “ümit” anlamına gelen “رجاء” kelimesi ise “Kalbin ileride olacak sevimli ve güzel bir şeye bağlanmasıdır.”³⁵⁸

Kur'an'da Allah'ın rahmetinden ümidin kesilmemesi gerektiği ve O'nun, gönülden tövbe edildiği takdirde³⁵⁹ bütün günahları affedebileceği bildirilmektedir.³⁶⁰ Ayrıca Allah'ın huzuruna varabilmeyi ümit edip buna göre hayat yaşamış kimseler övülmüş, O'nun huzuruna varacağına inanmayıp kötülükte ısrar edenler yerilmiştir.³⁶¹ Buna göre kişi kendisini güvende hissetmemeli ancak Allah'ın merhametinden de asla ümidini kesmemelidir.³⁶² Kur'an'ın tasvip ettiği ümit ve korku dengesinin, insanı pasiflikten kurtarıp aktif bir hayat yaşamaya teşvik etmektedir. Çünkü ümitsizlik insanı boş vermişliğe ve müteakibinde isyanını artırmaya sevk eder. Bu durum Hz.

³⁵² Robbins, *Sınırsız Güç*, 58-74, 78-82; Kulaksızoğlu, *Kişisel Gelişim Uygulamaları*, 123-150; Sekman, *Limit Sizsiniz*, 34-64; Erşahin, *Gerçek Sır*, 17-112 vd.

³⁵³ Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rifât* (Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1985), “الخوف”, 107; Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûm'id-Dîn*, 4/286.

³⁵⁴ Âl-i İmrân 3/175.

³⁵⁵ er-Rahmân 55/46.

³⁵⁶ İbrâhîm 14/14.

³⁵⁷ el-En'âm 6/15.

³⁵⁸ Ebü'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *er-Risâle*, nşr. Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî (Mısır: Matb'at-ü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, 1940/1359), 68.

³⁵⁹ el-Bakara 2/160; ez-Zümer 39/53; et-Tahrîm 66/8 vd.

³⁶⁰ ez-Zümer 39/53.

³⁶¹ Yûnus 10/7, 11, 15; el-Kehf 18/110; el-Ankebût 29/5.

³⁶² Mahmut Ay, *Kur'an'ın Tasavvufî Yorumu -İbn Acîbe'nin el-Bahru'l-Medîd Adlı Tefsiri-* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 312; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 68; Korku ve ümit ile ilgili ayet ve hadisler için bk. el-Bakara 2/212, 218; Âl-i İmrân 3/102, 175; en-Nisâ 4/175; el-Mâide 5/57; el-En'âm 6/147; e/A'râf 7/56, 156; el-Enfâl 8/2; er-Ra'd 13/6; el-İsrâ 17/57; el-Hac 22/34-35; es-Secde 32/6; ez-Zümer 39/53; el-Hadîd, 57/28; el-Haşr 59/21; Buhârî, “Edeb”, 72, “Rikâk”, 29; Müslim, “Fezâ'il”, 127, 128, “Zikir”, 73; Tirmizî, “Kıyâmet”, 25, “Zühd”, 8; İbn-i Mâce, “Zühd”, 19.

Peygamber'in bir hadisinde şu şekilde bildirilmektedir: “Hz. Peygamber bir gün Benî Şeybe kapısından girerek ashabının yanına uğradı. Onların kendi aralarında gülüşüklerini gördü ve onlara ‘Niçin gülüyorsunuz? Eğer siz benim bildiklerimi bilseydiniz, az güler; çok ağlardınız.’ buyurdu ve ardını dönerek ilerledi. Birazdan geri dönüp gelerek, ‘Taşın yanına vardığımda Cebrail geldi ve Allah Teâlâ’nın, niçin kullarımı ümitsizliğe sevk ediyorsun? Benim çok affedici ve merhamet sahibi olduğumu kullarıma haber ver.’³⁶³ ayetini vahyettiğini bildirdi.”³⁶⁴ Sırf korku ile yaşayan insan, düşünsel yönden yorgun ve bitap düşer. Ümitsizliğe kapılan insan pasifleşir. Aynı şekilde kendini güvende hisseden insan da pasifleşerek çaba sarf etme gereği hissetmez.³⁶⁵ Dolayısıyla ümitvâr olmak, korku ile balans edilerek kendi ile barışık, aktif bir insan modeli ortaya çıkarabilir. Böylece modern kişisel gelişim açısından da tasvip edilen ideal bir insan modeline bir adım daha yaklaşmış olur.

3.2. Ahlâkî Bağlamda Kişisel Gelişim

Ahlâk, yemeden içmeye, oturmadan kalkmaya, giyimden kuşama; tüm canlı ve cansız çevreyle olan ilişkilere kadar uzanan geniş bir yelpazenin konusudur. Ahlâkî eğitim, duygu ve davranışlara yön veren, bunların eğitilmesini ve geliştirilmesini mümkün kılan önemli bir mefhumdur.³⁶⁶ Ahlâk, farklı toplumlar tarafından genel kabul görmüş kurallara bağlanabilen, kesin sınırları olan, üzerinde herkesçe uzlaşma sağlanmış bir konu değildir. Bununla birlikte üzerinde büyük oranda mutabakat sağlanmış evrensel sayılabilecek birtakım ahlâkî ilkeler de bulunmaktadır. Örneğin dürüstlük, adalet, sevgi, merhamet, hoşgörü ve benzeri mefhumlar -ayrıntılarda görüş ayrılığına düşülse de- ana hatlarıyla üzerinde toplumsal mutabakat sağlanmış ahlâkî meziyetlerdendir. Kur'an'da toplumların sahiplendiği güzel ahlâkî meziyetleri destekleyen birçok bildirim bulunmaktadır. Bir ayette “Şüphesiz ki Allah, size adaleti, iyilik yapmayı ve yakınlarla bakmayı emreder; **edepsizliği/ahlâksızlığı/hayâsızlığı, fenalığı/kötülüğü ve azgınlığı yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt verir.**”³⁶⁷ buyrulmaktadır. Bu ayette geçen fahşâ kelimesi, başta zina olmak üzere edep, hayâ ve iffete aykırı her türlü söz ve davranışı ifade etmektedir. “Fenalık/Kötülük” diye çevrilen münker kelimesi ise genellikle mâruf kavramının zıddı olarak “akıl ve sağ duyunun çirkin bulduğu, erdemli toplumun yadırgadığı tutum ve davranışlar” anlamına gelmektedir.³⁶⁸ Dolayısıyla insanın ve toplumun fitratını bozacak her türlü yanlış tutum, davranış ve söylemler yasaklanmaktadır. Bununla birlikte Kur'an'ın, toplumun ya da toplumların ahlâkî

³⁶³ el-Hicr 15/49.

³⁶⁴ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 14/82; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 8/266; Celâlüddîn Ebî Abdurrahmân es-Süyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl* (Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Segâfiyye, 2002/1422), 155.

³⁶⁵ Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, 4/305-306.

³⁶⁶ Kandemir, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, 14.

³⁶⁷ en-Nahl 16/90.

³⁶⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/435-436.

anlayışlarına orijinal bir bakış açısı geliştirerek kendi tarzını da ortaya koyduğu görülmektedir. Bu ahlâkî kaideler hakkıyla uygulandığında toplumun huzur ve refahına katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Kur'an'ın indirilişinden bu yana onun ahlâkî bildirimlerini sahiplen ve uygulayan kişi ya da toplumların yaşam serüvenlerinde bunun izlerine rastlamak mümkündür. Bunlar, ilgili başlıklar altında işlenecektir.

Sosyal ve akıllı bir varlık olan insan açısından bu kadar önemli bir yeri olan ahlâkın, elbette kişisel gelişimde de hatırı sayılır bir yeri bulunmaktadır. Amerikalı kişisel gelişim uzmanı Zig Ziglar; mutlu bireyler yetiştirmenin dürüstlük, sevgi, sadakat, güvenilirlik gibi ahlâkî erdemlerin aşılmasıyla mümkün olacağını söylemektedir.³⁶⁹ Bir başka kişisel gelişim uzmanı olan John C. Maxwell de insanların birlikte çalışmasını sağlayan şeyin güven ve dürüstlük olduğunu ifade etmektedir.³⁷⁰ Vincent Peale ise Olumlu Yaşamın Gücü kitabında Vash Young'un başarı hikâyesini şu şekilde alıntılarmaktadır: “Benim iç başarı kavramının farkına varmamı sağlayan şey daha önceki kişiliğim olmuştur. Bu kişiliğim hiçbir anlamı olmayan uğraşlar yüzünden sonunda öldü ve onu otopsiye yatırıp inceledim. Bu kişiliğimin bencillik, karamsarlık, korku, üzüntü, kararsızlık, kibir, endişe, alınganlık, kıskanma, yanlış arzular, olumsuz düşünme tarzı ve diğer belirsizlikler nedeniyle öldüğü sonucunu çıkardım... [İnsanlar] paranın peşine düşecekleri yerde insanın iç dünyasını zenginleştirip iç başarıya götüren değerlerin peşine düşseler o zaman paranın kendiliğinden onlara geldiğini görürler.”³⁷¹ Modern kişisel gelişim çalışmalarının ilk örneklerini ortaya koyan Samuel Smiles (öl. 1904) de Başarmanın Gücü adlı kitabında “Eğer insanlar ahlâk anlayışına değer vermeden, yalnız kabiliyete hayran olmak ve onu cesaretlendirmek hevesine düşerlerse her türlü kötülüğün yolunu tutmuş olurlar.”³⁷² şeklinde bir beyanda bulunarak kişisel gelişimde ahlâkî erdemlerin önemine dikkat çekmiştir. Bu ifadeler ahlâkî gelişimin kişisel gelişimden müstağni olmadığı gerçeğini yansıtır. Neticede ahlâkî meziyetler kişisel gelişimle alakalı olan her hususta önemli roller oynamaktadır.

Kur'an'ın ortaya koyduğu ahlâkî metodolojide bütün hasletler, dolaylı ya da direkt olarak birbiriyle ilişkilidir. Örneğin, dürüstlük adaletle doğrudan ilişkilidir. Zira adaletten sapan birisi, dürüstlüğü de kaybetmiş olacaktır. Dolaylı olarak da çalışkanlık ve fedakârlık gibi hasletlerle ilgilidir. Zira tembel bir insan verdiği sözde durmakta güçlük çeker, fedakârlık yapmaktan imtina eder. Bahsedilen bu iç içelik, diğer bir ifadeyle içlem-kaplam ilişkisi, Kur'an'ın ayetlerinde de görülmektedir. Yine tatlı dilli ve yumuşak huyluluk, alçak gönüllü olmakla yakından ilişkilidir. Nitekim alçak gönüllü olamayan bir insanın, muhataplarına incitici bir üslupla yaklaşması olağandır. Bu nedenlerden dolayı

³⁶⁹ Ziglar, *Zirveye Çıkan Basamaklar*, 75.

³⁷⁰ Maxwell, *İçinizdeki Lideri Geliştirmek*, 224.

³⁷¹ Peale, *Olumlu Yaşamın Gücü*, 185-186.

³⁷² Simules, *Başarmanın Gücü*, 122.

ahlâkî hasletlerin sınırlarını net bir şekilde çizerek tek tek başlıklar halinde yazmak, tekrara düşmeye neden olacağı için bazı ahlâkî hasletler birleştirilerek başlıklandırılmıştır.

3.2.1. Dürüst Olma

Dürüstlük hemen hemen bütün güzel hasletleri kuşatan, hayatın her alanına dokunan geniş kapsamlı ahlâkî bir erdemdir. Verilen sözlerde, karşılıklı yapılan antlaşmalarda, yapılan işlerde en temel ilkenin dürüstlük olduğu söylenebilir. Dürüstlüğün toplumsal hayata büyük etkilerinin olmasından dolayı Kur'an'da insan, dürüstlüğün ve ahde vefanın taalluk ettiği her meselede sık sık uyarılmaktadır. Bir ayette “*Ey müminler! Antlaşmalarınıza sadık kalın...*”³⁷³ şeklinde uyarıda bulunularak eğer bir söz verilmişse ona sadık kalınması emredilmektedir.³⁷⁴ Buna mukabil “*Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir gazabın nedenidir.*”³⁷⁵ buyrulur bir durumu geçiştirmek ya da birilerine yaranmak için boş vaatlerde bulunulmaması gerektiği ifade edilmektedir. Zira ağızdan çıkan söz, Allah indinde kişiyi sorumluluk altına sokmaktadır. Dolayısıyla bir mümin ağzından çıkan sözün gereğini yerine getirmekle mükelleftir.³⁷⁶ Nitekim bir ayette dürüstlüğün müminlerin vasfı olduğuna vurgu yapılarak “*O müminler ki emânetleri korur, verdikleri sözü de mutlaka yerine getirirler.*”³⁷⁷ şeklinde buyrulur müminler övülmektedirler. Kur'an'a göre eğer gerçekten yerine getirme niyetiyle bir vaatte bulunulacaksa o zaman da bu sözün sağlam bir dayanağının olması gerekmektedir. Kişiyi yalancı çıkaracak ve mahcup düşürecek düzmece sözlerden kaçınılmalıdır. Bu duruma “*Ey iman edenler! Allah'a karşı takvâli/sorumluluk sahibi kimseler olun ve doğru söz söyleyin.*”³⁷⁸ ayetiyle dikkat çekilmektedir.³⁷⁹

Dürüstlük, iman ile de alakalı bir meseledir. Zira bir hadiste münafıkların; konuştuklarında yalan söyledikleri, verdikleri sözün gereğini yerine getirmedikleri, emanete ihanet ettikleri bildirilmektedir.³⁸⁰ Bu sebeple bir müminden verdiği sözleri yerine getirmesi konusunda daha hassas davranması beklenir. Özellikle de Allah'ı kefil kılarak verdiği sözler konusunda taviz vermemelidir. Nahl Sûresinde geçen “*Allah'ı şahit tutarak antlaşma yaptığınızda ahdinize sadık kalın. Allah'ın adını anarak pekiştirdiğiniz yeminlerinizi bozmayın. Kuşkusuz Allah, yaptıklarınızı bilir.*”³⁸¹ ayeti bu açıdan dikkat

³⁷³ el-Mâide 5/1.

³⁷⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/202-203.

³⁷⁵ es-Saf 61/2-3.

³⁷⁶ Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît*, 8/258; Muhammed et-Tâhir İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunis: ed-Dâru't-Tunisiyye, 1984), 28/173.

³⁷⁷ el-Müminûn 23/8.

³⁷⁸ el-Ahzâb 33/70.

³⁷⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 6/557.

³⁸⁰ Müslim, “İman”, 107; Buhârî, “İman”, 24.

³⁸¹ en-Nahl 16/91.

çekicidir.

Kur'an'da dürüstlük üzerine genel uyarılar yapılmakla birlikte³⁸² ticaret,³⁸³ barış antlaşmaları,³⁸⁴ inanç ve itikat³⁸⁵ gibi çeşitli konularda da özel uyarılar yapılarak verilen sözlerin gereğinin yerine getirilmesi telkin edilir. Bununla birlikte dürüstlükte istikrarlı olunması,³⁸⁶ dürüst insanlarla oturup kalkılması,³⁸⁷ güvenin kötüye kullanılmaması,³⁸⁸ iftira atılmaması³⁸⁹ emredilmektedir. Hadislerde de bu durumları tasdik eder mahiyette, kişilerin dürüst olmasının cennete, yalan söylemesinin de cehenneme götüreceği;³⁹⁰ dürüst tüccarların peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle beraber olacağı;³⁹¹ güveni kötüye kullanmanın büyük bir ihanet olduğu³⁹² şeklinde ifadeler mevcuttur.

Kişisel gelişim açısından bakıldığında dürüstlüğe önemli bir yer verildiği görülür. Gerek bir yönetici ya da liderin gerekse bir çalışanın, muhatapları tarafından dürüst olması beklenir. Çünkü güven duyulmayan bir lidere pek rağbet edilmez. Maaşları ödeme hususunda güven duyulmayan bir patronun emri altında çalışmak istenmez. Güven duyulmayan bir işçiye de görev verilmez. Zira toplumsal ilişkilerin temeli güvene dayalıdır.³⁹³ Kişisel gelişim uzmanlarından Bob Burg “Hiç değişmez bir şekilde, insanlar işi tanıdıkları, sevdikleri ve güvendikleri kişilere gösterecek, onlarla yapacaklardır.”³⁹⁴ diyerek dürüstlüğün toplumsal hayattaki önemine işaret etmektedir. Yine verimlilik hareketinin başı olan Taylor tarafından işyerindeki başarının anahtarının “Dürüst ilişkiler” olduğu belirtilmektedir.³⁹⁵

Dürüstlük sağlam bir kişiliğin göstergesidir. Bu yüzden insanlar, dürüst kimselere güvenirler ve bu sayede hem ticaretinde hem de sosyal ilişkilerinde işlerini daha rahat yürütürler. Çünkü insanlar, ihtiyaçlarını temin ederken güvenilir tacirlerden alışverişte bulunmayı; herhangi bir konuda adım atacaksa güvenilir kimseler ile yola çıkmayı tercih ederler. Nitekim güven telkin eden kimseler, toplumda sevilir ve itibar görürler. Bu itibarla bir kişilik eğitiminden ve kişisel gelişimden söz edilecekse en önemli ilkelerden

³⁸² Örneğin: “Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Senin yolunu tutup tövbe edenler de dosdoğru olsunlar. Hak ve adalet ölçülerini aşmayın. Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görür.” (Hûd 11/112).

³⁸³ el-İsrâ 17/35; eş-Şuarâ 26/182; el-Mutaffifin 83/1-7.

³⁸⁴ et-Tevbe 9/7.

³⁸⁵ el-Ahkâf 46/13.

³⁸⁶ Hûd 11/85-88, 112; Fussilet 41/30.

³⁸⁷ et-Tevbe, 9/119.

³⁸⁸ el-Bakara 2/283.

³⁸⁹ en-Nisâ 4/112.

³⁹⁰ Müslim, “Birr”, 105.

³⁹¹ Tirmizî, “Büyû”, 4.

³⁹² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 71.

³⁹³ Haas ve Tamarkin, *İnsan Lider Doğmaz*, 171-176; Işıksağan, *Etkili Motivasyon*, 127-128; Ziglar, *Zirveye Çıkan Basamaklar*, 169.

³⁹⁴ Burg, *Birlikte Kazanmak*, 35.

³⁹⁵ Casson, *Başarma Yolunda Adım Adım*, 84.

birisinin dürüstlük olduğu söylenebilir.

3.2.2. Adil Olma

Adalet, ahlâkın ve hukukun en temel kavramlarından biridir. Her çağda insanların ve toplumların gündeminde önemli bir yer işgal etmiştir. Çünkü toplumun birliği, dirliği ve huzuru için adil insan, adil yönetim ve adil bir sistem esastır. Adaletin temin edilemediği durumlarda güvensizlik, kargaşa ve huzursuzluk kaçınılmazdır. Bunların giderilmesi ve her hakkın sahibine iade edilmesi adaletle mümkün olur. Zira adalet; eşit davranmak, hak edene hak ettiğini vermek ve bir şeyi yerli yerine koymaktır.³⁹⁶ Kur'an'da "adalet" kelimesinin karşılığı olarak "عدل" ve "قسط" kelimeleri kullanılır.³⁹⁷

Adalet, sosyal hayatın her alanına taalluk eder. Bu gerçek Kur'an tarafından da dikkate alınır ve insanlar, çeşitli vesilelerle adalet konusunda uyarılıp bilgilendirilir. Gerek yönetimde³⁹⁸ gerek toplumlar arası veya insanlar arası hukukta³⁹⁹ ya da iktisadi meselelerde⁴⁰⁰ adalet sıklıkla atıfta bulunulur.

İnsanlar arasındaki sosyal statünün ve iktisadi yapının değişken olmasından dolayı kimileri tarafından dünyada adalet olmadığı düşünülmektedir. Bu yaklaşım adalet olgusunun eksik ya da yanlış değerlendirilmesinden kaynaklanır. Haddi zatında herkese aynı ekonomik imkân ve sosyal statü tanınsaydı dünyada insanlar arası iş paylaşımı sekteye uğrardı. Bu durum zevkler, istekler ve kabiliyetler konusunda da geçerlidir. Zira herkes aynı yapıya sahip olsaydı kişiler kendisini diğer insanlardan müstağni görürdü. Bu yüzden insanlar popüler görülen meslek dallarına yönelir; diğer meslek dallarında iş görecektir insan bulunamazdı. Dolayısıyla sosyal düzenin ve adaletin tesis edilebilmesi bu farklılıkların olmasıyla mümkündür.⁴⁰¹ Kur'an'da bu farklılığın nedenine işaret edilerek *"Rabbini rahmetini onlar mı paylaşıyorlar! Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbini rahmeti, onların biriktirdikleri şeylerden hayırlıdır."*⁴⁰² buyrulmaktadır. Bir başka ayet-i kerimede de *"Ey insanlar! Birbirinizle tanışıp kaynaşasınız diye sizi bir erkek ve bir kadından yaratarak boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı en çok sorumluluk sahibi olanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilen, her şeyden haberdar olandır."*⁴⁰³ buyrularak farklılıkların, ortak sorumlulukların yüklenilmesinde ve ortak ihtiyaçların giderilmesinde önemli bir

³⁹⁶ Halil b. Ahmet, "عدل", 3/111; İbn Manzûr, "عدل", 2838.

³⁹⁷ el-İsfahânî, "عدل", 326; "قسط", 403.

³⁹⁸ en-Nisâ 4/58, 105; eş-Şûrâ 42/15; el-Hadîd 57/25.

³⁹⁹ en-Nisâ 4/3, 127, 129; el-Mâide 5/8, 42; el-A'râf 7/159, 181; el-Mümtehine 60/8; eş-Şûrâ 42/15.

⁴⁰⁰ el-Bakara 2/282; el-En'âm 6/152.

⁴⁰¹ Ahmet Öz, *Kur'an'ın Ana Konuları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 217.

⁴⁰² ez-Zuhruf 43/32.

⁴⁰³ el-Hucurât 49/13.

gereklilik olduğuna dikkat çekilmektedir.⁴⁰⁴

Kur'an'da sosyal düzenin sağlıklı işleyişi için güzel hasletlerin adalet üzerine bina edilmesi ve kötü hasletlerin de toplumun sinelerinden temizlenmesi hedeflenmektedir. Bu durumu ifade eder mahiyette “*Kuşkusuz Allah adaletli davranmayı, güzel işler yapmayı ve akrabayı gözetip kollamayı emreder. Her türlü ahlâksızlığı, kötülüğü ve azgınlığı yasaklar...*”⁴⁰⁵ ayetinde adalet ile birlikte tasvip edilen hasletler ve uzak durulması gereken davranışlar ana hatlarıyla dile getirilmektedir.⁴⁰⁶ Bir başka ayette “*Ey iman edenler! Kendiniz veya ana babanız ya da en yakınlarınızın aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti ayakta tutan kimselerden olun. Zengine de fakire de Allah sizden daha yakındır. O halde nefsinizin isteklerine göre hareket etmeyin ki adalet yerini bulsun. Eğer şahitliğinizde gerçeği çarpıtırmanız veya şahitlikten çekinirseniz unutmayın ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.*”⁴⁰⁷ buyrulurken adaleti zedeleyecek davranışların önüne geçilmek istenmektedir.⁴⁰⁸

Kur'an'ın, adaleti titiz bir şekilde hukukun temeline yerleştirmeye çalışması, insanların toplumsal hayatta daha rahat adım atmaları içindir. Zira mevcut işleyişe duyulan güven ne kadar yüksek olursa toplumdaki insanların performansı ve verimliliği o oranda artar. Çünkü insanlar, başkalarının hakkına taalluk eden meselelerde yeterli bilinç ve farkındalık kazandıklarında nerede duracaklarını ve attıkları adımın sonucunun nereye varacağını bilirler. Tersinden bakıldığında ise herhangi bir hakkın zayı olmayacağını bildiklerinde ve atacakları adımdan zarar görmeyeceklerini umduklarında daha cesur adımlar atarlar. Dolayısıyla adaletle güven duyulması, bireysel ve toplumsal konularda işlerin daha sağlıklı yürütülmesine vesile olur. İşlerin sağlıklı ve sorunsuz yürütülmesi ise kişisel gelişimin hedeflerindendir. Zira kişisel gelişimde sistemin, liderin, işverenin, yöneticinin âdil olması, verimliliği ve performansı arttıran faktörlerdendir. Buna dikkat edilmediğinde ise verimlilik ve performans düşecektir.⁴⁰⁹

3.2.3. İhlâslı Olma

İhlâs; bir şeyi, içine karışmış ve değerini düşürmüş olan başka şeylerden temizleyip arındırmak, saflaştırmak anlamına gelmektedir. Terim olarak ise işleri gösteriştten ve çıkar kaygılarından arındırıp samimi bir şekilde sadece Allah için yapmak demektir. İhlâs kavramı, İslâmî literatürde daha geniş bir anlama sahiptir. Şirkten, bâtıl inançlardan, kötü duygulardan, çıkar hesaplarından, gösteriş arzusundan kalbi temizlemeyi, her türlü hayırlı faaliyete iyi niyetle yönelmeyi ve her durumda yalnızca

⁴⁰⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 6/3348.

⁴⁰⁵ en-Nahl 16/90.

⁴⁰⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 4/2190-2191.

⁴⁰⁷ en-Nisâ 4/135.

⁴⁰⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/159-160.

⁴⁰⁹ Garih, *İş Hayatında Motivasyon*, 61.

Allah'ın rızasını gözetmeyi ifade eder.⁴¹⁰ Sözlükte “görmek” anlamına gelen “رأى” kökünden türeyen⁴¹¹ “riya” kavramı ise yapılan işlerin Allah rızası için değil de gösteriş için yapılması anlamında kullanılır.⁴¹² Riya, ihlâs kavramının zıddı olarak yaygınlık kazanmıştır. Gerek ibadetleri gerekse yapılan iyilikleri, samimi ve hâlis bir niyet taşımaksızın sırf insanlar tarafından takdir kazanmak için yapmak, bu kavram ile ifade edilmektedir.⁴¹³ Riyanın ne denli kötü bir davranış olduğu Kur'an'da çeşitli vesilelerle dile getirilmiştir. “Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş yaparak malını harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve kalp kırmak suretiyle boşa çıkarmayın...”⁴¹⁴ ayeti gösteriş yapmak ve toplumda imtiyaz elde etmek için infakta bulunan münafıkların durumlarını anlatmaktadır.⁴¹⁵ “Münafıklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar ancak gerçekte Allah, onların yaptıklarını ayaklarına dolamaktadır. Onlar; namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı pek az anarlar.”⁴¹⁶ ayeti ise gösteriş yapmak suretiyle namaz kılan münafıklardan bahsetmektedir. Yine Kur'an'da, şöhret için savaşa katılarak böbürlenene müşriklere benzememesi için müminler, “Şमारिप böbürlenerek insanlara gösteriş yapan ve Allah yolundan alıkoymak için yurtlarından sefere çıkanlar gibi olmayın. Allah, onların her yaptığını bilmektedir.”⁴¹⁷ ayetiyle uyarılmaktadır. “Onlar, yaptıklarını gösteriş için yaparlar.”⁴¹⁸ ayetinde ise kendilerine özgü ibadetleri icra ederken gösteriş yapan müşriklerden⁴¹⁹ bahsedilmektedir. Bunlarla birlikte riya kavramından hadislerde de çokça bahsedilmektedir. Bir hadiste riyanın küçük şirk olduğundan ve riya ile hareket eden kimselerin ibadetlerinin kabul edilmeyip Allah'ın huzurundan kovulacağından bahsedilmektedir.⁴²⁰ Riya, bir hadiste de gizli şirk olarak nitelendirilmektedir.⁴²¹ Riya ile ilgili başka hadislerde ise gösteriş uğruna can vermenin, öğrenilen ilmin, okunan Kur'an'ın ve yapılan infakın Allah katında bir değerinin olmadığı nakledilmektedir.⁴²² Görüldüğü üzere Allah'ın rızası gözetilerek yapılmayan ve sırf insanlar görsün, bilsin

⁴¹⁰ Süleyman Ateş “İhlâs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/535.

⁴¹¹ Halil b. Ahmet, “رأى”, 2/83-86; el-İsfahânî, “رأى”, 208-209.

⁴¹² el-Cürcânî, “الرياء”, 119.

⁴¹³ Mustafa Çağrı, “Riya”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/137-138.

⁴¹⁴ el-Bakara 2/264; bir başka benzer ayet için bk. en-Nisâ 4/38.

⁴¹⁵ et-Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 4/662-663.

⁴¹⁶ en-Nisâ 4/142.

⁴¹⁷ el-Enfâl 8/47-49; Detaylı bilgi için bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 7/99-104.

⁴¹⁸ el-Maûn 107/6.

⁴¹⁹ Maûn Sûresinde bahsedilen “Onlar *salât*larında gaflete düşenlerdir” ibaresindeki “salât” kavramı birçok tefsir ya da mealde namaz olarak değerlendirilmektedir. Ancak ayetin siyak-sibakına ve indirildiği döneme bakıldığında, bugünkü anlamda namazdan bahsetmediği, müşriklerin kendilerine özgü şekilde yaptıkları bir ibadeti temsil ettiği, dolayısıyla burada münafıklardan değil de müşriklerden bahsedildiği görüşü tercih ettiğimiz görüştür. Zira “O (Müşriklerin), Kâ'be'de yaptıkları *salât*, ıslık çalıp el çırpıktan ibarettir. Öyle ise inkâr etmekte olduğunuzdan dolayı tadın azabı.” (el-Enfâl 8/35) ayetinde bu durum açıkça belirtilmektedir. Detaylı bilgi için bk. Ahmet Öz, *Kur'an'ı Anlamada Bağlam* (İstanbul: Hikmet Yayınevi, 2016), 120-128.

⁴²⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/428, 429.

⁴²¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/124.

⁴²² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/322; Müslim, “İmâre”, 152; Nesâî, “Cihâd”, 22.

diye yapılan tüm ameller Allah katında değersizdir. Ayrıca riya ile yapılan amellerin ahirette Allah'ın gazabına neden olacağı nakledilmektedir.

Kur'an'da eleştirilen riya, bazı yaygın kişisel gelişim uzmanları tarafından da tasvip edilen bir davranış değildir. Bu yazarlar, hedeflenen amaca ulaşmada gerek bireylere gerekse kitlelere karşı samimi ve içten yaklaşmadığı takdirde onlar üzerinde etkileyciliğin büyük oranda azalacağını vurgulamaktadırlar.⁴²³ Çünkü gösteriş, insanlar tarafından pek hoş karşılanmayan bir haslettir. Yine gösterişe düşkün olan insanların vitrinleri genellikle gerçeği yansıtmamaktadır. Altı boş olan ama varmış gibi gösterilen özellikler, bir zaman sonra var olan özellikleri de gözden düşürmektedir. Bu durumu Stephen Covey'in bir sözüyle aktaran Maxwell bir çalışmasında "Eğer insanlara istediğimi yaptırmaya, onları daha iyi çalışmaya, daha fazla motive etmeye zorlamak için kendi kişiliğimi düzeltmeden ikiyüzlülük ve riyakârlıkla insan etkileme stratejilerini kullansam, uzun süreli bir başarı sağlayamam. İkiyüzlülüğüm ortaya çıkar ve iyi insan ilişkileri kurma teknikleri kullansam bile her yaptığım bir dalavere olarak algılanır." ifadelerine yer verir.⁴²⁴ Bu ifadeler Kur'an'daki "*Kitabı okuduğunuz halde insanlara iyilik etmelerini emrediyorsunuz da kendinizi unutup musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?*"⁴²⁵ ayetiyle aynı minvaldedir. Zira bu ayette Allah'ın razı olacağı şeyleri başkalarına emredip kendileri bunları yapmayan kimseler kast edilmektedir. Bu davranış şekli de riyakârların davranışlarına benzediği için Allah tarafından kınanmaktadır.⁴²⁶ Nitekim riyakârlık hem sosyal hem de ticari ve diğer ilişkilerde samimiyetsiz bir ilişki ağına neden olmaktadır. Gösterişin kol gezdiği ortamlarda riyakârlara gösterilen ilgi, genellikle çeşitli zorunluluklardan, maddi ya da manevi beklentilerden dolayıdır. Bu ilginin bir diğer nedeni de riyakâr kimselerin kısa vadede tanınamamasıdır. Dolayısıyla bu nedenler ortadan kalktığında çoğunlukla bu ilişkiler kesintiye uğramakta veya da bozulmaktadır.

3.2.4. İhtirasları Kontrol Altına Alma

İhtiras kelimesi, "bir şeyi şiddetle arzu etme, ona aşırı derecede tutkun olma, şiddetli ve sonu gelmeyen istek, taşkın arzu, aç gözlülük, tamahkârlık" gibi anlamlara gelen hırs kökünden türetilmiş bir kelimedir.⁴²⁷ Genel olarak İslâmî literatürde ihtiras; mal, mevki, şöhret, ilim gibi maddi veya manevi imkânları elde etme veya da genel bir tabirle, belli bir gayeyi gerçekleştirme hususunda kişinin bütün benliğini saran

⁴²³ Haas ve Tamarkin, *İnsan Lider Doğmaz*, 72-74; Ziglar, *Zirveye Çıkan Basamaklar*, 10, 167, 181, 206; Sekman, *Limit Sizsiniz*, 105 vd.

⁴²⁴ Maxwell, *İçinizdeki Lideri Geliştirmek*, 229.

⁴²⁵ el-Bakara 2/44.

⁴²⁶ et-Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 1/613-616.

⁴²⁷ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, "حرص", *eş-Şihâh*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrût: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1990), 1032; İbn Manzûr, "حرص", 835-836.

tutkuları ifade etmek için zikredilir.⁴²⁸

Meşru olması kaydıyla insanın dünyadaki nimetleri istemesinde bir sakınca görülmemektedir. Bu duruma Kur'an'da "*Rabbiniz'in nimetlerinin peşinden koşmanızda bir sakınca yoktur...*"⁴²⁹ "*Namazı kıldıktan sonra yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın...*"⁴³⁰ gibi ayetlerle işaret edilmektedir. Ancak dünyanın merkeze alınıp ahiretin göz ardı edildiği veya gayrimeşru olarak talep edilen istekler hem Kur'an'da hem de hadislerde sık sık tenkit edilmiştir. Örneğin, Tekâsür Sûresinde ahiret inancından müstağni bir şekilde çoklukla övünenler yerilmektedir.⁴³¹ Bir başka ayet-i kerimede de "*Kuşkusuz onlar, gelip geçici olan dünya hayatını istiyor; çetin bir hesabın sorulacağı ahiret hayatını önemsemiyorlar.*"⁴³² diye buyrulmaktadır. Böylece dünya endeksli bir hayat yaşayanlar eleştirilmektedir. Bu gerçeğe diğer bir ayette "... *Siz dünyanın geçici menfaatlerine tamah ediyorsunuz. Oysaki Allah sizler için ebedi olan ahiret hayatını istemektedir...*"⁴³³ şeklinde vurgu yapılmaktadır. Müddessir Sûresinde ise Velid b. Muğire hakkında inen ve onun şahsında ona benzeyen karakterdeki insanların ihtiraslarına dair bazı atıflarda bulunmaktadır.⁴³⁴ İlgili ayetlerde, "*Bir birey olarak yarattığım o kimseyi bana bırak. Ben ona, alabildiğine geniş kapsamlı bir servet verdim. Kendisinin gözü önünde dönüp dolaşan çocuklar bahşettim. Üstelik sayısız imkân ve fırsatları onun önüne serdim. Buna rağmen doyumsuzca daha da fazlasını vermemi diler.*"⁴³⁵ buyrulmaktadır. Bir başka ayette de "*Allah'ın bir kısmınıza diğerlerinden fazla verdiği şeylere göz dikmeyin. Erkeklerin de kadınların da kazandıklarından nasipleri vardır. Siz Allah'ın lütfundan isteyin. Şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir.*"⁴³⁶ buyrulmaktadır. Bir diğer ayette de "*Cimrilik eden ve insanları da cimriliğe teşvik eden kimseler, Allah'ın kendilerine lütfundan verdiğini gizleyen kimselerdir. Biz, inkârcılar için aşağılayıcı bir azap hazırladık.*"⁴³⁷ buyrulmaktadır. Bu ve benzeri ayetlerde Allah'ın emir, yasak ve rızasının gözetilmeyerek sadece dünya hayatına dair doyumsuzca talep edilen istekler eleştirilmiştir. Çünkü ahiret inancı göz ardı edildiğinde haksız kazanca meyletme, cimrilik, kıskançlık, dünyevileşme gibi kötü hasletler kişilerin karakterlerinde vücut bulabilmektedir. Hz. Peygamber'in "*İnsanoğlunun iki vadi dolusu altını olsa mutlaka bir üçüncüsünü ister; onun gözünü ancak toprak doyurur...*"⁴³⁸; "*Senin bir şeye duyduğun aşırı sevgi gözünü kör eder, kulağını da sağırlaştırır.*"⁴³⁹ mealindeki

⁴²⁸ Mustafa Çağrı, "حرص", TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/383-384.

⁴²⁹ el-Bakara 2/198.

⁴³⁰ el-Cum'a 62/10.

⁴³¹ bk. et-Tekâsür 102/8; et-Taberî, Câmi'u'l-Beyân, 24/598-599.

⁴³² el-İnsân 76/27.

⁴³³ el-Enfâl 8/67.

⁴³⁴ er-Râzî, Mefâtîhu'l-Ğayb, 29/302-303.

⁴³⁵ el-Müddessir 74/11-15.

⁴³⁶ en-Nisâ 4/32.

⁴³⁷ en-Nisâ 4/37.

⁴³⁸ Buhârî, "Rikâk", 10; Müslim, "Zekât", 116, 119; Tirmizî, "Menâkıb", 32.

⁴³⁹ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 5/94, 6/450; Ebû Dâvûd, "Edeb", 116.

hadislerinde de ihtirasa ve ihtirasın neden olduğu problemlere dikkat çekilmektedir. Nitekim İslâm medeniyetinde, dünyevi isteklerin bir hırsa dönüşüp ahlâkî meziyetlerin göz ardı edilebileceği kaygısıyla, Kur'an ve sünnet kaynağından beslenen çeşitli teşekküller oluşturulmuştur. Yapılan ticarî ve endüstriyel işleri denetim altına almak için kurulan Ahilik Teşkilatı da bu teşekküllerden biridir. Bu teşkilat, Müslümanların söz sahibi olduğu üretim ve ticaret alanlarında yüzyıllar boyu etkinliğini sürdürmüştür. Ahlâkî açıdan ve meslek yetkinliği açısından yeterli düzeye erişemeyenleri üretim ve ticaret alanlarının dışında tutmuştur.⁴⁴⁰

İhtirasları kontrol edici hasletlerin insan benliğine yerleştirilmesi ve çeşitli insanî teşekküllerin oluşturulması, kişisel gelişim açısından önemlidir. Zira çalışkanlık, azim, istikrar kişisel gelişimde teşvik edilen hasletlerdendir. Ancak ihtiraslar bu güzel hasletlerin kötüye kullanımına sebebiyet verebilmektedir. Gözünü hırs bürüyen bir insan başkalarının hakkını gasp edebilir. Kendi mal, makam ve şöhret elde etme hırsıyla kamu menfaatine ya da başkalarının hayatlarına zarar verebilecek işler yapabilir. Daha çok mal elde etme arzusuyla cimrileşebilir.

Sonuç olarak Kur'an'ın, meşru olan istekler hususunda olumsuz bir yaklaşımı söz konusu değildir. Burada karşı çıkılan husus, dünyaya dair isteklerin ön plana alınıp ahlâkî meziyetlerin umursanmayarak ahiretin göz ardı edilmesi ve böylece de Allah'ın koyduğu sınırların ihlal edilmesidir. Bunun çözümü, isteklerin kontrol altına alınıp ihtirasların törpülenmesinden geçmektedir. Nihayetinde bu sayede kişisel gelişim adına telkin edilen başarı ve kazanımların meşru bir zeminde yürütülmesine olanak tanınmış olacaktır.

3.2.5. Nefse Hâkim Olma

Nefis, kendisine hoş gelen her şeyi ister. Hoşuna gitmeyen şeyleri de yapmak istemez. Bu istek ve arzuların kimisi meşru kimisi gayrimeşrudur. Dolayısıyla belirli bir değer süzgecinden geçirilerek terbiye edilmesi gerekir. Aksi takdirde insanı sosyal yaşam içerisinde zor duruma sokacak davranışların tetiklenmesine neden olabilir. Bu nedenle Kur'an'da Hz. Yûsuf üzerinden anlatılan şu ayetlerde nefsin kötülüğü emredebileceği ifade edilmektedir:

“Hükümdar, kadınlara; ‘Yûsuf’u arzu ettiğinizde olayın aslı neydi?’ dedi. Kadınlar, ‘Onun art niyetli bir davranışına asla şahit olmadık’ dediler. Bunun üzerine vezirin karısı, ‘Şimdi hakikat ortaya çıktı, onunla birlikte olmak isteyen bendim. İşin gerçeği, Yûsuf doğru yol üzere olanlardandır.’ dedi. Yûsuf, ‘Benim amacım vezire, onun arkasından hainlik etmediğimi; hainlerin tuzaklarını Allah'ın başarıya ulaştırmayacağını bildirmektir. Tüm bunlara rağmen yine de

⁴⁴⁰ Detaylı bilgi için bk. Mustafa Çoban, “Değerler Eğitimi ve Ahilik İlkeleri” *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)* 4/1 (2018), 92-96.

kendi nefsimi büsbütün temize çıkarmıyorum. Çünkü Rabbimin merhamet edip koruduğu kimseler dışında, nefis insanı sürekli kötülüğe sevk eder. Rabbim, elbette çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir. ' dedi."⁴⁴¹

Kur'an'da nefsin, kötülüğe meyiletme kabiliyeti olduğu gibi iyi olma potansiyelinin bulunduğu da bahsedilmektedir. Bu durum Şems Sûresinde "*Nefse ve onu düzgün bir biçimde yaratıp şekil verene, aynı zamanda ona kötü ve iyi olma kabiliyetini ilham edene yemin olsun ki onu temizleyip arındıran kurtuluşa ermiştir. Ancak günahlara sürükleyen ise elbette ziyana uğramıştır.*"⁴⁴² şeklinde ifade edilmektedir. Buradan anlaşıldığına göre nefis; kendisi üzerinde tahakküm kurulabilen, yönetilebilen ve eğitilebilen bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla ayette de belirtildiği üzere nefsinin kötülüklerden arındırıp temizleyen kimsenin kurtuluşa erişeceği, nefsinin kötülüklerle kirleten kimselerin ise ziyana uğrayacağı bildirilmektedir.⁴⁴³

Nefsin eğitilmesi ve terbiye edilmesi ile ilgili birçok yöntem bulunmaktadır. Özellikle ibadetler vesilesiyle nefsin eğitilmesi bu yöntemlerden en çok göze çarpanıdır. Namaz, oruç ve hac ibadetleri bu meyanda önemli rol oynamaktadır. Örneğin namazların ve tesbihatların, özellikle de gece yapılanlarının, nefse hâkimiyet kurmada ve onu terbiye etmedeki fonksiyonu Kur'an'da ve hadislerde açık bir şekilde dile getirilmektedir. Kur'an'da "... Şüphesiz namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette en büyük ibadettir. Allah yaptıklarınızı bilir."⁴⁴⁴ buyrulurken namaz kılmanın ve bu vesileyle Allah'ı anmanın nefsi kötülüklerden alıkoyacağı ifade edilmektedir.⁴⁴⁵ Buna binaen "*Sabah akşam Rabbinin adını an. Gecenin bir kısmında O'na secde et, uzun bir kısmında da O'nu tesbîh et!*";⁴⁴⁶ "*(O müttakîler) geceleri pek az uyurlar, seher vakitlerinde bağışlanmayı dilerler.*"⁴⁴⁷ türünden ayetlerle bu ibadetlerin ifa edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu ibadetlerin faydaları bir hadisi şerifte ise "*Gece ibadetine dikkat ediniz! Çünkü o, sizden önceki sâlih kimselerin âdetidir. Şüphesiz gece ibadete kalkmak, Allah'a yaklaşmaya vesiledir. O sizi günahlardan alıkoyar, hatalara kefarete olur ve bedenden dertleri giderir.*"⁴⁴⁸ şeklinde zikredilmektedir.

Oruçta da yine nefsi terbiye etmeye yönelik faydalar bulunmaktadır. "*Ey mü'minler! Takvâ sahibi olmanız için sizden evvelki ümmetlere farz kılındığı gibi sizin*

⁴⁴¹ Yûsuf 12/51-53.

⁴⁴² eş-Şems 91/7-10.

⁴⁴³ İbn. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Es'âd Muhammed et-Tayyib (Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997), 10/3436; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muḥammed el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, nşr. es-Seyyid b. 'Abdilmaksûd b. 'Abdirrahîm (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye ts.), 1/327.

⁴⁴⁴ el-Ankebût 29/45.

⁴⁴⁵ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 18/408-411; er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-Ğayb*, 25/72-75.

⁴⁴⁶ el-İnsan 76/25-26.

⁴⁴⁷ ez-Zâriyât 51/17-18.

⁴⁴⁸ Tirmizî, "Deavât", 101.

üzerinize de oruç farz kılındı.”⁴⁴⁹ ayetinde orucun farz kılınması “takvâ sahibi olmak” ile gerekçelendirilmektedir. Hz. Peygamber, orucun nefsi tezkiye fonksiyonuna⁴⁵⁰ şu şekilde değinmektedir:

“Oruç bir kalkandır. Oruçlu, ahlâksızca konuşmasın, bağırıp çağırmasın. Eğer biri kendisiyle münakaşa etmeye veya küfürlü konuşmaya kalkışırsa iki defa ‘Ben oruçluyum.’ desin. Bu canı bu tende tutan Allah’a yemin ederim ki oruçlunun ağız kokusu Allah nezdinde, misk kokusundan daha hoştur. Allah, oruçlu için; ‘O, yemesini, içmesini ve cinsel isteklerini benim için terk ediyor. Oruç benim içindir. Onun mükâfatını bizzat ben vereceğim. Öyle ki bir iyiliğe on misli mükâfat vardır.’ buyurur.”⁴⁵¹

Psikoloji alanında yapılan çalışmalarda, hazzın ötelenmesi ya da ertelenmesi şeklinde bir tabir bulunmaktadır. Buna göre insan fitraten haz peşinde koşabilir ancak meşru olmayan hazlar ile karşılaştığında, meşru olanı elde edinceye kadar bunu ertelemesi gerekir.⁴⁵² Aksi takdirde meşru olmayan işleri yaparak hem Rabbi hem de toplum nezdinde ya da kanun nezdinde suçlu duruma düşer. İşte oruç insana, bu hazları erteleyebilme iradesi kazandırır. Öyle ki oruç, bir ibadet olmasının yanında aynı zamanda nefsi terbiye metodudur. Çünkü oruçluyken meşru cinsel ilişkinin yasak olması, zinadan korunma; helal olan gıdalardan yeme ve içmenin yasak olması da haram lokmaya el uzatmama direnci kazandırır.

Hac ibadetinde de yine birçok hikmetler bulunmakla birlikte nefis terbiyesi ve irade eğitimi kazandırmaya yönelik birçok ritüel bulunmaktadır. Tavaf, say, vakfe gibi rükünlerin her biri uygulamalı olarak bilinçaltına manevi mesajlar göndermektedir. Yapılması dinen yasak olan ve kerih görülen birçok davranış, hac için ihrama girildikten sonra daha da sert bir şekilde men edilmektedir. Hatta normal zamanlarda meşru olan tıraş olma, tırnak kesme, koku sürünme, avlanma, eşler arası cinsel yakınlaşma gibi birçok şey de haram kabul edilmektedir. Bu husus şu ayet ve hadislerle tespit edilmiştir:

“Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer çeşitli sebeplerle engellenmiş olduğunuz takdirde size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, varması gereken yere ulaşınca kadar da başlarınızı tıraş etmeyin... Hac, bilinen aylardadır. Kim bu aylarda hac yaparsa o kimselere cinsel yakınlaşma, dinin emir ve yasaklarını çiğneme ve tartışma yasaktır. Kim hayır namına her ne yaparsa Allah onu bilir. Ahiret için birikim yapın! Şüphesiz en hayırlı birikim ise takvâdır.”

⁴⁴⁹ el-Bakara 2/183.

⁴⁵⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/276-279.

⁴⁵¹ Buhârî, “Savm”, 2.

⁴⁵² Detaylı bilgi için bk. M. Scott Peck, *Az Seçilen Yol, Sevginin Geleneksel Değerlerin ve Ruhsal Tekâmülün Yeni Bir Psikolojisi* (İstanbul: Akaşa Yayınları, 2016), 15.

*Benim emirlerime riayet edip yasaklarımdan sakının ey akıl sahipleri!”;*⁴⁵³ *“Ey iman edenler, siz ihramlıyken kara hayvanlarını avlamayın. Sizden kim kasıtlı olarak bir kara hayvanını öldürürse onun cezası, öldürdüğü hayvanın bir benzeridir...”*⁴⁵⁴ *ayetleriyle ve “İhramlı kimse, üzerine za’feran kokusu sürülmüş elbise giymesin.”;*⁴⁵⁵ *“İhramlı kimse, gömlek, sarık, fistan, bornoz ve mest giyemez. Terlik bulamayan mestlerini giysin ve onların topuktan aşağısını sıyırıp açsın. ...”*⁴⁵⁶

Bu yasak ve uygulamaların tüm dünyevi istek, arzu ve kaygılardan sıyrılarak dikkatleri belirli bir noktada yoğunlaştırıp nefsi terbiye, tezkiye ve nefse irade gücü kazandırmaya yönelik uygulamalar olduğu görülmektedir.⁴⁵⁷ Zira Kâbe’yi tavafın, Allah’ın şiarının merkeze alınıp O’nun çizdiği daire içerisinde çeşitli amaçlara matuf olarak dönüp dolaşmaya; sa’yın, Hz. Hacer’den mülhem olarak hayatî ihtiyaçların arayışı içerisinde olunması gerektiğine; şeytan taşlamanın, Hakk’ın yanında olup şeytanın vesveseleri karşısında fiili olarak tavır alınmasına; ihrama girip vakfe yapmanın, dünyadaki tüm sıfatlardan sıyrılarak mahşerin provasının yapılmasına delalet ettiği söylenebilir.⁴⁵⁸

Mutasavvıfların, nefis tezkiyesi/terbiyesi için Kur’an’ın emrettiği ibadetlerden ve sünnetten ilham alarak ortaya koyduğu birçok yöntem bulunmaktadır. Virdler, zikirler, halvet, uzlet, tefekkür gibi uygulamalar ile nefsin tezkiyesi ve terbiyesi hedeflenmektedir.⁴⁵⁹ Tüm bunlar insanın nefsin kontrol altında tutabilmesine katkı sunan, daha önce değinilen nefsin mertebeleri arasında yükselme imkânı sağlayan ibadet ve uygulamalardır.

Nefse hâkimiyet kişisel gelişim literatüründe öz disiplin, içsel disiplin gibi kavramlar ile karşılanmaktadır. Nitekim kişisel gelişim çalışmalarında, istenilen hedeflere ulaşmada insan iradesini zorlayan değişim önerileri ile sık sık karşılaşılmaktadır.⁴⁶⁰ Bu değişimlerin ise içsel disiplin ile başarılabileceği ifade edilmektedir.⁴⁶¹ Örneğin kontrol edilemeyen öfke,⁴⁶² yoğun duygular,⁴⁶³ kökleşmiş

⁴⁵³ el-Bakara 2/196-197.

⁴⁵⁴ el-Mâide 5/95.

⁴⁵⁵ Buhârî, “Libas”, 14; Müslim, “Hac”, 21; İbn Mâce, “Menâsik”, 19; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 32.

⁴⁵⁶ Buhârî, “Hac”, 21, “Libas”, 8, 13, Müslim, “Hac”, 1, 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 2/4, 8.

⁴⁵⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur’ân*, 1/196.

⁴⁵⁸ Benzer ifadeler için bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet: Mutluluğun Formülü*, çev. Ali Arslan (İstanbul: Yeni Şafak Gazetesi Kültür Yayınları, 2004), 1/210.

⁴⁵⁹ Geniş bilgi için bk. Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, 1/219-239, 361-376, 391-396, 2/857-874.

⁴⁶⁰ Maxwell, *İçinizdeki Lideri Geliştirmek*, 65-97.

⁴⁶¹ Maxwell, *İçinizdeki Lideri Geliştirmek*, 207-214.

⁴⁶² Akyıldız, *Başarı Taktikleri*, 104.

⁴⁶³ Akyıldız, *Başarı Taktikleri*, 101-104.

inançlar, alışkanlıklar, bağımlılıklar,⁴⁶⁴ rahata düşkünlük⁴⁶⁵ ve benzeri hususlar genelde değiştirilmesi zor olan özelliklerdir. Dolayısıyla bu değişimle başa çıkabilmek için içsel disiplini sağlamanın zorunlu olduğu dile getirilmektedir. Ancak birçok insan için bunu çabucak başarmak oldukça zordur. İşte Kur'an'da böylesine köklü değişim gerektiren ancak bir anda başırlamayan hususlar için bahsedilen ibadetler ve uygulamalar ile irade gücü kazandırılarak pozitif yönde değişim sağlanabilmesi hedeflenmektedir. Zira bilinçli bir şekilde her yapılan ibadet ve uygulama bilinçaltına pozitif mesajlar göndermektedir. Gönderilen bu mesajlar zaman içerisinde davranışlara yansımaktadır. Ayrıca güzel davranışlar ve düşünceler pekiştirilerek bunlarda istikrar kazandırılmaktadır.⁴⁶⁶ Bu sayede kişiliğin gelişimine katkı sağlanmaktadır.

3.2.6. Tatlı Dilli, Yumuşak Huylu ve Alçakgönüllü Olma

Tatlı dilli, yumuşak huylu ve alçakgönüllü olmak birbiriyle mündemiç hususlardır. İletişim ve insanlar arası ilişkiler bakımından toplumsal hayatta önemli bir yer tutmaktadır. Doğal olarak Kur'an'ın da önemle üzerinde durduğu hususlardandır. Kur'an'da “sabırlı, acele ve kırgınlıkla muamele etmeyen, yumuşak huylu”⁴⁶⁷ gibi anlamlara gelen ve “حلم” kökünden türeyen Allah'ın el-Halîm ismi birçok ayette geçmektedir.⁴⁶⁸ Ayrıca bir hadisi şerifte Allah'ın, “رفق” kökünden türeyen ve “yumuşak huyluluk” anlamındaki “er-Rıfk” sıfatı olduğu belirtilerek O'nun, yumuşak huyluluğu sevdiğine dikkat çekilmektedir.⁴⁶⁹ Allah'ın övgüyle bahsettiği hilm sıfatı Sâffât Sûresinde Hz. İbrâhim'in oğlu Hz. İshak⁴⁷⁰ için de şöyle zikredilmektedir: “Biz de onu, yumuşak huylu bir erkek çocukla müjdeledik.”⁴⁷¹

Kişisel gelişimde sözü yumuşak ve yerinde kullanmanın, kibar, mütevazı bir eda ile konuşmanın iletişim açısından önemli bir yeri vardır. Bu hasletler; ticaret, siyaset, çalışma hayatı, eğitim vb. alanlarda önemli kazanımların ve başarıların kapılarını aralamada etkin rol oynamaktadır. Çünkü başarıya giden bazı yollar, başkalarının desteğinden, onayından ve kabulünden geçebilmektedir. Bunun için de gönül köprüleri

⁴⁶⁴ Smith, *Hayatı ve Zamanı Yönetmenin 10 Doğal Yasası*, 213-226.

⁴⁶⁵ Smith, *Hayatı ve Zamanı Yönetmenin 10 Doğal Yasası*, 98-124.

⁴⁶⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/269; Osman Oral, *Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 166, 168; Hüseyin Certel, “İslâmî İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri”, *Ekev Akademi Dergisi* 1/3 (Kasım 1998), 154; İsmail Cerrahoğlu, “Hacc'ın Amacı ve Hikmetleri”, *Diyanet İlmi Dergi* 27/3 (1991), 17.

⁴⁶⁷ el-İsfahânî, “حلم”, 129-130.

⁴⁶⁸ el-Halîm için bk. el-Bakara 2/225, 235, 263; Âl-i İmrân 3/155; en-Nisâ 4/12; el-Mâide 101; el-İsrâ 17/44; el-Hac 59; el-Ahzâb 33/51; Fâtır 35/41; et-Tegâbün 64/17.

⁴⁶⁹ Mustafa Çağrı, “Rıfk” *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/51-52. bk. Müslim, “Birr”, 77; Celâlüddîn Ebî Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr fî Ehâdisu'l-Beşîru'n-Nezir* (Kahire: Matbaatü'l-Hayriyye, ts.), 1/59.

⁴⁷⁰ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 19/578. Bir diğer rivayete göre de Hz. İsmail'dir. bk. Ebu'l-Berekât Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Yusuf Ali Budevî (Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 3/132.

⁴⁷¹ es-Sâffât 37/101-102.

kuracak bir tarzda yaklaşım önem arz etmektedir. Diğer insanlar ile gönül köprüsü oluşturacak en etkili iletişim yollarından birisi de yumuşak huylu, tatlı dilli ve mütevazı olmaktır.⁴⁷² Kur'an'da bu gerçeği destekler nitelikte birçok tavsiye bulunmaktadır. Nisâ Sûresinde “Size selam verildiği zaman siz de daha güzeli veya aynıyla karşılık verin.”⁴⁷³ buyrulmaktadır. İsrâ Sûresinde de “Kullarıma söyle, en güzel şekilde konuşsunlar. Aksi takdirde şeytan aralarını bozar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır.”⁴⁷⁴ buyrularak doğru iletişimin önemine ve değerine vurgu yapılmaktadır. Zira aksi yönde bir yaklaşım sergileme durumunda, toplumsal faaliyetlerde başarılı olmak zordur. Bu durumun izahı mahiyetinde olan “Allah'ın bahsetmiş olduğu merhamet duygusu ile onlara nazik davrandın! Şayet sen kaba ve katı yürekli birisi olsaydın kesinlikle onlar senin çevrenden uzaklaşırlardı...”⁴⁷⁵ ayeti bu anlamda gayet dikkat çekicidir. Nitekim insanlara karşı iyi davranmanın meyvesi, insanların sevgi ve muhabbetini kazanmaktır. Bunun neticesinde de insanların birbiriyle kaynaşarak sosyalleşmesi söz konusudur. Ayette belirtildiği üzere insanlara sert davranıldığı takdirde sosyalleşme olgusu zarar görecektir,⁴⁷⁶ insanlar birbirinden uzaklaşacak ve yalnızlaşacaktır. Bu da toplumsal yaşam açısından olumsuz bir durumdur.⁴⁷⁷

Kur'an'da güzel ve yumuşak davranma ile alakalı bir tavsiye de muhtaçları gözetme konusunda dile getirilmektedir. İhtiyaç sahiplerinin beklentilerinin karşılanamadığı durumlarda en azından onlara gönül alıcı sözler söylenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁴⁷⁸ Bununla birlikte “Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra da harcadıklarının arkasından başa kalkarak incitmeyenlere rablerinin katında bir mükafaat vardır...”⁴⁷⁹ ayetinde de yapılan bir iyiliğin peşine düşerek o iyiliğin başa kalkılmaması öğütlenmekte, sonraki ayette de “Güzel bir söz ve bağışlama, verdikten sonra gurur incitilen bir sadakadan daha hayırlıdır...”⁴⁸⁰ buyrularak başa kalkmanın, muhabbeti zedeleyeceğine dikkat çekilmektedir. Ayetin devamında “Allah zengindir, halîmdir.” buyrularak “hilm” sıfatına vurgu yapılması da Allah'ın yumuşak konuşmayı ve davranmayı tasvip ettiğine işarettir. Yine Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'yı Firavun'a gönderirken ona yumuşak bir dille konuşmasını telkin etmesi, iletişim adabı açısından

⁴⁷² Tim Kimmel, *Güçlü Kişilikler* (İstanbul: Beyaz Yayınları, 1998), 194-202; Carlson, *Ufak Şeyleri Dert Etmeyin*, 96-97; Burg, *Birlikte Kazanmak*, 25; Maxwell, *Liderlik Yasaları*, 119-122; Ziglar, *Zirveye Çıkan Basamaklar*, 27; Işıksaçan, *Etkili İletişim*, 125 vd.

⁴⁷³ en-Nisâ 4/86.

⁴⁷⁴ el-İsrâ 17/53.

⁴⁷⁵ Âl-i İmrân 3/159.

⁴⁷⁶ Ebû Hayyân (745/1344), *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd vd. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 3/104.

⁴⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd vd. (Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1998), 1/647.

⁴⁷⁸ el-İsrâ 17/28.

⁴⁷⁹ el-Bakara 2/262.

⁴⁸⁰ el-Bakara 2/263.

model ve örneklik teşkil etmektedir.⁴⁸¹ Burada öncelikle tebliğ hususunda muhatabı kazanma amacı güden tarzda yaklaşmak gerektiğine bir işaret vardır. Bu yaklaşım tarzı, hayırlı ve meşru olan işlerin yoluna koyulmasında önemli faydalar sağlayacaktır. Aksi takdirde Hz. Peygamber'in "Yumuşak davranmayan kimse, bütün hayırlardan mahrum kalmış sayılır."⁴⁸² hadisinde de belirttiği gibi elde edilebilecek güzelliklerden mahrum kalınması olası bir durumdur. Nitekim bu gibi nedenlerle sert ve kaba konuşmalar, Kur'an'da zaman zaman eleştirilmektedir.⁴⁸³

İletişim adabı açısından bir başka örnek ise Hz. Nuh'un yanlış yolda olan oğluna, "...**Oğlucuğum**, sen de bizimle birlikte gemiye bin. İnkârcılar ile birlikte olma."⁴⁸⁴ şeklinde hitap etmesidir. Burada dikkat çekici husus, Hz. Nuh'un "Yâ büneyye" yani "Ey oğlucuğum" şeklinde hitap etmesidir. Zira "büneyye" lafzı ismi tasvir olup merhamet ve şefkatinin göstergesi olarak terennüm edilmiştir.⁴⁸⁵ Nitekim bir babanın doğru yoldan ayrılmış olan evladına böylesine hassas bir iletişim tarzıyla yaklaşması, tatlı ve yumuşak bir dil kullanmanın güzel örneklerindendir. Ayet, bu yönüyle de ayrı bir öneme sahiptir. Yine rollerin değiştiği benzer bir örnek de Hz. İbrahim'in müşriklerden olan babasına "...**Babacığım!** İstemeyen, göremeyen ve sana hiçbir faydası dokunmayan bu şeylere niçin tapıyorsun? **Babacığım!** Bana, kendisi hakkında senin bilgi sahibi olmadığın bir ilim bahşedildi. Söylediklerime kulak ver, seni doğru yola ulaştırayım. **Babacığım**, şeytanın kölesi olma! Zira şeytan, Rahmân'a isyân etmiştir. **Babacığım!** Şeytanın yoluna tâbî olmandan dolayı sana Rahman'dan bir azap dokunacak olmasından korkuyorum!"⁴⁸⁶ şeklinde "babacığım" diyerek hitap etmesidir. Bu hitap tarzı öncelikle babaya karşı bir taltif niteliği taşımaktadır. Ayrıca Hz. İbrahim'in, babası her ne kadar yanlış yolda olsa da onu cahillikle nitelendirmeyip "*Bana, kendisi hakkında senin bilgi sahibi olmadığın bir ilim bahşedildi.*" şeklinde seçici bir üslupla hitap etmesi büyüklere karşı hitap tarzıyla alakalı önemli ipuçları vermektedir.⁴⁸⁷ Nitekim bir evladın babaya nasıl hitap etmesi gerektiğini Hz. İbrahim'in babası ile yaptığı bu konuşmadan öğrenmek mümkündür. Bu yaklaşım, iletişim hususunda ortaya çıkabilecek olası krizleri bertaraf etmede önemli bir yaklaşımdır.

Yumuşak bir tabiata ve nezakete sahip olmak sadece insanlarla olan iletişimde ya da ilişkilerde geçerli olan bir durum değildir. Çevredeki canlı cansız tüm varlıklar, insanın bu özelliğinden nasibini almalıdır. Zira yaratılan her varlık, insanlığın menfaatlerine hizmet etmektedir. Bu durum Kur'an'da da "*Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri*

⁴⁸¹ Tâhâ 20/43-44.

⁴⁸² Müslim, "Birr", 74-76. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Edeb", 10; Tirmizî, "Birr", 67; ibn. Mâce, "Edeb", 9.

⁴⁸³ bk. İbrâhîm 14/26; Lokman 31/19; el-Hucurât 49/2, 4-5; el-Hümeze 104/1.

⁴⁸⁴ Hûd 11/42.

⁴⁸⁵ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 12/76.

⁴⁸⁶ Meryem 19/42-45.

⁴⁸⁷ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 16/115.

size hizmet etmek üzere verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz?...⁴⁸⁸ ayetinde açıkça belirtilmektedir. İnsanın hizmetine verilen bu nimetlerden insanların faydalanması ve bu nimetlerin devamlılığının sağlanması için doğanın dengesinin bozulmaması gerektiğine “Göğü Allah yükseltti ve düzeni O koydu, sakın dengeyi bozmayınız!”⁴⁸⁹ ayetiyle işaret edilmektedir.⁴⁹⁰ Ayrıca Kur'an'da, doğanın düzenini bozanlar da şiddetle eleştirilmektedir.⁴⁹¹ Yine çevredeki varlıklara karşı hassas davranmanın somut bir göstergesi mahiyetinde Hz. Peygamber, hırçın bir deveye binen eşi Hz. Aişe'ye, o deveye yumuşak davranmasını telkin etmiştir.⁴⁹² Yine hurma ağacını taşıyarak meyve düşürmeye çalışan bir çocuğa yumuşak bir üslupla: “*Yavrucuğum, ağaçları taşılama, dibine düşmüş olanlarından al da ye!*” buyurduğu rivayet edilir.⁴⁹³ Kendisini Kur'an ahlâkıyla donatmış olan Hz. Peygamber, canlı ve cansız çevreye karşı duyarlılığın önemini, “*Nerede rıfk varsa orada güzellik vardır. Onun bulunmadığı her şey çirkindir.*”⁴⁹⁴ hadisinde de görüldüğü üzere her fırsatta belirtmektedir.

Tevazu sahibi olmak da Kur'an'da övülen hasletlerdendir. Tevazu, bu başlık altında bahsedilen diğer hasletlerle içiçe bir haslettir. Furkan Sûresinde “*Rahmân'ın kulları, yeryüzünde tevazu ile yürürler ve kendini bilmezler onlara sataştıklarında 'Selam' der, geçerler.*”⁴⁹⁵ buyrularak tevazu sahibi olmak övülmektedir. Ayette geçen “hevn” kelimesi Allah için insanlara karşı mütevazı bir yürüyüş tarzına işaret eder. Aynı zamanda insanın kişiliğindeki yüksek ahlâkın, beden diliyle ortaya konulmuş bir göstergesidir. Yine bu kelime cahiliyedeki kibirli yürüyüş tarzının yanlışlığına karşı bir müminin yürüyüşünün nasıl olması gerektiğine işaret etmektedir.⁴⁹⁶ Burada ortaya konulan bedensel tavırlar tevazunun toplum içerisindeki önemini göstermektedir. Çünkü mütevazı bir yaklaşım tarzı hem tevazu sahibine hem de tevazu ile yaklaşılan kimselerin kendisine pozitif duygular yüklemektedir. Pozitif duygular ise kişiye yaşama sevinci kazandırır. Kalpleri birbirine ısındırır. Böylece çevreyle iyi ilişkiler kurmaya ve daha aktif bir insan olmaya vesile olur. Nitekim iç huzurun temini ve insanlar arası iyi ilişkiler kurabilme, kişisel gelişim çalışmalarının kişiler üzerinde ulaşmak istedikleri hedeflerdendir. Bu nedenle kişisel gelişim adına yapılan kimi çalışmalarda tevazu sahibi olunması gerektiği önerilmektedir. Amerika'da geçmiş yıllarda 5.7 milyon satış rakamına ulaşan Dr. Richard Carlson'un *Ufak Şeyleri Dert Etmeyin* kitabında alçak gönüllülük ve iç huzurun birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğu belirtilmektedir.⁴⁹⁷ Anlaşıldığı üzere

⁴⁸⁸ Lokmân 31/20.

⁴⁸⁹ er-Rahmân 55/7-8.

⁴⁹⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* 5/198-200.

⁴⁹¹ el-Bakara 2/205; er-Rûm 30/41.

⁴⁹² Müslim, “Birr”, 79.

⁴⁹³ Tirmizî, “Büyû”, 54; Ebû Dâvûd, “Cihad”, 92; İbn. Mâce, “Ticârât”, 67.

⁴⁹⁴ Müslim, “Birr”, 78. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 10.

⁴⁹⁵ el-Furkân 25/63.

⁴⁹⁶ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 19/63.

⁴⁹⁷ Carlson, *Ufak Şeyleri Dert Etmeyin*, 39.

pratik hayatta önemli bir yeri olan mütevazılık, Kur'an'da ve hadislerde övülürken⁴⁹⁸ bu hasletin zıddı olan böbürlenme, diğer bir ifadeyle kibirlenme ise yerilmektedir.⁴⁹⁹

Bu ahlâkî meziyetlerin gerek sosyal ilişkilerde gerekse iş hayatında birçok sorunun çözümüne, birçok sıkıntının aşılmasına katkı sunabileceği söylenebilir. “Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.” sözü bu anlamda söylenegelen bir atasözüdür. Ayrıca bu meziyetleri doğru yerde ve doğru zamanda gösterebilen kimseler genel olarak diğer insanlar tarafından sevelebilmekte ve toplumda saygınlık kazanabilmektedirler. Bu da kişisel gelişim yolculuğunda seyreden kimseleri başarıya ulaştırmada önemli bir araçtır.

3.2.7. Öfkeyi Kontrol Altına Alma

Öfke, insan fitratında doğal olarak bulunur. Tatmin edilmemiş isteklere, istenmeyen neticelere verilen insani bir tepkidir.⁵⁰⁰ Kontrol altına alınabildiğinde hayat açısından önemli bir silahtır. Çünkü doğru yerde ve zamanda gösterilen öfke, insanı ona zarar veren şeylerden koruyabilir.⁵⁰¹ Ancak ifrat ve tefrit noktasındaki öfke, tasvip edilmemektedir. Zira öfkenin fazlası, kişinin kendisine ve etrafındakilere çok ciddi zararlar verebilmektedir. Öfkenin kontrol altına alınması, ortaya çıkabilecek problemlerin önlenmesi için hayati önem taşımaktadır. Çünkü kontrolsüz öfke, çoğu zaman akı ve sağduyuyu devre dışı bırakmaktadır. Bunun neticesinde en sakin kişiler bile acımasız bir insana dönüşebilmektedir. Öfkesine hâkim olamayan insanların nasıl cinnet geçirerek cinayetler işlediğine, çoğu zaman telafisi mümkün olmayan hatalar yaptığına; öfkesi dinince nasıl pişmanlıklar yaşadığına zaman zaman şahit olunmaktadır.⁵⁰² Bu yüzden “Öfkeyle kalkan zararlar oturur.” denilmiştir. Bunun tam tersi de tasvip edilen bir durum değildir. Tepki vermesi gereken yerde tepkisini ortaya koyamayan bir insan, kendisini ve sorumluluğu altında olan kimseleri çeşitli zararlarla karşı koruyamayabilir. Bu sebeple dozajı iyi ayarlanmış bir öfke, kişilerin lehine olan şeyleri elde etmesinde gayet etkilidir.⁵⁰³

Kur'an'da öfkenin fitratta bulunan bir özellik olduğu kabul edilmekle birlikte kontrol altına alınması gerektiği bildirilmektedir. Bir ayette “...*O kimseler ki öfkelerine hâkim olurlar ve insanları affederler. Allah iyilik edenleri sever.*”;⁵⁰⁴ başka bir ayette ise

⁴⁹⁸ el-İsrâ 17/24; el-Mâide 5/54; Müslim, “Cennet”, 64, “Edeb”, 61; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 40; İbn. Mâce, “Zühd”, 16, 23.

⁴⁹⁹ el-A'râf 7/48-49; el-İsrâ 17/111; Lokmân 31/18.

⁵⁰⁰ Çiğdem Soykan, “Öfke ve Öfke Yönetimi”, *Kriz Dergisi* 11/2 (1 Haziran 2003), 20.

⁵⁰¹ Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, 2/544.

⁵⁰² Ahmet Öz, *Kur'an'ın Önerdiği Vasat Ümmet* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2018), 273.

⁵⁰³ Recep Aslan, “Hadislerde Öfke Kontrolü ve Öfke Kontrolünün Trafik Ahlakına Etkisi”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı Din ve Trafik Sempozyumu*, ed. Hulusi Arslan vd. (Malatya: İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016) 97-100.

⁵⁰⁴ Âl-i İmrân 3/134.

“...Onlar öfkelendiklerinde bağışlarlar.”⁵⁰⁵ buyrularak iyi bir insan olabilmek adına haklı bir gerekçe olsa dahi öfkeye hâkim olunması, intikam almaya muktedir olunduğu halde tercihin affetmekten yana kullanılması teşvik edilmektedir.⁵⁰⁶ Çünkü Kur'an'da eğer hak ve adaletin yerini bulması için uygun görülen bir hüküm verilmişse ve gereği yapılmışsa daha fazla ileri gidilmemesi telkin edilmektedir.⁵⁰⁷ Bir ayette “*Bir topluluğa olan kin ve nefret, sizi adaletten alıkoyarak suç işlemeye sürüklemesin. Adil olun; bu, sorumluluk sahibi (takvâlı) olabilmeniz için daha uygun bir davranıştır. Allah'a karşı sorumluluklarınızı yerine getirin. Zira Allah yaptıklarınızdan haberdardır.*”⁵⁰⁸ buyrularak öfkeyi celb eden kin ve nefretin neden olabileceği hataların önüne geçilmesi hedeflenmektedir.⁵⁰⁹ Nitekim yaygın kişisel gelişim çalışmalarında da öfkenin neden olabileceği sorunlara dikkat çekilerek öfkenin kontrol altında tutulması gerektiği ifade edilmektedir.⁵¹⁰

Hadislerde de öfkeye hâkim olunması konusunda birçok telkin ve tavsiyelerde bulunmaktadır.⁵¹¹ Bir hadiste “*Asıl pehlivan, güreşte insanları yenen değil; öfke anında kendisine hâkim olandır.*”⁵¹² buyrulmaktadır. Öfkeye hâkimiyet, haddi zatında zor bir iştir. İnsan buna muvaffak olamadığı zaman ciddi sıkıntılar yaşayabilmektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber öfkenin dindirilmesi konusunda yardımcı olabilecek bazı tavsiyelerde bulunmaktadır. Öfkelenildiğinde istiâzede bulunularak Allah'a sığınılması,⁵¹³ abdest alınması, ayakta ise oturulması, daha da geçmez ise yatağa uzanılması bu tavsiyelerden bazılarıdır.⁵¹⁴

Öfke, fıtratta doğuştan bulunan karakteristik özelliklerden dolayı ortaya çıkabileceği gibi sonradan edinilen anlayışlara bağlı olarak da oluşabilir. Örneğin bir babanın, dinî ve kültürel hassasiyetlerinden dolayı evlilik dışı bir birlikteliğe sıcak bakmayarak öfkelenmesi, müntesibi olduğu dinin emir ve yasaklarından kaynaklanabilir. Aynı şekilde dinî hassasiyetleri gözetmeyen bir insanın da bu durumu gayet normal görüp tepki vermemesi söz konusu olabilir. Dolayısıyla Kur'an'a göre öfkelenilmesi ve hoşgörülmesi gereken birtakım konular bulunmaktadır. Toplumsal düzene ve adalete zarar veren ya da Allah'ın kurallarının çiğnendiği meseleler mümin için öfke sebebidir. Zira Allah'ın öfkesini ve gazabını celbeden her mesele; bir müminin öfkelenmesi gereken hususlar hakkında birtakım ipuçları vermektedir. Örneğin; bir mümini bilerek ve

⁵⁰⁵ eş-Şûrâ 42/37.

⁵⁰⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 2/514.

⁵⁰⁷ el-Bakara 2/178.

⁵⁰⁸ el-Mâide 5/8.

⁵⁰⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 5/128; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/212.

⁵¹⁰ Kimmel, *Güçlü Kişilikler*, 119-134; Baltaş, *Stres ve Başa Çıkma Yolları*, 248-254; Koçak, *Olumlu Düşünmenin Gücü*, 47.

⁵¹¹ Buhârî, “Cenâiz”, 31, Edeb “76”; Müslim, “Cenâiz”, 15 vd.

⁵¹² Müslim, “Birr”, 107.

⁵¹³ Müslim, “Birr ve Sıla”, 109.

⁵¹⁴ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 11.

isteyerek öldüren katiller,⁵¹⁵ Allah'ın Resul'üne muhalefet edenler,⁵¹⁶ mazeretsiz savaştan kaçanlar,⁵¹⁷ zorlama olmaksızın küfre dalanlar,⁵¹⁸ doğruyu inkâr edenler⁵¹⁹ ve Allah hakkında ileri geri fikir yürütenler⁵²⁰ Allah'ın öfkelendiği kimselerdir. Dozajını iyi ayarlamakla birlikte bir Müslüman bu konulara kıyas yaparak benzer durumlara kızıp öfkelenebilir. Nitekim Mü'min Sûresinde “*Onlar, Allah'ın ayetleri hakkında ellerinde bir delil bulunmaksızın tartışıp dururlar. Bu yaptıkları, Allah katında da iman edenler katında da büyük bir öfke sebebidir. İşte Allah, her kibre kapılmış zorba kimsenin kalbini böyle mühürler.*”⁵²¹ buyrulmaktadır. Burada Allah'ın vahyettiği ayetler hakkında bir delile dayanmaksızın ileri geri konuşup yalanlayanlara, kibirlenerek kendini olduğundan üstün gören zorba kimselere Allah'ın duyduğu gibi müminlerin de öfke duyacağı belirtilmektedir.⁵²²

Öfke, iki ucu keskin bir bıçak gibidir. Doğru yerde ve zamanda kullanıldığında pozitif sonuçlar doğurabilir. Kişinin akli melekeleri yerindeyken dozu iyi ayarlanmış bir öfke, yeri geldiğinde bir kötülüğü engelleyebilir. İş ve ticaret hayatında disiplin aracı olabilir. Bir konuşmada dinleyiciler üzerindeki etkiyi artırabilir. Ancak kontrol altına alınamamış bir öfkenin sonuçlarının nereye varacağı kestirilemez. Maddi ve manevi birçok kayba neden olabilecek sonuçlar doğurabilir. Yıllarca emek verilerek elde edilen maddi ve manevi birikimleri bir anda heba edebilir. Dolayısıyla öfke kontrolü, sağlıklı bir kişisel gelişim sürdürmenin gereklerinden ve kişisel gelişim uzmanlarının da önemle üzerinde durduğu hususlardandır. Örneğin, öfke duymaya neden olabilecek çıkışlarda bulunan bir kimseye karşı öncelikle sakin olunması, kısa bir süre sessiz kalınarak verilecek en makul cevabın ve tepkinin düşünülmesi, karşıdaki kişinin söylediği sözlerin irdelenerek mantıklı olup olmadığının ortaya konulması ve olayların büyümemesi için uygun bir espri ile ortamın yumuşatılması öfke kontrolü ile alakalı öne sürülen bazı ipuçlarıdır.⁵²³ Aslında öfke duyulan nedenlerin birçoğunun öfke nedeni olamayacak kadar önemsiz olması da ayrı bir sorundur. Bununla ilgili de birtakım tavsiyelerde bulunmaktadır. Örneğin; evinden çıkan bir insanın, arabasının anahtarını evde unuttuğu için kişinin kendi kendine öfkelenmesi, gelecekteki hayatı için öğrenim gören bir öğrencinin derslerin zorluğundan şikâyet etmesi, daha iyi standartlarda yaşam sürmek isteyen birinin çok çalışmaktan yakınması, özünde kızıp öfkelenilecek hususlardan değildir. Çünkü bunlar ya telafisi mümkün olan şeyler ya da kabullenilmesi gereken şeylerdir. Bu nedenle böylesi durumlarla ilgili olarak telafisi mümkün olan olaylar

⁵¹⁵ en-Nisâ 4/93.

⁵¹⁶ el-A'râf 7/71.

⁵¹⁷ el-Enfâl 8/16.

⁵¹⁸ en-Nahl 16/106.

⁵¹⁹ en-Nûr 24/8-9.

⁵²⁰ eş-Şûrâ 42/16; el-Fetih 48/6.

⁵²¹ el-Mü'min 40/35.

⁵²² Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 5/3081.

⁵²³ Ünlü, *Hedef Belirleme ve Stresle Baş Etme*, 94-95.

üzerinde durmayarak çözüm yoluna gidilmesi, hayattan beklentilerin yüksek tutulmaması ve mükemmeliyetçi olunmaması önerilmektedir. Zira duygu ve davranışları ortaya çıkaran şeyin dış faktörler olmadığı, zihinde kaydedilmiş kalıp düşünceler olduğu öne sürülmektedir.⁵²⁴ Buradan yola çıkılarak kişisel gelişimini gerçekleştirmek isteyen bir kimsenin, öfkesini kontrol altında tutarak yönetebildiği sürece daha mutlu ve başarılı olacağı söylenebilir.

3.2.8. Zan, Tecessüs, Nemîme, Gıybet ve Alaydan Kaçınma

Zan, tecessüs, nemime, gıybet ve başkalarıyla alay etmek birbirine zincirin halkaları gibi bağlı olan kötü hasletlerdendir. Bunların toplumun birliği ve beraberliğinin bozulmasında, kişiler arası iletişimin kopmasında önemli etkileri vardır. Zan, şüpheli durumlarda ihtimallerin içerisinde tercih edilen görüştür. Başka bir tanıma göre de şüpheli taraflardan birinin baskın gelen tarafıdır.⁵²⁵ Râgıb el-İsfahânî ise zannı, “Çeşitli delillere dayanılarak elde edilen kanaat” şeklinde tanımlar. İsfahânî’ye göre deliller çok güçlü olursa bu zan ilme dönüşür. Eğer çok zayıf olursa vehme dönüşür. Bu ikisinin arası zandır.⁵²⁶ Bu tanım, Hucurât Sûresindeki “*Zannın birçoğundan uzak durun. Çünkü bazı zanlar günaha sürükler...*”⁵²⁷ ayetiyle örtüşmektedir. Bu ayetin mefhumu muhalifinden bütün zanların kötü olmadığı, az da olsa günah olmayan ve belirli bir kanaatin elde edilmesine yarayacak zannın da olabileceği anlaşılmaktadır. Bunula birlikte ayette ve bu ayetin sibakında⁵²⁸ kardeşliğe, birliğe ve beraberliğe zarar verebilecek bazı olumsuz davranışlardan bahsedilmektedir. Bu davranışlardan birisi de kötü zandır. Zira prensip olarak dışarıdan bakıldığında iyi bir kimse olarak görülen birisi hakkında kötü zan beslemek haram kabul edilmiştir.⁵²⁹ Bir ayette bu görüşle mutabık olarak “*Hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi yaptığın bu işten sorumludur.*”⁵³⁰ buyrulmaktadır. Seyyid Kutub bu ayetle ilgili olarak insana verilen vicdan ve duyu organlarının ona ağır bir yük yüklediğini; onun bir söz söylediğinde, bir olayı anlattığında, bir hüküm verdiğinde vicdanının tir tir titremesi gerektiğini ifade etmektedir.⁵³¹ Dolayısıyla genel kaide, zandan olabildiğince uzak kalmak ve aksini gösteren bir emare olmadığı müddetçe hüsnü zanda bulunmaktır.

Tecessüs, bir ahlâk terimi olarak “Bir kimsenin özel durumunu merak edip öğrenmek için onun bilgisi ve rızası dışında gizlice araştırma yapmayı ifade

524

525 el-Cürcânî, “الظن”, 149.

526 el-İsfahânî, “ظن”, 317.

527 el-Hucurât 49/12.

528 el-Hucurât 49/11.

529 et-Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, 21/373-374.

530 el-İsrâ 17/36.

531 Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l-Şur’ân*, 4/2227.

eder.”⁵³² Gıybet; bir insanın bir başkasını, onun bulunmadığı yerlerde hoşuna gitmeyeceği kötü sözlerle anması anlamında kullanılan bir terimdir.⁵³³ Nemîme ise insanlar arasında düşmanlık çıkarmak ve bozgunculuk yapmak gayesiyle laf taşımaktır.⁵³⁴ Birbiriyle bağlantılı ve iç içe olan bu kötü hasletler, Kur'an'da etkileyici ifadelerle yasaklanmıştır. Hucurât Sûresinde “*Ey iman edenler! Bir topluluk bir başka toplulukla alay etmesin. Alay ettikleri o topluluk belki de kendilerinden daha iyidir. Aynı şekilde kadınlar da diğer kadınlarla alay etmesin. Kim bilir alay ettikleri o kadınlar, kendilerinden daha iyidir. Birbirinizin kusurlarını öne sürerek kötü lakaplarla çağırmayın. İman ettikten sonra fâsıklıkla anılmak ne kötüdür! Kim bu hatalardan dönüp tövbe etmezse işte onlar karanlığa mahkûmdurlar. Ey iman edenler! Zannın birçoğundan uzak durun. Çünkü bazı zanlar günaha sürükler. Birbirinizin özel hallerini araştırmayın. Birbirinizin dedikodusunu yapmayın. Herhangi biriniz ölmüş olan bir kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! O vakit böyle konularda Allah'a karşı sorumluluk sahibi olun. Şüphesiz Allah, çokça merhamet sahibi olup tövbeleri kabul edendir.*”⁵³⁵ şeklindeki pasajda bütün bu kötü hasletlerin hepsine değinilmesi, bunların birbiriyle olan bağıni ortaya koymakta ve neden olduğu sosyal problemlerin ortak olduğuna işaret etmektedir. Öyle ki zan, insanı başkalarının özel hallerini araştırmaya sevk eder. Böyle bir şeye tevessül eden insan elde ettiği özel bilgileri kullanarak başkalarının dedikodusunu yapmaktan ve onlarla alay etmekten pek imtina etmez. Doğal olarak bu davranışlar insanlar arasındaki muhabbeti zedeleyerek düşmanlığa neden olur.⁵³⁶ Oysaki Allah, bu ayetlerde belirtildiği üzere insanlar arası sosyal ilişkilerin güzel olması için müminleri bu davranışlardan men etmektedir.⁵³⁷ Kişisel gelişim uzmanlarından Hyrum W. Smith dedikodunun o an için insanı önemli hissettirip hayranlık uyandırabileceğini ancak uzun vadede dedikodusu yapılan birçok insanın, dedikodu yapana düşmanlık besleyebileceğini ifade eder. Bu durumun, toplumsal yaşamın olmazsa olmazlarından olan iletişim, yardımlaşma ve birlikte iş yapma olgusuna zarar vermesinin kaçınılmaz olduğunu belirtir.⁵³⁸ Sonuçta bu davranışların kişisel gelişim ile ilişkisi de bu noktada devreye girer. Zira kişisel gelişim çalışmalarında çevreyle iyi ilişkiler kurmaktan çokça dem vurulur. Bunun hem iş hayatında hem de sosyal hayatta önemli kazanımlara ve başarılarla vesile olacağı ifade edilir.⁵³⁹ Diğer insanlarla alay etmek yerine onore etmek, kötü zanda bulunmak yerine hüsnü zanda bulunmak, lakap takmak yerine motive edici sözler kullanmak, gizli hallerin araştırılmayıp özel hayata saygı

⁵³² Mustafa Çağrı, “Tecessüs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/246-247.

⁵³³ İbn Manzûr, “غيب”, 3323; el-Cürânî, “الغيبية”, 169.

⁵³⁴ İbn Manzûr, “تم”, 4551.

⁵³⁵ el-Hucurât 49/11-12.

⁵³⁶ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve ‘t-Tenvîr*, 26/214.

⁵³⁷ er-Râzî, *Mefâtîhu ‘l-Ğayb*, 28/132-133.

⁵³⁸ Smith, *Hayatı ve Zamani Yönetmenin 10 Doğal Yasası*, 214-215.

⁵³⁹ Andreas ve Faulkner, *NLP Başarının Yeni Teknolojisi*, 143-166; Maxwell, *Liderlik yasaları*, 117-128; Haas ve Tamarkin, *İnsan Lider Doğmaz*, 103-131, 204-209; Akyıldız, *Başarı Taktikleri*, 118-128 vd.

duymak pozitif davranışlar olarak değerlendirilir. Bu türden pozitif davranışlar ise çevreyle iyi ilişkiler kurmanın ve bu ilişkileri sağlıklı bir biçimde yürütmenin önemli unsurlarındandır. Nitekim bu türden pozitif davranışlar yönetimde, ticarete, iş birliğinde ve diğer alanlarda başarıya büyük oranda katkı sağlayan motivatörlerdir.⁵⁴⁰

Kur'an'da toplumsal hayata zarar veren kötü davranışlar yasaklandığı gibi bunları sergileyen kimselere karşı da boyun eğilmemesi ve tavır alınması gerektiğine değinilmektedir. Bir ayette “*Sürekli yemin eden, aşâğılık, daima kusur arayıp kınayan, laf taşıyan, iyiliği engelleyip günah işlemekte haddi aşan, kabalık eden, soysuzlukla nam salmış kimselerden hiçbirinin yoluna sakın ha serveti ve evlatları var diye tâbi olma!*”⁵⁴¹ buyrularak bu karakterdeki kişilerin varlıklı olmaları nedeniyle toplumda nüfuz sahibi olmalarının önüne geçilmek istenmektedir. Bu ayette Velid. B. Muğire, Ebu Cehil gibi cahiliye toplumunda imtiyaz sahibi olan kötü karakterli kimselerin şahsında müminler uyarılmaktadır.⁵⁴² Zira böylesi kötü hasletlere sahip olan insanların, toplum içerisindeki imtiyazları aracılığıyla toplum yapısının ve huzurunun bozulmasında hızlandırıcı bir etkisi bulunmaktadır. Bu ve benzeri sıkıntıların baş göstermemesi için Kur'an'da ve hadislerde bu olguya her fırsatta vurgu yapılmaktadır.⁵⁴³ Bu hususlara dikkat eden bir kimse, kişisel gelişim yolunda sağlam bir adım atmış olacak; bu da onu beşerî ilişkilerde bir adım öne taşıyacaktır.

3.2.9. Sevgi, Merhamet ve Hoşgörü Sahibi Olma

Sevgi, Allah'ın kalplere yerleştirdiği ilahi bir rahmettir. Kalplere yerleştirilen bu sevgi vesilesiyle insanlar birbirlerine karşı muhabbet beslerler. Şerî açıdan veya kanunen zorunlu olmadıkları birçok meşakkate bu sevgi vesilesiyle katlanırlar. Anneler çocuklarının, eşler birbirlerinin kahrını bu sevgi vesilesiyle çekerler. İnsanlar arası ilişkiler, bu sevgi vesilesiyle daha az sıkıntılarla yürütülür. Sevgi hem sosyal hem fiziki çevreye karşı kanunun zorlayamadığı ya da işlevini yerine getiremediği yerlerde bir lokomotif görevi üstlenerek sosyal hayattaki tıkanmaların birçoğunun önüne geçer. Normal yollardan açılmayan kapılar, sevginin gücü vesilesiyle ardına kadar açılır. Halis bir sevgiye sahip olan bir insan, bu sevginin tezahürü olarak kendinden zayıf olanlara merhamet eder; onların hatalarını hoş görüp affeder. Çevresindeki canlı cansız tüm varlıkları menfaat aramaksızın gözetip kollar. Sevginin hayata anlam katmada ve onu

⁵⁴⁰ Kimmel, *Güçlü Kişilikler*, 57-58; Maxwell, *Çevrenizdeki Lideri Geliştirmek*, 140; Maxwell, *Hayatınızda Fark Yaratmanın 10 Sırrı*, 170; Üzeyir Garih, *İş Hayatında Motivasyon* (İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2000), 40; Koçak, *Olumlu Düşüncenin Gücü*, 60 vd.

⁵⁴¹ el-Kalem 68/10-14.

⁵⁴² İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 29/59.

⁵⁴³ el-Bakara 2/78; el-En'âm 6/116, 148; el-Kasas 28/55; el-Mü'min 40/3; ez-Zâriyât 51/10; el-Hümeze 104/1-2; Buhârî, “Edeb”, 57, 58, “İkrâh”, 7, “Vesâyâ”, 8; Müslim, “Birr”, 27, 28, 30, 32; Tirmizî, “Şalât”, 148; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 35, 37, 49; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/277, 285, 360, 4/66, 69 vd.

yaşanılır kılmada önemli bir gücü vardır. Bu gücün farkında olan kişisel gelişim uzmanları her fırsatta sevginin bu etkisine değinmektedirler.⁵⁴⁴ Çünkü sevgi, kişisel gelişim yolculuğunda önemli bir motivatördür. Metin Koçak, *Olumlu Düşünmenin Gücü* kitabında ünlü psikolog Erich Fromm'un, sevgi hakkında "Sevgiye yer vermeyen toplumlar gelecekte yok olacaktır." dediğini aktarır. Yine aynı kitapta, Dr. Freitag'ın "Sevgi terapidir, sevginin olduğu yerde korku yoktur. Sevgi her derde devadır, sevgi hayatı uzatan bir iksirdir. Sevdikçe istediğiniz her şeyi fazlasıyla elde edersiniz. Ne mutlu sevgide müsrif olabilenlere." ifadelerine yer verir. Emmet Fox'un'tan ise "Yeterince sevebilersen, dünyanın en güçlü insanı olabilirsin." sözlerini aktarır.⁵⁴⁵ Mevlâna ise "Sevgiden acılar tatlı olur. Sevgiden bakırlar altın olur. Sevgiden tortular berrak olur. Sevgiden dertler şifa bulur. Sevgiden ölümler dirilir. Sevgiden padişah köle olur." şeklinde sevgi hakkında sözler sarf etmiştir.⁵⁴⁶ Hz. Peygamber ise "*Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki sizler iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız...*"⁵⁴⁷ buyurarak dinî açıdan sevginin ne denli önemli olduğuna işaret etmektedir. Haddi zatında sevginin yer ettiği kalpte merhamet, hoşgörü ve affetme gibi nice güzel hasletler de yeşerecektir. Kur'an'da bu hasletleri ön plana çıkaran dolaylı ve dolaysız birçok telkinde bulunulur. Dahası bu kavramlar ile ilgili Allah'ın isimleri veya sıfatları her fırsatta vurgulanır.⁵⁴⁸ Nitekim sevgi hakkında en vurgulu ifade Kur'an tarafından ortaya konularak sevginin Allah'ın varlığının delillerinden olduğuna dikkat çekilir. Bahsedilen ayette, "*Kendisiyle huzur bulduğunuz eşler yaratması, aranızda sevgi ve merhameti var etmesi, O'nun varlığının delillerindendir...*"⁵⁴⁹ buyrulmaktadır. Buradan anlaşıldığı üzere sevgi ve merhamet Allah'ın varlığına delil olacak kadar ulvi bir haslettir. Zira sevginin olduğu yerde bir huzur ve düzen vardır. Sevginin ve muhabbetin olmadığı yerde de nefret ve ayrılık vardır.⁵⁵⁰

Kur'an'a göre sevginin kaynağı ve onu insanların kalbine yerleştiren Allah'tır. Bu durum, "...*Sen yeryüzündeki her şeyi versen yine de onların gönüllerini birbirine ısındıramazsın. Fakat Allah onları birbirine ısındırıp kaynaştırmıştır.*"⁵⁵¹ mealindeki ayette açıkça belirtilmektedir. Bu ayetin indiği ortama bakıldığında kabileciliğin, kan

⁵⁴⁴ Ali Bulut, *İslam Medeniyetinden Örneklerle Kişiliği İnşa etme Sanatı* (İstanbul: Çamlıca yayınları, 2017), 66-70; Carlson, *Ufak Şeyleri Dert Etmeyin*, 102-103; Işıksağan, *Etkili Motivasyon*, 160 vd.

⁵⁴⁵ Koçak, *Olumlu Düşüncenin Gücü*, 14-15.

⁵⁴⁶ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-İ Ma'nevî*, çev. Derya Örs ve Hicabi Kırılancık (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 229.

⁵⁴⁷ Müslim, "İmân", 93-94. Ayrıca bk. Tirmizî, "Et'ime", 45, "Kıyamet", 56; İbni Mâce, "Mukaddime", 9, "Edeb", 11.

⁵⁴⁸ el-Bakara 2/163; el-Fâtiha 1/2-3; Hûd 11/90; en-Neml 27/30; Fussilet 41/2; el-Haşr 59/22; el-Burûc 85/14 vd.

⁵⁴⁹ er-Rûm 30/21.

⁵⁵⁰ Ebu's-Suud (982/1574), *İrşâd-ı Aklî Selim ila Mezay-ı Kitâbi'l-Kerîm*, thk. 'Abdulkâdir Ahmed 'Atâ' (Riyad: Mektebetu'r-Riyâdi'l-Hadîse, t.y.) 4/357.

⁵⁵¹ el-Enfâl 8/63.

davasının ve ırkçılığın tebarüz ettiği görülür. Ayrıca ahiret inancına sahip olunmadığı için ilişkiler dünyevi menfaatlere endekslidir. Sevgi ve muhabbet de dünyevî ilişkiler üzerine kurulu olduğu için en küçük problemlerde dahi kabileler birbiri ile savaşma yoluna gidebilmişlerdir. Bunun en bariz örneklerinden bir tanesi de Evs ve Hazrec adlı iki kabilenin birbiri arasında geçen sürtüşmelerdir. Bu kabileler İslâm'a girip Kur'an'ın hükümlerine tabi olduklarında aralarındaki husumet de ortadan kalkmıştır. Bu ayette sevginin ve muhabbetin kaynağı olan Allah'ın, o kabilelerin kalplerini birbirine ısındırmasıyla düşmanlığın ortadan kalktığı ima edilmektedir.⁵⁵² Bir başka ayette de bu gerçeği ifade eder mahiyette “*İman edip güzel işler yapanların gönüllerine Rahmân bir sevgi yerleştirecektir.*”⁵⁵³ buyrulmaktadır. İman edenlerin ve bu iman gereği olarak güzel işler yapanların kalpleri, merhamet sahibi Allah'ın kalplere yerleştirdiği sevgiyle yeşerecektir.⁵⁵⁴ Bir diğer yoruma göre de Allah'ın rızasını kazanan kulların toplum içerisinde sevilen, sayılan; huzurlu ve mutlu bir insan olacağı bildirilir.⁵⁵⁵ Bu ayette dikkat çeken bir başka husus da Allah'ın “merhamet” sıfatını vurgulayan “er-Rahmân” isminin zikredilmesidir. Sevginin Allah'ın merhamet sıfatının tezahürü olduğu, bu ayetteki Allah'ın “er-Rahmân” isminin zikredilmesinden anlaşılmaktadır.

Sevgi, akrabalık ve dostluk bağlarını güçlendiren bir haslettir. Bu hususla alakalı olarak Kur'an'da, “...De ki: ‘Yaptığım tebliğin karşılığında akrabaya karşı muhabbet duymanızdan başka bir karşılık beklemiyorum.’ Kim güzel bir iş yaparsa onu yaptığı bu güzel işin karşılığında fazlasıyla mükâfatlandırırız...”⁵⁵⁶ buyrularak yakınlarla karşı muhabbet duyulması teşvik edilmekte ve güzel işlerde sevginin rolüne dikkat çekilmektedir. Aslında gerçek müminler; kalbinde kötü duygular beslemeyen, başkalarının iyiliğini isteyen ve kalbinde sevgi besleyen kimseler olarak nitelendirilmektedir.⁵⁵⁷ Nitekim sevgi, diğer güzel hasletlerle birlikte toplumdaki rolünü en iyi şekilde yerine getirir. Zira sevgi; iyilik, fedakârlık, hoşgörü ve affetme gibi hasletlerle de yakından ilişkilidir. Bu hasletler sevginin canlı, diri ve ayakta kalmasını sağlayarak sevginin toplumdaki rolünü güçlendirirler. Bu durum karşılıklı olarak devam eder. Kalbinde sevgi ve merhamet olan bir kimsenin bu özelliği davranışlarına da yansır. Kimi zaman Allah'a olan sevgisinden dolayı yaratılanı yaratandan ötürü sever ve bu sevgiden kaynaklanan faydalı işler yapar. Kimi zaman da kalbindeki muhabbetin tezahürü olarak bizzat kendi istek ve iradesiyle çevresine fayda sağlar. Böylece kişisel gelişimini gerçekleştirmede kendisine yardımcı olabilecek birtakım ahlâkî hasletleri de

⁵⁵² er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 15/195.

⁵⁵³ Meryem 19/96.

⁵⁵⁴ İbn 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 16/175.

⁵⁵⁵ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân*, 15/642-644.

⁵⁵⁶ eş-Şûrâ 42/23.

⁵⁵⁷ Âl-i İmrân 3/119; Buhârî, “İmân”, 7; Müslim, “İmân”, 71-72. Ayrıca bk. Tirmizî, “Kıyâmet”, 59; Nesâî, “İmân”, 19, 33; İbn Mâce, “Mukaddime”, 9.

kuşanmış olur.

İnsan, toplumsal hayatta genel kabul görmüş kurallara ya da kendi dünya görüşüne aykırı birçok davranış veya sözlerle karşılaşır. Bu durumlar karşısında birlikte yaşama olgusuna ters düşmemek adına yanlış olduğunu düşündüğü davranış ya da sözlerle hoşgörüyü yaklaşır. Bazen de içindeki sevginin ve merhamet duygusunun tecellisi gereği kendi hakkından feragat ederek yapılan kusurları hoşgörür ve affeder. Bu davranış hak ve adalete ters düşmediği müddetçe Kur'an tarafından da teşvik edilir. Bir ayette “*Sen affetmeyi tercih et, doğru olanı emret ve kendini bilmezlerle aldırma.*”⁵⁵⁸ buyrulurken başka bir ayette “*Her kim sabreder ve kusurları affederse işte onun bu hareketi, ancak büyüklere yaraşan örnek davranışlardandır.*”⁵⁵⁹ buyrulmaktadır. Zaman zaman önemine binaen ebeveynler, kardeşler ve evlatlar için merhamet, hoşgörü ve bağışlama çeşitli ayetlerde gündeme getirilerek teşvik edilmektedir.⁵⁶⁰ Hadislerde de bu hasletlere dair birçok örnek davranış ve tavsiyeler bulunmaktadır. Öyle ki Mescid-i Nebeviye küçük abdestini yapan bir bedeviyi dahi Hz. Peygamber hoşgörüp bağışlayarak nasihat etmiş; oradakilere, oranın suyla yıkanıp temizlenmesini emretmiştir.⁵⁶¹ Kur'an'ın emirlerinin en büyük tatbik edicisi olan Hz. Peygamber, diğer meselelerde olduğu gibi bu hasletlerin tatbiki hususunda da örnek olmuştur. Bu husus, kişisel gelişimin toplumsal ilişkiler yönünü ve birlikte yaşama olgusunu ilgilendiren önemli bir husustur. Çünkü hoşgörü sahibi olan bireyler, bu sayede kendi iç dünyasında mutluluğu; dış ilişkilerinde ise işlerinin yolunda gitme imkânını elde edebilirler. Zira hoşgörü sahibi bireyler, hedefledikleri başarılarla ulaşmada bu hasleti edinemeyen insanlara göre bir adım daha önde olacaktır.

Her şeyin bir sınırı olduğu gibi hoşgörü ve merhametin de bir sınırı vardır. Örneğin, insanların temel hak ve özgürlüklerini hukuksuzca sınırlayan müdahaleler, değerleri aşağılayıcı söylemler ve eylemler bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu haklar hemen hemen tarihin her döneminde çeşitli vesilelerle gündeme getirilmiştir. Temel hakları ihlal eden durumlar ortaya çıktıkça da bu duruma çeşitli tepkiler geliştirilmiştir.⁵⁶² Kur'an'da da hoşgörü sınırını zorlayan durumlara çeşitli tepkiler geliştirilmesi ve hatta hak etmeyen kimselere sevgi ve merhamet gösterilmemesi birçok ayette dile getirilmektedir. Örneğin, toplumun kurallarını hiçe sayarak huzuru bozmak suretiyle fitne çıkaranlarla fitne ve fesat son buluncaya kadar mücadele edilmesi emredilmiştir.⁵⁶³ Bir yandan hiç kimsenin kutsalına dil uzatılmaması gerektiği belirtilirken⁵⁶⁴ diğer yandan

⁵⁵⁸ el-A'râf 7/199.

⁵⁵⁹ eş-Şûrâ 42/43.

⁵⁶⁰ el-İsrâ 17/ 24; Yûsuf 12/92; el-Kehf 18/81.

⁵⁶¹ Buhârî, “Vudû”, 58, “Edeb”, 80. Ayrıca bk. Müslim, “Tahâret”, 98-100; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 136; Tirmizî, “Tahâret”, 112; İbni Mâce, “Tahâret”, 78; Ahmed ibn Hanbel, “Zühd”, 6 vd.

⁵⁶² Nevzat Tarhan, *Değerler Psikolojisi ve İnsan* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 202-204.

⁵⁶³ el-Enfâl 8/39; Detaylı bilgi için bk. İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 9/346-348.

⁵⁶⁴ el-En'âm 6/108.

Müslümanların kendi kutsallarına dil uzatan kimselerin yanlarından uzaklaşılması emredilmiştir.⁵⁶⁵ Bu gibi örnekler çoğaltılabilir. Dolayısıyla Kur'an'da hoşgörü, sevgi, merhamet gibi değerler önemle vurgulanmaktadır; ancak bu hoşgörü, sevgi ve merhamet sınırsız değildir.

Sonuç olarak insanlar, toplumsal hayatta her türlü can sıkıcı durumla karşılaşabilmektedir. Dozu iyi ayarlanmış bir hoşgörü, sevgi ve merhamet, toplumsal ilişkilerde önemli faydalar sağlayacak, sosyal ilişkileri önemli ölçüde düzene koyacaktır. Dolayısıyla bu gibi erdemler, kişisel gelişim açısından da önemli faydalara kapı aralayan güzel hasletlerdendir.

3.3. Kur'an'ın Kişisel Gelişime Dair Genel Bildirimleri

Kur'an'da insan, sahip olduğu özellikler nispetinde zihinsel, duygusal ve davranışsal yönden eğitilerek topluma uyumlu ve faydalı bir birey haline getirilmeye çalışılır. Buna matuf olarak bireylerin inançlı, ahlâklı, öz güvenli, azimli, istikrarlı ve çalışkan olması için birtakım telkinlerde bulunulur. Böylece yaygın kişisel gelişimin tabiriyle, kişinin kendini gerçekleştirme hedeflenir. Kendini gerçekleştiren bireyler ise bu gelişim vesilesiyle hem kendi menfaatlerini temin eder hem de topluma fayda sağlar. Nitekim bu gelişim, Kur'an'ın ve sünnetin ortaya koyduğu şariat dairesi içerisinde gerçekleştirilirse o vakit ahiret hayatında da güzel sonuçlar elde edileceği vaat edilir.

Kur'an'da ortaya konulan kişisel gelişime dair emir ve telkinlerin itikâdî ve ahlâkî yönüne önceki bölümlerde değinilmişti. Bu bölümde ise bireylerin kendi kabiliyetleri ve kapasiteleri doğrultusunda gerçekleştirmek istedikleri hedeflere ulaşabilmesi için Kur'an'ın öne sürdüğü genel bildirimler işlenecektir.

3.3.1. Sorumluluk Sahibi Olma

Akıl, düşünme, öğrenme, uygulama kabiliyetlerinin hepsinin bir arada bahsedildiği yegâne fiziki varlık insandır. Bu nimetlerin bedeli olarak da insana Rabbi tarafından çeşitli sorumluluklar yüklenmiştir. Bunlar, başta Rabbine karşı sorumluluklar olmak üzere aileye, sosyal-fiziki çevreye ve ilişkide bulunduğu herkese karşıdır. Bu sorumluluklar, toplumsal hayatın idamesinde herhangi bir problemin ortaya çıkmaması ve çeşitli kazanımların elde edilebilmesi için önemsenmelidir.

Kur'an'a göre insana yüklenen sorumluluk ağır bir yükür. Bir ayette “*Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmekten kaçındılar ancak insan onu yükledi. Doğrusu insan; çok zalim, çok cahildir.*”⁵⁶⁶ buyrulmaktadır.

⁵⁶⁵ el-En'âm 6/68.

⁵⁶⁶ el-Ahzâb 33/72.

Ayette geçen “emanet” lafzı, hür ve akıl sahibi olan insan için bir yükümlülük ve sorumluluk anlamında değerlendirilebilir.⁵⁶⁷ Zira akıl ve irade sahibi olan insana, kendisine verilen bu iki nimetin karşılığında birtakım sorumluluklar yüklenmiştir. Ayette vurgulu ifadelerle belirtildiği üzere insan, kimi zaman bu sorumluluğun gereğini yapmamakta, bunun neticesinde de cahillik ve zalimlikle nitelendirilmektedir.⁵⁶⁸

İnsanlar kendi güç ve kabiliyetlerine göre sorumluluk yüklenirler. Kur'an'da bildirildiğine göre hiç kimse gücünün üstünde bir şeyle sorumlu tutulmaz.⁵⁶⁹ Buna mukabil başıboş da bırakılmaz.⁵⁷⁰ Mutlaka bir sorumluluk yüklenir ve onunla imtihan edilir.⁵⁷¹ Kul, öncelikle Rabbine karşı sorumludur. Ebeveynler ve evlatlar; karı koca; satıcı ve alıcı; zengin, fakir; işçi, işveren, yönetici; komşular, dostlar, akrabalar hep birbirlerine karşı sorumludurlar.⁵⁷² Vurdumduymazlık, sorumsuzluk, aklını kullanmama asla tasvip edilmemektedir. Bir ayette münafıkların ve müşriklerin bir özelliği olan bu kötü haslet hakkında müminler uyarılarak “*Ey iman edenler! Allah ve resulüne itaat edin, söyleneni işittiğiniz halde ondan yüz çevirmeyin. İşitmedikleri halde “işittik” diyenler gibi olmayın. Allah katında canlıların en aşağılığı, düşünmeyen sağır ve dilsizlerdir.*”⁵⁷³ buyrulmaktadır.⁵⁷⁴ Kur'an ahlâkıyla ahlâklanmış olan sahabe de bu öğretiler doğrultusunda sorumlulukları konusunda çok hassas davranmışlardır. Örneğin Hz. Ömer'in, halifeliğin kendisine yüklediği ağır sorumluluğun bilincinde olarak çarşı, pazar ve sokakları gezip tespit ettiği ihtiyaç sahiplerine Beytül-mâl'dan bizzat kendisinin erzak taşıdığı rivayet edilir.⁵⁷⁵ Kur'an şairi Mehmet Akif Ersoy da Hz. Ömer'in sorumluluk sahibi ve âdil bir yönetici olabilme gayretini “Kenar-ı Dicle'de bir kurt kapa koyunu, gelir de adl-i ilâhi Ömer'den sorar onu!” şeklinde manzum bir ifade ile dile getirmiştir.⁵⁷⁶

Sorumluluk sahibi olmanın takvâ ile yakın bir ilişkisi vardır. Nitekim takvâ kavramına en uygun Türkçe ifadenin “Allah'a karşı sorumluluk bilinci” olduğu ifade edilmektedir.⁵⁷⁷ Zira Kur'an'da muttakilerin niteliklerine bakıldığında birçok özellik zikredilir. Bu özellikleri kısaca; iman esaslarına gönülden inanan, namazını kılan, sadaka ve zekâtını veren, verdiği sözde duran, sıkıntılara sabreden,⁵⁷⁸ gayba iman eden,⁵⁷⁹ iyilik

⁵⁶⁷ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, 3/49.

⁵⁶⁸ Karaman vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/405-407.

⁵⁶⁹ el-Bakara 2/286.

⁵⁷⁰ el-Kıyâmet 75/36.

⁵⁷¹ el-Bakara 2/155; el-Mülk 67/2.

⁵⁷² bk. el-Bakara 2/215; en-Nisâ 4/36; el-A'râf 7/85; en-Nahl 16/90-91; Lokmân 31/14; et-Tahrîm 66/6 vd.

⁵⁷³ el-Enfâl 8/20-22.

⁵⁷⁴ bkz. Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkindî* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 2/11-12; Karaman vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/678-679.

⁵⁷⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulûk* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 2/568.

⁵⁷⁶ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat* (Ankara: TBMM Yayınları 2021), 425.

⁵⁷⁷ Süleyman Uludağ, “Takvâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/484.

⁵⁷⁸ el-Bakara 2/2-4, 177.

⁵⁷⁹ el-Bakara 2/3.

yapan, geceleri az uyuyarak onu ibadetle değerlendiren, şehirlerde istiğfar eden,⁵⁸⁰ canı ve malı ile cihat eden,⁵⁸¹ öfkesini kontrol altında tutan, insanları affeden, yanlış bir iş yaptığında pişman olup tövbe eden, yanı sıra ısrar etmeyen,⁵⁸² doğru olan ve doğru olanı tasdik eden⁵⁸³ şeklinde özetlemek mümkündür. Hasan'ül-Basrî (öl.110/728) takvâ sahiplerini; Allah'ın haram kıldıklarından sakınan, farz kıldıklarını yerine getiren kimseler şeklinde nitelemiştir. İbn Abbas ise Allah'ın azabından korkup rahmetini uman kimseler olarak nitelemiştir.⁵⁸⁴ İbn 'Atiyye de (öl. 541/1147) takvâ sahiplerini, Allah'ın emirlerine sıkı bir şekilde bağlanan, yasaklarından da kaçınan kişiler olarak nitelemiştir.⁵⁸⁵ İbn Kesîr hadislerden derlediği bilgilerden yola çıkarak takvâ sahiplerinin iman eden, Allah'ın azabından korkan, Peygamberin getirdiğini tasdik eden, Allah'ın rahmetini uman, Allah'a şirk koştuktan kaçınan ve Allah'ın emirlerine itaat eden kimseler olduğunu ifade etmektedir.⁵⁸⁶ En nihayetinde bir kul olarak tüm bu görevleri yerine getiren kimse, sorumluluk bilincine erişmiş demektir. Sorumluluklarını bilen insanlar ise yapmaları gereken işleri hakkıyla yerine getirirler ve bu nedenle birçok başarı elde ederek toplum içerisinde saygın bir konuma yükselirler. Sorumlulukların yerine getirilmesine paralel olarak kişisel gelişimleri açısından da hızla ilerlerler. Böylece sorumsuz davranışların yol açabileceği sıkıntılardan korunarak daha mutlu, huzurlu ve kazançlı bir hayat yaşarlar.

3.3.2. Dua Bilinci

Dua, Türkçe sözlükte yakarış, Tanrı'ya yalvarma ve yakarıta bulunmak için söylenen dinî metin⁵⁸⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Arapçada ise de'ave/de'â kökünden türemiş bir mastar olup Allah'a rağbet etmek, O'na yalvarıp yakarmak, dua etmek, ibadet etmek, O'na çağrıda bulunmak, birini bir şeye veya bir yere sevk etmek ya da ona bir şey sunmak, birini ziyafete çağırarak, birine ismiyle hitap etmek, seslenmek, ölünün arkasından ağıt yakmak, yardım dilemek gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁸⁸ İslam literatüründe de Allah'ın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesini, sevgi ve tazim duyguları içinde lütuf ve yardımını dilemesini ifade etmektedir.⁵⁸⁹

⁵⁸⁰ ez-Zâriyât 51/15-18.

⁵⁸¹ et-Tevbe 9/44.

⁵⁸² Âl-i İmrân 3/134-135.

⁵⁸³ ez-Zümer 39/33.

⁵⁸⁴ Mâverdi, *Tefsîru'l-Kur'ân, En-Nuket ve'l-'Uyûn*, thk. es-Seyyid b. 'Abdumaksûd b. 'Abdurrahîm (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, t.y.), 1/68.

⁵⁸⁵ İbn 'Atiyye, *El-Muharreru'l-Vecîz* (Katar: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şu'uni'l-İslâmiyye 2007), 1/104.

⁵⁸⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 1/260-261.

⁵⁸⁷ Akalın vd., "Dua", 720.

⁵⁸⁸ el-Cevherî, "دعاء", 6/2336-2337; İbn Manzûr, "دعاء", 1385-1387; Fîrûzâbâdî, "الدعاء" 1282-1283.

⁵⁸⁹ Osman Cilacı, "Dua", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 9/529-530.

Dua kelimesi, Kur'an'da türevleriyle birlikte iki yüz küsur yerde geçmektedir.⁵⁹⁰ Bunların yarısından fazlası peygamberlerin, sâlih kulların veya toplulukların yaptığı duaları içermektedir.⁵⁹¹ Dua, Kur'an'da önemsenen hususlardandır. Duanın ne derece önemli olduğunu gösterir mahiyetteki bir ayette “*Duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin! ...*”⁵⁹² buyrulurak insanın gönülden bir yönelişle Allah'a iltica ettiğinde değer kazanacağı vurgulanmaktadır. Çünkü dua, diğer varlıklardan yüz çevirerek Allah'a kulluk etmenin bir göstergesidir.⁵⁹³ Buna mukabil bir başka ayette de “*Bana dua edin, duanıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi gururuna yediremeyenler, aşağılanmış bir halde cehenneme gireceklerdir.*”⁵⁹⁴ buyrulurak Allah'a kulluğun ve O'nun karşısındaki acziyetin izharı olan bu dualara icabet edileceği bildirilmekte, kibre kapılarak dua etmekten imtina etmenin de dinî açıdan doğuracağı vahim sonuca vurgu yapılmaktadır. Zira dua, Allah'a kulluğun bir göstergesidir. Taberî bu ayeti, “Kulluğu benden başkasına, putlara veya başka şeylere yapmayın. Sadece bana kulluk edin ki duanızı kabul edeyim, size merhametimle muamelede bulunayım ve sizi bağışlayayım.” şeklinde açıklamıştır.⁵⁹⁵ Bu yorumdan anlaşıldığına göre ayette geçen dua kavramı kulluğu da kapsamaktadır. Dolayısıyla kişi, dua ile kul olduğunun bilincine vararak ihtiyaçlarını karşılayabilecek makama yani kendisini yaratan rabbine yönelir. Bu yönelişle kulluğun zilletini (düşüklüğünü) rububiyetin izzetini (yüce ve şerefli oluşunu) idrak eder.⁵⁹⁶ Nitekim Hz. Peygamber'in de “*Dua kulluğun ta kendisidir.*” buyurduğu ve ardından bu ayeti okuduğu rivayet edilmiştir.⁵⁹⁷ Eğer bir kimse duadan yüz çevirirse bu onun kendisini yaratıcısından müstağni gördüğüne ve kibirlendiğine işarettir. Bu durumda Hz. Peygamberin de “*Allah, kendisine dua etmeyen kimseye gazap eder.*”⁵⁹⁸ buyurduğu gibi kişi, Allah'ın öfkesini celp eder.

Şekilsel açıdan birtakım farklılıklar görülse de tüm inanç sistemlerinde duanın önemli bir yeri bulunmaktadır. Wittgenstein, “Dua, hayatın anlamının düşünülmesidir.” der ve bir Tanrı'ya inanmanın, hayatın anlamı sorununu anlamakla özdeş olduğunu öne sürer. Yine o, “Bir Tanrı'ya inanmak dünya olgularının tam çözümlenmediğini görmektir.” diyerek sözü, ancak Tanrı'ya inanmakla hayatın anlam bulacağı sonucuna bağlar.⁵⁹⁹ Peale de aynı yönde görüş belirterek insana ruhsal yönden iyi gelecek şeyin yaradanın varlığını kabul etmek olduğunu bildirmektedir. Acı ve kederleri olan insanlara

⁵⁹⁰ el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, 257-260. Kur'an'da, “Dua” lafızları ile ilgili geniş bilgi için bk. Murat Oral, “Kur'an'a Göre Dua ve Dua'nın Âdâbı: Fâtîha Sûresi Örneği”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/38 (2017), 164-165.

⁵⁹¹ Sıtkı Güllü, “Kur'an-ı Kerim'de Dua Kavramı”, *EKEV Akademi Dergisi* 8/18 (2004), 118.

⁵⁹² el-Furkân 25/77.

⁵⁹³ Karaman vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/141.

⁵⁹⁴ el-Mü'min 40/60.

⁵⁹⁵ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 20/351-352.

⁵⁹⁶ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 27/82.

⁵⁹⁷ Tirmizî, “Tefsir”, 40.

⁵⁹⁸ Tirmizî, “Ebvâbu'd-De'avât”, 3.

⁵⁹⁹ Erdal Baykan, *Dua Üzerine* (İstanbul: Bilge Adam Yayınları, 2009), 13.

“Kalp ağrısını giderecek ilaçlardan biri, yaradana inanmak ve ona güvenmektir. Kalp ağrısını gidermek için yüzünüzü yaradana dönün. Yaradan için dimağınızı ve kalbinizi tamamen boşaltın. Kalbinizi onun için boşaltınca ağrıdan da kurtulursunuz.” şeklinde yaratıcıya yönelerek dua etmeyi içeren manevi bir reçete sunmaktadır. Bu sayede insanın üzüntülerinin azalacağını ve sonunda tamamen geçeceğini bildirir.⁶⁰⁰ Heiler ise duanın tüm insanlığın Tanrı arayışını gösteren en somut ve en objektif delil olduğunu söyler.⁶⁰¹ Nitekim insan, inanma ihtiyacı hissettiği yaratıcısına birtakım isteklerini ulaştırmayı arzu eder. Carrel de bu doğrultuda “Çünkü dua, inançtan kaynaklanan bir tapınmanın eylemsel ifadesidir. Din duygusu, çoğunlukla dua ile ifade olunur.”⁶⁰² ifadelerine yer verir. Zira ona göre İnsan, dua ile Allah’a ulaşır ve Allah, dua vesilesiyle onun kalbine girer.⁶⁰³ Aksi halde Carrel’e göre dua ihtiyacını kendinde öldüren bir toplum, pratikte fesat ve çöküşten korunabilecek unsurlara artık sahip değildir.⁶⁰⁴

Acizlik, çaresizlik, ihtiyaçlar, bir nimeti elde etme isteği, yaratıcı ile iletişim kurma isteği gibi nedenler insanı dua etmeye sevk etmektedir. Nitekim dua, insan için fitrî bir ihtiyaçtır ve onun ruh sağlığı üzerinde büyük etkileri bulunmaktadır. Kişiyi umutsuzluktan kurtarır ve zorluklar karşısında ona direnç kazandırır.⁶⁰⁵ Bir işi başarmaya yönelik harekete geçirici duyguları kamçılıyarak dünya hayatı ile ilgili ilişkilerini ve bakış açısını pozitif yönde değiştirir.⁶⁰⁶ Kişiyi güven duygusu takviye ederek müşkül durumlara düşüldüğünde sabır ve dayanma gücü verir.⁶⁰⁷ Hepsinden önemlisi dua, insana takınması gereken duygu, düşünce, tavır ya da davranışlar hakkında bilinç ve farkındalık kazandırır. Kişinin kendi iç dünyası ile ilgili gerçekleri idrak etmesinde, ulaşmayı arzuladığı kişilik yapısına sahip olmasında yapıcı ve uyarıcı bir rol oynar ve pozitif duygularının artmasına, negatif duygularının azalmasına yardımcı olur.⁶⁰⁸

Dünya hayatının doğası gereği insanlar birtakım sıkıntılarla karşı karşıya kalabilirler. Bu sıkıntılardan psikolojik açıdan en az zararlı kurtulabilmenin yolu ise insanın bu sıkıntılara sabredebilme kabiliyeti kazanmasıdır. Kur'an'da dua vesilesiyle

⁶⁰⁰ Peale, *Olumlu Düşünmenin Gücü*, 241-242.

⁶⁰¹ Mustafa Alıcı, *Dinler Tarihinin Batılı Öncülleri* (İstanbul: İz Yayınları, 2007), 411.

⁶⁰² Alexis Carrel, *Yarınlar Doğru, Dua*, çev. Refik Özdek ve M. Alper Yücetürk (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1977), 192.

⁶⁰³ Carrel, *Yarınlar Doğru, Dua*, 206.

⁶⁰⁴ Carrel, *Yarınlar Doğru, Dua*, 41.

⁶⁰⁵ Ahmet Akbaş, *Kur'an'da İnsanın Mutluluğu* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 308; Bedri Katipoğlu ve Muhammet Katipoğlu, “Duanın Psikanalizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/49 (Nisan 2017), 759.

⁶⁰⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 229.

⁶⁰⁷ Mehmet Ayas, “Dua Öğretiminin Birey Üzerindeki Etkisi ve Değerler Eğitimine Katkıları”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2013), 73.

⁶⁰⁸ Mebrure Doğan, *Dua'nın Psikolojik ve Psikoterapik Etkileri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 24-25; Mehmet Ayas, *İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinin Dua Anlayışlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi* (Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 41-47.

insana birçok konuda farkındalık ve güzel hasletler aşılanmaktadır. Bir ayette Hz. Eyyûb Peygamber üzerinden “Eyyûb ’u da hatırla. Hani o Rabbine, ‘Şüphesiz ki ben bir derde uğradım, sen merhametlilerin en merhametlisisin’ diye niyazda bulunmuştu.”⁶⁰⁹ buyrulması musibetler karşısında direnç kazanmak için yapılabilecek duanın niteliğine işaret edilmektedir. Zira Hz. Eyyûb ’ün çeşitli felaketlerle malı helak olmuş, kendisi de amansız bir hastalığa yakalanmıştır. Bu şekilde dua ederek başına gelenler karşısında sabretmiş, bu sıkıntıların geçmesini beklemiştir. Daha sonra sıkıntıları ortadan kalkmış, hastalığından da kurtulmuştur.⁶¹⁰ Bir başka ayette de müminlerin, sayıca kendisinden üstün olan düşman askerleriyle karşılaştıklarında “...Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır, ayaklarımızı sağlam bastır ve şu inkârcı kavme karşı bize yardım et.”⁶¹¹ şeklindeki yakarışlarına değinilmektedir. Nitekim yapılan duanın içeriğine bakıldığında yine zorluk karşısında direnç kazandırmaya yönelik terennümler olduğu göze çarpmaktadır.

Kur’an’da dua vesilesiyle insana kazandırılan bir başka güzel haslet ise doğru işler yapma ve doğru yol üzere olma bilincidir. Kur’an’ın ilk sûresi olan Fâtiha Sûresinde “Bize doğru yolu göster. Kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolunu; gazaba uğramışların ve sapmışların yolunu değil!” buyrulması, bu bilincin en baştan kazandırılmasına yönelik bir terennüm olduğuna işarettir. Bir başka ayette de aynı anlayış üzere “Rabbimiz! Bizi doğru yola sevk ettikten sonra kalplerimizi saptırma. Bize katından bir rahmet bahşet. Şüphesiz sen lütfu bol olansın.”⁶¹² buyrulması da yine bu bilincin kazandırılmasına işaret etmekte ve nasıl dua edilmesi gerektiği öğretilmektedir. “...Rabbim! Gireceğim yere doğrulukla girmemi; çıkacağım yerden de doğrulukla çıkmamı sağla. Bana tarafından, hakkıyla yardım edici bir kuvvet ver.”⁶¹³ ayeti ise hem girilen ortama dürüst bir şekilde girme hem de çıkılan ortamdan dürüst bir şekilde ayrılma, başka bir tabirle de dürüst kalabilme bilinci aşılayan dua türünde bir ayettir. Bu ayette geçen duanın, Birinci Akâbe Biatından hemen önce Medine’ye hicret edileceğine işaret ettiği rivayet edilmektedir. Nitekim Hz. Peygamberin de hem Mekke’de hem de Medine’de bıraktığı en büyük ahlâkî intibaldan birisi, dürüstlüğüdür.⁶¹⁴ Böylece Allah, her ortamda ve işte doğruluğu dua üzerinden inananların bilinçaltına yerleştirmekte ve gönüllerin bu yöneliş üzere olmasını dilemektedir.⁶¹⁵ Neticede Hz. Peygamber bu duadaki temennilerle mutabık olarak Medine’ye hicret etmiş ve oradan da tekrar Mekke’nin fethiyle birlikte hicret ettiği mekâna dönmüştür. Ahkâf Sûresinde geçen “...Rabbim! Bana ve ana-babama verdiğin nimete şükretmemi ve razı olacağın yararlı işler yapmamı temin

⁶⁰⁹ el-Enbiyâ 21/83.

⁶¹⁰ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/695-697.

⁶¹¹ el-Bakara 2/250.

⁶¹² Âl-i İmrân 3/8.

⁶¹³ el-İsrâ 17/80.

⁶¹⁴ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 15/187.

⁶¹⁵ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/513-514.

et. Hem benim için hem de soyum için iyiliği ve güzelliği devam ettir. Ben sana yöneldim ve de teslim oldum."⁶¹⁶ ayetinde de bilinçaltına nimete şükretme, yararlı işler yapma ve nesilleri bu minval üzere yetiştirme isteği telkin edilmektedir. Hz. İbrahim de yine benzer ifadelerle şöyle dua etmiştir: *"Ey Rabbimiz! Bizi sana boyun eğenlerden kıl, neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar, bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et. Zira tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin."*⁶¹⁷

Dua yoluyla insanın bilinçaltına telkin edilen bir diğer güzel haslet de özeleştirme yapabilme erdemidir. Zira özeleştirme yapamayan insan, kendi hatalarının farkına varamaz ve doğruyu bulamaz. Bu nedenle Kur'an'da özeleştirme yapabilme anlayışı, çeşitli vesilelerle teşvik edildiği gibi bazı peygamberlerin düştüğü müşkül durumları kendi nefislerine mal ederek yaptığı dualar üzerinden de teşvik edilir. Örneğin, Hz. Musa bir kavgayı aralarken birisini istemeden öldürmüş ve ardından *"... Rabbim! Doğrusu ben kendime zulmettim. Beni bağışla..."*⁶¹⁸ şeklinde Allah'tan bağışlanma dileyerek özeleştirme mahiyetinde dua etmiştir.⁶¹⁹ Diğer bir ayette ise Hz. Âdem ve Havva'nın benzer ifadelerle *"Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz."*⁶²⁰ şeklinde özeleştirme yaparak pişmanlık duydukları ve tövbe ettikleri belirtilir.⁶²¹ Benzer şekilde bir özeleştirme de rabbinden izinsiz peygamber olarak gönderildiği kavmi terk eden Hz. Yunus tarafından yapılmış ve dua ederek şu niyazda bulunmuştur: *"...Sen'den başka ilâh yoktur. Sen her türlü kusurdan, eşi ve benzeri olmaktan uzaksın. Şüphesiz ben kendine yazık edenlerden oldum."*⁶²² Görüldüğü üzere bu gibi ayetlerde dua vesilesiyle özeleştirme yapabilme erdemi teşvik edilmektedir.

Kur'an'da *"Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben onlara yakınım. Bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. O halde benim bu çağrıma kulak versinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulabilsinler."*⁶²³ buyrulurken yapılan duaya Allah'ın icabet edeceği bildirilir. Bununla birlikte pratiğe bakıldığında kimi zaman yapılan dualarda istenilen sonuç gerçekleşmemektedir. Bu durum sanki yukardaki ayetle çelişir görünmektedir. Ancak bazı ayet ve hadisler bakıldığında mesele açıklık kazanmaktadır. Zira duanın kabul edilmesi ve istenilen sonuçların gerçekleşebilmesi için öncelikle gönülden yapılması ve korku-ümit dengesinin gözetilmesi gerekmektedir. Bir ayette *"... Onlar hayır işlerinde yarışır, ümit ve korku arasında bize dua ederlerdi. Onlar bize derin saygı duyan kimselerdi."*⁶²⁴ buyrulurken

⁶¹⁶ el-Ahkâf 46/15.

⁶¹⁷ el-Bakara 2/128.

⁶¹⁸ el-Kasas 28/16.

⁶¹⁹ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 18/190.

⁶²⁰ el-A'râf 7/23.

⁶²¹ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 10/115-116.

⁶²² el-Enbiyâ 21/87.

⁶²³ el-Bakara 2/186.

⁶²⁴ el-Enbiyâ 21/90.

duanın korku ve ümit arasında bir ruh hali içerisinde yapılması istenmektedir. Başka bir ifadeyle mümin, kendisini ne tamamen garanti altında hissetmeli ne de Allah'ın rahmetinden ümidini kesmelidir. Daima bu ikisi arasında olmalıdır. Bir başka ayette de “*Rabbinize yalvararak ve için için dua edin...*”⁶²⁵ buyrulurken duanın gereklerinin yerine getirilerek gönülden yapılması gerektiği bildirilmektedir. Aksi halde Hz. Peygamberin de bildirdiği üzere “*Allah yolunda seferler yapmış, üstü başı tozlanmış bir adam ellerini semaya kaldırarak ‘Ya Rabbî ya Rabbî’ diye yalvarıyor. Oysa yediği haram, içtiği haram, giydiği haram, gıdası haramdır. Böyle birisinin duası nasıl kabul olur?*”⁶²⁶ minvalinde dua eden birisinin duası kabul olmayacaktır. Eğer yapılan dua meşru ve onun gerekleri de yerine getirilmişse “*Allah dualarınızı kabul eder. Ancak dua ettim de kabul edilmedi diye acele etmeyin.*”⁶²⁷ hadisinde belirtildiği üzere istenilen neticenin gerçekleşmesi için acele edilmemesi gerekmektedir. Buna rağmen istenilen netice elde edilememişse bu duruma başka bir hadiste “*Allah’a dua eden herkese Allah icabet eder. Bu icabet ya dünyada peşinen olur ya da ahirete bırakılır veyahut da dua ettiği miktarda günahından hafifletilmek suretiyle olur. Yeter ki günah olan bir şeyi talep etmemiş veya sılaırahmin kopmasını istememiş olsun ya da acele etmemiş olsun.*”⁶²⁸ şeklinde açıklık getirilir.

Duanın insan hayatına olan pozitif etkisi Kur'an tarafından bildirildiği gibi birçok kişisel gelişim uzmanı tarafından da dile getirilmektedir. Peale, işlerin yoluna koyulmasında, hayatın düzene girmesinde, problemlerin aşılmasında, hastalıklardan kurtulmada vb. durumlarda duanın etkili bir silah olduğuna gerçek hayattan birtakım örnekler vererek dikkat çekmiştir.⁶²⁹ Rampa da düşünce gücüyle gerçekleşmesi istenen mesajların bilinçaltına nasıl gönderilmesi gerektiğini kendi düşüncesine göre maddeler halinde sıralamıştır. Bunlar özet olarak; istenen şeyin detaylarıyla birlikte net bir şekilde belirtilmesi ve dillendirilmesi, gerekli adımların atılması, onunla ilgili maddi manevi külfetlerin göğüslenmesi, gerektiğinde bir yere yazılarak okunması vb. şeylerdir.⁶³⁰ Baran ise beyne içerden ve dışardan gelen bütün mesajların insanı etkileyerek davranışlarını şekillendirdiğini bildirmiştir.⁶³¹ Bozdağ'a göre de insanın şiddetle istediği şeyler, madde ötesi alemdeki her şeyi bir mıknaş gibi harekete geçirecek ve bu istekler uygun şartlar oluştuğu gerçekleşecektir. Zira isteklerin zihinde yoğunlaştırılması ve doğru adımların atılmasıyla ruhanî bir güç, istenilen şeyin elde edilmesine yönelik gerekli sonuçları ortaya koyacaktır.⁶³² Görüldüğü üzere Kur'an'da her vesileyle teşvik edilen dua etme olgusu,

⁶²⁵ el-A'râf 7/55.

⁶²⁶ Müslim, “Zekât”, 19.

⁶²⁷ Buhârî, “Da'vât”, 22; Müslim, “Zikir”, 92.

⁶²⁸ Tirmizî, “Da'avât”, 133.

⁶²⁹ Peale, *Olumlu Düşünmenin Gücü*, 47-64.

⁶³⁰ Rampa, *30 Derste İçimizdeki Gizli Güçleri Geliştirme Teknikleri*, 176-179.

⁶³¹ Baran, *Başarıyı Keşfedin*, 48-56.

⁶³² Bozdağ, *Düşün ve Başar*, 75-76.

yaygın kişisel gelişim açısından da tasvip edilmektedir. Netice itibariyle dua hususunda yaygın kişisel gelişimde ortaya konulan bilgiler, ana hatlarıyla Kur'an'ın bildirimleriyle mutabıktır.

3.3.3. Kabiliyete Uygun İşlere Yönelme

Toplumsal hayatın gereği olarak insanlar birbirine muhtaçtırlar. Bu nedenle kendi aralarında iş bölümü yapmak durumundadırlar. Ancak bu iş bölümünün neye göre olması gerektiği sorusu çözüme kavuşturulması gereken bir sorundur. Buna cevaben iki önemli kriterin başı çektiği söylenebilir. Birincisi insan, olabildiğince sevdiği işe yönelmelidir. Her ne kadar bir işin zor yönleri olsa da o iş sevildiği takdirde bu zorluklara katlanılabilir. Kur'an'daki “*Herkes kendi kişilik yapısına uygun davranır. Rabbiniz, en doğru yolda olanı en iyi bilendir.*”⁶³³ ayetinde bu duruma işaret vardır. Çünkü ayette geçen “şâkile” kelimesi daha önce bahsedilen kişilik kavramı ile eş ya da yakın anlamlıdır. Nitekim tefsirlerde bu kelimeye verilen anlamlar bu minvaldedir. Şâkile kelimesine İbn Abbas, “düşünce yapısı”; Mücâhid, “ayırt edici özellik”, Katâde ve Hasan-ı Basrî, “niyet”; İbn Zeyd, “din”; Mukâtil b. Süleyman, “yaratılış” şeklinde anlamlar vermiştir.⁶³⁴ Yine benimsenen yol ve yöntem, yetişme tarzı⁶³⁵ gibi anlamlar da verilmiştir. Aslında ayette her ne kadar ahlâkî yönden “kişiliğinin gereğini yapar” anlamı kastedilse de iş tercihleri açısından kişilik yapısının önemli olduğuna da işaret ettiği söylenebilir. Çünkü bir işi tercih etmede kişiliğin düşünsel ve duygusal yönü de etkilidir. Zira yine Kur'an'a göre İslâm fitrat dinidir. İnsanları da fitrata uygun olana yönelmeye davet eder.⁶³⁶ Nitekim yaygın kişisel gelişim öğretilerinde konuyla alakalı olarak zaman zaman dile getirilen “Seveceğin bir iş seçersen hayatında bir gün bile çalışmış olmazsın.”, “İşini sevmiyorsan seveceğin işi bul.”, “...uğrunda koca bir ömür tüketecek kadar sevdiğin işi yap.”⁶³⁷ benzeri sözler sık sık zikredilmektedir.

İkinci olarak kariyerinde başarı elde etmenin en önemli anahtarlarından birisi kabiliyete uygun işlere yönelmektir. Çünkü kişisel gelişimini başarıyla sürdürmek ve hedeflerine doğru daha hızlı ilerlemek isteyen bir insan, istidadının olduğu alanlara yöneldiğinde daha verimli sonuçlar elde eder.⁶³⁸ Nisâ Sûresindeki “*Allah, size emanetleri mutlaka o işin ehli olan kimseye vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor...*”⁶³⁹ ayetinde de bu düşünceyi destekler mahiyette, işi yapabilme kabiliyetini taşıyan insanlara görev verilmesi gerektiğine işaret vardır.⁶⁴⁰ Zira

⁶³³ el-İsrâ 17/84.

⁶³⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 9/71; Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît*, 8/258, 6/73.

⁶³⁵ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 15/194.

⁶³⁶ er-Rûm 30/30.

⁶³⁷ Arıkan, *Nitelikli İnsan*, 247, 291.

⁶³⁸ Baran, *Başarıyı Keşfedin*, 81-82; Arıkan, *Nitelikli İnsan*, 120 vd.

⁶³⁹ en-Nisâ 4/58.

⁶⁴⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, 2/1373.

bu ayet-i kerimenin nüzul sebebinde, Mekke'nin fethinde Kâbe'nin anahtarının daha önce hicâbe ve sidâne görevini yürüten Osman b. Talha'dan zorla alınarak kapısının açıldığı ve Hz. Peygamber'in içeri girerek iki rekât namaz kıldığı rivayet edilir. Rivayetin devamında “Allah size, emanetleri mutlaka o işin ehli olan kimseye vermenizi emrediyor...” ayetinin inmesiyle anahtarın tekrar Osman b. Talha'ya verildiği ve onun da bunun üzerine Müslüman olduğu nakledilir.⁶⁴¹ Buradan anlaşıldığı üzere bir işe kabiliyeti olan ve o işte tecrübe edinmiş olan kimseye, o işin tevdi edilmesi gerekir. Netice itibarıyla Kur'an'da gerek açık bir şekilde gerekse satır aralarında kişilerin sevebileceği ve yapabileceği işlere yönelmesi tavsiye edilir.

Liyakate ve kabiliyete dayalı işlere rağbet edilmesi gerektiğine işaret edilen ayetlerden birisi de Bakara Sûresindeki “Nebileri onlara demişti ki: ‘Allah, size komutan olarak Talut’u atadı.’ Onlar da demişlerdi ki: ‘O nasıl olur da bizim başımıza yönetici olabilir? Oysa biz yönetici olmaya ondan daha layığız. Hem o kendisine mal verilmiş zengin bir kimse de değildir.’ Nebileri de: ‘**Her ne sebeple olursa olsun Allah, onu ilim yönünden donatarak ve onun beden gücünü arttırarak sizin için seçti.** Allah yöneticiliği dilediğine verir. Allah ihsanı ve lütfu geniş olan ve her şeyi bilendir.’ demişti.”⁶⁴² ayetidir. Bu ayette İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden birisi ile halk arasında geçen diyalog, bu yönüyle dikkat çekicidir. Burada İsrailoğullarına göre bir yöneticinin bulunduğu görevi hak etmesi, zengin ya da kralın soyundan gelmesine bağlanmaktadır. Ancak Allah, Talut’u ilim ve kudret yönünden değerlendirerek yönetici seçmiştir. Çünkü bu iki özelliğin aynı anda bir kimsede bulunması gerçek bir yöneticilik vasfına işaret olup onların söylemiş olduğu iki vasıftan daha önemlidir. Hâlbuki mal ve makam bu tür bir görevi ifa etmede tek başına yeterli değildir. Ayrıca ilim ve kudret, kişinin kendi kişisel yapısında var olan bir özellik iken mal ve makam ise kişinin kendi karakterinden ayrı şeylerdir. Buna ilaveten ilim ve kudret, kişinin kendi benliğiyle bütünleştiği için ondan alınıp koparılması mümkün değilken; mal ve makam, kişilikten ayrı şeyler olup kişiden alınarak koparılabilir şeylerdir.⁶⁴³ Neticede burada Talut’a tevdi edilen görev, onun liyakatından dolayıdır.⁶⁴⁴ Yönetim ve iş tercihindeki ölçü, zenginlik ya da soy değil; o görevi yerine getirebilecek imkân, kabiliyet ve bilgidir.⁶⁴⁵ Doğal olarak herhangi bir görevi elde etme düşüncesine giren kimselerin, o görevin gereklerine göre kendisini geliştirip donatması gerekmektedir. Bununla birlikte birisine bir görev verilecekse liyakat gözetilmelidir. Aynı şekilde insanlar da liyakat ve kabiliyetinin olduğu işlere yönelmelidir.

⁶⁴¹ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 10/142.

⁶⁴² el-Bakara 2/247.

⁶⁴³ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 6/188.

⁶⁴⁴ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 4/447-449.

⁶⁴⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/472.

Sevilen ve kabiliyete uygun olan işlere yönelmek, başarıyı artıran iki önemli faktördür. İnsan sevdiği işi iştiaqla ve istikrarla yapar. Kabiliyeti olan işlerde ise daha hızlı ilerler ve önemli kazanımlar elde eder. Dolayısıyla bir kişisel gelişimden söz edilecekse bireyler, sevdiği ve kabiliyetlerinin olduğu işleri yapmaya teşvik edilmelidir. Böylece hem önemli kazanımlar elde edilir hem de bireylerin mutlu ve huzurlu olmaları sağlanmış olur. Sonuç itibarıyla kişisel gelişim yolculuğunda başarılı olmak isteyen bir insan, yapacağı işi iyi düşünmeli ve ona göre karar vermelidir.

3.3.4. Konfordan Fedakârlık Yapma

Fedakârlık geniş kapsamlı bir haslettir. Çünkü insan, sahip olduğu her şeyden yerine göre fedakârlık yapma imkânına sahiptir. Bu fedakârlık; mal, zaman, ilim hatta aşkın bir değer uğruna candan vazgeçmeyle dahi olabilir. Kişisel gelişim uzmanlarına en çok yöneltilen sorulardan birisi “Başarının anahtarı nedir?” sorusudur. Genel olarak verilen en önemli cevap, bir şeylerden fedakârlık yaparak çalışmaktır. Çünkü başarılı olmuş insanların ortak özelliği, kendi konfor alanından çıkarak rahatından fedakârlık yapmasıdır. Kimi uykusundan kimi bedeninden kimisi de maddi manevi zevklerinden ve imkânlarından fedakârlık yapmıştır.⁶⁴⁶ Kur'an'da da azim, istikrar, inanç ve mücadelenin kazandırdığı zafer; rehabetin, konforun ve zevklere düşkünlüğün verdiği zarar şöyle dile getirilmektedir: “*Andolsun ki Allah size verdiği sözü yerine getirdi. Hani O'nun izniyle kâfirleri kırıp geçiriyordunuz ama daha sonra Allah size arzu ettiğiniz zaferi gösterince gevşediniz, emre itaat hususunda birbirinizle tartıştınız ve emre aykırı hareket ettiniz. İçinizden kiminiz dünyayı istiyordu kiminiz de ahireti istiyordunuz. Sonra Allah denemek için durumu tersine çevirip sizi bozguna uğrattı. Sonunda yine de sizi bağışladı. Allah, müminlere karşı lütufkârdır.*”⁶⁴⁷ Bu ayette bahsedilen Uhud savaşıdır. Müminler bu savaşın başlarında müşrikleri bozguna uğratmıştır. Ancak savaş daha bitmeden okçulardan bir kısmı rehavete kapılarak bulundukları mevziiyi terk ettikleri için durum aleyhlerine dönmüş ve bu defa kendileri bozguna uğramışlardır.⁶⁴⁸ Bu tablo, rehavete kapılmanın ne denli vahim sonuçlar doğuracağını göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte fedakârlığın her boyutunu ifa etmeye yönelik teşvik ve talepler çeşitli vesilelerle ortaya konulup inananlar yönlendirilmektedir. Örneğin İnfak ile maldan; namaz, hac gibi ibadetlerle zamandan; oruç ile meşru olan nimetlerden; Allah yolunda cihat ile candan, maldan, zamandan fedakârlık yapılması her fırsatta dile getirilmektedir. Bunların farklı hikmetleri de bulunmakla birlikte insanı konfor alanının neden olacağı her türlü rehavetten koruyacağı söylenebilir. Bir ayette “*Mü'minlerden, herhangi bir özrü*

⁶⁴⁶ Smith, *Hayatı ve Zamanı Yönetmenin 10 Doğal Yasası*, 98-105; Andreas ve Faulkner, *NLP Başarının Yeni Teknolojisi*, 305-307; Baran, *Başarıyı Keşfedin*, 125-139; Demirkıran, *Ben Dünyanın En Akıllı İnsanıyım*, 96-102, 153-165, 201-212; Erşahin, *Gerçek Sır*, 197-236; Ziglar, *Zirveye Çıkan Basamaklar*, 163 vd.

⁶⁴⁷ Âl-i İmrân 3/152. Benzer bir durumu tasvir eden bir diğer ayet için bk. et-Tevbe 9/25.

⁶⁴⁸ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 6/128-145.

bulunmaksızın oturduğu yerde duranlar ile Allah'ın dini uğruna mallarıyla ve canlarıyla çalışıp çaba gösterip cihad edenler eşit değildir. Allah derece olarak mallarıyla ve canlarıyla mücadele edenleri, bir şey yapmayıp oturduğu yerde duranlara üstün kılmıştır..."⁶⁴⁹ buyrularak çeşitli şekillerde fedakârlık yapmak suretiyle temayüz etmiş olanların, diğerleriyle bir tutulmayacağı ifade edilmektedir. Bu kimseler, Allah katında derece bakımından diğerlerinden üstün kabul edilmiştir.⁶⁵⁰

Allah'ın rızası gözetilerek yapılan fedakârlık, maldan ve zamandan yapılabileceği gibi uykudan feragat edilerek de yapılabilir. Kur'an'da "*Onlar, yatıp dinlendiği yataklarından uzaklaşarak kalkıp korku ve ümitle rablerine niyaz ederler ve kendilerine verdiğimiz rızıktan infak ederler.*"⁶⁵¹ ayetinde bu durum açıkça görülmektedir. Bir başka ayette de muttakilerden bahsedilerek "*Onlar, geceleri pek az uyurlardı. Seher vakitlerinde de istiğfar ederlerdi.*"⁶⁵² buyrularak yine uykusundan fedakârlık yaparak geceyi veya bir kısmını ibadetle, tövbe istiğfarla geçirenlerden bahsedilmektedir. Bu durumun kişisel gelişim açısından önemi, irade gücü kazandırmasında gizlidir. Rahat yatağından kalkıp kendi nefesine söz geçirebilecek bir irade yapısına sahip olan bir insanın büyük başarılar elde edebilmesi kuvvetle muhtemeldir. Zira büyük işler başaran insanların hayatlarındaki başarıların temelinde kendi konfor alanlarından çıkabilecek ve uykularından fedakârlık yapabilecek güçlü bir iradeye sahip olmaları yatmaktadır. Kimileri rakiplerini geride bırakmak için uykusundan fedakârlık yapmış kimileri de bugünün işlerini yarına bırakmamak için fedakârlık yapmıştır.⁶⁵³ Kur'an tarafından da teşvik edilen bu hususun dünya hayatı açısından muhtemel en büyük faydası, öz disiplin kazandırması ve irade gücünü geliştirmesidir. Belirli şartlar ölçüsünde ifa edilen farz ibadetlerden namaz, oruç, zekât ve haccın da böyle bir fonksiyonu bulunmaktadır. Birtakım külfetleri bünyesinde barındıran bu ibadetler, kişilere irade gücü ve özdisiplin kazandırmaktadır.

Fedakârlığın çeşitli boyutları olmakla birlikte en üst derecesi "îsâr" kavramıyla ifade edilmektedir. Îsâr, bir kimsenin kendisi ihtiyaç sahibi olduğu halde sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyacını karşılamak üzere kullanması, başkasının yararı için fedakârlıkta bulunmasıdır.⁶⁵⁴ Kur'an'da Haşr Sûresinde îsârın tanımı mahiyetinde "*Onlardan önce bulundukları yeri yurt edinmiş olup da iman etmiş kimseler, hicret ederek yanlarına gelen müminleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içten içe bir*

⁶⁴⁹ en-Nisâ 4/95.

⁶⁵⁰ es-Semerkindî, *Tefsîru Ebi'l-Leyl es-Semerkindî*, 1/380; el-Begavî, *Me'âlimu't-Tenzîl* (Riyad: Dâru't-Tayyibe, 1989), 2/271; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 5/170.

⁶⁵¹ es-Secde 32/16.

⁶⁵² ez-Zâriyât 51/17-18.

⁶⁵³ Smiles, *Başarmanın Gücü*, 18, 26, 37, 43, 128-129; Smith, *Hayatı ve Zamanı Yönetmenin 10 Doğal Yasası*, 117-124; Demirkıran, *Ben Dünyanın En Akıllı İnsanıyım*, 206-208; Bozdağ, *Düşün ve Başar*, 211-213 vd.

⁶⁵⁴ Mustafa Çağrıncı, "Îsâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/490.

kıskançlık duymazlar. Kendileri ihtiyaç içerisinde bulunsalar dahi onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir."⁶⁵⁵ zikredilen bu ayet, gayet dikkat çekicidir. Çünkü kendisi ihtiyacı olduğu halde başkalarına ikram eden bir kimse, gerçekten üst düzey bir fedakârlık göstermiş demektir. Bir başka ayette de "Onlar, kendileri iştiyak duydukları halde yiyeceklerini yoksula, yetime ve esire yedirirler. 'Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.' derler."⁶⁵⁶ buyrulur. Gerçek fedakârlığın zirvesi olan îsâr örneğine atıfta bulunulur. Kur'an'da daha başka birçok ayette, Allah rızası için elindeki imkânları kullananlardan ve yeri geldiğinde canından bile vazgeçerek cihat edip fedakârlıkta bulunanlardan övgüyle bahsedilmektedir.⁶⁵⁷ Bu ayetlerde îsar derecesinde fedakârlık yapanlara atıfta bulunmaktadır.⁶⁵⁸

Buraya kadar aktarılan bilgilerde en temel vurgu, yapılan fedakârlığın her ne olursa olsun Allah rızası için yapılmasıdır. Kur'an'ın bu mesajına kulak veren her müslümandan, fedakârlığı Allah rızası için yapması beklenmektedir. Zira bu hasletin sergilendiği durumlarda, bu aşkın değere taalluk eden bir bağ olduğu hissedilir. Kur'an ve Hz. Peygamber'in tedrisatından geçmiş olan sahabenin hayatlarında da üstün fedakârlık örneklerine rastlamak mümkündür.⁶⁵⁹ Allah rızası gözetilmeden yapılan fedakârlıklar ise ulvî bir değere dayanmadığı için istikrarsız olacaktır. Çünkü aşkın bir dayanağı olmayan fedakârlık dünyevi menfaatlere endekslidir. Doğal olarak bu menfaatler ortadan kalktığında fedakârlık yapmak için mantıklı bir gerekçe de kalmayacaktır. Ancak yapılması Allah'ın rızasına dayanan ve neticesi ahirete uzanan fedakârlıkların ise istikrarlılığı daha üst düzeydedir. Bu anlayış üzerine hareket edildiğinde toplumsal hayatta daha içten bir fedakârlık anlayışı gelişecek ve bu haslet daha yaygın bir hale gelecektir. Nihayetinde konfor alanından çıkılarak fedakârlık yapıldığında, daha güzel işler başarılabilecektir. Bu da yaygın kişisel gelişim anlayışının hedeflediği başarı anlayışı ile mutabık bir durumdur.

3.3.5. Azimli ve İstikrarlı Olma

Hayat serüveni zorlu bir yolculuktur. Hemen hemen her insan çeşitli şekillerde birtakım sıkıntılarla karşı karşıya kalmaktadır. Kimi zaman belirli bir plan doğrultusunda yaşarken o planın doğasında var olan sıkıntılarla kimi zaman da ummadığı anda olağan dışı gelişen herhangi bir sıkıntıyla karşı karşıya kalabilir. Bu olayların, duygusal bir varlık olan insanı zaman zaman karamsarlığa ve yılgınlığa sürüklemesi söz konusudur.

⁶⁵⁵ el-Haşr 59/9.

⁶⁵⁶ el-İnsân 76/8-9.

⁶⁵⁷ el-Bakara 2/177, 262; et-Tevbe 9/88, 111 vd.

⁶⁵⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 13/491-492; eş-Şevkânî (öl. 1250/1834), *Fethu'l-kadîr* (Beyrût: Dâru'l-Kelîmî't-Tayyib, 1993), 2414. İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 28/94.

⁶⁵⁹ Örnekler için bk. Durak Pasmaz, "Kur'an'da İsar Kavramı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2011), 95-99.

Dolayısıyla hedefleri doğrultusunda ilerleme gayreti içerisinde olan insanı, motive edecek birtakım telkinlere ihtiyaç duyulur. Eğer kişi yaşadığı olaylardan ve olumsuzluklardan dolayı başarı yolunda ilerlemesine mâni olacak olumsuz düşüncelere sahip olmuşsa bu düşünceler sağlıklı bilgilerle tashih edilir. Bunlar, içinde azim ve istikrarın bulunduğu telkinlerdir. Bu nedenlerden dolayı kişisel gelişim çalışmalarında azimli ve istikrarlı olmak her vesilede dile getirilen hususlardandır.⁶⁶⁰ “Vakit nakittir. Doğru zaman, eyleme geçme zamanıdır. Geciken kaybeder.”;⁶⁶¹ “Harekete geçin. Korkunun en büyük besleyicisi hareketsizliktir. Yirmi yıl sonra yaptıkların için değil, yapmadıkların için pişman olacaksınız.”;⁶⁶² “İş bitirici insanların birinci özelliği işlerini yakaladıkları ilk fırsatta yapmaktır. Erteledikçe işiniz zorlaşır. Bir işi karşınıza çıktığı ilk anda yapmaya başlamak, onun çoğunu yapmış olmaktır. Hemen yapmayanın müsait bir zamanda yapması zordur. Değişmenin yolu kolay zamanı beklemek değil, zor zamanda davranmaktır. Her gün yeni bir şey yapmak, işlerini hemen yapanların özelliğidir. Yarın yaparım, ertesi gün yaparım gibi düşünceler, şeytanın prensibidir...”⁶⁶³ vb. söylemler hemen her kişisel gelişim kitabında yer almaktadır. Çünkü dünyada insana tanınan süre sınırlı ve zaman çabucak geçmektedir. Dolayısıyla bir an önce harekete geçilerek güzel işler yapmak ve geleceği inşa etmek için çaba sarf edilmelidir.

Kur'an'da, psikoloji alanının tabiriyle “öğrenilmiş çaresizlik” denilen yılgınlık ve kabullenilmiş mağlubiyet reddedilmektedir. İmtihan yeri olarak tanımlanan ve dünya hayatının doğasında var olan sıkıntılar karşısında “*Gevşemeyin, üzülmeyin, eğer inanıyorsanız üstün gelecek olan sizsiniz.*”⁶⁶⁴ buyrularak bir mücadelede istenilen sonuç elde edilemediğinde kişinin sabrederek mücadeleye devam etmesi istenmektedir. Zira ayetin devamında “*Eğer siz bir yara aldıysanız o topluluk da daha önce benzeri bir yara almıştı. İşte insanlar arasında devranı böyle döndürür dururuz. Allah, sizin içinizden gerçek inananları ortaya çıkarmak, sizden şahitler edinmek için böyle yapar. Allah, zalimleri sevmez.*”⁶⁶⁵ buyrularak Müslümanların Uhud savaşında aldığı yaranın bir benzerini, Bedir savaşında müşriklerin aldığı atıfta bulunulmuştur. Nitekim mücadelede bazen istenilmeyen sonucun elde edilebileceği bildirilmekte, azim ve istikrarı elden bırakmadan inançla mücadeleye devam edildiğinde başarının elde edilebileceği vurgulanmaktadır.⁶⁶⁶ Yine Firavun'un yanına giderek tebliğde bulunan Hz. Musa'nın, istediği sonucu elde edememesi neticesinde, Hz. Musa'ya “*Korkma! Şüphesiz üstün*

⁶⁶⁰ Dorothea Brande *Uyan & Yaşa*, çev. Ayça Türkkan (İstanbul: Dharma Yayınları, 2013), 67; Robbins, *Sınırsız Güç*, 17, 223; Erşahin, *Gerçek Sır*, 196-236; Akyıldız, *Başarı Taktikleri*, 114; Ziya Baran, *Başarıyı Keşfedin* (Ankara: Bigivizyon Yayınları, 2006), 125-134; Ziglar, *Zirveye Çıkan Basamaklar*, 2016-239; Arıkan, *Nitelikli İnsan*, 148; Demirkıran, *Ben Dünyanın En Akıllı İnsanım*, 153-164 vd.

⁶⁶¹ Casson, *Başarı Yolunda Adım Adım*, 39, 45, 48.

⁶⁶² Erşahin, *Zorluklara Karşı Kendini Ateşle*, 31-32.

⁶⁶³ Bozdağ, *Düşün ve Başar*, 161-165.

⁶⁶⁴ Âl-i İmrân 3/139.

⁶⁶⁵ Âl-i İmrân 3/140.

⁶⁶⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/678-679.

gelecek sensin."⁶⁶⁷ buyrulması da inancın yitirilmeyerek mücadeleye devam edildiği takdirde istenilen sonucun elde edilebileceğine işaret edilmektedir.⁶⁶⁸ Zira Hz. Musa'nın Firavun'la mücadelesi, Firavun'un denizde boğulması ve Hz. Musa'nın bu mücadeleden başarılı çıkmasıyla sonuçlanmıştır.⁶⁶⁹ Hz. Ya'kûb'un oğlu Hz. Yûsuf'un başına gelen onca musibetten sonra⁶⁷⁰ ondan umudunu kesmeyerek "*Ey oğullarım! Gidin Yûsuf'un ve kardeşinin durumunu araştırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü inkârcılar topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez.*" buyurması da ümitsizliğe kapılarak mücadelenin bırakılmaması gerektiğine işarettir.⁶⁷¹ Görüldüğü üzere başarıya ulaşmanın bir reçetesi olarak Kur'an'da, mücadele eden ile mücadeleden kaçınıp yerinde oturanın bir olmayacağı vurgulanarak⁶⁷² zorlukların üstesinden gelininceye kadar bu mücadeleye devam edilmesi⁶⁷³ istenmektedir. Aynı zamanda bu mücadelenin en güzel metotlarla, meşru bir şekilde yürütülmesi talep edilmektedir.⁶⁷⁴ Böylece zorluklar karşısında azim, sabır ve istikrar teşvik edilip pasifleşmenin önüne geçilmek istenmektedir.

İnsanın ölümlü bir varlık olduğu ve ona tanınan sürenin sınırlı olduğu Kur'an'da sık sık hatırlatılmaktadır. Bir ayette "*Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi hayır ile de şer ile de imtihana tâbi tutuyoruz. Nitekim bizim huzurumuza döndürüleceksiniz.*"⁶⁷⁵ buyrularak dünya hayatının geçiciliği ve ölüm gerçeği hatırlatılmaktadır. Başka bir ayette ise "*Kime bir ömür vermişsek onu tekrar yaratılışının en başındaki hale çeviririz.*"⁶⁷⁶ buyrularak yaşlanıldığında, insanın yeteneklerinin körelerek tekrar doğduğundaki hale dönüşebileceği ifade edilmektedir. Böylece kişilerin, dünya hayatında kendisine tanınan süreyi daha verimli bir şekilde geçirerek Allah'ın rızasına göre çaba göstermesi ve kendisine çeki düzen vermesi amaçlanmaktadır.⁶⁷⁷ Asr Sûresinde ise "*Zamana yemin olsun ki insanlar hüsrandır. Ancak iman edip iyi ve güzel işler yapanlar, hakkı ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır.*"⁶⁷⁸ buyrularak gelip geçen zaman içerisinde iyi ve güzel işler yapılması teşvik edilmektedir.⁶⁷⁹ Yine bir başka ayette de "*Bir işi bitirince diğerine koyul.*"⁶⁸⁰ buyrularak bu talep teyit edilmektedir.⁶⁸¹ Bunlara ilaveten Kur'an'da birçok ayette ölüm gerçeği ve zamanın gelip geçiciliği vurgulanarak bir an önce harekete

⁶⁶⁷ Tâhâ 20/68.

⁶⁶⁸ Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît*, 3/267.

⁶⁶⁹ Yûnus 10/90-92.

⁶⁷⁰ Detaylı bilgi için bk. Yûsuf 12/4-86

⁶⁷¹ 12/87.

⁶⁷² en-Nisâ 4/95.

⁶⁷³ el-Bakara 2/193.

⁶⁷⁴ en-Nahl 16/125.

⁶⁷⁵ el-Enbiyâ 21/35.

⁶⁷⁶ Yâsîn 36/68.

⁶⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/188.

⁶⁷⁸ el-Asr, 103/1-3.

⁶⁷⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/681-682.

⁶⁸⁰ el-İnşirah 94/7.

⁶⁸¹ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 30/416-417.

geçilmesi beklenmektedir.⁶⁸² Bu anlayışa binaen ölüm ve sonrasını hesaba katan bir insanın, dünya hayatında kendisine tanınan süreyi en verimli şekilde kullanması hedeflenmektedir. Yaygın kişisel gelişimin de önemsedığı derhal harekete geçme ve zamanı verimli kullanmanın önemle vurgulanması,⁶⁸³ ölüm gerçeğini ve hesaba çekileceğini hatırdan tutan bir kimseyi, yaratıcının rızasına taalluk eden güzel işler yapmaya sevk edecektir.

Kur'an'da öne sürülen öneri, emir ve telkinlerin başarı için önemli veriler olduğu görülür. Nitekim Kur'an'ın indirilmeye başlandığı günden tamamlanıncaya kadarki süreçte ortaya çıkan sonuçlara bakıldığında pozitif yönde büyük kazanımların elde edildiği dikkat çekmektedir. Zira Kur'an'da ortaya konulan hükümler vesilesiyle, miladi 7. yüzyıl büyük bir değişime tanıklık etmiştir. Bu değişim özellikle itikâdî alanda olmuş ve bu konuda asla taviz verilmemiştir. Tevhîd inancı, bütün yönleriyle müminlerin kalplerine yerleşinceye kadar nüzul süreci boyunca bu durum devam etmiştir.⁶⁸⁴ Yirmi üç yıl gibi kısa sayılabilecek bir zaman diliminde gerçekleştirilen böylesine büyük değişim ve dönüşümün belki de tarihte benzerine rastlamak mümkün değildir.⁶⁸⁵ Öyle ki Putperest bir inanç yapısından tevhîd inancına, sözlü kültürden yazılı kültüre, kabilecilikten ümmet merkezli bir toplum yapısına, cahiliyeden Asr-ı Saadete geçiş yaparak kısa bir zamanda müthiş bir dönüşüm gerçekleştirilmiştir.⁶⁸⁶ Ayrıca bu dönüşüm gerçekleştirilirken çoğunlukla, muhaliflerin imha edilmesi değil de ıslah edilerek kazanılması tercih edilmiştir.⁶⁸⁷ Bu anlayışın Hz. Peygamber ölse ya da öldürülse dahi asla terk edilmemesi gerektiği vurgulanarak ilelebet devam etmesi murat edilmiştir.⁶⁸⁸ Nitekim Kur'an'da öne sürülen mücadele anlayışının olumlu sonuçlar doğuracağını, tarihî tecrübeyi irdelleyerek de görmek mümkündür. Netice itibarıyla telkin edilen bu bildirimlerin gereği hakkıyla yerine getirildiğinde hem kişilerin hem de toplumun yararına olan önemli sonuçların elde edildiği ve edileceği aşîkârdır. Çünkü mücadele yetisini asla kaybetmeyen ve daima istikrarlı bir şekilde çalışan kişi ya da toplumlar eninde sonunda hedeflediği ideallere ulaşacaktır.

⁶⁸² el-Bakara 2/86, 110, 200, 217; Âl-i İmrân 3/22, 77, 114, 152; en-Nisâ 4/39, 59, 74, 77, 136, 162; el-Hac 22/77; Yâsîn 36/12, 59-70; el-Kıyâmet 75/13 vd.

⁶⁸³ Smith, *Hayatı ve Zamanı Yönetmenin 10 Doğal Yasası*, 21-161; Casson, *Başarma Yolunda Adım Adım*, 37-44; Akyıldız, *Başarı Taktikleri*, 186-189; Demirkıran, *Ben Dünyanın En Akıllı İnsanıyım*, 201-234 vd.

⁶⁸⁴ Halil Çelik ve Mustafa Badem, "Kur'an'ı Anlamaya Katkısı Bakımından: Kur'an'ın Nüzul ortamı ve Nüzul Süreci", *İlahiyat Akademik Dergisi* 16/1 (2022), 95-96.

⁶⁸⁵ Tiyek, *Kur'an'ın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü*, 54.

⁶⁸⁶ Recep Vardi, "Hz. Muhammed'in Liderliğinde Arap Toplumunda Gerçekleşen Toplumsal Değişim", *Toplum Bilimleri Dergisi* 9/17 (2015), 325.

⁶⁸⁷ İbrahim Sarıçam, "Cahiliyenin Asr-ı Saadete Dönüşümünde Kur'an'ın Rolü" 3. *Kur'an Haftası Sempozyumu* (Ankara: Fecr Yayınları, 1998), 22.

⁶⁸⁸ Âl-i İmrân 3/144.

3.3.6. Sabır, Kanaat ve Şükür Bilincine Sahip Olma

Toplumsal hayat inişli çıkışlıdır. Bu iniş çıkışlar yaşandıkça insanların psikolojik yapısı bundan çeşitli şekillerde etkilenmektedir. Doğal olarak bu etkilerin psikolojik zararlarını en aza indirmek ve insanca bir tavır sergilemek adına bu üç kavramın gereğini yerine getirmeye ihtiyaç vardır. Örneğin, maddi yönden sıkıntı yaşandığında sabır faktörü devreye girer ve zorluklar karşısında insanın dirençli olmasını sağlar. Bu süreç içerisinde ihtiyaçlar asgari düzeye indirilip kanaatkâr olunarak sıkıntıların geçmesi beklenir. Eğer bu sıkıntılar aşıp maddi ve manevi nimetlere erişilirse şükür devreye girer. Böylece bu üç kavram sacayağı rolü üstlenerek psikolojinin ve kişiliğin sağlam bir şekilde dengede kalmasına yardımcı olur. Yine kişisel gelişimin önemli konularından olan olumlu düşünme, psikolojik rahatlama açısından önemlidir. Sabır, kanaat ve şükür de bu rahatlamayı elde etmek için önemli faktörlerdendir. Çünkü bu hasletler psikolojik açıdan rahatlayan bir kimsenin hedeflediği başarıları elde etmesinde kritik rol oynarlar. Zihnen rahat olan ve iç huzuru elde eden insanlar, başarmayı istedikleri hedeflere daha yoğun bir şekilde adapte olurlar. Bu nedenle kişisel gelişim çalışmalarında bu hasletlere önem verilmektedir.⁶⁸⁹ Kişisel gelişim uzmanlarından Koçak, olumlu düşünmenin etkisini “Yaşamını iyileştirmek isteyen herkes ilk önce olumlu düşünmeyi öğrenmelidir. Çünkü düşünceler inançları, inançlar davranışları, davranışlar da çevre ile etkileşimi belirler. Zihni sağlıklı olanların bedenleri de daha sağlıklı olur. Dolayısıyla olumlu düşünce hayatın kalitesini ve süresini artırır.”⁶⁹⁰ ifadeleriyle açıklamaktadır.

Başarıya ulaşmada önemli unsurlardan olan sabır konusunda Kur'an'da birçok ayet bulunmaktadır.⁶⁹¹ Bir ayette “*Yoksa Allah, sizin içinizden çalışıp çaba gösterenleri ortaya çıkarmadan ve yine sabredenleri açığa çıkarmadan cennete girivereceğinizi mi zannettiniz?*”⁶⁹² buyrulurken zorluklar karşısında sabretmenin cennete girme vesilesi olduğuna dikkat çekilmektedir. Yine Kuran'da sabrın açılımı mahiyetindeki “*Nice peygamber, Allah'a gönülden bağlı birçok insanla birlikte savaştılar. Onlar, Allah'ın dini uğrunda başlarına gelenden dolayı yılgınlık göstermediler, gevşemediler ve boyun eğmediler. Allah sabırla direnenleri sever.*”⁶⁹³ ayeti dikkat çekicidir. Ayette işaret edildiği üzere tarih birçok mücadeleye şahitlik etmiştir. Allah, bu ayet üzerinden geçmişteki birtakım mücadelelere atıfta bulunarak mücadele süreçlerinde sabredilmesi ve gevşeklik gösterilmemesi gerektiğine işaret etmektedir.⁶⁹⁴ Nitekim bir sonraki ayette zorlu bir durum karşısında Allah'a yakarıшта bulunan kimselerin “*Rabbimiz ayaklarımızı*

⁶⁸⁹ Zılgar, *Zirveye Çıkan Basamaklar*, 190, 212-213; Erşahin, *Gerçek Sır*, 241-254; Koçak, *Olumlu Düşünmenin Gücü*, 17, 45 vd.

⁶⁹⁰ Koçak, *Olumlu Düşünmenin Gücü*, 19.

⁶⁹¹ bk. el-Bakara 2/153, 155; Hüd 11/11 vd.

⁶⁹² Âl-i İmrân 3/142.

⁶⁹³ Âl-i İmrân 3/146.

⁶⁹⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/685-686.

sabit kıl” şeklinde dua etmeleri Allah’ın emirleri doğrultusunda azim ve istikrar gösterilerek sabredilmesine işarettir.⁶⁹⁵ Yine Câlût’un ordusuyla karşılaşan müminlerin “...*Rabbimiz üzerimize sabır yağdır ve ayaklarımızı sabit kıl*”⁶⁹⁶ şeklinde dua edip devamında “*düşmana karşı zafer ver.*” diyerek Allah’tan zafer dilemeleri de yine dikkat çekici bir husustur. Çünkü sabır ve istikrarın ardından zafer talep edilmesi, başarıya ulaşmada izlenmesi gereken yolun ipuçlarından birine işarettir.⁶⁹⁷ İnsan, bir mücadelede azim ve sabır gösterdiği takdirde Allah onu zafere eriştirecektir, mesajı verilmektedir. Neticede bu gibi azim, sabır ve istikrara dair örnek dua kalıplarının kullanılması, zorlu bir durum karşısında mücadele kabiliyeti kazandırmaya yöneliktir.⁶⁹⁸

Kur’an’a göre dünya hayatı bir imtihandır. Çeşitli meşakkat ve zorlukların farklı varyantları ile insanlar bu imtihana tabi tutulacaktır. Bu durum, “*Sizi mutlaka biraz korku, açlık; biraz da mallardan, canlardan ve ürünlerden eksilterek imtihan edeceğiz.*”⁶⁹⁹ ayetinde açıkça belirtilmektedir. Bu imtihanda başarılı olmak için sabır en etkin rolü üstlenmektedir. Bu nedenle ayetin devamında “*Sabredenleri müjdele!*” buyrulmaktadır. Çünkü sabır, nefsin isteklerine ve zorluklara karşı direnç gösterebilmede önemli bir faktördür.⁷⁰⁰ Nitekim zorluklar karşısında dirençli olunması adına Kur’an’da birçok ayette sabırlı olunması telkin edilmektedir.⁷⁰¹ Yine Kur’an’a göre bu durumun zıddı yani zenginlik ile de imtihan olunması mümkündür. Kasas Sûresinde, “...*Biz Kârûn’a öyle hazineler vermiştik ki sadece anahtarlarını taşımak bile güçlü kuvvetli bir guruba zor geliyordu. Kavmi kendisini ikaz ederek şöyle diyordu: “Şımarma! Kuşkusuz ki Allah şımaranları sevmez!”*”⁷⁰² buyrulurken zenginliğin de bir imtihan olabileceği hatırlatılmaktadır. Zira Tefsirlerde Kârûn’un Hz. Musa’nın amcasının oğlu olduğu ve ona iman ettiği, ancak daha sonra hırsı ve kıskançlığı yüzünden inkâra saptığı, malı ve bilgisiyle çokça övündüğü bildirilmektedir. Nitekim onun toplumsal statüsünün ve malının onu kurtarmaya yetmeyerek helak olup gittiği aktarılmaktadır.⁷⁰³ Kur’an’da geçen başka bir pasajda ise biri malı konusunda kanaatkâr ve şükreden, diğeri bahçesinin güzelliğiyle böbürlenip kibirlendiği sırada bahçesi bir afet sonucu helak olan bahçe sahibi iki kişiden bahsedilmektedir.⁷⁰⁴ Bu ayetlerde elindeki nimetin şükürünü eda etmeyen, üstüne üstlük onunla böbürlenip kibirlenen insan tipi örnek verilmektedir. Nihayetinde burada olduğu gibi her nimetin bir gün elden uçup gidebileceği ima edilmektedir. Bu

⁶⁹⁵ el-Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 1/302.

⁶⁹⁶ el-Bakara 2/250.

⁶⁹⁷ el-Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 1/212-213.

⁶⁹⁸ Ebû Hayyân, *Tefsîru’l-Bahri’l-Muhît*, 2/277.

⁶⁹⁹ el-Bakara 2/155.

⁷⁰⁰ Ebû Hayyân, *Tefsîru’l-Bahri’l-Muhît*, 1/624.

⁷⁰¹ el-Bakara 2/45, 153; Âl-i İmrân 3/17, 200; Tâhâ 20/130; el-Hac 22/35; el-Kasas 28/54, 80; el-Ankebût 2/59 vd.

⁷⁰² el-Kasas 28/76.

⁷⁰³ et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 18/309-321; eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, 4/1826-1827; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 20/175.

⁷⁰⁴ el-Kehf 18/32-44.

durum farklı boyutuyla bir hadiste “...Allâh’a yemin ederim ki ben sizlerin fakir düşmesinden yana endişe duymuyorum. Benim endişem sizden öncekilerin önüne serildiği gibi dünyanın sizin de önünüze serilmesinden, onların sadece dünya menfaatleri için yarıştıkları gibi sizin de yarışa girmenizden, dünyanın onları helâk ettiği gibi sizi de helâk etmesinden korkuyorum.”⁷⁰⁵ şeklinde dile getirilerek bir Müslümandan dünya hayatının bir imtihan olduğunun bilincinde olması, zenginlikte de fakirlikte de Müslümana yakışan bir tavır sergilemesi beklenmektedir. Zira Mülk Sûresinde “(Allah) hanginizin daha güzel işler yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır.”⁷⁰⁶ buyrulmakta; Nûr Sûresinde ise her daim Allah’ın rızasını arayan samimi Müslümanların ticari meşguliyetlerinin Allah’ı unutturarak ibadetlerden alıkoymayacağı ifade edilmektedir.⁷⁰⁷

İmtihan gereği insan, tercihlerinde serbest bırakılmıştır. İnsân Sûresinde, “Biz ona yolu gösterdik, ister şükreder isterse nankörlük!”⁷⁰⁸ buyrularak bu durum açıkça belirtilmektedir. Bununla birlikte birçok ayette insanlara türlü türlü nimetler verildiğinden bahsedilmekte ve insanların bu nimetler karşısında ya şükretmedikleri ya da az şükrettikleri dile getirilmektedir.⁷⁰⁹ Oysa Allah’a göre bu nimetler karşısında insanlar teşekkür etmeli ve minnet duymalıdır.⁷¹⁰ Çünkü şükreden insan, nimetin değerini idrak ederek farkındalık kazanır. Bu farkındalık ise nimeti verene vefa gösterilmesini, eldekinin kıymetinin bilinerek onun korunmasını ve israf edilerek heder edilmemesini, dahası kanaatkâr olunmasını bilinçaltına yerleştirir. Bu faydaya mebni olarak Hz. Peygamber, “Müminin durumu hayranlık uyandırıcıdır. Çünkü her hâli kendisi için bir hayır sebebidir. Böylesi bir özellik sadece müminde vardır. Sevineceği hayırlı bir durum karşısında şükreder, bu onun hayrına olur. Başına bir belâ geldiğinde ise sabreder, bu da onun hayrına olur.”⁷¹¹ buyurmuştur.

İnsan, elindeki nimetlerin farkında olup düşündüğünde kendisini zengin addedebilir. Öncelikle her bir uzvun değeri paha biçilmezdir. Ayrıca dünya üzerinde gerek kendi özel mülkü statüsünde olsun gerekse kamunun ortak kullanımındaki mallar olsun bunlardan meşruiyet sınırları içerisinde faydalanabilir. Bununla birlikte elinde kimseye muhtaç olmadan yaşayabileceği kadar imkân varsa daha iyisini elde edinceye kadar kanaat ederek hayatını sürdürebilir. Zira Hz. Peygamber’e göre gerçek zenginlik, mal çokluğu değil; gönül tokluğudur.⁷¹² Kişisel gelişim uzmanlarından Robbins de bu

⁷⁰⁵ Buhârî, “Rikâk”, 7; Müslim, “Zühd”, 6.

⁷⁰⁶ el-Mülk 67/2.

⁷⁰⁷ en-Nûr, 24/37. bk. İbn. Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, 8/2607-2609.

⁷⁰⁸ el-İnsân 76/3.

⁷⁰⁹ el-A’râf 7/10, 17; el-Mü’minûn 23/78; es-Secde 32/9; el-Mülk 67/23.

⁷¹⁰ en-Nahl 16/14; el-Kasas 28/73; Fâtır 35/12; Yâsîn 36/35, 73.

⁷¹¹ Müslim, “Zühd”, 64.

⁷¹² Buhârî, “Rikâk”, 15; Müslim, “Zekât”, 120, 130. Ayrıca bk. Tirmizî, “Zühd”, 40; İbni Mâce, “Zühd”, 9

doğrultuda, insanın sahip olduğu şeylerin farkında olmayarak başka şeyleri istediğinde asla mutlu olamayacağını ve doyuma ulaşamayacağını ifade etmektedir.⁷¹³ Ancak kanaatin, sadece eldeki ile yetinilip tembellik etmeye bir araç olarak kullanılması doğru değildir. Çünkü kanaat, daha fazlasını istemeye ve elde etmeye engel bir durum teşkil etmez. Kanaatkârlıktan kasıt, elde edilmesi arzu edilen şeylerin elde edilinceye kadar olabildiğince sabredilerek ertelenmesi ve elde olanlarla idare edilmesidir.⁷¹⁴ Çünkü Kur'an'da Allah'ın bahsettiği imkânların kullanılarak rızkın aranması istenmektedir.⁷¹⁵ Bir başka ayette de bir işin bitirilince diğerine başlanması gerektiğine işaret vardır.⁷¹⁶ Kanaatkâr olma bahanesiyle tembel olunmamalıdır. Yine Kur'an'a göre tüm bunlara rağmen insan, herhangi bir zorluğa düşüp sıkıntılarla karşılaştığında Hz. Eyyûb Peygamber gibi dua ederek ve sabrederek⁷¹⁷ bu sıkıntıların geçmesini beklemelidir.⁷¹⁸ Eğer maddi yönden belirli bir zenginliğe ulaşmışsa bu zenginliğin kendisine yüklediği sorumlulukları yerine getirmelidir. Zekât, hac, kurban gibi ibadetleri ifa ederek her daim şükreden bir kul olmalıdır.⁷¹⁹

Yaygın kişisel gelişim çalışmalarında “Azla yetinme!” tarzı söylemlere sık sık rastlanmaktadır. Hakikatte bir Müslüman azla yetinmeyerek daima çalışıp çaba göstermelidir. Ancak bu telkin; sabır, kanaat ve şükür mefhumlarıyla dengelenmediği zaman insan psikolojisi ve sosyal ilişkiler açısından problem doğuracak durumların ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir. Zira maddi ve manevi birikimler elde eden ve buna asla gözü doymayan insanlar, bu hırsları yüzünden kendilerini heder etmektedir. Elindekilerle yetinemeyen ve buna şükretmeyen birisi psikolojik açıdan hep fakirdir. Daha fazlasını elde etme uğruna başkalarının hakkına girmeye müsaittir. Başına gelen maddi ve manevi kayıplarda ruhsal çöküntü yaşaması mümkündür. Bu gibi sebeplerden dolayı kişisel gelişimde bu hasletlerin edinilmesi önem arz etmektedir.

3.3.7. Zamani ve Kaynakları Doğru Kullanma

İnsan gerek kendi varlığını gerekse elde ettiklerini yaratıcısına borçludur. Görünürde o, çalışıp azmetmesi neticesinde çeşitli başarı ve kazanımlar elde eder, ancak arka planda yaratıcısının kendine sunduğu imkânlar yatmaktadır. Bu bilince erişmeyen insan, yaratıcısı ile arasındaki bağı koparma eğilimine girmiş demektir. Kendisine verilen ve mülk olarak nitelendirilen bu nimetler, ondan faydalanma karşılığında ona birtakım sorumluluklar yüklemektedir. Dolayısıyla kişinin bu nimetleri en doğru şekilde

⁷¹³ Robbins, *Sınırsız güç*, 349-350.

⁷¹⁴ Akbaş, *Kur'an'da İnsanın Mutluluğu*, 261.

⁷¹⁵ el-Cuma 62/10.

⁷¹⁶ el-İnşirâh 94/7. bk. İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 30/416-417.

⁷¹⁷ el-Enbiyâ 21/83.

⁷¹⁸ el-Bakara 2/153; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/239-240.

⁷¹⁹ el-Bakara 2/177, 196, 199; el-Mâide 5/95; el-Hac 22/36 vd.

kullanması gerekmektedir.

Mülk konusuna Kur'an'ın bakışını anlamak; onun mahiyetinin anlaşılması, edinilmesi, kullanılması ve tasarruf edilmesi ile ilgili fikir vermesi açısından önemlidir. Mülk kavramı sözlükte “güç yetirmek, hâkimiyet kurmak, sahip olmak, tasarrufta bulunmak” gibi anlamlara gelmektedir.⁷²⁰ Kur'an'da mülk kelimesi kırk iki yerde geçer. Bunlardan otuz ikisinde Allah'a nispet edilir.⁷²¹ İsim olarak “duyular âlemindeki bütün cisimleri kuşatan varlık alanı ve bunlar üzerindeki hükümlanlık” anlamında kullanılır.⁷²² Mülk kavramı Kur'an'da Allah'a nispet edilerek kullanıldığında, O'nun tasarrufunda yer alan duyular âlemindeki bütün varlıkları ifade eder. Bununla birlikte mülk, Kur'an'da daha çok semâvât ve arza izafetle Allah'a nispet edilir. Birçok ayette göklerin, yerin ve onların arasında bulunan her şeyin Allah'a ait olduğu vurgulanır.⁷²³ Ayrıca mülk konusunda Allah'a ortaklığın söz konusu olmadığı,⁷²⁴ Cenâb-ı Hakk'ın bütün mülkün sahibi olduğu ve tasarruf sahibi olarak onu dilediğine verip dilediğinden aldığı⁷²⁵ belirtilir.⁷²⁶ Kur'an'da mülk konusu insana nispet edildiğinde ise önceki peygamberlere ve bazı şahsiyetlere verilen “hükümlanlık ve saltanatı” ifade etmektedir. Hz. İbrâhim'in soyu,⁷²⁷ Hz. Yûsuf,⁷²⁸ Hz. Dâvûd,⁷²⁹ Hz. Süleyman,⁷³⁰ Nemrud,⁷³¹ Firavun⁷³² ve Câlût⁷³³ la savaşmak üzere İsrâiloğulları'ndan Tâlût⁷³³ kendilerine mülk verildiği bildirilenlerdir. Bir ayette de şeytanın, Hz. Âdem ve Havvâ'yı sonsuz mülkü elde edecekleri vaadiyle yasak ağaçtan yemeleri için teşvik edip kandırdığı zikredilmektedir.⁷³⁴ Ayrıca cennet tasvirleri yapılırken orada çok sayıda nimet ve büyük bir mülke sahip olunacağı belirtilmektedir.⁷³⁵ Bu ön bilgilerden mülkün gerçek sahibinin Allah olduğu, maddi ve manevi nimetleri kapsadığı, onu dilediğinin tasarrufuna verebileceği, dilediğinden geri alabileceği hususları anlaşılmaktadır.

Maddi ve manevi kaynakların insan hayatında önemli bir yeri vardır. Bu kaynaklar, insan hayatını olumlu yönde etkilediği gibi olumsuz olarak da etkileyebilmektedir. İnsanı müreffeh bir yaşama erıştirdiği gibi ona bazı külfetler de

⁷²⁰ İbn Manzûr, “ملك”, 4266.

⁷²¹ Abdülbakî, *Mu'cemü'l Müfrehes li-Elfâzi'l-Kur'ani'l Kerîm*, 673-674.

⁷²² el-İsfahânî, “ملك”, 472-473.

⁷²³ el-Bakara 2/107; Âl-i İmrân 3/189; el-Mâide 5/17-18, 40, 120; el-Hadîd 57/2, 5; el-Bürûc 85/9 vd.

⁷²⁴ el-İsrâ 17/111; el-Furkân 25/2.

⁷²⁵ Âl-i İmrân 3/26.

⁷²⁶ M. Sait Özervarlı, “Mülk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/539-539.

⁷²⁷ en-Nisâ 4/54.

⁷²⁸ Yûsuf 12/101.

⁷²⁹ el-Bakara 2/251; Sâd 38/20.

⁷³⁰ el-Bakara 2/102; Sâd 38/35.

⁷³¹ el-Bakara 2/258.

⁷³² ez-Zuhruf 43/51.

⁷³³ el-Bakara 2/247.

⁷³⁴ Tâhâ 20/120-121.

⁷³⁵ el-İnsân 76/20.

yükleyebilmektedir. Nitekim toplumsal hayatta mülkiyet hukukuna taalluk eden birçok mesele vardır. Doğal olarak insan davranışları ve kişiliği, bu alakadan dolayı çeşitli şekillerde etkilenmektedir. Dolayısıyla mülk sahibi olma hırsı, mülkü doğru şekilde kullanabilme, başkalarının mülkiyet hakkına saygı gösterebilme gibi konular insan karakteri ve davranışlarıyla ilgili konulardan olduğu için kişisel gelişimle de yakından alakalıdır.

İnsan için önemli bir değer olarak kabul edilen zaman ise sürekli onun aleyhine işleyen bir mefhumdur. Çünkü kendisine belirli bir ömür tayin edilmiş olan insan, her geçen vakitte ölüme doğru ilerlemektedir. Dolayısıyla kendisine biçilen ömür miktarında her ne yaparsa yanına o kâr kalacaktır. İster dünya hayatı açısından olsun isterse ölümden sonrasına inananlar için ahiret hayatı açısından olsun bu değişmez bir gerçektir. O halde insan, aleyhine işleyen bu zaman konusunda çok daha bilinçli olmalıdır. Zamanın ve kaynakların verimli kullanılmasının önemli olmasından dolayı yaygın kişisel gelişim alanında bu konuyla ilgili birçok müstakil kitap telif edilmiştir. Bununla birlikte kişisel gelişimle ilgili genel çalışmaların satır aralarında da zamanı ve kaynakları doğru yönetme ile ilgili birçok öneri bulunmaktadır. Benjamin Franklin'in zaman ile ilgili olarak "Hayatı seviyor musunuz? Öyleyse zamanı çarçur etmeyin, çünkü hayat ondan ibarettir." dediği aktarılır.⁷³⁶ Bu söz, zamanın önemini anlatmakla birlikte önemli bir hususu gündeme taşımaktadır. Bu husus, insanın hayatında gelişen olaylar üzerinde söz sahibi olduğu ve bu olayları doğru bir şekilde yöneterek belirli oranda kontrol altında tutabileceğidir. Normal şartlar altında üzerinde tahakküm sağlanamayan birçok konuda eğer yeterli gayret sarf edildiğinde ve doğru adımlar atıldığında, başarıya ulaşılabileceği kişisel gelişim uzmanları tarafından öne sürülmektedir.⁷³⁷ Bozdağ, *Düşün ve Başar* isimli çalışmasında, doğru bir planlama yapılmadan girilen işlerde beklenilmeyen durumların ortaya çıkmasıyla hedefe ulaşamadan kişilerin heyecanının söneceğini ve girişimlerinin boşa çıkabileceğini ifade etmektedir. Söz konusu çalışmada "Hedefinizi netleştirmek, hedefe ulaştıran en ayrıntılı yolu çizmektir." ifadesine yer verilerek planlamanın önemine dikkat çekilmektedir. Çünkü ona göre "En önemli başarısızlık nedenlerinden biri, hedefsizlik değil; hedefin bulanıklığıdır." Yazar, bunlara ilaveten; öğrenen, gelişen ve iş bitiren kimselerin ayırt edici özelliğinin, yapacakları işlerin planlamasını önceden yapmaları olduğunu belirtmektedir. Zira işleri planlamak, zamanın verimli kullanılmasını sağlamaktadır.⁷³⁸

Zaman konusuna Kur'an perspektifinden bakıldığında ilk göze çarpan

⁷³⁶ Smith, *Hayatı ve Zamanı Yönetmenin 10 Doğal Yasası*, 24.

⁷³⁷ Smith, *Hayatı ve Zamanı Yönetmenin 10 Doğal Yasası*, 24-57, 124-161; Demirkıran, *Ben Dünyanın En Akıllı İnsanıyım*, 165, 201-234; Bozdağ, *Düşün ve Başar*, 95-113; Zıglar, *Zirveye Çıkan Basamaklar*, 164; Baran, *Başarıyı Keşfedin*, 83-84; Kulaksızoğlu, *Kişisel Gelişim Uygulamaları*, 225-253; Akyıldız, *Beyin ve Dil Arasındaki İlişki*, 185-190; Arıkan, *Nitelikli İnsan*, 219-240 vd.

⁷³⁸ Bozdağ, *Düşün ve Başar*, 95-101.

“Zamana yemin olsun ki insan, gerçekten ziyan içindedir. Ancak bundan, îmân edip güzel işler yapanlar, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler müstesnâdır.”⁷³⁹ mealindeki Asr Sûresidir. Bu surede, her çağda birçok insanın zaman konusunda aldandığı / aldanacağı ifade edilmektedir.⁷⁴⁰ Bu durum, sosyolojik açıdan bakıldığında önemli bir tespittir. Zira Hz. Peygamber de “İki nimet vardır ki insanların çoğu bu nimetlerin hakkını vermede aldanmıştır. Bunlar, sıhhat ve boş vakittir.”⁷⁴¹ buyurarak bu gerçeği teyit etmiştir. Hâl böyleyken zamanı verimli kullanarak bu aldanmışlıktan kurtulmanın reçetesi mahiyetinde; iman edip güzel işler yapılması, insanların birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye etmesi zikredilmiştir.⁷⁴² Aynı zamanda başka bir ayette de “Bir işi bitirince hemen başka bir işe yönel...”⁷⁴³ buyrulur bir işi bitirdikten sonra başka bir işe başlanmasına, daima bir uğraş içerisinde olunması gerektiğine işaret edilmiştir.⁷⁴⁴ Nitekim Kur'an'da mümin, “boş işlerden yüz çeviren” olarak tasvir edilmekte ve onun bu vasfı övülmektedir.⁷⁴⁵ Kur'an'ın tedrisatından geçmiş ve onu içselleştirmiş olan Hz. Ömer de şöyle demiştir: “Ben gerçekten sizden birinizin ne herhangi bir dünya ne de ahiret ile alakalı bir iş yapmaksızın işsiz güçsüz, aylak aylak, boş boş dolaşmasını hoşgörmem!”⁷⁴⁶

Hayatın verimli ve dolu dolu yaşanması için zaman konusunda planlı hareket edilmelidir. Ancak bireylerin yaşam biçimleri ve standartları birbirinden farklıdır. Doğal olarak her insanın kendi hayatına göre bir planlaması olmalı ve olabildiğince bu planlamaya sadık kalmalıdır. Çünkü planlama yapmak, yapılacak işin önceliklerini düzene koyma imkânı sunar; odaklanmayı artırır ve bunun neticesinde zaman tasarrufu sağlar.⁷⁴⁷ Bu açıdan Kur'an'da emredilen namaz vakitleri de manidardır.⁷⁴⁸ Çünkü namaz, günü belirli vakitlere bölerek zaman konusunda farkındalık kazandırır. Ayrıca planlama konusundaki farkındalığa işaret eden pek çok ayet bulunmaktadır. En'âm Sûresinde, “O, karanlığı yarıp sabahı çıkaran; geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı ise hesap ölçüsü kılandır...”⁷⁴⁹ buyrulmaktadır. Furkân Sûresinde ise “O, geceyi size bir örtü, uykuyu istirahat zamanı, gündüzü de çalışma vakti yapandır.”⁷⁵⁰ buyrulmaktadır. Yine aynı doğrultuda Nebe Sûresinde geçen “Geceyi bir örtü, gündüzü ise geçim zamanı kıldık.”⁷⁵¹ ayetlerinde, ay ve güneşin şaşmaz bir sisteme göre programlandığına⁷⁵² ve

⁷³⁹ el-Asr, 103/1-3.

⁷⁴⁰ el-Begavî, Me'âlimu't-Tenzîl 8/525.

⁷⁴¹ Buhârî, “Rikak”, 1. Ayrıca bk. Tirmizî, “Zühd”, 1; İbni Mâce, “Zühd”, 15.

⁷⁴² Karaman vd., Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, 5/682-683.

⁷⁴³ el-İnşirâh, 94/7.

⁷⁴⁴ İbn 'Âşûr, et-Tahrîr ve't-Tenvîr, 30/416-417.

⁷⁴⁵ el-Mü'minûn 23/3.

⁷⁴⁶ Zemahşerî, el-Keşşâf, 6/398.

⁷⁴⁷ Smith, Hayatı ve Zamanı Yönetmenin 10 Doğal Yasası, 125-126.

⁷⁴⁸ el-Bakara 2/238; Hûd 11/114; el-İsrâ 17/78; Taha 20/130.

⁷⁴⁹ el-En'âm 6/96.

⁷⁵⁰ el-Furkân 25/47.

⁷⁵¹ en-Nebe 78/10-11.

⁷⁵² Karaman vd., Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, 2/444.

bununla da belirli işlerin bu zaman dilimlerine göre planlanarak yapılabileceğine işaret edilmektedir.

Zaman konusunda olduğu gibi maddi kaynakların da verimli kullanılması gerekmektedir. Çünkü kaynakların verimli kullanılması, dünya hayatını daha yaşanabilir seviyede tutmada önemli bir rol oynamaktadır. Zira milyonlarca insan temel ihtiyaçlar bakımından yeterli kaynağa ulaşamadığı için zor duruma düşmektedir. Gerek bireysel gerek toplumsal bazda yapılan kaynak israfı, insanların bu gününü tehlikeye soktuğu gibi geleceğini de ipotek altına almaktadır. Nitekim aşırı israftan kaynaklanan borçlanmalar nedeniyle birçok insan modern bir köle haline gelmektedir.

Kur'an'da insanın hem dünya hem de ahiret hayatının tanzimi için birçok emir ve yasak bulunmaktadır. Bunlardan birisi de israf konusudur. Bunun önüne geçmek için insan sık sık Kur'an tarafından cimrilik ve savurganlık konusunda uyarılmaktadır. Bir ayette insana, *“Eli sıkı olma, bununla birlikte büsbütün eli açık da olma ki herkes tarafından ayıplanan, kaybettiklerine üzülen biri durumuna düşmeysin.”*⁷⁵³ şeklinde uyarılarak cimrilikten ve savurganlıktan kaçınması, harcamalar konusunda itidalli olması telkin edilmektedir.⁷⁵⁴ Nitekim bir başka ayette de *“Onlar, harcamalarında ne israf ederler ne de cimrilik; bu ikisi arasında orta bir yol tutarlar.”*⁷⁵⁵ buyrulurak müminlerin, müsrif ya da cimri olmaması; bu ikisi arasında bir yol tutarak kaynaklarını kendi ekonomik ve sosyal durumlarına göre kullanmaları gerektiğine dikkat çekilmektedir.⁷⁵⁶ Netice itibarıyla Kur'an'a göre gerçek bir mümin, malını akrabasına, yoksula, yolda kalmışa infak eder; yeterli miktarda yer içer ama savurganlık yapmaz.⁷⁵⁷ Savurgan ve müsrif olanlar ise şeytanın kardeşleri olarak nitelendirilmektedir.⁷⁵⁸

Kur'an'da kaynakların verimli kullanılması adına malı ve mülkü aklı ermeyen sefih kimselere, yetimlere, çocuklara vermemek gerektiği bildirilmektedir.⁷⁵⁹ Çünkü değer arz eden her türlü varlık, milli servet mesabesinde kabul edilmekte ve zayi edilmesi hoş karşılanmamaktadır. Zira malını yönetemeyen birisinin, uyanık geçinen kimselerce aldatılabilme ihtimalinin yanında, malının kıymetini bilmeyerek onu zayi etmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu sebeple bu kimselerin belirli bir yaşa ve olgunluğa geldiğinde denenmesi emredilmekte; eğer malını yönetemeyeceklerine kanaat getirilirse o malın yönetimine, velisinin adil bir şekilde devam etmesi önerilmektedir.⁷⁶⁰

⁷⁵³ el-İsrâ 17/29.

⁷⁵⁴ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir* (Beyrût: Dâru'l-Kur'ân-ı Kerîm, 1981), 2/158.

⁷⁵⁵ el-Furkân 25/67.

⁷⁵⁶ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 19/72.

⁷⁵⁷ el-En'âm 6/141; el-A'râf 7/31; el-İsrâ 17/26.

⁷⁵⁸ el-İsrâ 17/27.

⁷⁵⁹ en-Nisâ 4/5-6.

⁷⁶⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/18-19.

Kur'an'a göre bu dünyada insana yüklenen ağır bir sorumluluk vardır.⁷⁶¹ Bu sorumluluğun gereği olarak insana tevdi edilen görevlerin hakkıyla yerine getirilmesi gerekir. Bunun için de kaynaklar olabildiğince verimli kullanılmalıdır. Çünkü Kur'an'da, *"Sizi yeryüzünde yaratarak orayı imar etmenizi dileyen Allah'tır."*⁷⁶² buyrularak eldeki kaynakların imkânlar ölçüsünde ekip biçmek, sulama kanalları yapmak, yaşanılan bölgeyi ihya etmek gibi fayda sağlayacak işlere aktarılması ima edilmektedir.⁷⁶³ Netice itibarıyla kişisel gelişim kitaplarında zaman ve kaynakların yönetimi ile ilgili hususlarda sık sık önerilerde bulunulmasının temel nedeni, insanın elindeki maddi ve manevi yönden değer arz eden varlıkların en doğru şekilde kullanılması, böylece hedeflenen başarılarla daha kolay bir şekilde ulaşılmasıdır. Nitekim dünya hayatı, maddi ve manevi kazanımlar elde etme açısından değerlendirilmesi gereken bir fırsat olmasından dolayı kaynakların en doğru şekilde kullanılması önem arz etmektedir.

3.3.8. Helal Kazanç Peşinde Koşma

İnsan, yaşamını idame ettirmek için yeme, içme, giyinme, barınma gibi temel ihtiyaçlarını temin etmek zorundadır. Bunun yanında yuva kurma, yaşam standartlarını yükseltme, eğlenme gibi maddi ve manevi ihtiyaçları bulunmaktadır. Tüm bunların karşılanması için de çeşitli kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kaynaklara ulaşmada ise en önemli araç çalışmaktır. Fakat ne yazık ki insanlar kazanç elde etmek için her zaman meşru yolları tercih etmemektedir. Fıtratında bulunan mal elde etme hırslarının ağır basması, bazı manevi değerlerden yoksun olması gibi nedenlerden dolayı gayrimeşru kazanç kapılarına tevessül edebilmektedir. Bu da toplumda önemli sorunlara kapı aralamaktadır. Bu nedenle Kur'an'da ısrarla helal ve temiz rızık vurgusu yapılmaktadır.⁷⁶⁴ Bir ayette *"Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin. Eğer yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'nun verdiği nimetlere şükredin."*⁷⁶⁵ buyrularak helal ve temiz kazancın Allah'a kulluk etmenin göstergesi olduğu vurgulanmaktadır. Bir başka ayet-i kerimede ise *"Aranızda birbirinizin mallarını meşru olmayan yollarla yemeyin. Ayrıca insanların mallarının bir kısmını, bile bile günaha girerek hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin."*⁷⁶⁶ buyrularak hırsızlık, kumar, gasp, aldatma, hile gibi haram yollara tevessül edilmemesi ve menfaat temin etmek için yetkililere rüşvet verilmemesi emredilmektedir.⁷⁶⁷ Zira helal olmayan kazanç kapıları, sosyolojik döngü içerisinde peşine taktığı sıkıntıları insanın hayatına musallat eder. Allah'a kulluğun gereklerinden alıkoyarak ahiretini mahvettiği gibi dünyasını da mahvedecek illetleri içerisinde

⁷⁶¹ el-Ahzâb 33/72.

⁷⁶² Hûd 11/61.

⁷⁶³ Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhîr*, 5/239.

⁷⁶⁴ bk. el-Bakara 2/168; el-Mâide 5/88; el-Enfâl 8/69; en-Nahl 16/114 vd.

⁷⁶⁵ en-Nahl 16/114.

⁷⁶⁶ el-Bakara 2/188. Benzer başka ayet için bk. en-Nisâ 4/29.

⁷⁶⁷ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2/187; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/289-290.

barındırır.⁷⁶⁸ Helal ve temiz olmayan şeyler hem beden hem de ruh sağlığına zarar verir. Nitekim içki, kan, ölü eti, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların etleri bunlardan bazılarıdır.⁷⁶⁹ Dolayısıyla Kur'an'da helal ve temiz olmayan şeylerden uzak durulması emredilmektedir.

Rızıkın insandan insana farklı miktarlarda verilmesi kafalarda çeşitli soru işaretlerine neden olmaktadır. Sanki rızık hususunda sosyal adaletsizlik varmış gibi algılanmaktadır. Ancak bu durum dünyadaki sosyal dengenin ve işleyişin sağlıklı bir şekilde yürümesi için elzemdir. Çünkü insanoğlu toplumsal şartlara göre yaratılmış bir varlıktır. Dünya üzerinde diğer insanlarla ilişki halinde olmadığı zaman ilkelleşir. Birçok ihtiyacını temin etmekten uzak kalır. İşte insanı insana muhtaç kılan en büyük etken onun farklı karakter yapısı ve ekonomik durumudur. Zira Kur'an'da *“Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçinmek için ihtiyaç duydukları şeyleri aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini kimine derece bakımından üstün kıldık.”*⁷⁷⁰ buyrulur. Bu sosyolojik gerçek dile getirilmiştir.⁷⁷¹ Öte yandan insanlar kendi fitratına gizlenen özellikleri doğrultusunda çalışır çabalar. Genel olarak bu çabanın karşılığı kendisine verilse de yukarıdaki zikredilen nedenlerden dolayı aksi durum da söz konusu olabilir. Dolayısıyla mutluluğun zenginliğe ve maddi kazanç eşitliğine endekslenmesi, sosyal hayatın gerçeklerine aykırı bir düşüncedir. İnsan, kendisine sevdirmiş olan istek ve ihtiyaçların meşru olanlarının peşinden koştuğu zaman mutluluğun ve huzurun kapısını aralamış olacaktır. Aksi takdirde karşılıklı yapılması gereken işlerin yapılamadığı bir ortamda sosyal ilişkiler tıkanır, toplumda huzursuzluk ve kargaşa meydana gelir.⁷⁷²

Yaygın kişisel gelişim kitaplarında başarı ve kazançla ilgili öneriler her fırsatta dile getirilmektedir.⁷⁷³ Ancak bu başarı ve kazancı meşru kılan helal ve temiz olma vurgusu, bu söylemlerin arasında görünmeyecek kadar geri planda kalmaktadır. Buna mukabil Kur'an'da helal ve temiz olma vurgusu daha yoğun bir şekilde dile getirilmektedir. Nitekim Kur'an'a göre bir kişisel gelişim modelinde helal ve temiz rızık vurgusunun ön planda olduğu görülmektedir.

3.3.9. Yapılan İşlerde Ölçülü ve Dengeli Olma

Evrende her şey bir ölçü ve denge gözetilerek yaratılmıştır. Bu düzen, fiziksel

⁷⁶⁸ Fahreddin er-Râzî, *Meḥâṭihü'l-Ġayb* 12/77.

⁷⁶⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 4/2200.

⁷⁷⁰ ez-Zuhruf 43/32.

⁷⁷¹ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 25/201-202.

⁷⁷² Mustafa Badem, *Kur'an'da Ekonomik Hayata İlişkin Temel Esaslar* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mart 2017), 20-24.

⁷⁷³ Brande, *Uyan ve Yaşa*, 19-57, 137-143; Maxwell, *Hayatınızda Fark Yaratmanın 10 Sırrı*, 169-188; Burg, *Birlikte Kazanmak*, 54-189; Baran, *Başarıyı Keşfedin*, 94-139; Akyıldız, *Başarı Taktikleri*, 171-190 vd.

yönden olduğu gibi sosyolojik yönden de öyledir. Dolayısıyla bu düzenin işleyişine ayak uyduramayan her varlık tabiri caizse görünmez bir el tarafından sistemin dışına itilmekte ya da bu ölçü ve denge üzerine kurulu sistem tarafından cezalandırılmaktadır.

Kur'an'da bir ayette “*Sizi vasat bir ümmet kıldık...*”⁷⁷⁴ buyrulmaktadır. Burada bahsedilen “vasat ümmet” lafzından kasıt; aşırılıklardan uzak, dinî değerlerine bağlı, âdil ve ideal bir topluluktur.⁷⁷⁵ Bu ayetin mefhum-u muhalifinden yola çıkıldığında, toplumsal düzenin işleyişine zarar verecek aşırılıkların tasvip edilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim itikat, ibadet ve muamelat alanlarındaki hükümler bir denge üzerine bina edilmiştir.⁷⁷⁶ Örneğin, ne Hristiyanlar gibi Hz. İsa'nın durumu konusundaki aşırılık tasvip edilmiş;⁷⁷⁷ ne de Yahudiler gibi peygamberini öldürecek kadar ileri giden bir kavim mazur görülmüştür.⁷⁷⁸ Aynı şekilde inanç ve ibadet konusunda da ruhbanlığa varan bir yaşam tarzı eleştirilmiş,⁷⁷⁹ inkâra sapanlar da lanetlenmiştir.⁷⁸⁰ Yine itidalli olunması adına cimrilik ve savurganlık yerilmiş,⁷⁸¹ cömertlik övülmüş ve teşvik edilmiştir.⁷⁸² Bunlara ilaveten haramların helal, helallerin de haram kılınarak haddi aşmamak gerektiğinden⁷⁸³ namazdaki ses tonuna varıncaya kadar⁷⁸⁴ ölçülü ve dengeli olunması gerektiği bildirilmiştir.

Ölçü ve dengede en önemli hukuki kavram ise adalettir. Adalet konusunda onlarca ayette çeşitli telkinlerde bulunulmuştur. Şahitlikte,⁷⁸⁵ ölçüde ve tartıda,⁷⁸⁶ doğanın dengesini gözetmede,⁷⁸⁷ zulme uğrayanın hakkının iade edilmesinde ve bununla birlikte zulmedenin cezası verildikten sonra aşırıya gidilmemesinde⁷⁸⁸ vb. şeylerde hep ölçülü ve dengeli olunması gerektiği zikredilmektedir. Dahası bir ayette “*Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutup adaleti gözeterek şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Âdil olun...*”⁷⁸⁹ buyrularak kendinden olmayana dahi adaletle yaklaşılması gerektiğine işaret edilmektedir. Zira aksi bir durum,

⁷⁷⁴ el-Bakara 2/143.

⁷⁷⁵ Detaylı bilgi için bk. Öz, *Kur'an'ın Önerdiği Vasat Ümmet*, 164-228.

⁷⁷⁶ Mukâtil b. Suleymân (150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, thk. ‘Abdullâh Mahmûd Şehâte (Beyrût: Mu’essesetu’t-Târîhi’l-‘Arabî, 2002), 1/145; Mâverdî, *Tefsîru’l-Kur’ân, En-Nuket ve’l-‘Uyûn*, 1/198-199; el-Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 1/145.

⁷⁷⁷ Âl-i İmrân 3/59; en-Nisâ 4/171-172.

⁷⁷⁸ el-Bakara 2/61, 87, 91; Âl-i İmrân 3/21, 112, 181; en-Nisâ 4/155; el-Mâide 5/70.

⁷⁷⁹ el-Hadîd 57/27.

⁷⁸⁰ el-Bakara 2/89; Âl-i İmrân 3/87 vd.

⁷⁸¹ el-İsrâ 17/29.

⁷⁸² el-Bakara 2/272; Sebe’ 34/39 vd.

⁷⁸³ el-Mâide 5/87-88.

⁷⁸⁴ el-İsrâ 17/110.

⁷⁸⁵ en-Nisâ 4/135.

⁷⁸⁶ el-En’âm 6/152; Hûd 11/85.

⁷⁸⁷ er-Rahmân 55/7-9.

⁷⁸⁸ el-Bakara 2/190, 193-194; el-İsrâ 17/33 vd.

⁷⁸⁹ el-Mâide 5/8.

düzeni bozacak ve toplumda kargaşaya neden olacaktır.⁷⁹⁰

Yine Kur'an'da bildirildiğine göre ahiret ve dünya için yapılanlarda hep bir denge gözetilmelidir. Bir ayet-i kerimede “*Allah'ın sana verdiklerinde ahiret yurdunu ara. Ancak dünyadaki nasibini de unutma! Allah sana nasıl iyilik ve ihsanda bulunduyorsa sen de aynı şekilde iyilik ve ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk yapmaya kalkışma! Kuşkusuz Allah, bozguncuları sevmez.*”⁷⁹¹ buyrulurak bu duruma işaret edilmektedir. Ayette, “dünya ve ahiret dengesi gözetilmeli” uyarısının ardından bozgunculuk yapılmamasının emredilmesi dikkat çekicidir. Zira denge gözetilmediğinde ve adalet hakkıyla tesis edilmediğinde yeryüzünde bir karışıklığın çıkması kaçınılmazdır.⁷⁹² Dolayısıyla toplumun yapı taşlarını oluşturan her birey bu uyarılara kulak vermeli, ölçüyü ve dengeyi gözeterek toplumun yararına hareket etmelidir.

Ölçü ve dengenin gözetilmesi kişisel gelişim açısından önem arz eden bir husustur. Çünkü hayattaki her şeyi yerli yerine koymak, ona hak ettiği kadar değer vermek meşru ve anlamlı başarılar elde etmek için gereklidir. Örneğin sağlığın göz ardı edilerek çok çalışıp maddi ve manevi birtakım sorumlulukların ihmal edilmesi, uykusuz kalınması ya da beslenmeye dikkat edilmemesi yanlış bir davranıştır. Bu gibi durumlar yaygın kişisel gelişim açısından da tasvip edilmeyen hususlardandır. Kişisel gelişim uzmanlarından Smith, sürekli bir şeylerle meşgul olan insanların, kendi yakınlarını ihmal ettiklerini, ebeveynlik görevlerini hakkıyla yapmadıklarını, bu nedenlerle pişmanlıklarını içeren çok sayıda mektup aldığını dile getirmiştir. Ayrıca bu konuda yapılması gerekenleri önem sırasına göre tanzim eden birtakım öneriler sunmuştur.⁷⁹³ Arıkan ise nefes kontrolünden yeme içmeye, kaliteli bir uykudan yaşanılabilir bir mekân dizaynına kadar ölçülü ve dengeli bir yaşam alanı oluşturulmasına dair birtakım önerilerde bulunmuştur.⁷⁹⁴ Acar ve Zuhal Baltaş ise çalışanların iş stresinin azaltılabilmesi için makul düzeyde bir ücret belirlenmesi, vardiya sistemi ayarlanması, çalışma düzeni oluşturulması, yeme içme gibi ihtiyaçların giderilmesi, kaliteli bir uyku düzeni için gerekli imkânların sağlanması gibi önerilerde bulunmuştur.⁷⁹⁵ Tahsin Akyıldız da benzer doğrultuda tespit ve önerilerde bulunarak iş ve işçi açısından dengeli bir yaşam hakkında fikirler öne sürmüştür.⁷⁹⁶ Anlaşıldığı üzere maddi ve manevi bütün dengelerin gözetilerek elde edildiği kazanımlar sağlıklı bir kişisel gelişimin gereklerindendir.

⁷⁹⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/229.

⁷⁹¹ el-Kasas 28/77.

⁷⁹² İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 20/180.

⁷⁹³ Smith, *Hayatı ve Zamani Yönetimin 10 Doğal Yasası*, 83-88.

⁷⁹⁴ Arıkan, *Nitelikli İnsan*, 28-31.

⁷⁹⁵ Baltaş ve Baltaş, *Stres ve Başa Çıkma Yolları*, 65-70, 195-203, 222-230.

⁷⁹⁶ Akyıldız, *Başarı Taktikleri*, 26-80.

3.3.10. İstişareye Önem Verme

İstişare her makam ve mevkide daima önemini koruyan bir husustur. Çünkü bir insanın her konuda bilgi sahibi olması mümkün değildir. Doğal olarak bir konuda uzman birinin görüşüne müracaat edilmesi ya da farklı bakış açılarına sahip kimselerin fikirlerine kulak verilmesi, yaşanması muhtemel pişmanlıkların önüne geçecek, kararların isabet oranını artıracaktır. Ayrıca insanın kendi uzmanlık alanlarında bile bir başkasının ne düşündüğünü bilerek hareket etmesi, onun daha sağlam adımlar atmasına olanak sağlayacaktır. Ailede, yönetimde, alışverişte, eğitimde, dinî konularda ve benzeri hususlarda alınan kararlarda istişare faydalı sonuçlar doğuracaktır. Aksi halde telafisi mümkün olmayan sonuçlarla ve büyük pişmanlıklarla karşı karşıya kalınması muhtemeldir. Nitekim yaygın kişisel gelişim çalışmalarında müşkül durumlara düşülmemesi ve planlanan hedeflere daha başarılı bir şekilde ulaşılması için görüş alışverişinde bulunulması hakkında çeşitli öneriler yer almaktadır.⁷⁹⁷

Kur'an'da istişare etme hususunda birçok telkin bulunmakta ve aynı zamanda istişareye örnek teşkil edecek çok sayıda olay zikredilmektedir. Bir ayette “...İş konusunda onlarla istişare et. Bir karara varıp o işi yapmaya yöneldiğin zaman da artık Allah'a tevekkül et. Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.”⁷⁹⁸ buyrulurken istişarenin önemine dikkat çekilmektedir. Yine Kur'an'da istişare kelimesinin kökünden türetilen “eş-Şûrâ” isimli surede müminlerin ayırt edici ve karakteristik birtakım özellikleri zikredilmektedir. Daha sonra bu özelliklere ilaveten Müslümanların işlerini aralarında istişare ile yapacakları bildirilmektedir. Burada ilgi çekici husus, Medine'deki İslâm devleti daha tam teşekkül etmemişken “...onların işleri de aralarındaki istişare ile yürür...”⁷⁹⁹ buyrulurken Ensar'ın bu güzel hasletinin övülerek teşvik edilmesidir. Bu da istişareye verilen önemin gösterilmesi açısından dikkat çekicidir.⁸⁰⁰ Zira Ensar'ın; işlerinde tek görüşe yer vermedikleri, sürekli istişare halinde oldukları, işlerine ehemmiyet gösterdikleri, bir konu üzerinde icmâda bulunup ondan sonra karara bağladıkları bildirilmiştir.⁸⁰¹ Nitekim Ensar'ın şahsında istişarenin teşvik edilmesi, istişarenin Müslümanların hayatında devletin siyasi düzeni olmaktan çok daha köklü bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Buradan anlaşıldığı üzere Kur'an'da, belirli bir topluluğun olduğu her yerde şûranın yani istişare meclisinin olması gerektiğine işaret edilmektedir. Böylece bir kişi ya da gurubun sorunları, bu ilke doğrultusunda çözüme bağlanabilecek ve daha isabetli kararlar alınabilecektir.⁸⁰² Bunlara ilaveten “Senden önce

⁷⁹⁷ Garîh, *İş Hayatında Motivasyon*, 133-140; Akyıldız, *Başarı Taktikleri*, 119-120; Carlson, *Ufak Şeyleri Dert Etmeyin*, 31-32, 73-74; Smith, *Hayatı ve Zamanı Yönetmenin 10 Doğal Yasası*, 258-260 vd.

⁷⁹⁸ Âl-i İmrân 3/159.

⁷⁹⁹ eş-Şûrâ 42/38.

⁸⁰⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/753-754.

⁸⁰¹ Mâverdî, *Tefsîru'l-Kur'ân, En-Nuket ve'l-'Uyûn*, 5/206; el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/240.

⁸⁰² Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 5/3165.

*de kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun.*⁸⁰³ Ayetinde de istişareye işaret vardır. Ayet her ne kadar Mekkeli müşriklerin “Allah, peygamber olarak bir beşer mi gönderdi?”⁸⁰⁴ itirazlarına karşı indirilmiş olsa da ayette geçen “Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun.” İbaresini, bilgi sahibi olunmayan bir konuda bilgi sahibi olanlardan malumat alınması gerektiğini bildirmektedir.⁸⁰⁵ Ayrıca, Kur'an'da sık sık tekrarlanan “sana ... hakkında soruyorlar”⁸⁰⁶ ya da “senden ... hakkında görüş beyan etmeni istiyorlar.”⁸⁰⁷ ifadelerinin birçok ayette yer aldığı görülmektedir. Bu ifadeler, muhatapların çeşitli konularda Hz. Peygamber'den görüş alma isteklerini göstermektedir. Hz. Musa'nın Allah'tan, kardeşi Harun'u kendisine işlerinde danışman ve yardımcı olarak tayin etmesini istemesi de⁸⁰⁸ istişareye örnek olarak gösterilebilecek olaylardandır. Yine Hz. Yûsuf'un gördüğü rüyayı babası Hz. Yakub'a anlatması ve onun da birtakım tavsiyelerde bulunması Kur'an'da geçen istişareye bir başka örnektir.⁸⁰⁹ Sebe melikesinin de Hz. Süleyman'ın gönderdiği mektupta yazanlardan dolayı kavminin ileri gelenleri ile görüş alışverişinde bulunması da yine istişareye örnek gösterilebilir.⁸¹⁰

İstışarenin art niyetli insanlarla ya da istişare edilecek konu hakkında bilgisi olmayanlarla yapılması tasvip edilmez. Zira art niyetli insanlar yanlış yönlendirmeye sebep olurlar. Bilgisiz insanlar ise kafa karışıklığına ve bilgi kirliliğine neden olurlar. Bununla ilgili kişisel gelişim literatüründe meşhur bir ressam hikâyesi dolaşır. Ünlü bir ressam kendisinden ders alıp eğitimini tamamlayan öğrencisine onun yaptığı bir resmi ve kırmızı bir kalemi şehrin en kalabalık yerine koymasını ve resmin altına da bir not düşmesini söyler. Bu notta; “Beğenmediğiniz yerlere çarpı atın.” yazmaktadır. Günün sonunda resim çarpılardan görünmeyecek haldedir. Usta ressam yine öğrencisine şehrin en kalabalık yerine öğrencisinin yaptığı başka bir resmi koymasını ve resmin yanına da renkli boya kalemleri koymasını tembihler. Bu defa not kâğıdına; “Beğenmediğiniz yerleri düzeltin.” diye yazmasını ister. Yine günün sonunda resmin yanına gelen öğrenci, bu sefer resimde hiçbir değişiklik olmadığını görür. Durumu hocasına ileten genç ressam, “Eğer bir işi o işten anlamayanların önüne koyarsan acımasızca eleştirilirsin. Ancak düzeltmelerini istediğinde bunu becerebilecek kabiliyete sahip değildirlersin.” cevabını alır.⁸¹¹ Bu hikâyeden de anlaşıldığı üzere doğru olan, istışarenin konuyla ilgisi ve konu hakkında bilgisi olan kişiler ile yapılmasıdır. Hz. Peygamber döneminde savaşla ilgili birtakım bilgileri alakasız kimselere Müslümanların aleyhine sonuç doğuracak şekilde

⁸⁰³ en-Nahl 16/43.

⁸⁰⁴ el-İsrâ 17/94.

⁸⁰⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/400-401.

⁸⁰⁶ el-Bakara 2/189, 215; el-Mâide 5/4; el-A'râf 7/187.

⁸⁰⁷ en-Nisâ 4/127, 176.

⁸⁰⁸ Tâhâ 20/29-32.

⁸⁰⁹ Yûsuf 12/4-5.

⁸¹⁰ en-Neml 27/29-35.

⁸¹¹ Coşkun Dokumacı, *Geleceğe Yön Veren Başarı Öyküleri* (Ankara: Liya Yayınları, 2013), 21-22.

yayanlar için indirilen⁸¹² “Onlara güvende olduklarına veya korkmaları gerektiğine dair herhangi bir haber gelse onunla yaygara çıkarırlar. Hâlbuki onu Rasûl’e veya aralarında yetki sahibi kimselere götürselerdi onların arasından işin iç yüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi...”⁸¹³ ayeti de istişarenin kimlerle ve nasıl olması gerektiği hakkında ipuçları vermektedir.

Allah tarafından istişare yapmakla emrolunan Hz. Peygamber,⁸¹⁴ hayatı boyunca bu anlayış üzere hareket etmiştir. Örneğin Bedir’de Ebû Süfyan’la savaşıp savaşmama hususunda ashâbı ile istişare etmiştir.⁸¹⁵ Savaş kararı alındıktan sonra ise Hz. Peygamber ordunun Bedir Kuyusunun arkasına mevzilenmesini istemiştir. Ancak ordunun karargâhı ve mevzilenmesi konusunda, müşriklerin en yakınındaki su kuyusunun yanına mevzilenme fikrini beyan eden Hubâb b. el-Münzir’in görüşüne ittiba edilmiştir.⁸¹⁶ Namaza nasıl çağırılacağı hususunda da ashâpla istişare eden Hz. Peygamber, nihayetinde sahabilerden birisinin gördüğü rüya üzerine Hz. Bilal Habeşi’ye bu günkü şekliyle ezan okumasını emretmiştir.⁸¹⁷ Hz. Peygamber’in, aile meselelerinde de istişareye başvurulmasını emrettiği rivayet edilmektedir.⁸¹⁸ Nitekim nikâh akitleri konusunda istişare edilip edilmeyeceğini soran Hz. Aîşe’ye, istişare edilmesi gerektiği cevabını vermiştir.⁸¹⁹ Hz. Aîşe’ye iftira atıldığında konuyu iyice tahkik eden Hz. Peygamber, Hz. Ali gibi ileri gelen sahabelerin yanında Hz. Aîşe’nin cariyesi Berire’ye varıncaya kadar istişare etmiştir.⁸²⁰ Hz. Peygamber’in hem devlet başkanı olarak hem de dinî, ticarî, hukukî, ailevî ve ferdî konularda yaptığı istişareler bunlarla sınırlı değildir.⁸²¹ Ebû Hüreyre’nin “Rasûlulah (s.a.v.)’den daha çok adamları ile istişare eden bir başka kimse görmedim”⁸²² dediği rivayet edilmektedir. Bunlarla birlikte Hz. Peygamber ümmetinin de kendisinden sonra istişare yapmasını emretmiştir.⁸²³ İstişare konusunda kişisel gelişim uzmanları da önemli bildirimlerde bulunmuşlardır. Maxwell “Toplum kararı güçlü karardır.”⁸²⁴ diyerek istişarenin doğru kararlar almadaki etkisine vurgu yapmıştır. Haas ve Tamarkin, *İnsan Lider Doğmaz* kitabında “Liderler açık fikirli olmak ve en iyi fikre rastladıkları anda benimsemek zorundadır.”⁸²⁵ diyerek istişare konusunda benimsenmesi gereken tutuma atıfta bulunmuştur. Garîh ise “Gençlerin bilgisi ve yaşlıların deneyimi bir

⁸¹² et-Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, 7/252.

⁸¹³ en-Nisâ 4/83.

⁸¹⁴ Âl-i İmrân 3/159.

⁸¹⁵ Müslim, “Cihâd ve’s-Sîyer”, 83.

⁸¹⁶ Abdülmelik b. Hişâm İbn Hişâm, *es-Siretü’n-Nebeviyye* (Beyrût: y.y., 1971), 2/272.

⁸¹⁷ Buhârî, “Ezân”, 1, “Enbiya”, 50; Müslim, “Salât”, 1; Ebû Dâvûd, “Salât”, 27; Tirmizî, “Salât”, 25.

⁸¹⁸ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 23.

⁸¹⁹ Buhârî, “İkrâh”, 3; “Nikâh”, 41.

⁸²⁰ Buhârî, “İ’tisâm”, 28; “Şehâdât”, 15; “Magâzi”, 34; Müslim, “Tevbe”, 56.

⁸²¹ Detaylı bilgi için bk. Recep Aslan, “İstişarenin Önemi ve Hz. Peygamber’in Uygulamalarından Örnekler”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (Haziran 2014), 227-238.

⁸²² Tirmizî, “Cihâd”, 34.

⁸²³ et-Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, 6/191.

⁸²⁴ Maxwell, *İçinizdeki Lideri Geliştirmek*, 140.

⁸²⁵ Haas ve Tamarkin, *İnsan Lider Doğmaz*, 199.

araya gelebilirse yani gençler yürütücü yaşlılar önerici olursa iş hayatındaki engellerin aşılması mutlaka daha kolay olacaktır.”⁸²⁶ önerisinde bulunarak tecrübe sahibi kişilerle yapılan istişarenin sağlayacağı başarıya dikkat çekmiştir. Görüldüğü üzere istişare, hangi mevkide olunursa olunsun doğru karar vermede önemli bir araçtır. Nitekim doğru kararlar vermek ve yaptığı işlerin sonucundan olabildiğince memnun olmak isteyen her birey, istişare etmeye özen göstermelidir. Çünkü istişare başarının önemli anahtarlarından biridir.

3.3.11. İhtiyatlı Olma

İhtiyat, herhangi bir konuda ileriye düşünerek ölçülü davranmaktır.⁸²⁷ Sabır, istişare, tedbir, tefekkür gibi hasletleri bünyesinde barındıran geniş kapsamlı bir kavramdır. İhtiyatlı davranmak demek; yapılması hedeflenen bir şeyde hata yapmamak için aceleci davranmamak, o konuyu iyice düşünmek, gerektiğinde ilgili kişilerle görüş alışverişinde bulunmaktır. Yine bir konuda herhangi bir adım atılacağı zaman gerekli tedbirleri almaktır.

Kur'an'da insanın aceleci bir yapısının olduğuna dikkat çekilmiştir.⁸²⁸ Nitekim Hucurât Sûresinin 6. ayetinde, kişinin her duyduğu habere hemen inanmaması, o haberin kaynağını araştırıp doğru olup olmadığını tespit ederek davranması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayetin devamında, eğer kişi her duyduğu habere inanırsa bazen haberin yanlışlığından dolayı farkında olmadan istemediği olumsuz bir duruma sebep olabileceği ifade edilmektedir. Böyle bir durum karşısında aceleyle hareket edilmemesi ve meselenin doğruluğunun araştırılması emredilmiştir. Bu ayet indirildiğinde Hz. Peygamber'in, "Teennî⁸²⁹ Allah'tan, acelecilik ise şeytandandır."⁸³⁰ buyurduğu rivayet edilmiştir.⁸³¹

İhtiyatlı olmak tedbir alma ile yakından ilişkilidir. Kur'an'da tedbirli olmaya teşvik eden ayetler de ihtiyatlı olma kapsamında değerlendirilebilir. Bu konuda düşman tehlikesi söz konusu olduğu zamanlarda nasıl namaz kılınması gerektiğini tarif eden şu ayet dikkat çekicidir: *"İçlerinde olup onlara namaz kıldırıldığında onlardan bir grup namaza seninle birlikte dursun ve silahlarını da yakınlarında bulundursunlar. Diğerleri de onlar secde ettiklerinde arkalarında bulunsunlar. Daha sonra namazlarını kılmayan diğer grup gelip seninle namaz kılsınlar. Birinci gurup da korunma araçlarını ve silahlarını alsınlar. İnkârcılar size ani bir baskın yapabilmek için sizin silahlarınızın ve*

⁸²⁶ Garih, *İş Hayatında Motivasyon*, 134.

⁸²⁷ Akalın vd., "İhtiyat", 1161.

⁸²⁸ el-İsrâ 17/11; el-Enbiyâ 21/37.

⁸²⁹ Teennî: Bir işi acele etmeden iyice düşünerek yapma, temkinli ve ihtiyatlı davranma anlamında ahlâk terimi, bk. Mustafa Çağrı, "Teennî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/270.

⁸³⁰ Tirmizî, "Birr", 65.

⁸³¹ et-Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 21/352; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 5/2273.

*eşyalarınızın yanından ayrılmış olmanızı isterler. Yağmur dolayısıyla bunları yapmaya bir engel varsa veya hastaysanız silahlarınızı bırakmanızda size bir sorumluluk yoktur. Ancak yine de korunma tedbirlerinizi alın. Şüphesiz Allah, kâfirler için aşağılatıcı bir azap hazırlamıştır.*⁸³² Başka bir ayette de “*Ey iman edenler! Tedbirinizi alın. Buna göre gerektiğinde savaşa ayrı birlikler halinde gerektiğinde hep birlikte çıkın.*”⁸³³ buyrulurak tedbirli olunması emredilip ihtiyatlı davranmaya teşvik edilmektedir. Yine Hz. Yûsuf, gördüğü rüyayı babasıyla istişare ettiğinde Hz. Ya‘kûb, o rüyayı kardeşlerine anlatmaması gerektiğini söylemiştir.⁸³⁴ Hz. Ya‘kûb’un böyle bir telkinde bulunması, Hz. Yûsuf’u kardeşlerinin kötülüklerinden korumak için ihtiyatlı davrandığını göstermektedir.⁸³⁵ Bu da Kur’an’da ihtiyatlı davranmanın teşvik edilmesine bir başka örnektir.

İhtiyatlı olmak tevekkül ile de ilgili bir kavramdır. Zira tevekkül,⁸³⁶ bir işe başlamadan önce gerekli bütün tedbirlerin alınmasına denilir. İşte bu noktada tevekkülün en başında alınan bütün tedbirler ihtiyatlı olmanın da bir göstergesidir. Nitekim Hz. Peygamber, devesini ulu orta salıveren ve onun akıbeti konusunda Allah’a tevekkül ettiğini söyleyen bir bedeviye, devesini bağlayıp öyle tevekkül etmesi gerektiğini bildirmiştir.⁸³⁷

İnsan, yaşayabileceği olası sıkıntılardan korunmak için işlerini düşünerek ve istişare ederek yapmalı; adımlarını dikkatli bir şekilde atmalıdır. Özellikle belirli bir gurup ya da topluluğun önderi konumunda olan kimseler, kendisiyle birlikte yanındakileri de müşkül duruma düşürmemek için ihtiyatlı davranmalıdır. Zira hemen her bireyin kendisinden sorumlu olduğu ya ailesi ya personeli ya da destekçileri bulunmaktadır. Bir ebeveyn, çocuklarından ve eşinden; bir yönetici, elinin altındakilerden; bir şoför, aracına binenlerden ve bir çoban, bütün sürüden sorumludur. Hz. Peygamber’in de belirttiği “*Hepiniz idarecisiniz ve idare ettiklerinizden sorumlusunuz. Âmir, memurlarından; baba, ailesinden; anne de evinden ve çocuğundan sorumludur. Netice itibariyle hepiniz sorumluluk sahibisiniz ve idare ettiklerinizden sorumlusunuz.*”⁸³⁸ mealindeki hadisi sorumluluk alanlarını özetleme mahiyeti açısından dikkat çekicidir.

İhtiyatlı olmak risk almaya engel bir durum değildir. İnsan elbette ki her türlü sorun ve sıkıntıya gebe olan bu hayatta büyük işler başarmak için çeşitli riskler alacaktır. Ancak bu riskler alınırken ihtiyat elden bırakılmamalıdır. Dolayısıyla çeşitli hedefleri

⁸³² en-Nisâ 4/102.

⁸³³ en-Nisâ 4/71.

⁸³⁴ Yûsuf 12/5.

⁸³⁵ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 5/117, 12/213.

⁸³⁶ Daha önce tevekkülün detaylarından bahsedildiği için burada geniş bir şekilde ele alınmamaktadır.

⁸³⁷ Tirmizî, “Sıfatü’l-Kıyame”, 60.

⁸³⁸ Buhârî, “Cum’a”, 11, “İstikrâz”, 20, “İtk”, 17, 19, “Vesâyâ”, 9, “Nikâh”, 81, 90, “Ahkâm”, 1; Müslim, “İmâre”, 20. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “İmâre”, 1, 13; Tirmizî, “Cihâd”, 27.

olan bir insan, bu hedeflere doğru ilerlerken sağlam adımlar atmalıdır. İşlerini düşünerek, tedbirlerini alarak ve teenni ile hareket ederek yapmalıdır. Bu davranış tarzı kişisel gelişim açısından başarı ve kazanımlar elde etmede önemli bir rol oynayacaktır.

3.3.12. Kolaylık Sağlama

Her bir insan birbirinden farklı kişilik yapısına sahiptir. Kimi aceleci bir mizaca kimi sakin bir yapıya kimi dirayetli kimi de zayıf bir tabiata sahiptir. Bu farklılıkların her biri, o kimselere karşı yaklaşımların da farklı olması zorunluluğunu doğurmaktadır. Nitekim her insan zorluk ve çetin mücadeleler karşısında beklenen düzeyde sabır ve dirayet gösteremez. Doğal olarak mümkün olan durum ve şartlarda tercihin kolaylaştırmadan yana olması pozitif katkılar sunacaktır.

İnsanın toplumsal hayattaki konumu itibariyle çeşitli rolleri bulunmaktadır. Bazen ebeveyn bazen yönetici bazen de öğretici konumundadır. Bu sorumlulukların birinde veya birkaçında söz sahibi olması ve aktif rol alması mümkündür. Dolayısıyla söz sahibi olunan konularda öncelikle hakkın gözetilerek ve daha sonra işlerin kolaylaştırılarak hareket edilmesi sosyal ve psikolojik realiteye uygun bir davranış olacaktır. Özellikle çalışma hayatında işlerin pratik hale getirilmesi ve kişisel özelliklere göre kolaylaştırılması tavsiye edilmektedir. Böylece kolaylaştırılan işlerin maddi ve manevi kazanımlara vesile olacağı ön görülmektedir.⁸³⁹ Çünkü kimi insanlar, tabiatı itibariyle her zorluğa karşı gerekli direnci gösterememektedir. Nitekim Kur'an'da “Allah, sizin yükünüzü hafifletmeyi diler. Çünkü insan, zayıf tabiatlı yaratılmıştır.”⁸⁴⁰ buyrulurken insan tabiatındaki zayıflığa dikkat çekilmiştir. Bu nedenle yolculuk, hastalık, savaş gibi sebeplerle namazın kısaltılmasında ve orucun ertelenmesinde,⁸⁴¹ engellilerin savaştan muaf tutulmasında,⁸⁴² su bulunmadığı zamanlarda abdest yerine teyemmüm alınmasında,⁸⁴³ evlilik için nafaka ödenmesinde⁸⁴⁴ “Allah sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez.”⁸⁴⁵ ibaresinin yansımaları görülmektedir. Zira Kur'an'da hiç kimseye gücünün veya tahammül sınırlarının üstünde bir sorumluluk yüklenmeyeceği vaat edilmektedir.⁸⁴⁶ Her ne kadar insan, çeşitli zorluklarla karşılaşsa da her zorluğun yanında bir kolaylığın bulunduğu ifade edilmektedir.⁸⁴⁷ Dolayısıyla Kur'an'da kolaylığın tasvip edildiği birçok ayetten açıkça anlaşılmaktadır. Böylece Allah, insanın zayıf yaratılışını merhameti

⁸³⁹ Garih, *İş Hayatında Motivasyon*, 44-46.

⁸⁴⁰ en-Nisâ 4/28.

⁸⁴¹ el-Bakara 2/184; en-Nisâ 4/101; Buhârî, “Savm”, 37; Mâlik, “Kasrû's-salât”, 7.

⁸⁴² el-Fetih 48/17.

⁸⁴³ el-Mâide 5/6.

⁸⁴⁴ et-Talâk 65/7.

⁸⁴⁵ el-Bakara 2/185.

⁸⁴⁶ el-Bakara 2/286; el-Hac 22/78.

⁸⁴⁷ et-Talâk 65/7; el-İnşirâh 94/5-6.

gereğince kolaylıklar sağlayarak dengelemiştir.⁸⁴⁸

Kur'an ahlâkıyla bezenmiş her mümin gerek kendisi gerekse başkaları için hakkaniyeti ve disiplini göz ardı etmemek kaydıyla, meşru olan hususlarda kolaylaştırma yolunu tercih etmelidir. Zira haklı bir nedene dayanmayan zorluklar işlerin tıkanmasına, yapılan işten ve yaptırandan nefret edilmesine, yerine getirilmesi gereken işlerden kaçınılmasına neden olacaktır. Müminler için en önemli rol model olan Hz. Peygamber'in iki seçenek arasında kaldığında meşru olması kaydıyla kolay olanı tercih ettiği aktarılır.⁸⁴⁹ Bir hadiste “*Ey insanlar! Sizler (insanları dinden) nefret ettiriyorsunuz. Bir kimse namaz kıldırıldığı zaman, onu kısa tutsun. Çünkü cemaat arasında hasta, güçsüz ve iş-güç sahibi olanlar vardır.*”⁸⁵⁰ buyrularak kolaylaştırmaya teşvik edilmektedir. Bir başka hadiste ise “*Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin.*”⁸⁵¹ buyrulmaktadır. Netice itibarıyla bu tavsiye ve telkinlerin pratik hayata yönelik birçok katkısı bulunmaktadır. Yerli yerince sağlanan kolaylıklar vesilesiyle sevgi ve muhabbetin yaygınlaşması, işlerin daha hızlı ilerlemesi ve daha verimli sonuçlara ulaşılması gibi olumlu neticeler elde edilmiş olacaktır.

3.3.13. Özgüvenli Olma

İnsanlar, fıtratları itibarıyla birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Bu özellikler ise çeşitli yol ve yöntemler aracılığıyla açığa çıkarılıp geliştirilebilir. Özgüvenin de birtakım uygulamalar aracılığıyla sonradan geliştirilebileceği kişisel gelişim uzmanları tarafından dile getirilmektedir. Ancak bunun nasıl yapılabileceğini anlamak için özgüvenin tam olarak ne olduğunu açıklamak faydalı olacaktır. Örneğin kimi bireyler aşırı konuşkan ve hareketli bir yapıya sahiptir. Bireyin böyle olması özgüvenli olduğu anlamına gelmemektedir. Buna mukabil konuşkan veya sosyal olmamak ve sakın bir yapıya sahip olmak da özgüvensizliğin göstergesi sayılmamaktadır. Bunlar kişiliğin yapısına göre tercih meseleleri olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla özgüven, kişiliğin yapısına göre çeşitli şekillerde kendini gösterebilmektedir. Aynı zamanda özgüvenin potansiyelden açığa çıkarılması ya da sonradan öğrenilmesi mümkün olduğu gibi var olan özgüvenin kırılması veya yok olması da mümkündür. Zira özgüvenin kırılmasına neden olacak davranışlara ve sözlerle maruz kalan bireyler, ileriki yıllarda içine kapanık bir insana dönüşebilmektedir. Özellikle insanların, küçük yaşlardaki bireylere karşı özgüvenlerini zedeleyecek yaklaşımları ağır tahribatlar oluşturabilmektedir. Bununla birlikte özgüveni artıracak sözler sarf eden ve davranışlarda bulunan insanlar, karşısındaki bireylerin özgüvenlerinin iyileşmesinde önemli rol oynayabilmektedir.⁸⁵² Özgüveni artırıcı söz ve

⁸⁴⁸ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 10/70; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 2/633.

⁸⁴⁹ Buhârî, “Menakib”, 23; Müslim, “Fezâil”, 77; Muvatta, “Hüsn-ül Hüyük”, 2.

⁸⁵⁰ Müslim, “Salât”, 182, 186.

⁸⁵¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 20; Müslim, “Cihad”, 6.

⁸⁵² Lauster, *Özgüven Öğrenilebilir*, 7-8, 37-38.

davranışlar ise kısaca şu şekilde özetlenebilir:⁸⁵³ Muhatapların tek başına bir birey olduklarını kabul etmek, kişiliklerine ve tercihlerine saygı duymak, ilgi alanlarında onları teşvik etmek, potansiyellerindeki ilgi alanlarının açığa çıkmasını sağlamak, yaptıkları aktiviteleri desteklemek, sorumluluk alanlarında onları bilinçlendirmek ve onlara rehberlik etmek, elde ettikleri kazanımlarda onları takdir edip onaylamak.

Özgüvene Kur'an penceresinden bakıldığında, onun beslendiği en önemli membain iman olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Kur'an ve sünnetten elde edilen bilgi iyice özümşenip imana dönüştürüldüğü oranda özgüven artmaktadır. Kur'an'daki özgüveni artırıcı telkinlerle eğitilen ve Allah'tan başkasına boyun eğmeyen bir mümin,⁸⁵⁴ ölüm de dâhil olmak üzere elem verici birçok olay karşısında bile sindirilemeyecek bir karaktere dönüşebilmektedir. Çünkü tek olan Allah'ın otoritesini kabul eden gerçek bir mümin, diğer otoritelerin baskılarına karşı O'nun rızasını gözeterek hareket edip dik duracaktır.

Kur'an, "*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*"⁸⁵⁵ ayetinde de belirtildiği üzere müminlerin kendilerini donanımlı hale getirmelerini ister. Çünkü bilgili ve yetenekli insanların, yaptıkları işlerde farkındalık düzeyleri oldukça yüksektir. Bu nedenle olaylar karşısında vizyonları geniş, ön görüleri yüksek olur. Attıkları adımları bilinçli bir şekilde atarlar. Bu da pozitif yönde özgüvenlerine yansır. Böylece doğru adımlar atan ve gelişime açık olan bireyler, kendilerini güvende hissederler. Yapacakları girişimlerde daha cesur davranırlar. Bu da yine bir özgüven göstergesidir. Bu gerçeğin göz ardı edilmediği Kur'an'da "*Ey iman edenler! Siz kendinizden sorumlusunuz. Eğer siz doğru yolda olursanız yanlış yolda olan kimseler size zarar veremezler...*"⁸⁵⁶ buyrulurken cesur ve özgüvenli bir mümin profili oluşturulmak istenmiştir. Bunun nedeni, hedeflenen büyük değişim ve dönüşümlerin genel olarak özgüveni yüksek ve cesur insanların yetiştirilmesiyle orantılı olmasındandır. Zira özgüven sahibi olan mümin kişi ya da topluluklar, büyük işler başarmada önemli adımlar atma cesaretini gösterebilirler. Bozulmuş düzenin ıslahında etkin bir rol oynayarak önemli başarılar elde edebilirler. Hem kendi sıkıntılarının üstesinden gelebilir hem de etrafındaki insanların muzdarip olduğu sıkıntılardan kurtulmalarına vesile olabilirler. Toplumun bozulan taraflarından kolayca etkilenmez, daima iyiliğe teşvik edip kötülükten alıkoymaya çalışırlar. Böylece toplumda eğitici ve aydınlatıcı bir rol üstlenirler.⁸⁵⁷

Özgüvene Kur'an açısından yaklaşıldığında ise olay daha aşkın bir boyut

⁸⁵³ Sandra Burt ve Linda Perlis, *Rehber Anne-Babalar*, çev. Fatma Can Akbaş (İstanbul: Hayat Yayınları, 2002), 33.

⁸⁵⁴ el-Fâtiha 1/7; el-Bakara 2/285; en-Nisâ 4/65; Hûd 11/26; en-Nûr 24/51 vd.

⁸⁵⁵ ez-Zümer 39/9.

⁸⁵⁶ el-Mâide 5/105.

⁸⁵⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 2/991-993.

kazanmaktadır. Çünkü özgüven sahibi müminler, kendi fikirlerini Allah'ın kendileri için uygun gördüğü yaşam biçimine göre şekillendirirler. Bu da bir müminin en yüksek otorite olan yaratıcısından başkasına boyun eğmemesine, doğal olarak yüksek bir özgüvene sahip olmasına vesile olur. Bu duruma Kur'an'da *“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah onların yerine öyle bir toplum getirir de Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar müminlere karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı izzetlidirler; Allah yolunda çaba sarf ederler ve hiç kimsenin kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah'ın onlara bir lütfudur ve onu dilediğine verir.”*⁸⁵⁸ ayetiyle işaret edilmektedir. Maddeler halinde belirtilecek olursa ayetten özgüvenin nasıl olması gerektiğiyle ilgili şu mesajlar çıkarılabilir:⁸⁵⁹

- Kazanılan başarıları tamamıyla kendinden bilip şımarma, alternatifim yok deme. Zira Allah isterse senin yerini dolduracak senden daha iyi bir insan ya da topluluk yaratabilir. Buna gücü yeter.
- Tevazuyu hak eden kimselere karşı alçak gönüllü ol. Ancak bunu hak etmeyen kimselere karşı onurlu ve izzetli bir duruşun olsun.
- Yaptığın meşru bir işte kınanmaktan ve eleştirilmekten korkma. Bu konuda dikkate alacağın şey Allah'ın rızası olsun.
- İman sayesinde böyle bir özgüvene sahip oldun. Bunun sana Allah tarafından verilmiş bir lütuf olduğunu aklından çıkarma. Allah bu ayrıcalığı dilediğine verir.

Kur'an'ın emirlerine boyun eğmiş ve bu doğrultuda bir özgüven elde etmiş olan müminler, birtakım ahlâkî hasletleri iyice özümserler. Öncelikle acizyetlerini bilirler⁸⁶⁰ ve kendilerine yöneltilen abartılı övgüler karşısında şımarmaz ve kibirlenmezler. Çünkü bilirler ki emirlerine boyun eğdikleri yaratıcıları, kendilerini bu konuda uyarmıştır.⁸⁶¹ Aynı şekilde, dışarıdan gelecek beğenilere ve onaylanmalara da pek ihtiyaç duymazlar. Her daim Allah'ın rızasını gözetirler.⁸⁶² Daima ümitvardırlar ve asla Allah'tan ümit kesmezler.⁸⁶³ Böylesi hasletlere sahip olan insanlar için özgüven eksikliği gibi bir şey söz konusu değildir. Nitekim Lauster, özgüvenli insanların kendi haklarında olumsuz eleştiriler duymaktan korkmayacağını belirtir. Çünkü eleştiri insanın kendisini tanımasına, eksik yönlerini görmesine ve böylece kendisini geliştirmesine olanak sağlar. Bu nedenle kendilerine yöneltilen eleştiriler karşısında genellikle sakin ve yapıcı

⁸⁵⁸ el-Mâide 5/54.

⁸⁵⁹ bk. Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/295-297.

⁸⁶⁰ el-En'âm 6/65; el-Enfâl 8/59; et-Tevbe 9/2; Hûd 11/20, 33; el-Ankebût 29/22; er-Rahmân 55/33-36; Yâsîn 36/77 vd.

⁸⁶¹ el-İsrâ 17/37.

⁸⁶² el-Bakara 2/207, 272; et-Tevbe 9/100; er-Ra'd 13/22; el-Kehf 18/28 vd.

⁸⁶³ Yûsuf 12/87; ez-Zümer 39/53.

davranarak hareket ederler. Zira kendi kapasitelerinin farkında ve kendileriyle barışıktırlar.⁸⁶⁴

Anlaşıldığı üzere Kur'an'a göre gerçek bir özgüven, aşkın bir otoriteye yani Allah'ın emirlerine boyun eğmekle ve ona gönülden inanmakla mümkün olur. Nitekim bu inanç ve teslimiyet, o kimselerin yapacakları girişimleri ve atacakları adımları daha cesur kılar. Kendini her daim yenileyen, geliştiren ve hesaba çeken, Allah'ın rızasından başka bir derdi olmayan, sıkıntılar karşısında umudunu yitirmeyen ve pes etmeyen cesur bir insan, gerçek bir özgüvenin temsilcisi olarak nitelendirilebilir. Çünkü onun kişiliğini şekillendiren, aşkın bir otoritenin buyruklarıdır. Bunlarla birlikte bir insan, şımarıklığa ve kibre kaçan aşırılıklardan uzak kalabildiği oranda gerçek bir özgüvene sahip olmuş demektir. Zira kendinden emin görünen birçok birey, özgüven eksikliğini perdelemek için kibir ve şımarıklık maskesini kullanmaktadır.

3.3.14. Hatalardan Ders Çıkarma

İnsanoğlu, tabiatı gereği hata yapma potansiyeline sahip bir varlıktır. Zaman zaman bilerek veya bilmeyerek hataya düşmektedir. Bu hatalar, öncelikle insanoğlu için olumsuz bir durumdur. Ancak her hatadan bir ders çıkarılarak bu kayıp belirli oranda kazanca çevrilebilir. İnsanoğlunun hata yapma potansiyelindeki hikmetlerden birisi, belki de hatalarından ders çıkarmasını sağlamaktır. Bu nedenle kişisel gelişim kitaplarında “Başarısızlıktan korkmayın.”, “Hata yapmadan yeni bir şey keşfedemezsin.”, “Yapabileceğimiz en büyük hata, hata yapmaktan korkmaktır.”;⁸⁶⁵ “Eğer yanlış yapma korkusuyla vazgeçselerdi, siyasetçiler bizi yönetemezdi.”, “Başlangıçtaki hatalarımızdan ders çıkararak mükemmele ulaşırız.”, “Eksikliklerinize yoğunlaşıp yanlış yapmaktan aşırı korkarsanız gelişemezsiniz.”;⁸⁶⁶ “Büyümek, ilerlemek istiyorsanız hatalar yapmalısınız.”, “Hata yapmak istemeyen insanlar sonuçta hata yapmayı göze alan ya da hata yapanlar için çalışmak durumunda kalırlar.”⁸⁶⁷ türünden telkinler bol miktarda bulunmaktadır. Çünkü hata yapmaktan ya da olumsuz sonuç almaktan korkan insanlar birçok deneyimi yaşayamamakta ve kendisini geliştirememektedir. Bu yüzden pasifleştiren anlayışlar ve telkinler, kişisel gelişim uzmanları tarafından tasvip edilmemektedir.⁸⁶⁸ Kur'an'da bu görüşlere paralel olarak Allah, meleklere insan türünde bir varlık yaratacağını bildirdiğinde onlar, “*Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın? demişlerdi.*”⁸⁶⁹ şeklinde karşılık vermişlerdir. Böylece ayette insanın kan dökme,

⁸⁶⁴ Lauster, *Özgüven Öğrenilebilir*, 10-18.

⁸⁶⁵ Erşahin, *Zorluklara Karşı Kendini Ateşle*, 25-27.

⁸⁶⁶ Bozdağ, *Düşün ve Başar*, 144-145.

⁸⁶⁷ Maxwell, *Hayatınızda Fark Yaratmanın 10 Sırrı*, 172.

⁸⁶⁸ Örneğin bk. Maxwell, *Hayatınızda Fark Yaratmanın 10 Sırrı*, 145-152; Arıkan, *Nitelikli İnsan*, 125-126 vd.

⁸⁶⁹ el-Bakara 2/30.

bozgunculuk çıkarma gibi olumsuz potansiyellere sahip olduğuna işaret edilmiştir.⁸⁷⁰ Ayetin devamında Allah, “*Ben, sizin bilmediklerinizi bilirim.*” buyurarak böylesi bir potansiyeli bilerek ve isteyerek insanoğlunun kişiliğine yerleştirdiğini ifade etmektedir. Nitekim bu ayetten hiç hata yapmayan bir varlığı yaratmanın, yaratıcının muradına pek uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Zira aynı ayette geçen başka bir ifadede hiç hata ve günah işleme potansiyeli olmayan melekler, “*Biz seni överek tüm noksanlıklardan tenzih ediyor ve senin yüceliğini kabul ediyoruz.*” diyerek kendilerince Allah’ı tesbih ve takdis edecek başka bir varlığa ihtiyaç olmadığını ima etmektedirler. Ayetin bütününe bakıldığında böyle bir durumun söz konusu olmadığı açıktır. Çünkü Allah, bizzat kendi iradesiyle hem günah işleyen hem pişmanlık duyarak tövbe edip kulluk eden hem de O’nu tesbih ve takdis eden bir varlığı, bir hikmete binaen yaratacağına işaret etmektedir. Nitekim bir hadiste “*Eğer siz hiç hata yapmasaydınız, Yüce Allah sizi helak eder ve yerinize, hata yapabilecek ve bundan dolayı da bağışlayabileceği kimseler yaratırdı.*”⁸⁷¹ buyrulmuştur. Bir başka hadiste de “*Her insan hata yapar. Hata yapanların en hayırlısı pişman olup tövbe edenlerdir.*”⁸⁷² buyrulurak bu gerçeğe işaret edilmiştir.

Paylaşılan bu bilgilerden anlaşıldığı üzere her insanın hataya düşmesinin mümkün olabileceği görülmektedir. Bununla birlikte hata yapmanın Allah tarafından tasvip edilmediği, eğer bir hata yapılmışsa da tövbe edilmesi gerektiği birçok ayette dile getirilmektedir. Buna ilaveten yapılan bir hata başkasının hakkının ihlaline sebep olmuşsa bunun da telafi edilmesi gerekmektedir. Kısas, diyet ve had cezaları ile ilgili ayetler buna işaret etmektedir.⁸⁷³ Ancak asıl üzerinde durulan ve yapılmaması vurgulanan şey, hatada ısrarcı olmaktır. “*Onlar, utanç verici bir iş yaptıkları ya da kendi nefislerine karşı bir kötülük işledikleri zaman, Allah’ı hatırlayıp hemen günahları için bağışlanma isteyenlerdir. Zaten Allah’tan başka günahları kim bağışlayabilir ki? Üstelik onlar yaptıkları kötü işlerde, bile bile ısrar etmezler.*”⁸⁷⁴ ayeti, hataya düşmenin pişman olup tövbe edilmesi gereken bir iş olduğunu ve yanlış işler yapmada ısrarcı olunmaması gerektiğini ifade etmektedir.⁸⁷⁵ Ayette ayrıca dikkat edilmesi gereken mesele, bu hataların kişinin kendisini ilgilendiren ve başkasının hakkına taalluk etmeyen bir hata olmasıdır.⁸⁷⁶ Ayette geçen “*Onlar, utanç verici bir iş yaptıkları ya da kendi nefislerine karşı bir kötülük işledikleri zaman*” ifadesi buna işaret etmektedir.⁸⁷⁷ Buna ilaveten büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde küçük kusurların affedileceğinin bildirilmesi bu paraleldedir.⁸⁷⁸ Çünkü affedilme ümidi kulun iç dünyasında psikolojik bir rahatlama meydana getirir.

⁸⁷⁰ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve ‘t-Tenvîr*, 1/402-403.

⁸⁷¹ Müslim, “Tevbe”, 9; Tirmizî, “De’avât”, 105.

⁸⁷² Tirmizî, “Kıyâme”, 49; İbn Mâce, “Zühd”, 30.

⁸⁷³ el-Bakara 2/178; el-Mâide 5/45; en-Nahl 16/126.

⁸⁷⁴ Âl-i İmrân 3/135.

⁸⁷⁵ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/673.

⁸⁷⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili Tefsiri*, 2/515.

⁸⁷⁷ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu ‘l-Kur’ân*, 2/427-428; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve ‘t-Tenvîr*, 4/92.

⁸⁷⁸ en-Nisâ 4/31; en-Necm 53/32.

Böylece insan, umutsuzluk girdabına sürüklenmez. Kul birtakım hatalar yapsa da Allah'ın rahmetinin genişliğini iliklerine kadar hisseder ve günahı ısrarcılığı bırakır.⁸⁷⁹ Ancak Allah'ın merhametine ve affediciliğine rağmen hatada ısrar edenlerin de⁸⁸⁰ ilerde elim bir azaba duçar olacağı bildirilmiştir.⁸⁸¹ Bir ayet-i kerimede “*Onlara, ‘Allah’ın indirdiğine uyun!’ denildiğinde, ‘Hayır, biz atalarımızdan alışlagelen anlayışa uyarız!’ derler. Ataları hiçbir şeye akli ermeyen, doğru yolu da bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?*”⁸⁸² buyrulurken başkalarının düştüğü hatayı tekrar edenlerin ahirette düşeceği müşkül durum ifade edilmektedir.

Kur'an'a göre hayatını tanzim eden bir insanın hatada ısrar etmesi bir yana hataya düşmemek için üstün bir gayret sarf edeceği açıktır. Zira Kur'an'ın ifadesine göre Allah'ın hidayete erdirdiği insanlar, söze kulak verip aklını kullanarak sözün en güzeline uyanlardır.⁸⁸³ Ancak olur da bir hataya düşerlerse akıllarını kullanarak hatada ısrar etmezler. Hatalarından gerekli dersleri çıkararak ibret alır ve bu olumsuzluğu tecrübeye çevirirler. Netice itibarıyla hatalardan dönebilme erdemine sahip insanlar gerek dinî, sosyal ve ticarî hayatlarında gerekse eğitim ve öğretim hayatlarında daha başarılı olurlar. Böylece içine düşebilecekleri müşkül durumları hem dünyada hem de ahirette azaltmış olurlar. Çünkü zararın neresinden dönülürse o kârdır.

3.3.15. Geçmişten İbret Alma

Tarih, geçmişten ibret almayan toplumların ve insanların enkazlarıyla doludur. Zira insanların ve toplumların ömrü, bütün her şeyi tecrübe edemeyecek kadar kısadır. Dolayısıyla her çağda daha önce yaşamış toplumların durumlarından gerekli dersler çıkarılmalı, günün şartları ve imkânlarıyla mezc edilip geleceğin planlaması yapılmalıdır. Böylece öncekilerin başlarına gelen sıkıntılı durumlar büyük oranda bertaraf edilmiş olacaktır. Mehmet Akif Ersoy “Kıssadan Hisse” isimli şiirinde bu durumu manzum bir şekilde şöyle dile getirmektedir: “Geçmişten adam hisse kaparmış... Ne masal şey! / Beş bin senelik kıssa yarım hisse mi verdi? / ‘Tarih’i tekerrür’ diye tarif ediyorlar; / Hiç ibret alınsaydı, tekerrür mü ederdi?...”⁸⁸⁴

Kur'an'da geçmişe yönelik ibret alınması istenen birçok hâdise zikredilmektedir. Bir ayette “*Halkı zalimlik yaparken helak ettiğimiz, neticede tavanları üzerlerine çökmüş, kuyuları kullanılmaz olmuş, nice muhteşem saraylar vardır.*”⁸⁸⁵ buyrulurken bu duruma dikkat çekilmiştir. Tarih boyunca her topluma uyarıcı bir peygamber gönderildiği halde

⁸⁷⁹ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, 1/293-294.

⁸⁸⁰ el-Vâkı'a 56/46.

⁸⁸¹ el-Vâkı'a 56/52-56.

⁸⁸² el-Bakara 2/170.

⁸⁸³ ez-Zümer 39/18.

⁸⁸⁴ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat* (Ankara: TBMM Yayınları 2021), 918.

⁸⁸⁵ Hac 22/45.

insanların ısrarla yanlış yolda yürümeye devam ettikleri için sonlarının hüsrana olduğu bildirilmektedir.⁸⁸⁶

Kur'an'da bildirildiğine göre kavimlerin helak edilmelerinin belli başlı sebepleri; zalimlik etmeleri,⁸⁸⁷ peygamberlerini yalanlayıp onlara eziyet etmeleri,⁸⁸⁸ küfürde ve şirkte ısrarcı olmaları,⁸⁸⁹ eşcinselliğe yönelmeleri,⁸⁹⁰ kibirlenip şırmaları,⁸⁹¹ hakka ve hukuka riayet etmemeleridir.⁸⁹² Bu hatalardan ibret alınarak tekrar edilmemesi için Kur'an'da “*De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da günahkârların sonu ne oldu görüp ibret alın.*”⁸⁹³ ayetiyle insanlar uyarılmaktadır.⁸⁹⁴ Bir hadiste ise “*Mümin bir delikten iki defa ısırılmaz!*”⁸⁹⁵ buyrulurken ayetteki bu ifade teyit edilmektedir. Yine hatada direnenleri uyarı mahiyetinde “*...Şüphesiz ki bir topluluk kendi durumunu düzeltmedikçe Allah onların durumunu düzeltmez...*”⁸⁹⁶ buyrulmaktadır. Bununla birlikte sadece yanlış yapanlar değil bu yanlışlara seyirci kalanlar da bu akıbetten payına düşeni alacaktır. Zira yanlış işler yapanlar ve bu yanlışlara seyirci kalanlar, tabir yerindeyse aynı gemiyi paylaşmaktadırlar. Aynı ortamı paylaştıkları için de ortaya çıkacak bir olumsuzluk bütün herkesi etkileyecektir. Nitekim Kur'an'da “*Sadece sizinizden zulmedenlere dokunmakla kalmayacak olan fitneden sakının. Bilin ki Allah'ın cezası şiddetlidir.*”⁸⁹⁷ buyrulmaktadır. Bir hadiste de aynı minvalde “*İçlerinden günah işleyen bir kimseyi bu günden men etmeye güçleri yettiği halde bunu yapmayan toplulukları Allah mutlaka cezalandırır.*”⁸⁹⁸ buyrulurken bu gerçeğe dikkat çekilmektedir. O halde hem bireysel hem de toplumsal düzeyde geçmişten ibret alarak geleceğe ışık tutmak gerekir. Dolayısıyla alınan bu ibretler hem dünyadaki hem de ahiretteki sonuçları etkileyecektir.

Geçmişteki olaylardan ders çıkarmak ve geleceği bu tecrübeler ışığında planlamak kişisel gelişimde önem verilen hususlardandır. *Nitelikli İnsan* kitabının yazarı Münir Arıkan, kitabında şu ifadelerle yer verir: “Geçmişe ‘iş bitmiş’ diye baktığımız için gelecekte ondan ilham almayız. Onu kullanmayız. Hâlbuki geçen yılı anlayabilir ve çözebilirseniz, gelen yılın muhtemel problemlerini de çözebileceksiniz demektir.”⁸⁹⁹ Bu vb. tespitler kişisel gelişim yolculuğunda hedeflenen başarıya ulaşmak için önemli ipuçları sunmaktadır. Neticede geçmişten çıkarılan dersler ışığında yarına dair yapılan

⁸⁸⁶ Yûnus 10/13; en-Nahl 16/36; eş-Şuarâ 26/208 vd.

⁸⁸⁷ Yûnus 10/90-92; el-Fecr 89/1-14.

⁸⁸⁸ Hûd 11/120; el-Ankebût 29/14-40.

⁸⁸⁹ el-Enbiyâ 21/66-70; el-Enbiyâ 21/76-77.

⁸⁹⁰ el-Enbiyâ 21/71-73; en-Neml 27/ 54-58.

⁸⁹¹ Fussilet 41/15-18.

⁸⁹² el-A'râf 7/85-86, 90; Hûd 11/84-86; eş-Şuarâ 26/181-183; el-Mutaffifin 83/1-6.

⁸⁹³ en-Neml 27/69.

⁸⁹⁴ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 4/1791.

⁸⁹⁵ Buhârî, “Edeb”, 83; Müslim, “Zühed”, 63.

⁸⁹⁶ er-Ra'd 13/11.

⁸⁹⁷ el-Enfâl 8/25.

⁸⁹⁸ Ebû Dâvud, “Melâhim”, 17.

⁸⁹⁹ Arıkan, *Nitelikli İnsan*, 240.

planlar da daha tutarlı olacak ve daha kazançlı sonuçlar doğuracaktır.

3.3.16. Birlik ve Beraberliğe Önem Verme

Atalar “Birlikten kuvvet doğar.”; “Bir elin nesi var, iki elin sesi var.” gibi birçok birlik ve beraberlik mesajını miras bırakmıştır. Çünkü insanlar toplumsal hayatta birbirine muhtaç bir konumdadır. Özellikle bazı işler vardır ki onu bir insanın tek başına yapması mümkün değildir. Örneğin üretim yapan bir fabrika işçiye, pazarlamacıya, muhasebeciye, yöneticiye hep ayrı ayrı pozisyonlarda ihtiyaç duyar. Bir eğitim kurumu müdüre, öğretmene, hademeye, öğrenciye ihtiyaç duyar. Yine büyük inşaat projelerinin gerçekleştirilmesi için mimar, mühendis, şef, usta gibi her pozisyonda çalışana ihtiyaç vardır. Bu ve benzeri işler tek başına yapılacak işler değildir. Nitekim her alanda uzman olmak mümkün olamayacağı için her birey, yeteneğine göre kendi uzmanlık alanına yoğunlaşır. Böylece alanında uzman olan kişilerin organize olmasıyla büyük çaplı ve girift işlerin altından kalkılması mümkün olur. Birlik olmanın sağladığı bir başka avantaj da rakipler ya da düşman karşısında elde edilebilecek üstünlüktür. Zira rakibi ya da düşmanı karşısında birliktelik kurabilenler zafer elde ederler. Birlik ve beraberliği sağlayamayanlar ise onların karşısında hezimete uğramaya mahkûmdurlar. Dahası kendi aralarındaki iç çekişmeler de söz konusu olduğunda çok büyük kayıplar yaşamaları muhtemeldir. Nitekim günümüzde ve geçmişte bunun örneklerine sıkça rastlamak mümkündür. Toplumsal hayatın bu gerçeği kişisel gelişimin de önemli konuları arasında yerini almaktadır. Bu hususlar “Etkin takım ruhu”, “birlikte kazanmak”, “Ekip Ruhu” vb. klişe terkipler etrafında işlenmektedir. Bir arabanın parçaları gibi ya da bir saatin çarkları gibi her bir unsurun, takım çalışmalarında önemli roller oynadığına vurgu yapılır. Genel olarak takım çalışmalarında bireylerin kendi yapısına uygun birlikteliklerde bulunması tavsiye edilir. Bireysel menfaatlerden kaçınılarak, takımın menfaatlerinin ön planda tutulması istenir. Ayrıca takımın her bir üyesi takımın başarısı için üzerine düşen sorumlulukları harfiyen yerine getirmeli ve kendisini geliştirmelidir. Kişiler arası koordinasyonun en iyi şekilde sağlanması için takımın üyelerinin birbirinin yapısal özelliklerini çok iyi tanınması, birbiriyle uyumlu ve güçlü bir iletişime sahip olması, birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olması gerektiği bildirilir. Netice itibarıyla birlik ve beraberliğin önemli avantajlar sağlayacağı kişisel gelişim çalışmalarında sık sık vurgulanan hususlardandır.⁹⁰⁰

İslâm, sosyolojik gerçekleri göz ardı etmeyen bir dindir. Doğal olarak birliğe ve beraberliğe önem vermektedir. Dolayısıyla Kur'an'da ve hadislerde birliği ve beraberliği teşvik eden çok sayıda ayet ve hadis vardır. Bir ayette “...İyilikte ve takvâya uygun olan

⁹⁰⁰ Burg, *Birlikte Kazanmak*, 42-50, 56-71, 123, 183-189; Maxwell, *Çevrenizdeki Lideri Geliştirmek*, 147-162; Arıkan, *Nitelikli İnsan*, 241-249; Garip, *İş Hayatında Motivasyon*, 86-87; Akyıldız, *Başarı Taktikleri*, 118-119 vd.

işlerde yardımlaşın, günah işlemede ve aşırılığa gitmede yardımlaşmayın..."⁹⁰¹ buyrulur. Bu ayet, güzel işlerde yardımlaşılması, kötü olan işlerde yardımlaşılmaması emredilmektedir. Başka bir ayette de "*Hepiniz Allah'ın ipine sınıksız sarılın, asla ayrılmayın...*"⁹⁰² buyrulmaktadır. Burada geçen Allah'ın ipinden maksat, bir yoruma göre İslâm'ı yaşayan Müslüman toplumdur. Buna göre ayette Allah, müminlere birlik olmalarını ve bölünüp parçalanmamalarını emretmektedir. Çünkü ayrılık, hakkı ve hakikati zedeler, kalpteki sevgi ve muhabbeti yok eder, düşmanlığı artırır.⁹⁰³ Ayetin devamında "*Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşmandınız da O kalplerinize ülfet ve muhabbet yerleştirmişti. Böylece siz O'nun bu nimeti vesilesiyle kardeş olmuştunuz.*" buyrulmaktadır. Burada bahsedilen nimetten kasıt ise İslâm dininin mü'minleri kaynaştırıp bir araya getirmesidir. Zira İslâm'a girmeden önce 120 yıl boyunca birbirleriyle savaşan Evs ve Hazreç kabileleri, İslâm'ı kabul etmeleri vesilesiyle kardeş olmuş ve aralarındaki yıllar boyu süre gelen çekişmeler son bulmuştur.⁹⁰⁴ Ayrılığa düşmenin doğuracağı sonuç bir başka ayette "*Allah'a ve O'nun Rasûlüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin, sonra içinize korku düşer ve kuvvetiniz elden gider...*"⁹⁰⁵ şeklinde ifade edilmektedir. Hz. Peygamber de toplumun ayrılığa düşmemesi için hemen her fırsatta müminlere birlik ve beraberliğe dair telkinlerde bulunmuş⁹⁰⁶ ve "*Sürüden ayrılanı kurt kapar.*" buyurmuştur.⁹⁰⁷

Kur'an'da hac, umre, namaz gibi topluca ifa edilen ibadetlerin emredilmesi de birlik ve beraberliğin teşvik edildiğinin göstergelerindendir.⁹⁰⁸ Zira insanlar, camilerde namaz vakitlerinde toplanarak bir araya gelirler. Yine hac ve umre ibadetini ifa etmek için dünyanın dört bir yanından, her millettten insan bir araya gelir. Bu vesileyle Müslümanlar bir araya gelerek birlik ve beraberliklerini güçlendirirler. Dışarıdan müdahalelerle bu birlik ve beraberliğin akamete uğramaması için de ayrıca uyarılırlar. Bu uyarı Tevbe Sûresinde "*Daha önce Allah ve Resulüne savaş açmış kimseler, pusuda bekleyerek zarar veren eylemler gerçekleştirmek, inkârcılık yapmak ve **müminlerin arasına ayrılık sokmak** için kendilerine bir mescit edinmişlerdir. Bir de biz sadece iyi ve güzel işler yapacağız diye yemin etmişlerdir. Ancak Allah, onların yalanlarına bizzat şahittir.*"⁹⁰⁹ ibareleriyle dile getirilir. Bu ayet Medine'de, Hristiyanlığı kabul ederek papazlık yapan, Ebû Âmir adında birisinin Müslümanların arasına nifak sokmak için münafıkları bir mescit yapmaya teşvik etmesi ve onların da bu mescidi inşa etmeleri neticesinde indirilmiştir. Bu ayetin inmesiyle de Mescid-i Dırâr olarak bilinen bu mescit,

⁹⁰¹ el-Mâide 5/2.

⁹⁰² Âl-i İmrân 3/103.

⁹⁰³ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 8/178.

⁹⁰⁴ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, 5/650-652.

⁹⁰⁵ el-Enfâl 8/46.

⁹⁰⁶ Tirmizî, "Âdâb", 78, "Fiten", 7; Nesâî, "İmâmet", 48.

⁹⁰⁷ Ebû Davûd, "Salât", 46.

⁹⁰⁸ el-Bakara 2/43, 196, 199; en-Nisâ 4/102; el-Hac 22/27; el-Cuma 62/9.

⁹⁰⁹ et-Tevbe 9/107.

Hız. Peygamber tarafından yıktırılmıştır.⁹¹⁰ Nitekim bir ekip ya da topluluğun içerisinde fitne salan, fayda sağlamak bir tarafa, yük olup moral ve motivasyonu düşüren kimseler bulunduğu ortama büyük zararlar verebilmektedir. Kur'an'da böyle kimselerin, bir ideal uğruna mücadele eden ekip ya da topluluğun içerisinde olmamasının, olmasından daha hayırlı olacağı bildirilmektedir. Bu duruma;

*“Onları hazır bir ganimete yahut kolay bir yolculuğa çağırıydın sana uyarlardı. Fakat meşakkatli olan bu yol, onlara uzak geldi. Bir de Allah'a yemin ederek ‘Eğer gücümüz yetseydi mutlaka sizinle beraber çıkardık.’ diyecekler. Onlar, kendilerini helak ediyorlar. Allah biliyor ki onlar yalancıdır. Allah seni affetsin! Ne diye izin verdin onlara? Vermeseydin de doğru söyleyenleri açığa çıkarsaydın, yalancıları da öğrenseydin. Zaten Allah’a ve ahiret gününe inananlar, mallarıyla ve canlarıyla mücadele edecek olan kimseler senden izin istemezler. Allah, sorumluluğunun bilincinde olanları iyi bilmektedir. Senden ancak Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, kalplerinde şüphe bulunan ve şüpheleri içinde de bocalayıp duran kimseler izin isterler. Eğer onlar çıkmak isteselerdi bir hazırlık yaparlardı. Zira Allah onların davranışlarını beğenmedi de onları alıkoymdu. Onlara ‘Acizlerle beraber oturun’ denildi. **Şayet onlar sizinle beraber sefere çıkmış olsalardı aranızda ancak fitne sokup bozgunculuk çıkaracaklardı. Sizin içinizde de onlara kulak asacak olanlar vardı. Allah zalimleri çok iyi bilmektedir.**”⁹¹¹*

ayetleriyle işaret edilmektedir. Bu ayetlerde belirtildiği üzere insanların arasına ayrılık sokacak her türlü fiil ve davranışa karşı dikkatli olunması istenmektedir.

Kur'an'ın birlik ve beraberliğe çağırısı, fikir ayrılıklarının zenginlik olarak değerlendirilmesinin önünde bir engel değildir. Zira fitneye sebebiyet vermeyen farklılıklar, o toplumun gelişimine katkı sağlar. Kur'an'da karşı çıkılan ayrılık, din konusunda haksız yere birbirini karalayan kişi ya da toplulukların sebep olduğu ayrılıklardır.⁹¹² Nitekim “Gönülden O'na yönelin, O'na karşı sorumluluğunuzu koruyun, namazı kılın ve şirke dalanlardan olmayın. Onlar parça parça olup dinlerinde ayrılığa düşenlerdir. Bu guruplardan her biri sahiplendiği şeyle kendini tatmin eder durur.”⁹¹³ ayetinde de belirtildiği üzere dinlerinde paramparça olup ayrılığa düşenler uyarılmakta, “Kuşkusuz siz, tek bir ümmetsiniz...”⁹¹⁴ hatırlatması yapılarak ümmet olma bilincine dikkat çekilmektedir. Netice itibarıyla tevhid akidesine zarar vermeyen ve insanlığın

⁹¹⁰ et-Taberî, Câmi ‘u’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân, 11/675-676.

⁹¹¹ et-Tevbe 9/42-47.

⁹¹² Ahmet Öz, “Kur'an'da İslam Ümmeti”, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6/11 (2019/2), 555-557.

⁹¹³ er-Rûm 30/32.

⁹¹⁴ el-Enbiyâ 21/92.

gelişimine katkı sağlayan düşünce zenginlikleri Kur'an'ın karşı çıktığı hususlardan değildir.

İnsanlığın gelişimine katkı sağlayan ve düşünce zenginliği olarak değerlendirilebilecek fikir ayrılıkları haricinde, birlik ve beraberlik birçok konuda faydalıdır. Örneğin, organize olarak yapılması gereken işler açısından bakıldığında gerek ticarete gerekse üretimde olsun çok büyük projeler planlanmakta ve gerçekleştirilmektedir. Bu işlerin sağlıklı yürütülebilmesi için birliğe ve beraberliğe ihtiyaç vardır. Aynı zamanda hem millet hem ümmet bazında mutluluğun, huzurun, maddi ve manevi kazanımların elde edilmesinde bu birliktelikler elzemdir. Ayrılığın olduğu ortamlarda ise huzursuzluk ve kargaşa baş gösterir. Kazanımlar zayi edilerek amaçlanan hedeflere ulaşmak zorlaşır hatta imkânsız hale gelebilir. Ayrıca asayiş sağlanamayarak insanların can ve mal güvenliği tehlikeye girer. Böylece organize olarak yapılması gereken işler de sekteye uğrar.

3.3.17. Bahanelerin Ardına Sığınmama

Bahane kavramının daha iyi anlaşılması için mazeret kavramıyla birlikte ele alınması faydalı olacaktır. Çünkü mazeret ve bahane zaman zaman birbirine karıştırılan iki ayrı kavramdır. Nitekim mazerette, yerine getirilmesi gereken bir işin meşru bir sebepten dolayı aksaması durumu; bahanede ise aksayan bir işin sorumluluğunu üzerinden atmak isteyen kişinin öne sürdüğü geçersiz ya da uydurma gerekçeler söz konusudur. Yine mazeret beyan etmede, yerine getirilmesi gereken işin kişinin kontrolü dışında engellenmesi; bahanede ise işi yapması gereken kişinin ihmalleri ve gevşekliği söz konusudur.

Bahane üretmeye meyyal olan bir insan, üzerine aldığı sorumlulukları yerine getirmede genellikle başarısız olur. Bu başarısızlık, kendi hayatına zarar vereceği gibi onun birçok kazanımını da engeller. Bununla birlikte yerine getirilmesi gereken işin aksamasından dolayı başka insanlar da zarar görür. Nihayetinde Bahanelerin ardına fazlaca sığınan insanlar, zamanla sorumlu olduğu kişi ya da kişilerce mimlenir ve toplum nezdindeki saygınlıklarını yitirirler.

Bahane üretmek tembelliğin, sorumsuzluğun ya da yalancılığın göstergelerindendir. Nitekim kimi insanlar, bir işi yapmak istemediğinde türlü türlü bahaneler üretir. Kimi meşguliyetlerini öne sürer kimi vaktinin olmadığını kimi de içinde bulunduğu koşulları. Genelde sudan sebepler gerekçe gösterilerek bu bahaneler öne sürülür. Zira bir işi yapmaya niyeti olmayanların bahane üretmekte ne kadar sınırları zorladığı hemen herkesçe malumdur. Olumsuz bir özellik olan bahaneciliğe Kur'an'da çeşitli şekillerde dikkat çekilmiştir. Şahsi menfaatlerine ters düştüğü için iman etmeyi

istemeyen kimselerin delil isteyerek Allah'ı açıktan görmek istemeleri,⁹¹⁵ bir melek ya da olağanüstü bir hazine indirilmesini istemeleri⁹¹⁶ bunlardan bazılarıdır. Böylesi kimselere en büyük delilin, daha önce indirilen kitapları da doğrulayan Kur'an-ı Kerim olduğu haber verilmiştir.⁹¹⁷ Nitekim böyle kimselerin, inkârları neticesinde helak edildiklerinde “*Keşke bize bir peygamber gönderilseydi!*”⁹¹⁸ diye başka bir bahane ileri sürecekları bildirilmiştir. Hatta bu kimseler, bununla da kalmayıp inkârcılıklarını perdelemek için atalarına uyduklarını ya da kendilerine önderlik edenlerin onları yanlış sevk ettiklerini ileri sürmüşlerdir.⁹¹⁹ Ancak bu bahanelerinin de kabul edilmeyerek atalarının yanlış yolda olabileceği ihtimali öne sürülmüştür.⁹²⁰ Bunun üzerine inkârcılar, inkârcılıklarını meşrulaştırmak için son çare olarak kadercilik kozunu oynamışlar ve “*Allah dileseydi biz de atalarımız da O'ndan başkasına kulluk etmezdik. O'nun emri olmadan hiçbir şeyi de haram kılmazdık.*” diyerek suçu Allah'ın üzerine atmaya çalışmışlardır. Allah da “*Kendilerinden öncekiler de böyle yapmıştı. Peygamberlere düşen sadece açıklayarak tebliğ etmektir.*”⁹²¹ buyurarak onların hükmünün kendisine bırakılmasını istemiştir.

Kimi insanlar, başkalarının haklarını ihlal eden birçok davranış sergilemektedirler. Yapılan bu hak ihlalleri, o kimselerin hayatlarını kararttığı için genel adıyla zulüm olarak adlandırılmaktadır. Zulmü yaşantılarının bir parçası haline getiren bu kimseler, yaptıkları haksızlıklara kılıf uydurarak onu meşrulaştırma çabası içerisine girmektedirler. İnanç ve itikat konusunda problemlili olan ve Allah'ın emirlerine muhalefet eden böyle kimselere istinaden Kur'an'da “zulüm” kavramı, yer yer “şirk koşmak” anlamında kabul edilmektedir.⁹²² Sonuçta bu kavram hangi anlamda ele alınırsa alınsın Kur'an'da böyle bir girişimin sonuçsuz kalacağı, zalimlerin öne sürdükleri bahanelerin kabul edilmeyeceği belirtilmektedir.⁹²³

Zulmün ve haksızlığın kol gezdiği ortamlarda zaman zaman toplum düzeninin yeniden tesis edilmesine yönelik girişimlere ihtiyaç duyulmaktadır. Böyle zamanlarda zalimlik edenlere karşı galip gelebilmek için birlik olmak ve topyekûn mücadele etmek gerekmektedir. Ancak her zaman bu birlikteliği sağlamak mümkün olmamaktadır. Nitekim geçmişte böylesi zor zamanlarda canını ve malını kaybetme korkusuyla birtakım bahaneler üreterek bu mücadelelere sırt çevirenler olmuştur. Örneğin, Hz. Peygamber

⁹¹⁵ el-Bakara 2/55.

⁹¹⁶ Hûd 11/12.

⁹¹⁷ Tâhâ 20/133.

⁹¹⁸ Tâhâ 20/134.

⁹¹⁹ el-Bakara 2/170; eş-Şuarâ 26/99; el-Ahzâb 33/67-68. bk. Mâverdî, *Tefsîru'l-Kur'an, En-Nuket ve'l-Uyûn*, 4/425-426.

⁹²⁰ el-Bakara 2/170.

⁹²¹ en-Nahl 16/35.

⁹²² İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, 3/77; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/433-434.

⁹²³ er-Rûm 30/57; el-Mü'min 40/52.

döneminde cihat için çağrıda bulunulduğunda kimileri savaşımayı bilmediğini,⁹²⁴ kimileri sıcağı,⁹²⁵ kimileri evini, malını ve ailesini⁹²⁶ gerekçe göstererek bahaneler öne sürmüştür. Kimisi de çeşitli yalanlar uydurarak yerinde kalmayı tercih etmiştir.⁹²⁷ Cihada katılmayan bu kimselerin bahanelerinin altında yatan temel neden ise can korkusudur.⁹²⁸ Bunlar savaşa gitmeyerek tedbirli davrandıklarını iddia edip övünerek fitne dahi çıkarmışlardır.⁹²⁹ Nihayetinde bu kimselerin de öne sürdükleri bahanelerin geçersiz olduğu ilgili ayetlerde belirtilmiştir.

Kur'an'da müminler; sorumluluk, dürüstlük ve çalışkanlık gibi sıfatlarla nitelenmiştir. Buna daha önce detaylarıyla değinilmişti. Dolayısıyla Kur'an'ın bu hükümlerini benliğine sindirmiş gerçek bir müminin, bahanelere sarılması uygun değildir. Zira Allah, Kur'an'da bir insanın sığınabileceği bütün bahaneleri ortadan kaldıracak kadar açık ve net bildirimlerde bulunmuş; İnkârcıların, zalimlerin, savaştan kaçanların öne süreceği bahanelerin geçersiz olduğunu sebepleriyle birlikte zikretmiştir.⁹³⁰ Nitekim taklit, kibir, haset, cehalet, nefislerine çok düşkün olmaları, günahkârlıkları, Allah'ın buyruklarını hafife almaları, kınanmaktan korkmaları bu bahanelerin altında yatan en büyük nedenlerdir.⁹³¹ Netice itibarıyla “İnsan, (kendini kurtarmak için) ne kadar bahane öne sürse de kendi nefisine bizzat kendisi şahittir!” buyrularak bahanelerin ardına sığınması kabul edilmemektedir. Eğer bu dünyada sorumluluklarından kaçma şansı bulsa dahi ahirette mutlaka ondan hesaba çekileceği bildirilmektedir.⁹³²

Kişisel gelişimini tamamlamak isteyen her bireyin öncelikle gelişiminin önünde bir set gibi duran bahaneleri yıkarak düşünsel yapısını pozitif yönde değiştirmesi gerekir. Çünkü gelişim yolunda atması gereken adımları engelleyen en önemli faktörlerden birisi bahanelerdir. Potansiyelinde istediği hedeflere ulaşma konusunda yüksek istidatları ve kabiliyetleri olan birçok insan, sudan bahanelerin ardına sığınarak atması gereken adımları atmaktan imtina etmektedir. Önemli başarıları imza atma şansını en baştan kaybetmektedir. Dolayısıyla bahanelerin ardına sığınmak, elde edilebilecek başarıların ve kazanımların en büyük düşmanlarından biridir.⁹³³ Bahanelerin ardına sığınma hastalığından kurtulmanın yolu ise öncelikle ortadaki problemin varlığını kabul etmek, daha sonra

⁹²⁴ Âl-i İmrân 3/167.

⁹²⁵ et-Tevbe 9/81.

⁹²⁶ el-Ahzâb 33/13; el-Fetih 48/11–12.

⁹²⁷ et-Tevbe 9/90.

⁹²⁸ et-Tevbe 9/120; en-Nisâ 4/77.

⁹²⁹ en-Nisâ 4/72; Âl-i İmrân 3/168; et-Tevbe 9/45–47, 50.

⁹³⁰ Sinan Öge, “Kur'an'da İnkârcı Mazeretleri ve Geçersizliği”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/40 (2013), 45.

⁹³¹ Detaylı bilgi için bk. Veli Ulutürk, “Kur'an-ı Kerim'e Göre İnkâr ve İnkâr Amilleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/7 (1986), 222–230.

⁹³² el-Kıyâmet 75/14–15.

⁹³³ Bozdağ, *Düşün ve Başar*, 203–224.

atılması gereken adımları atmaktır. Nihayetinde karşılaşılan problemleri çözmenin yollarına bakılarak ilerleme kaydetmektir.⁹³⁴

3.3.18. Eleştiriye Açık Olma ve Öz Eleştiri Yapabilme

Arapçada “madeni paranın gerçeğini sahtesinden ayırmak, sözün güzel ve kusurlu yanlarını ortaya koyup açıklamak” manasındaki tenkit⁹³⁵ kelimesiyle eş anlamlı olan eleştiri; bir insanı, bir eseri, bir konuyu doğru ve yanlış yanlarını bulup göstermek amacıyla inceleme işine denir.⁹³⁶ Eleştirinin edebiyat, sanat, spor, sinema, müzik, tarih, siyaset gibi alanlarda özel bir yeri vardır. Özellikle edebiyat alanında eleştiri geniş bir yer kaplamakta, tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Günümüze kadar ise birçok alt dala ayrılmış ve olgunlaşarak gündemdeki önemini daima korumuştur.⁹³⁷ Çok geniş bir alana taalluk eden eleştiri kültürü, doğal olarak kişisel gelişimin de önemle üzerinde durduğu hususlardandır. Çünkü eleştiri, insanın kendisini tanımasını ve fark edemediği olumsuz yönlerini tespit edebilmesini sağlamakta; bu da doğru bir kişisel gelişim metodunun uygulanmasına olanak tanımaktadır.⁹³⁸

Eleştirinin faydalı olabilmesi ve olumlu etki oluşturabilmesi için kendine has bazı kaideleri vardır. Öncelikle eleştiren kimsenin ilgili konuya vakıf olması ve eleştirinin de yapıcı olması gerekir. Karşıdaki küçük düşürülmemelidir. Suçlayıcı, aşağılayıcı ve onur kırıcı ifadeler kullanılmamalıdır. Yapılan eleştiri mantıklı, geçerli ve tutarlı olmalı; haksız yere yapılmamalıdır. Eleştirilen konunun doğru ve yanlış yönleri belirtilmeli, mümkün olduğunca çözümü de sunulmalıdır. Abartıdan ve muğlâk ifadelerden kaçınılmalıdır. Zira eleştiride öncelikli amaç, karşıdaki doğruyu anlaması ve ona yönelmesi olmalıdır. Yapılan eleştirinin karşıdaki kişi tarafından kabul edilme ihtimalini arttırmak için eleştirinin zamanına ve mekânına dikkat edilmelidir. Örneğin eleştiri, kısıtlı bir vakitte değil; meramın tam olarak anlatılabileceği kadar yeterli bir zaman diliminde yapılmalıdır. Olabildiğince, kişinin duygusal ve fiziksel yönden rahat; streten uzak olduğu bir ortamda dile getirilmelidir. Toplum içerisinde yapılan eleştirilerde karşıdaki kişinin savunmaya geçip algılarını kapatabileceği unutulmamalıdır. Bunlara dikkat edilmediği takdirde olumlu sonuç alma ihtimali düşük olacaktır.⁹³⁹

Eleştiren kimsenin doğru bir yaklaşım tarzıyla eleştiride bulunması tek başına

⁹³⁴ Pitino, *Başarılı Olmak Bir Tercihdir*, 230-248.

⁹³⁵ İbn Manzûr, “تَفْهِيْمٌ”, 4517.

⁹³⁶ Akalın vd., “Eleştiri”, 786.

⁹³⁷ Detaylı bilgi için bk. Yakup Karasoy, “Eleştiri Nedir, Bağa Destursuz Girenler Nasıl Eleştirilmelidir?”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/17 (2005), 2-3.

⁹³⁸ Akyıldız, *Başarı Taktikleri*, 116.

⁹³⁹ Abdülkerim Bingöl, *Kur'an'da Eleştiri Mahiyeti ve Muhatapları* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 22-27; Ahmet Abay, “Kur'an'a Göre Mü'minlerin Eleştirilebilirliği Meselesi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/16 (Aralık 2018), 7-9; Akyıldız, *Başarı Taktikleri*, 117.

yeterli değildir. Karşı tarafın da yöneltilen eleştirilere açık olması gerekmektedir.⁹⁴⁰ Zira eleştiriye kabullenemeyen kişiler ve toplumlar, hatalar silsilesi içerisinde bocalayıp dururlar. Doğruya ulaşmaları ağır bedeller ödeyerek mümkün olur. Hatta çoğu zaman doğruya ulaşmadan da yok olup giderler. Son pişmanlıkları onlara fayda vermez.⁹⁴¹ Bu gerçeğin göz önünde bulundurulduğu Kur'an'da, eleştiri metodu bir eğitim aracı olarak kullanılmıştır. Bu eleştirilerden Ehl-i Kitap,⁹⁴² Kâfirler,⁹⁴³ Müşrikler,⁹⁴⁴ Münafıklar,⁹⁴⁵ İblis⁹⁴⁶ ve müminlerden her biri çeşitli konularda payına düşeni almıştır.

Müminlerin ne tür hasletlere ve niteliklere sahip olması gerektiği buraya kadar ele alınan başlıklar altında büyük oranda zikredilmişti. Kur'an'da, müminde bulunması gereken vasıflara aykırı davranışlar eleştirilerek hem nüzul dönemindeki hem de kıyamete kadar olan dönemdeki insanlara doğruya ulaşma imkânı kazandırılmıştır. Örneğin, cihat konusunda yeterli özveriyi gösteremeyen müminler, *“Nitekim Rabbin seni hak uğruna evinden çıkardığında bu durum müminlerden bir gurubun pek hoşuna gitmemişti. Gerekçesi kendilerine açık bir şekilde anlatıldığı halde sanki göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmışçasına seninle tartışıp duruyorlardı.”*⁹⁴⁷ ayetlerinde daha önce de benzeri tutumları sergiledikleri zikredilerek eleştirilmiştir. Bu ayetlerin öncesinde geçen 2 ve 3. ayetlerde müminlerin kuşanması gereken birtakım vasıflar zikredilirken 7 ve 8. ayetlerde de eleştirilen konunun gerekçeleriyle birlikte ortaya konulması, eleştiri üslubuna güzel bir örnek oluşturmaktadır.⁹⁴⁸

İnsanın olduğu yerde hataların ve eksikliklerin olması kaçınılmazdır. İnsan, fıtratı gereği nefsinin ve şartlanmışlıklarının etkisiyle çeşitli hatalara düşebilir, yanlış kararlar alabilir. Hatta ve hatta peygamberler dahi zaman zaman kötü bir niyet beslememekle birlikte hataya düşmüştür. Nitekim Hz. Âdem, Hz. Yûnus ve son Peygamber olan Hz. Muhammed de çeşitli nedenlerden dolayı Kur'an'da eleştirilenler arasındadır. Hz. Âdem Allah'ın koyduğu bir yasağı çiğnemekle,⁹⁴⁹ Hz. Yûnus ise görev yerini terk etmekle⁹⁵⁰ eleştirilmiştir. Bu eleştiriler neticesinde her iki Peygamber de pişman olup tövbe etmiştir. Bu da haklı eleştiri karşısında yanlıştan dönmeye güzel bir örnektir.

Kur'an'da, insanlığa gönderilen son peygamber Hz. Muhammed de çeşitli

⁹⁴⁰ Akyıldız, *Başarı Taktikleri*, 118.

⁹⁴¹ S. Kemal Sandıkçı, “Eleştiride Ölçü ve Üslup Meselemiz”, *II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 451.

⁹⁴² el-Cuma 62/5.

⁹⁴³ el-A'râf 7/176.

⁹⁴⁴ et-Tevbe 9/28.

⁹⁴⁵ el-Bakara 2/12-13; el-Münâfikûn 63/5.

⁹⁴⁶ el-Kehf 18/50.

⁹⁴⁷ el-Enfâl 8/5-6.

⁹⁴⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 3/1477-1479.

⁹⁴⁹ el-Bakara 2/35-36.

⁹⁵⁰ el-Enbiyâ 21/87.

konularda uyarılıp eleştirilmiştir. Bir defasında müşriklerin ileri gelenlerinden zengin kimseler ile İslâm'ı kabul ederler ümidiyle ilgilenirken araya giren görme engelli bir sahabe olan ibn. Ümmü Mektûm'a yüzünü ekşitmesi ve arkasını dönmesi Allah tarafından hoşgörülmeyle eleştirilmiştir.⁹⁵¹ Hz. Peygamber de bu eleştiriden gerekli çıkarımı yaparak Ümmü Mektûm'u ne zaman görse ona izzetüikramda bulunmuş, “*Ey kendisi için Rabbimin bana sitem ettiği zât, merhaba!*” diyerek gönlünü almıştır.⁹⁵² Bir başka uyarı ise Nisâ Sûresinde geçmektedir. Bu ayetlerde Tume b. Übeyrik adında birisinin, yaptığı hırsızlığı bir Yahudi'nin üzerine atması ve Hz. Peygamber'in de bu konuda acele eder bir mahiyette hüküm vermesinden dolayı acele etmeden dikkatli bir şekilde hüküm vermesi gerektiği bildirilerek uyarılmaktadır.⁹⁵³ Yine Allah'ın helal kıldığı bir şeyi, eşleri hoşlanmadığı için kendisine haram kılması,⁹⁵⁴ Tebük seferinde münafıklara izin vermesi;⁹⁵⁵ münafıklar ve müşrik olarak ölen yakınları için istiğfar dilemesi;⁹⁵⁶ münafıkların cenaze namazını kılması⁹⁵⁷ Hz. Peygamber'in Kur'an'da Allah tarafından eleştirildiği, bunun üzerine tövbe ederek durumunu düzelttiği hususlardandır. Nitekim bir hadisinde Hz. Peygamber'in günde yetmiş defadan daha fazla tövbe istiğfar ettiği rivayet edilmektedir.⁹⁵⁸ Görüldüğü üzere eleştiri konusu, gerekçeleriyle birlikte açık bir şekilde bildirilmekte ve bu eleştirileri dikkate alınarak gereken yapılmaktadır. Bu da inananlara eleştiri kültürü hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Eleştirinin bir çeşidi de özeleştiridir. Özeleştiri, insanın kendini sorgulayıp hatalarını tespit etmesinde önemli bir araçtır. Bu vesileyle, yapılan hatalardan dersler çıkarılıp geleceğe yön vermek mümkün hale gelmektedir. Nitekim daha önce hatalarda ısrarcı olunmaması gerektiğine değinilmişti. Bu noktada özeleştiri, hataların tekrarını engelleyebilecek farkındalığı insana sunmaktadır. Aksi takdirde insan, çeşitli bahanelerin ardına sığınarak ya da sorumluluğu üzerinden atmak için sürekli başkasını suçlayacak ve böylece kendini gerçekleştirebilme imkânından mahrum kalacaktır. Yapılan hataların faturasını ödemekten faydalı bir iş yapmaya ve başarı elde etmeye de fırsat bulamayacaktır.

Özeleştiri, doğru bilgiye dayanarak insanın kendi davranışlarını tarafsız bir şekilde enine boyuna değerlendirmesidir.⁹⁵⁹ Nitekim bu minval üzere yapılan bir eleştiri,

⁹⁵¹ Abese 80/1-10; Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî el-Vâhidi, *El-Vasit fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-Ümmiyye, 1415/1994), 4/422.

⁹⁵² el-Vâhidi, *Esbâbu'n-Nuzûl*, 471.

⁹⁵³ en-Nisâ 4/105-108. bk. Vâhidi, *el-Vasit fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, 2/111-112.

⁹⁵⁴ et-Tahrîm 66/1-2.

⁹⁵⁵ et-Tevbe 9/43-48.

⁹⁵⁶ et-Tevbe 9/80, 113.

⁹⁵⁷ et-Tevbe 9/84. bk. Vâhidi, *el-Vasit fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, 2/516-517.

⁹⁵⁸ Buhârî, “Daavât”, 3; Tirmizî, “Tefsîru sûre”, 47; İbni Mâce, “Edeb”, 57.

⁹⁵⁹ Musa Turşak, *Kur'an'da Özeleştiri* (Erzurum: İksad Publishing House, 2020), 162-163, 198.

insanın kendi hatalarının farkına varmasını sağlayarak gelecekte daha doğru adımlar atmasına vesile olacaktır. Eğer doğru bir özeleştirici yapılmadığı ve gerekli adımlar atılmadığı takdirde insan kendini düzeltme fırsatı elde edemeyecektir. Çünkü insan, nefsinin isteklerine hâkim olup bu istekleri eleştirici süzgecinden geçirmediği olumlu bir sonuç elde etmesi zordur. Zira Kur'an'da Hz. Yûsuf üzerinden de belirtildiği üzere nefis, kendini temize çıkarma arayışında olur ve insanı yanlış sevk eder.⁹⁶⁰ Yanlış düşen insanlar da Enfâl Sûresinde “*Bu hep böyle olmuştur. Çünkü Allah, bir topluluğa sağladığı nimetini onlar kendilerini değiştirmedikçe değiştirmez...*”⁹⁶¹ buyrulduğu gibi kendini düzeltmedikçe doğruyu bulamayacaklardır. Bu da o insanlar için vahim bir durumdur.

Özeleştirici, İslâm tasavvuf kültüründe “nefis muhasebesi” terkipleriyle yaygınlık kazanmıştır. Modern psikolojide ise “iç gözlem” şeklinde karşımıza çıkar. Bu terkipler, büyük oranda birbiriyle örtüşen terkiplerdir. Zira modern psikolojide, insanın dış dünyayı gözlemleyip dersler çıkarması ve ibret alması dış gözlem olarak değerlendirilirken kendi iç dünyasını gözlemleyebilmesi ve buradan çeşitli çıkarımlar yaparak hayatına yön verebilmesi iç gözlemi ifade etmektedir. Kur'an'da da bu doğrultuda “*Doğrusu insan kendi öz benliğinin gözlemcisidir*”⁹⁶² buyrulurken özeleştirisinin bireysel bazda; “*Ey iman edenler! Siz öncelikle kendi nefislerinize (iç dünyanıza) bakınız...*” ayetiyle de toplumsal bazda yapılması gerektiğine işaret edilmektedir.⁹⁶³

Kur'an'da İnsanın, kendisini her daim yoklaması ve yaratılış gayesine uygun hareket edip etmediği konusunda muhasebe yapması gerektiğini emreden birçok ayet vardır. Bunlardan birisi de “*Ey iman edenler! Allah'a karşı sorumluluğunuzu bilin ve herkes yarın için önceden ne hazırlamış olduğuna bir baksın. Allah'a karşı sorumluluklarınızı yerine getirin...*”⁹⁶⁴ ayetidir. Bu ayette “ittikâ” kavramının iki defa geçmesi nefis muhasebesinin takvâ ile olan ilişkisini göstermektedir. Bunun yanında tekit anlamı da taşıdığı söylenebilir.⁹⁶⁵ Buna göre kişinin kendi yaptıklarını sorgulaması, onu Allah'ın emir ve yasaklarına bağlı bir şekilde doğruya ve titiz bir yaşam sürmeye sevk edecektir. Bu da takvâlî yani sorumluluk bilinci içerisinde yaşamayı ifade etmektedir. Eğer ki kişi, takvâyâ göre hareket etmeyip kendini hesaba çekmediği takdirde bir sonraki ayette belirtildiği üzere “*Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da onlara kendi kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan kimselerdir.*”⁹⁶⁶ uyarısına muhatap olacaktır. Çünkü bu ayette Allah'ı unutarak hayatına karıştırmayan bir insanın gittikçe şuursuzlaşacağı ve kendi öz değerlerine yabancılaşacağı bildirilmektedir.⁹⁶⁷ Hz.

⁹⁶⁰ Yûsuf 12/53. Benzer duruma atıfta bulunulan bir diğer ayet için bk. en-Nisâ 4/49.

⁹⁶¹ el-Enfâl 8/53.

⁹⁶² el-Kıyâmet 75/14.

⁹⁶³ Hamza Aktaş, *Kur'an'a Göre Nefis Eğitimi* (Gümüşhane: y.y., 2013), 90-92.

⁹⁶⁴ el-Haşr 59/18.

⁹⁶⁵ Zemahşerî, *El-Keşşâf*, 6/84.

⁹⁶⁶ el-Haşr 59/19.

⁹⁶⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/301-303.

Âdem ve Havva'nın “*Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan hüsrana uğrayanlardan oluruz!*”⁹⁶⁸ duası da özeleştiriyeye örnek mahiyetindedir. Bir hadiste de bu paralelde “*Hesaba çekilmeden önce nefsinizi hesaba çekin. Tartılmadan önce nefsinizi tartın...*”⁹⁶⁹ buyrularak özeleştirininde elde fırsat varken yapılması gerektiğine işaret edilmektedir. Nitekim Kur'an'da, elinde fırsat varken kendini hesaba çekip doğruya yönelmeyenlerin kötü akıbeti, çeşitli vesilelerle dile getirilmektedir.⁹⁷⁰ Böylece insanın özeleştirisi yapıp doğruya yönelmesi hedeflenmektedir.

Eleştiri ve özeleştirisi, mevcut durumu tespit ederek geleceğe yön verebilme olanağı sağlar. Yanlışla düşmekten koruyarak maddi ve manevi zararların önüne geçilmesine yardımcı olur. Olumlu manada yapılan eleştiri ve özeleştirisi maldan ve zamandan tasarruf etme imkânı sağlayarak israfın önüne geçer. Başboşluktan kurtararak sorumluluk bilinci kazandırır. Bu konuda kazanılan bilinç ve farkındalık, disiplinli bir yaşam sürmeye katkıda bulunur. Yaşanabilecek olası pişmanlıkları engeller. Bencillik, kibir, inat gibi kötü hasletlerin törpülenmesine yardımcı olur. Böylece kişisel gelişim yolculuğunda önemli kazanımlar elde edilmesine imkân tanır.

3.3.19. İyiliği Hayata Hâkim Kılma

Kişisel gelişimde psikolojik açıdan rahatlama ve iç huzuru temin etme önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü psikolojik yönden rahat olan ve iç huzuru temin eden bir insan, kişisel gelişim serüveninde önemli bir motivasyonu elde etmiş olur. Bu motivasyonu elde etmenin bir yolu da iyiliği hayata hâkim kılmaktır. Zira iyi ve güzel işler yapmak toplumda iyiliğin yaygınlaşmasına vesile olur. İyiliğin yaygınlaşması da huzur ve mutluluğun temin edilmesine katkıda bulunur. Bu etkileşim vesilesiyle hedeflenen başarılarla ulaşmak daha kolay olur. Bu nedenlerle kişisel gelişim adına yapılan öneri, telkin ve tavsiyelerde yer yer iyi ve güzel işler yapılmasına vurgu yapılır.⁹⁷¹

İyiliğin yaygın olmasının sağlayacağı bireysel ve toplumsal faydalardan dolayı iyilik yapmak, Kur'an'da da önemle üzerinde durulan hususlardandır. Öyle ki iyiliğin her boyutunu ifade etmesi açısından Kur'an'da bu anlamda birçok kelime bulunmaktadır. Sâlih, birr, ma'ruf, hayr, hasene, ihsan gibi kelimeler çevrilere çoğunlukla “iyi ve güzel” kavramlarıyla yansıtılır. İyilik anlayışının yerine göre farklı kelimelerle ifade edilmesinde, kavramın temel anlamıyla ilişkili olan farklı bir yönüne dikkat çekildiği göze çarpmaktadır. Ayrıca bu kelimelerin başka kavramlar ile terkip edilerek kullanılması da dikkat çeken bir başka husustur. Bu durumlara aşağıda yeri geldikçe ana hatlarıyla

⁹⁶⁸ el-'Arâf 7/23.

⁹⁶⁹ Tirmizi, “Kıyamet”, 25.

⁹⁷⁰ Âl-i İmrân 3/165; Yûsuf 12/91; el-Enbiyâ 21/14; en-Neml 27/44; el-Kasas: 28/15-16, 82; el-Kalem 68/29-32 vd.

⁹⁷¹ Andreas ve Faulkner, *NLP Başarının Yeni Teknolojisi*, 61-66; Ziglar, *Zirveye Çıkan Basamaklar*, 103; Erşahin, *Gerçek Sır*, 254-261; Akyıldız, *Başarı Taktikleri*, 198 vd.

değinilecektir.

Sulh kavramı, Kur'an'da iyi ve güzel olan anlamında, fesat kavramının zıddı olarak kullanılan bir kelimedir.⁹⁷² Sulh kökünden türeyen “sâlih amel” terkihi, genelde “iman” kavramıyla birlikte kullanılır.⁹⁷³ Bu durum sâlih amel ile iman arasında güçlü bir ilişkinin bulunduğuna işaret etmektedir. Ayrıca “*Kendisine kitap verilenlerin hepsi aynı değildir. Onlardan öyle bir topluluk vardır ki geceleri kalkar ve Allah'ın ayetlerini okuyarak secdeye kapanırlardı. Onlar Allah'a ve ahiret gününe inanır, iyi ve güzel olan şeylerin yapılmasını ister, inkârdan sakındırır ve hayırlı işlerde yarışır. İşte bunlar sâlih olanlardır.*”⁹⁷⁴ ayeti sâlih amel işleyenlerin özelliklerini belirtmesi açısından önem arz etmektedir. Ayette görüldüğü üzere iman, ibadet ve amel birbiriyle iç içe aktarılmakta, böyle bir insan ise “sâlih” kimse olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca ayetten anlaşılan bir diğer dikkat çekici husus da sâlih kimselerin, toplumun ıslahında iyi ve güzel işlerin yapılmasını teşvik ederek ve kötü şeylerden sakındırarak aktif rol oynamasıdır. Buna göre sâlih kelimesi, kendi kök anlamı ile tam bir mutabakat içerisinde. Bu bilgiler ışığında iman eden, ibadetlerini nafilelerle birlikte yerine getiren, toplumun ıslahı için çalışıp yararlı işler yapan, bozgunculuk yapmayan insana “iyi insan” yani “sâlih bir kul” denilebilir.⁹⁷⁵ Netice itibarıyla maslahata yönelik işlerin çoğalması için Kur'an'da birçok ayette iman edip sâlih ameller işleyenlere ebedi cennet vaat edilerek⁹⁷⁶ iyi, yararlı ve güzel işler yapılması teşvik edilmiştir.

İyi ve güzel olan şeyleri ifade eden bir diğer kavram da Kur'an'da geçen “birr” kelimesidir. “Birr” kelimesi sözlükte iyilik, genişlik, doğruluk, itaat gibi anlamlara gelir. “Berr” kelimesi ise geniş kara parçası anlamına gelir. Birr kelimesi ile berr kelimesi arasında yakın bir ilişki vardır. Birr kelimesi ile ifade edilen iyilik, geniş ve kapsamlı bir iyilik alanını ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle hayırlı işleri genişçe bir alana yaymaktır.⁹⁷⁷ Kur'an'da “**Birr/iyilik**, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz değildir.” buyrulurken birr kelimesinin berr kelimesi ile olan ilişkisine atıf vardır. Zira birr'in doğudan batıya geniş bir iyilik alanı vardır. Ayetin devamında birr/iyilik olarak nitelendirilebilecek konulara atfen birçok örnek verilerek “*Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman etmektir. Kendileri sevmelerine rağmen mallarını yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, ihtiyacından dolayı isteyene ve özgürlüğüne kavuşması için kölelere vermektir. Namazı kılmak, zekâtı vermek, antlaşma yaptıklarında sözlerinin gereğini yerine getirmek; zorlukta, darlıkta ve savaşın kızıştığı*

⁹⁷² el-İsfahânî, “صلح”, 254; İbn Manzûr, “صلح”, 2479.

⁹⁷³ el-Bakara 2/25, 82, 277; en-Nisâ 4/57, 122; Yûnus 10/4; er-Ra'd 13/29; İbrâhîm 14/23; el-Kehf 18/107; el-Furkân 25/70; el-Kasas 28/80; el-Ankebût 29/7; el-Asr 103/3 vd.

⁹⁷⁴ Âl-i İmrân 3/113-114.

⁹⁷⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/394-395; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 8/206-209.

⁹⁷⁶ bk. el-Bakara 2/25, 82; en-Nisâ 4/57, 122, 124; el-A'râf 7/42; Hûd 11/23 vd.

⁹⁷⁷ el-İsfahânî, “بر”, 40-41; İbn Manzûr, “بر”, 252-255.

zamanlarda sabretmektir. İşte bunlar, doğru kimselerdir. Bunlar, Allah'a karşı sorumluluk (takvâ) sahibi olanlardır."⁹⁷⁸ buyrulmaktadır. Birr kelimesinin geçtiği başka ayetlerde, bu ayette bahsedilen hususlara ek olarak anne babaya iyilik etme,⁹⁷⁹ adalet sahibi olma⁹⁸⁰ hususlarına da dikkat çekilmektedir. Ayrıca birr kelimesinin geçtiği ayetlerde Allah'tan korkmayı ve O'nun emir ve nehiyelerine karşı sorumluluk sahibi olmayı ifade eden takvâ vurgusu da yapılmaktadır. İman, ibadet, amel ve ahlâk konuları ön plana çıkarılmakla birlikte her seferinde takvâyâ da dikkat çekilmektedir. Bu da bu kavramlar arasında yakın bir ilişkinin olduğuna işaret eder.⁹⁸¹ Netice itibarıyla İbn 'Âşûr'un da belirttiği gibi "birr" kavramı dinin emrettiği, nehyettiği ve tasvip ettiği şeylerin hepsiyle ilişkili, geniş kapsamlı bir iyiliği ifade etmektedir.⁹⁸²

Kur'an'da, iyi olduğu bilinen şeyler hakkında "Ma'rûf" kavramı da yer yer kullanılan kavramlardandır. Ma'rûf, sözlükte, bilinen, tanınan, iyilik, doğruluk gibi anlamlara gelmektedir. Zıddı ise münker yani şer'i açıdan kötü kabul edilip yapılması doğru olmayan şeydir.⁹⁸³ Kavram olarak "şeriatı iyi olarak bilinen her şey" şeklinde tarif edilmiştir.⁹⁸⁴ Beydavî, ma'rûf kavramını "şeriat tarafından kabul edilen ve onaylanan"⁹⁸⁵ şeklinde tarif etmiştir. Ancak bu tarif kelimenin anlamını daraltmakta hatta sınırlandırmaktadır.⁹⁸⁶ Zira kelimenin temel anlamı olan "bilinen, tanınan" anlamından yola çıkıldığında bir şeyin ma'rûf olabilmesi yani bilinip tanınabilmesi için onun her boyutuyla tecrübe edilmiş, toplum tarafından genel kabul görmüş, konuya vâkıf olan kimselerce tahkik edilip şeriat tarafından da onaylanmış olması gerekir. Ayrıntıda mana yönünden farklılık arz etmekle beraber Türkçeye intikal etmiş olan "örf" kelimesi de bu kökten gelmektedir.

Kur'an'da, şer'an iyi olduğu kabul edilen; toplumdan topluma farklılık gösteren ve kesin sınırları çizilmemiş olan konularda uygulama genişliği nedeniyle yapılacak işin ma'rûfa uygun şekilde yapılması istenir. Örneğin, Hz. Peygamber'in hanımlarına ithafen onların konuşmaları başka erkekleri cezbetmesin diye ma'rûfa göre konuşmalarındaki ses tonunu ayarlamaları ve sözlerini seçerek kullanmaları emredilir.⁹⁸⁷ Boşanılan kadınların iddet süresince evde tutulmaları veya serbest bırakılmaları konusunda ma'rûfa göre hareket edilmesi istenir.⁹⁸⁸ Eğer o kadınlar yeni bir evlilik kurmaya teşebbüs ederlerse

⁹⁷⁸ el-Bakara 2/177.

⁹⁷⁹ Meryem 19/14.

⁹⁸⁰ el-Mümtehine 60/8.

⁹⁸¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/263-264.

⁹⁸² İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2/128.

⁹⁸³ İbn Manzûr, "عرف", 2900.

⁹⁸⁴ el-Cürcânî, "المعروف", 237; el-İsfahânî, "عرف", 331.

⁹⁸⁵ el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 1/200.

⁹⁸⁶ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2019), 323.

⁹⁸⁷ el-Ahzâb 33/32.

⁹⁸⁸ el-Bakara 2/231.

onlardan da ma'rûfa göre hareket etmeleri beklenir.⁹⁸⁹ Boşanma yoluyla evlilik birliğinin sona erdirilmesinde, kendi çocuklarını emziren annelerin ma'rûfa uygun şekilde ihtiyaçlarının giderilmesi emredilir. Eğer çocuk, sütanneye verilmişse yine onun ücretinin de ma'rûfa uygun şekilde ödenmesi emredilir.⁹⁹⁰ Müşrik de olsa anne babaya meşru istekleri konusunda ma'rûfa uygun şekilde davranılması, yani imkânlar ölçüsünde ihtiyaçlarının giderilmesi istenir.⁹⁹¹ Vasiyet bırakma konusunda da ma'rûfa göre hareket edilmesi talep edilir. O günün şartlarında vasiyet konusunda nelere dikkat edilmesi ve nelerin göz önünde bulundurulması gerekiyorsa o şekilde hareket edilmelidir.⁹⁹² Nitekim iyi ve güzel kabul edilen davranışların uygulanmasını istemede, kötü olan şeylerin engellenmesinde “emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker”⁹⁹³ sözü genel bir ilke olarak muhatapların uhdesine yerleştirilmiştir. Bu bilgilerden yola çıkılarak ma'rûf hakkında “Kesin sınırları çizilmemiş, durum ve şartlara göre sınırları esneyen ve daralan, toplum tarafından bilinen ve genel kabul görmüş, şariat tarafından tasdik edilmiş, kişi ya da toplumun yararına olan, iyi ve güzel olarak addedilen tüm uygulamalardır.” denilebilir.⁹⁹⁴

İyi ve güzel olanı ifade eden bir diğer kavram da “hayr” kavramıdır. Bu kelimenin anlam alanı da çok geniştir. Dinen iyi ve güzel olarak nitelendirilen her şey bu kelimenin karşılığı olarak değerlendirilebilir. Kur'an'da çokça geçen “hayr” kelimesi hem mal, mülk ve insani ihtiyaçlara atfen hem de dinî inanç meselelerine atfen kullanılmaktadır.⁹⁹⁵ Örneğin, infakta bulunulacak mallar hayr olarak nitelendirilerek “...*Hayrdan/iyi ve güzel olan şeylerden ne infak ederseniz onun karşılığı size eksiksiz olarak ödenecektir.*”⁹⁹⁶ buyrulmaktadır. Bir başka ayette de mutluluk ve refah sağlayan mal veya mülk manasında kullanılmaktadır. Daha genel bir mana ile “insanın çıkarına uygun şeyler” denilebilir.⁹⁹⁷ Hatta bir ayette de görkemli ve bakımlı atlar için de hayr kelimesi kullanılmaktadır.⁹⁹⁸ Ayrıca ibadet olarak kılınan namaz ve verilen zekât da hayr kapsamında değerlendirilmektedir. Bu durum “*Namazı kılın, zekâtı verin. Zira önceden hayr namına neyi takdim ederseniz Allah katında onu bulacaksınız...*”⁹⁹⁹ şeklinde ayette ifade edilmektedir. Yine hayr kelimesi Allah'ın lütuf ve ihsanı,¹⁰⁰⁰ vahyi,¹⁰⁰¹ hikmeti;¹⁰⁰² iman

⁹⁸⁹ el-Bakara 2/232.

⁹⁹⁰ el-Bakara 2/233.

⁹⁹¹ Lokmân 31/15.

⁹⁹² el-Bakara 180.

⁹⁹³ et-Tevbe 9/71; Âl-i İmrân 3/104, 110.

⁹⁹⁴ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 4/40.

⁹⁹⁵ İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 328.

⁹⁹⁶ el-Bakara 2/272.

⁹⁹⁷ Fussilet 41/49-50. bk. Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/722-723.

⁹⁹⁸ Sâd 38/31-32.

⁹⁹⁹ el-Bakara 110; benzer anlamda bir başka ayet için bk. el-Bakara 2/215.

¹⁰⁰⁰ Âl-i İmrân 3/26, 73-74.

¹⁰⁰¹ el-Bakara 2/105; en-Nahl 16/30.

¹⁰⁰² el-Bakara 2/269.

nimetine erişme,¹⁰⁰³ kâmil mümin sıfatına sahip olma¹⁰⁰⁴ gibi durumları nitelemek için de kullanılmaktadır. Netice itibarıyla hayr, “Dünya ve ahirette insana fayda sağlayan ve meşru kabul edilen bütün iyi ve güzel şeylerdir.” denilebilir.¹⁰⁰⁵ Dolayısıyla dünya ve ahirette bu faydanın elde edilebilmesi için Kur'an'da “Öyleyse **hayırlarda yarışın...**”¹⁰⁰⁶ buyrulurken iyi ve güzel işlerde Müslümanların birbiriyle adeta yarış halinde olmaları teşvik edilmektedir.¹⁰⁰⁷

İyi ve güzel olanı nitelemek için kullanılan bir başka kavram da “hasen” kavramıdır. Hasen, Kur'an'da iyi ve güzel işlerin karşılığı olarak kullanılmaktadır.¹⁰⁰⁸ Ayrıca hem iyi olan filleri nitelemek için hem de yapılması istenen iyi tutum ve davranışlar için kullanılır.¹⁰⁰⁹ Bu anlamıyla hayr ve ma'rûfun eş anlamlısı olarak değerlendirilmektedir. Ancak hayr kavramı, fiilin doğrudan iyilik ve yararlılık vasfını; ma'rûf, bunların beğenilip genel kabul görmüş yönünü öne çıkarır. Hasen ise bir işin beğenilmesinin yanında gönle hitap eden, istek ve duyguları tatmin eden, hayranlık uyandıran yönünü ifade eder. Böylece ahlâkın estetikle olan ilişkisine atıfta bulunulmuş olur.¹⁰¹⁰

Kur'an'da iyilikle ilişkili bir diğer kelime ise “ihsan” kelimesidir. Bu kelime sözlükte “hasen” kelimesiyle aynı kökten türeyen ve “güzel olmak” manasına gelen bir mastardır. İhsan kelimesi, terim olarak “başkasına iyilik etmek” ve “yaptığı işi güzel yapmak” şeklinde kısmen farklı iki anlamda kullanılmaktadır. Bir insan, yaptığını ihsan seviyesine ulaştırmak için onu nasıl ve niçin yaptığını iyi bilip bunu en güzel biçimde eyleme dönüştürmesi gerekmektedir. Allah'ın, yarattığı her şeyi ihsanla yarattığını ifade eden âyette¹⁰¹¹ geçen ihsan kavramı, bu anlamda kullanılmıştır. İhsan kavramı, ahlâk literatürü açısından değerlendirildiğinde farz olan asgari ölçünün ötesine geçip gönülden isteyerek ve severek daha fazlasını yapmaya teşebbüs etme anlamına gelmektedir. Ayrıca bir hadiste¹⁰¹² belirtildiği üzere “*Bir işi Allah'ı görüyormuşçasına yapmak*” şeklinde tarif edilmektedir. Buradan da anlaşıldığı üzere ihlâs ve takvâ kavramlarıyla yakından alakalı bir kavramdır.¹⁰¹³ İyilik mefhumu, ihsan kavramı açısından ele alındığında Kur'an'da başta ana baba olmak üzere akraba, komşu, arkadaş, yolda kalmış, köle, yetim ve miskinlere yani hiçbir iş yapma imkânı olmayanlara fedakârlık boyutu yüksek tarzda

¹⁰⁰³ el-Enfâl 8/70.

¹⁰⁰⁴ Sâd 38/46-47.

¹⁰⁰⁵ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 3/214.

¹⁰⁰⁶ el-Bakara 2/148.

¹⁰⁰⁷ Hayırda yarışmakla ilgili diğer ayetler için bk. el-Mâide 5/48; el-Enbiyâ 21/90.

¹⁰⁰⁸ Tâhâ 20/86; el-Kasas 28/61.

¹⁰⁰⁹ Örneğin “Karz-ı Hasen” için bk. el-Bakara 2/245; el-Hadid 57/18 vd.

¹⁰¹⁰ Mustafa Çağrıci, “Hasene”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 16/376.

¹⁰¹¹ es-Secde 32/7.

¹⁰¹² Buhârî, “Tefsîr”, 31/2, “İmân”, 37; Müslim, “İmân”, 1.

¹⁰¹³ Mustafa Çağrıci, “İhsan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/544-546.

iyilik yapılması olarak belirtilmektedir.¹⁰¹⁴ Ayrıca Allah'ın ihsanda bulunanları sevdiği ve onlara çeşitli mükâfatlar vereceği belirtilerek bu tarzda iyilikler teşvik edilmektedir.¹⁰¹⁵

Kur'an'da iyilik ile alakalı kavramların bu denli çeşitli olması ve yoğun geçmesi ancak onun iyiliği her boyutuyla hayata hâkim kılmaya çalışması ile açıklanabilir. Çünkü Kur'an'ın dünya hayatına dair temel hedeflerinden bir tanesi, huzur ve mutluluğun olduğu bir düzen tesis etmektir. Bir ayette “*İyilikle kötülük bir olamaz. Kötülüğü, en iyi şekilde önle. Böylece bir bakmışsın ki seninle onun arasındaki düşmanlık samimi bir dostluğa dönüşüvermiş.*”¹⁰¹⁶ buyrularak iyiliğin insanlar arası ilişkilerde olumlu sonuçlar doğuracağına işaret edilmiştir.¹⁰¹⁷ Bir başka ayette de yerine göre gizli veya açık bir şekilde infak yapılması teşvik edilerek kötülüğün iyilikle def edilebileceğine değinilmiştir.¹⁰¹⁸ İnfak konusunda gevşek davranmaya mesnet teşkil edecek onlarca gerekçe olsa bile insanlar arası ilişkilerin geliştirilmesi adına Allah yolunda harcama yapılarak kötülüğün iyilikle bertaraf edilmesi teşvik edilmektedir. Daha geniş bir ifade ile haksızlığa karşı adaletle, yalancılığa karşı doğrulukla, rezilliğe karşı erdemle mücadele edilmesinin teşvik edildiği de söylenebilir.¹⁰¹⁹

Görüldüğü üzere Kur'an, iyiliğin toplumsal ilişkileri olumlu yönde etkileyeceğini ifade ederek onu teşvik etmektedir. Bu durum kişisel gelişim açısından da tasvip edilen bir durumdur. Zira toplumsal ilişkileri zayıf olan bir insan, hedeflerine ulaşmada büyük zorluklar yaşayabilir. Hatta bu durum, onun hedeflerine ulaşmasını imkânsız hale de getirebilir. Çünkü başarı olarak addedilen birçok kazancın yolu diğer insanlar ile ilişkileri iyi tutmaktan geçer. Örneğin; siyasette başarılı olmak isteyen bir insan, toplumsal imajını sarsmamak adına kendisine yapılan birçok kötülüğü görmezden gelerek toplumun genelinin istifade edebileceği hizmetleri de yapmalıdır. Aksi takdirde siyasette başarısız olması muhtemeldir. Ya da iş birliği yaptığı çevrenin kötülüklerini gündeminde tutarak sürekli intikam peşinde koşan bir insan, bu iş birliğinden dolayı elde edebileceği kazancı ve başarıyı baltalamış olacaktır. Bu örnekler çoğaltılabilir. Nitekim Kur'an'a göre hayat, sadece üzerinde yaşanan fiziki dünyadan ibaret değildir. Ölümünden sonra da yeniden bir diriliş olacaktır. Yeniden diriliş gerçekleştikten sonra kişinin durumu değerlendirilecektir. Bu değerlendirmede başarı ölçüsü ise hakiki iman, güzel ahlâk ve sâlih amellerdir. Dolayısıyla iyiliği hayatına hâkim kılarak yaşam süren bir insan, gerçek başarıya ulaşarak hem dünyalık nimetleri hem de cenneti elde edecektir.¹⁰²⁰ Netice

¹⁰¹⁴ el-Bakara 2/83; en-Nisâ 4/36; en-Nahl 16/90.

¹⁰¹⁵ el-Bakara 2/195; Âl-i İmrân 3/134; Yûnus 10/26-27; el-Ankebût 29/69; es-Sâffât 37/80, 105.

¹⁰¹⁶ Fussilet 41/34.

¹⁰¹⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/709-710.

¹⁰¹⁸ er-Ra'd 13/22.

¹⁰¹⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/285.

¹⁰²⁰ “Erkek veya kadın olsun, kim mü'min olarak yararlı işler yaparsa elbette ona güzel bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz.” (en-Nahl 16/97).

itibariyle yaygın kişisel gelişimin de teşvik ettiği iyilik yapma anlayışı, kişinin hem dünya hem de ahirette ulaşmayı hedeflediği kazanımları elde etmesine vesile olacaktır.

3.3.20. Etkili İletişim ve Beden Dili Becerisine Sahip Olma

İletişim, toplumsal hayatın vazgeçilmez bir parçasıdır. İnsanlar arası ilişkilerde önemli bir yer kaplar. Bu nedenle kişisel gelişimin önemle üzerinde durduğu hususlardandır. İnsanların birbiriyle anlaşıp organize olmasında, bilgi aktarımında ya da talepler dile getirilirken iletişim hep aktif rol oynar. Ancak iletişimin başarılı olması için onun niteliği ile ilgili birtakım hususlar önem arz etmektedir. Zira iletişimde istenilen etkinin oluşturulması birçok etkene bağlıdır. Bunlar; dilin imkânlarına vâkıf olma, ses tonunu iyi ayarlama, beden dili, jest ve mimiklerin doğru kullanımı, doğru zamanlama, muhatabın konumu, dürüstlük, içtenlik ve samimiyet gibi hususlardır. Bu hususlar dikkate alındığında etkili bir iletişimden söz edilebilir.¹⁰²¹ Yunus Emre'nin bu hakikati “Söz ola kese savaşı. Söz ola kestire başı. Söz ola ağulu aşı, bal ile yağ ede bir söz.” dizeleriyle dile getirmesi, etkili iletişimin önemini özetler mahiyettedir. Nitekim doğru bir üslup ve tarzda söylenmeyen söz, ilişkileri zora sokar ve işlerin yolunda gitmesine engel olur.¹⁰²² Kötü bir iletişimin insanlar arası ilişkilerde neden olduğu sonuca işaret sadedinde “*Kullarıma söziün en güzel olanını konuşmalarını söyle. Şüphesiz ki insanların apaçık düşmanı olan şeytan, onların aralarını açıp bozmaktadır.*”¹⁰²³ ayeti ilgi çekicidir. Bu ayette, iletişimde bazı hususlar göz ardı edildiğinde ilişkilerde önemli sorunların ortaya çıkacağı belirtilmektedir.¹⁰²⁴ Bir rivayete göre bu ayette Hz. Ömer'in şahsında müminlere, iletişimin nasıl olması gerektiğine dair birtakım mesajlar verilmekte; hakaret içeren söz ve davranışlara karşı daha seçici bir iletişim üslubunun kullanılması öğütlenmektedir.¹⁰²⁵ Zira iyi bir iletişim, insanlar arasında sevgi ve muhabbeti tesis ederken; kötü bir iletişim, içinde bulunulan durumu çıkmaza sokarak şeytanın amacına hizmet eder. Böylece insanların arası açılır, gönül köprüleri yıkılır, işler çıkmaza girer.¹⁰²⁶ Bu gibi nedenlerden dolayı iletişimin nasıl olması gerektiği meselesi, kişisel gelişim çalışmalarının önemle üzerinde durduğu konulardandır. Örneğin, bir kişisel gelişim kitabında “Etrafınızdaki herkese -her meslekteki, pozisyonundaki veya hayatınızın her noktasındaki- sanki bir Fortune 500 şirketinin yöneticisiymiş gibi saygıyla davranın.” tavsiyesinde bulunmaktadır. Bu durumun bir alışkanlık haline getirilmesi önerilerek kimin, ne zaman ve nerede insanın karşısına çıkacağının bilinemeyeceği ifade edilir.¹⁰²⁷ Görüldüğü üzere iletişimdeki üslup ve tarzın doğacak sonuçlara etkisi açık ve nettir. Bu

¹⁰²¹ Haas ve Tamarkin, *İnsan Lider Doğmaz*, 195-209; Işıksaçan, *Etkili İletişim*, 5-194; Erşahin, *Gerçek Sır*, 141-178; Akyıldız, *Başarı Taktikleri*, 118-124, 163-166, 178 vd.

¹⁰²² Burg, *Birlikte Kazanmak*, 66-94.

¹⁰²³ el-İsrâ 17/53.

¹⁰²⁴ et-Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 14/62-624.

¹⁰²⁵ Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 2/535.

¹⁰²⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 4/2234.

¹⁰²⁷ Burg, *Birlikte Kazanmak*, 146-147.

nedenle Hz. Peygamber, “Allah’a ve ahiret gününe inanan kimse ya hayra dair konuşsun ya da sussun”¹⁰²⁸ buyurmuştur.

İletişimi, sözlü ve sözsüz iletişim olarak ikiye ayırmak mümkündür. Sözlü iletişim, dil ile konuşarak yapılan iletişimdir. Sözsüz iletişim ise konuşma ve yazışma olmadan nesnelerin durumundan yola çıkılarak kurulan iletişimdir. Örneğin asık bir surat, harabe bir ev, aşırı yükten tökezleyen bir at, hâsılı bütün nesneler anlayana kendi durumuyla ilgili birçok mesaj verir. İletişim konusuna İslâm dini açısından bakıldığında da durum böyledir. Yaratıcı ile kullar arasında gerçekleşen kısıtlı ancak daimî bir iletişim vardır. Örneğin, Yaratıcı ile kulları arasında vahiy yoluyla indirilmiş olan Kur’an, sözlü iletişime; Gözün görüp görebildiği bütün nesnelerin verdiği mesajlar ise sözsüz iletişime birer örnektir.¹⁰²⁹ Kur’an’da “Kullarım sana beni sorarlarsa bilsinler ki ben onlara pek yakınım. Bana çağrıda bulunana, anında karşılık veririm...” ayeti dua yoluyla sözlü iletişime; “Onlar ki ayaktayken, otururken ve yanları üzere yatarken Allah’ı düşünürler ve ‘Rabbimiz! Sen tüm bunları boşuna yaratmadın. Seni bütün eksikliklerden tenzih ederiz, bizi ateşin azabından koru.’ diyerek göklerin ve yerin yaratılışı hakkında tefekkür ederler.”¹⁰³⁰ ayeti de sözsüz iletişime işaret etmektedir. Zira kâinata bakarak onun varoluşu ve düzeni hakkında tefekkür etmek oradan bir mesaj almayı sağlayacaktır.¹⁰³¹ Bu tür bir iletişim, bir müminin inancına dair konularda nasıl yaşaması gerektiğini anlamaya yönelik bir iletişimdir.

İnsanlar arası iletişimde ise dikkate alınması gereken birçok husus vardır. İletişimin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için öncelikle, her işte olduğu gibi dürüstlük ve samimiyetin olması gerektiği söylenebilir. Bir ayet-i kerimede “Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir gazabın nedenidir.”¹⁰³² buyrulurken iletişimde dürüst ve samimi olunması gerektiği ifade edilmektedir. Aksi takdirde alıcı tarafından tespit edilen herhangi bir samimiyetsizlik ve vaat edilene yönelik muhalif bir davranış iletişimin sonraki aşamalarında sorunlara yol açacaktır. İçerisinde “Kavl-i adl” terkihi geçen bir başka ayette ise konuşulduğunda adaletli, dengeli ve hakkaniyetli konuşulması gerektiği buyrulmaktadır. Söz konusu ayette “...Bir söz söylediğinizde, yakınlarınız dahi olsa adaleti gözetin...”¹⁰³³ buyrulurken adam kayırmak ya da menfaat gözetmek suretiyle haksızlığı savunan bir türde iletişim yasaklanmıştır. Ahzâb ve Nisâ Sûresinde sağlam, doğru, itidalli, hakka götüren, yerinde ve isabetli söz konuşmayı ifade eden “Kavl-en

¹⁰²⁸ Buhârî, “Edeb”, 31, 85, “Rikâk”, 23.

¹⁰²⁹ Zekerîya Pak, *Allah-İnsan İletişimi* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 1. Basım, Mayıs 2005), 21-23; Kerim Buladı, “Kur’an’ın Sözlü İletişimde Öngördüğü Dil Üslubu”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Bahar 2018), 24-25.

¹⁰³⁰ Âl-i İmrân 3/191.

¹⁰³¹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/739-740.

¹⁰³² es-Saf 61/2-3.

¹⁰³³ el-En’âm 6/152.

sedîdâ”¹⁰³⁴ terkihi de yine iletişimdeki dürüstlüğe ve samimiyete dikkat çekmektedir.¹⁰³⁵ Ayrıca bu terkinin geçtiği her iki ayette “takvâ” kavramının da geçmesi doğru ve yerinde söz kullanmanın takvâ kavramıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Haddi zatında sorumluluk sahibi bir insandan, elbette ki konuştuğuna dikkat etmesi ve dürüst olması beklenir. Kişisel gelişim kitaplarında da iletişimle ilgili mevzularda dürüstlüğe sık sık vurgu yapılır.¹⁰³⁶ Bir çalışmada iletişimde dürüstlük ve samimiyetin önemini açıklar mahiyette, en güçlü iletişim stratejisinin samimiyet olduğu ifade edilmektedir.¹⁰³⁷

Kur'an'da iletişim ile ilgili tavsiye ve öneriler elbette ki bunlarla sınırlı değildir. Sözün, muhataba etki etmesi için kültürel ortamın şartlarına ve muhatabın durumuna uygun bir şekilde,¹⁰³⁸ edebi üsluba dikkat ederek¹⁰³⁹ saygılı ve iltifatkâr bir tarzda,¹⁰⁴⁰ yumuşak¹⁰⁴¹ ve gönül alıcı bir eda ile¹⁰⁴² söylenmesi tavsiye edilmiştir. Bir ayet-i kerimde “*Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere, sizi gönülden karşılayacaklarından emin olmadan ve ev halkına esenlik dilemeden girmeyin. Böylesi sizin için daha hayırlıdır. Umulur ki öğüt alırsınız.*”¹⁰⁴³ buyrulmaktadır. Başka bir ayet-i kerimde ise “*Ey iman edenler! ‘Râ’inâ’ demeyin, ‘Unzurnâ’ deyin ve kulak verin...*”¹⁰⁴⁴ buyrulmaktadır. Ayet-i kerimde geçen “Râinâ” kavramı “Bizi kolla, gözet; sen bizi gözetmezsen biz de seni gözetmeyiz” veya “Bizi can kulağıyla dinle; sen bizi dinlemezsen biz de seni dinlemeyiz!” şeklinde kaba bir anlam içermektedir. Oysa Allah kaba bir tavırla hitap etmelerini yakışsız bulmuş; bunun yerine “Unzurnâ” yani “Bize bak, bize ilgi göster” veya “Bize tebliğde bulunurken mühlet ver, durumumuzu gözet ki sözünü daha iyi kavrayıp anlattıklarını öğrenebilelim” demelerini emretmiştir.¹⁰⁴⁵ Bununla birlikte sözün muhatap tarafından ciddiye alınması için mesajın, etkili bir beden dili ve uygun bir ses tonuyla iletilmesi de önemlidir. Bu durum bir ayette “*Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini alçalt. Kuşkusuz seslerin en beğenilmeyeni eşeklerin sesidir.*”¹⁰⁴⁶ şeklinde belirtilmektedir. Zira beden dili, iletişimin amacına ulaşmasında ve sözün tesirini arttırmada, sözün kendisinden daha etkilidir. Hatta söz ile beden dili mutabık olmadığında, beden dilinin yansıttıklarının geçerli olacağı belirtilmektedir. Nitekim bir kulun, ibadetlerini ifa ederken yaratıcısına karşı takındığı bedensel tavırlar, beden dili ile

¹⁰³⁴ en-Nisâ 4/9; el-Ahzâb 33/70.

¹⁰³⁵ Zemahşerî, *El-Keşşâf*, 5/101.

¹⁰³⁶ Örneğin bk. Işıksağan, *Etkili İletişim*, 144, 150; Akyıldız, *Başarı Taktikleri*, 126; Maxwell, *Çevrenizdeki Lideri Geliştirmek*, 63 vd.

¹⁰³⁷ Sekman, *Limit Sizsiniz*, 104.

¹⁰³⁸ el-Bakara 2/263; en-Nisâ 4/5, 8; el-Ahzâb 33/32.

¹⁰³⁹ en-Nisâ 4/63.

¹⁰⁴⁰ el-İsrâ 17/23.

¹⁰⁴¹ Tâhâ 20/44.

¹⁰⁴² el-İsrâ 17/28.

¹⁰⁴³ en-Nûr 24/27.

¹⁰⁴⁴ el-Bakara 2/104.

¹⁰⁴⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/176.

¹⁰⁴⁶ Lokmân 31/19.

ilgili en bariz örnekleri taşır. Namazdaki kıyam, rükû, secde, kıbleye yönelinmesi; hacdaki tavaf, vakfe, şeytan taşlama vb. hususlar, beden dilinin dildeki ve gönüldeki ilahî terennümlerle birleşmesine birer örnektir.¹⁰⁴⁷

Kur'an'da çeşitli vesilelerle beden dilinin yansımaları tasvir edilmektedir. Örneğin, İsrâ Sûresinde inkârcılar ile Hz. Peygamber arasında geçen bir konuşmada muhatapların, başlarını sallayarak dirilişi inkâr sadedinde “*Ne zaman olacak bu iş!*” dedikleri nakledilir.¹⁰⁴⁸ Yine diriliş için sûra üflendiğinde insanların dehşet içerisinde boyunları bükük olarak toplanacakları tasvir edilmektedir.¹⁰⁴⁹ Bu örneklerle birlikte Kur'an'da jest ve mimik tasvirlerine bolca yer verildiği görülmektedir. Dünyada ve ahirette olumlu sonuçlar elde edenlerin yüzlerinin güldüğü ve ışıldadığı; olumsuz sonuçlar elde edenlerin ise yüzlerinde ve gözlerinde beliren korku ve dehşet ifadelerinin bulunduğu aktarılır.¹⁰⁵⁰ Tüm bunlar, söz ve beden dilinin insan hayatında önemli bir yerinin bulunduğuna işaret etmektedir.

Buraya kadar genel olarak iletişimde mesajı veren kişi üzerinde duruldu. İletişime, alıcı tarafından bakıldığında ise Kur'an'da şu tavsiye bulunmaktadır: “*Öyle kimseler var ki sözü iştirirler ve en güzeline uyarlar. İşte onlar sağduyulu oldukları için Allah'ın kendilerini doğru yola ulaştırdığı kimselerdir.*”¹⁰⁵¹ Buradan anlaşılmaktadır ki muteber kabul edilen bir söze itibar edip ona göre hareket etmek Allah tarafından tasvip edilmektedir.¹⁰⁵² Bir başka ayette ise “*...Güzel söz O'na yükselir, güzel işler yapmak da sözü yükseltir...*”¹⁰⁵³ buyrularak güzel söze ittiba etmenin sâlih amel ile ilişkisine dikkat çekilmektedir. Güzel sözün bir ağaca benzetilerek tasvir edildiği diğer bir ayette ise “*Görmez misin Allah nasıl misaller veriyor: Güzel söz; kökü yerinde sabit duran, dalları ise göğe doğru uzanan bir ağaç gibidir.*”¹⁰⁵⁴ buyrulmaktadır. Burada kökü yani dayanağı sağlam olan bir sözün insanlara fayda sağlayacağı belirtilmektedir. Dayanağı olmayan ve içeriği kötü olan sözlerin ise insanlar arasında nifak tohumları saçacağı bildirilmektedir. Neticede bu ayetlerden, muhatapların kendilerine yöneltilen mesajlar içerisinden meşru ve en doğru olanına tâbi olmaları gerektiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁵⁵ Nitekim buradaki verilen misalin şekline bakıldığında da Kur'an'ın bizzat kendisinin edebi bir üsluba sahip olduğu

¹⁰⁴⁷ Süleyman Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 176-187.

¹⁰⁴⁸ el-İsrâ 17/51.

¹⁰⁴⁹ en-Neml 27/87.

¹⁰⁵⁰ el-Ahzâb 33/10; el-Fetih 48/29; el-Kamer 54/7; el-Kıyâmet 75/7, 22; el-İnsân 76/10-11; en-Nâzi'ât 79/6-9; Abese 80/38-39; el-Mutaffifin 83/24 vd.

¹⁰⁵¹ ez-Zümer 39/18.

¹⁰⁵² Aslında bu ayette özel manada hak ve batıl arasında bir tercihte bulunma kast edilse de genel olarak tüm doğru ve yanlışlar arasında hakikate uygun olan görüşün tercih edilmesi de anlaşılabilir. bk. er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 26/260-262.

¹⁰⁵³ Fâtır 35/10.

¹⁰⁵⁴ İbrâhîm 14/24.

¹⁰⁵⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 4/2098.

görülmektedir. Onun sadece bu özelliği dahi başlı başına iletişimdeki fesahatin ve belagatin, ne kadar önemsendiğine işaret etmektedir.

Beden dili ve sözlü iletişimin sosyal hayatta önemli bir yeri vardır. İş hayatında kariyer elde etmek isteyen bir çalışan, bu kariyeri sağlıklı bir iletişim kurmakla elde edebilir. Bir satıcı, beden dili ve iletişim konusundaki becerisi sayesinde malını pazarlayabilir. Bir öğretmen, yine bu sayede eğitim verdiği öğrencisi üzerinde tesirli olabilir. Aynı şekilde ebeveynler, çocukları ile kurduğu sağlıklı iletişim yoluyla iyi bir nesil yetiştirebilir. Bir siyasetçi de yine etkili beden dili ve hitabetiyle taraftar toplayabilir. Bu örnekler olabildiğince çoğaltılabilir. Sonuç itibarıyla kişisel gelişim yolculuğunda çeşitli kazanımlar elde etmek isteyen bir insan, beden dili ve sözlü iletişim konusunda kendisini geliştirmelidir.

3.4. Kişisel Gelişimin Kur'an'a Göre Değerlendirilmesi

Her ideolojinin toplumsal hayat hakkında öne sürdüğü birtakım düşünceleri ve iddiaları vardır. Bu görüşleri öne sürenler, telkinlerini kendi ideolojilerinin süzgecinden geçirerek ortaya koymaktadırlar. Her birinin kendine özgü kriterleri olduğu gibi evrensel olarak nitelendirilebilecek ortak yönleri de bulunmaktadır. Kur'an'la mutabık olan ortak görüşlerin yanında onun öğretilerine ters düşen kişisel gelişim telkinleri de mevcuttur. Bunların Kur'an'a ters düştüğü bazıları tarafından da dile getirilmektedir. Örneğin Bülent Akyürek kitabında “Her zaman bir yol vardır, en iyisine sen layıksın, ikinci adam olmak sana yakışmaz...” türünde telkinlerin bulunduğu kişisel gelişim kitaplarını sert bir şekilde eleştirmektedir. Bu tür kitapların Kur'an'ın tersten okunarak kaleme alındığını öne sürmektedir.¹⁰⁵⁶ Mustafa Gödeş ise bir kitabında “Eğer kişisel gelişim sektörü vaat ettiği şeyleri gerçekten insanoğluna sağlayabilmiş olsaydı günümüz insanları bundan 100 yıl öncesine göre daha mutsuz olmazdı.”¹⁰⁵⁷ sözleriyle kişisel gelişim adına sarf edilen öğretileri eleştirmektedir. Kişisel gelişim alanında önemli eserler kaleme alan Kemal Sayar ise bu alanda ortaya konulan öğretilerin strese, düşmanlığa, eşitsizliğe, çevrenin ve medeniyetin tahribatına, sabırsızlığa, kontrolcülüğe ve agresif olmaya neden olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁵⁸ Yapılan bu eleştirilerden de anlaşıldığı üzere dinî ve kültürel anlayışa ters düşen kişisel gelişim öğretileri bulunabilmektedir. Bu nedenle bu bölümde yaygın kişisel gelişimin ve onun eleştirilmesine neden olan hususların Kur'an perspektifinden değerlendirilmesi yapılacaktır. Böylece kişisel gelişimin toptan reddedilmesi yerine onun içerisindeki Kur'an'la mutabık olmayan görüşler olabildiğince ortaya konulmaya ve açıklanmaya çalışılacaktır.

Kur'an, salt bir kişisel gelişim kitabı değildir. Ancak Kur'an'da dolaylı ya da

¹⁰⁵⁶ Akyürek, *İçinizdeki Öküze Oha Deyin*, 11.

¹⁰⁵⁷ Gödeş, *Kişisel Gelişim Zirvaları*, 7.

¹⁰⁵⁸ Sayar, *Yavaşla*, 11.

direkt olarak kişisel gelişimle ilişkilendirilebilecek birçok ayet bulunmaktadır. Bununla birlikte “... *Bir topluluk kendini değiştirmedikçe Allah da onların durumunu değiştirmes...*”¹⁰⁵⁹ buyrularak daha geniş kapsamlı bir gelişim anlayışı tercih edilmektedir. Zira bu ayetten bir toplumun kendi kötü yanlarını, nimete karşı nankörlüklerini, onursuz yaşam tarzlarını düzelterip ıslah etmedikçe Allah’ın da onların durumunu iyiye sevk etmeyeceği, bu ilahî yasaya göre hareket etmeyen toplulukların genel bir cezaya tabi tutulacakları anlaşılmaktadır.¹⁰⁶⁰ Bu durumun ilahî yasaya göre nasıl gerçekleşebileceği ise “*Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde oranın şımarık yöneticilerine görevler veririz; onlar orada günah işlemeye devam ederlerken helâk olmaya müstahak olurlar. Nihayetinde biz de oranın altını üstüne getiririz.*”¹⁰⁶¹ ayeti ile bildirilmektedir. Dolayısıyla Kur’an’da kişisel gelişim ile ilgili bildirimler bulunmakla birlikte toplumsal gelişim de önemsenmektedir. Yaygın kişisel gelişim anlayışında ise toplumsal gelişimden ziyade birey bazında bir gelişim anlayışı hakimdir.

Kur’an’a göre kişisel gelişim anlayışında iman, amel ve ahlâk bütünlüğü gözetilmektedir. Bu düşünce ana hatlarıyla; evrenin yaratıcısının Allah olduğu,¹⁰⁶² O’nun her şeyi bir düzene göre yarattığı, bilgisi dışında bir yaprağın dahi oynamayacağı,¹⁰⁶³ her insanın bir gün ölümü tadacağı,¹⁰⁶⁴ öldükten sonra da tekrar dirileceği¹⁰⁶⁵ ve hesaba çekileceği,¹⁰⁶⁶ dünyada iken nefsinin¹⁰⁶⁷ ya da şeytana¹⁰⁶⁸ uyarak Allah’ın koyduğu kurallara uymayanların ahirette cezalandırılacağı, bu kurallara riayet edenlerin ise orada hak ettiği şekilde ödüllendirileceği¹⁰⁶⁹ şeklindedir. Nitekim bu anlayışın esas alındığı kişisel gelişim öğretilerinin vicdanlarda daha etkili bir çağrışıma vesile olacağı umulmaktadır. Zira insanların koyduğu kanunlar, her zaman meşru olmayan arzu ve istekleri engelleyecek güce ve etkiye sahip değildir. Dolayısıyla kişileri, meşru olmayan bu arzu ve istekler konusunda frenleyebilecek ve doğruya yönlendirecek içsel bir kontrol mekanizmasına ihtiyaç vardır. Bunu yapabilecek içsel kontrol mekanizması da vicdandır. Vicdanları aşkın değerlerle donatarak kontrol altına alan en etkili kaynak ise dinî ve insanî değerlerdir.¹⁰⁷⁰ Dolayısıyla Kur’an’ın hedeflediği en temel hususlardan birisi de insanların vicdanlarını sağlam bir itikâdî düşünce ve ahlâkî meziyetler ile tezyin etmektir. Ancak yaygın kişisel gelişim çalışmalarının büyük çoğunluğunda iman, itikat, ahlâk ve

¹⁰⁵⁹ er-Ra’d 13/11.

¹⁰⁶⁰ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur’ân*, 4/2048.

¹⁰⁶¹ el-İsrâ 17/16.

¹⁰⁶² er-Ra’d 13/16.

¹⁰⁶³ el-En’âm 6/59.

¹⁰⁶⁴ Âl-i İmrân 3/185.

¹⁰⁶⁵ el-Bakara 2/56.

¹⁰⁶⁶ el-Enbiyâ 21/23.

¹⁰⁶⁷ el-Câsiye 45/23.

¹⁰⁶⁸ el-A’râf 7/11-30.

¹⁰⁶⁹ el-Bakara 2/284; er-Ra’d 13/18.

¹⁰⁷⁰ Mahmut Zengin ve Elif İçöz Arslan, “Dini, Felsefi, Psikolojik Boyutlarıyla Vicdan ve Değerler Eğitimindeki Yeri”, *AUID* 6/10 (Haziran 2018), 332.

amelin bir bütün olarak sunulmadığı ya da Kur'an'ın anlayışına ters düşecek tarzda sunulduğu görülmektedir. Örneğin, herhangi bir dinî inanca sahip olmamakla birlikte dinî ve metafizik öğelerden kopamayan insanlar için harici bir tanrı yok sayılarak evrenin yaşayan bir organizma gibi tanrılaştırılabilmektedir. Ya da kâinatın ölü bir mekanizma olarak görülmesi yerine onun ruhsal bir güç tarafından yönetilen ve yaşayan bir organizma olarak tanımlanması söz konusudur.¹⁰⁷¹ Bu anlayışlara meyyal kimseler; ruhsal şifa, astroloji, kuantum gibi çeşitli alanlara yönlendirilmişlerdir. Böylece din ile bilim arasında bir denklem oluşturulmaya çalışılarak metafizik âlemden kopamayan insanlara alternatif bir anlayış sunulmuştur.¹⁰⁷² Neticede çeşitli ideolojilerden beslenen bu metafizik öğretiler, Kur'an'ın anlayışına ters düşmektedir.

Yaygın kişisel gelişim çalışmalarının bir kısmında her inançtan ve kültürden insana manevi ihtiyaçların temin edilmesi ve rûhî yönden eğitilmesi noktasında çeşitli yöntemler sunulmaktadır. Yoga, meditasyon, falcılık, ruhçuluk, medyumluk ve çeşitli hobi alanları bunlardan bazılarıdır. Bu uygulamalarla insanların ruhsal tekâmülü, psikolojik açıdan rahatlaması ve motivasyonu hedeflenmektedir. Fakat bu uygulamaların her ne kadar birtakım faydalar sağlayan yönleri olsa da problemleri yönleri çoktur. Kur'an'ın temel anlayışına da birçok yönden ters düşmektedir. Özellikle meditasyon, yoga, medyumluk, ruhçuluk gibi bir tarafı batıl inanç sistemlerine dayanan uygulamalar, İslâm'ın tevhîd akidesiyle bağdaşmamaktadır.¹⁰⁷³ Bu uygulamalar, Kur'an'da öne sürülen yaratıcı, kader, tevekkül, şükür, sabır, imtihan, ibadet, pişmanlık ve tövbe gibi anlayışları tahrif etmektedir. Burada yaratıcının rolü, insanların kendi benliklerinde bulunan egoları ile paylaştırılmaktadır. Muhataplar, başarılarının salt kendi çalışmalarının ürünü olduğuna inandırılmaktadır. Kur'an'da öne sürüldüğü gibi yaratıcının inayeti, yardımı, tayin ettiği kaza ve kader gündeme getirilmemektedir. Olumsuz sonuçlar imtihan olarak görülmeyip genellikle kişinin kendi yetersizliğine bağlanmaktadır. Yaşanılan pişmanlıklar için yaratıcının affına sığınılmayıp bu tür uygulamalar içerisinde çeşitli telkinlerle kişinin kendi zihninde çözüme kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Böylece muhataplar, genellikle kendi hatalarının arkasında durarak kendi kendini affetmektedir.

Kur'an'da yaratıcının her şeyi bir ölçüye göre yaratıp kaderini tayin ettiği, insanın ise yapmaya niyet ettiği bir işte gerekli tedbirleri alıp sonucunu Allah'a bırakması gerektiği anlayışı hâkimdir. Netice bakımından olumlu bir sonuç alındığında şükredilmesi; olumsuz bir sonuçla karşılaşıldığında sabredilmesi gerektiği bildirilir. Olaylar daha çok dünya endeksli değil de ahiret endeksli olarak değerlendirilip imtihan olarak görülür. Yanlış bir iş yapıldığında, mümkün olduğu kadar telafisi yapıp pişman

¹⁰⁷¹ Ekşi, *Kritik Bir Bakış Açısıyla Kişisel Gelişim Kitapları*, 124-125.

¹⁰⁷² Karayılan, *Tevhit Düşüncesi Ekseninde Kişisel Gelişim Kitapları*, 134.

¹⁰⁷³ Karayılan, *Tevhit Düşüncesi Ekseninde Kişisel Gelişim Kitapları*, 51.

olunarak Allah'tan af dilenmesi gerektiği vurgulanır. İnsanın ahlâkî ve itikâdî tekâmülü, ruhsal teskini ve motivasyonu için namaz, oruç, hac gibi ibadetlerin ifa edilmesi sık sık telkin edilir. Bu ibadetler içerisinde ya da müstakil olarak yapılan dua, zikir, tövbe, istiğfar gibi uygulamalarla yaratıcı ile bağ kurulması, onun karşısında acziyetin kabul edilmesi sağlanır. Böylece Allah'ın otoritesi kabul edilmiş olup yaşam şekli O'nun bildirdiklerine göre tanzim edilir. Tüm bunlar yapılırken insan, süreçten sorumlu tutulur. Eğer ki süreç, kendisine biçilen ömür son buluncaya kadar yaratıcısının kendisinden talep ettiği şekilde ilerlemişse ahirette en güzel şekilde mükafatlandırılır.¹⁰⁷⁴ Ancak yaygın kişisel gelişimde genellikle süreç değil de sonuç göz önünde bulundurularak elde edilen kazanımlara göre başarı değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Yaygın kişisel gelişim çalışmalarında yer yer üslup sorunlarına, küfürlü ifadeler ve argo sözlerin kullanımına rastlamak mümkündür. Okuyucuya genellikle kabul edebileceği bir kalibrasyonda ve süslü bir eda ile aktarılan bu ifadeler, zihinlerde zaman içerisinde manevi bir kirlilik oluşturmaktadır. Bu da kişiler arası etkileşim ve iletişimde bir hastalık gibi yaygınlaşarak dillerde pelesenk halini almaktadır. Kur'an'ın üslubuna bakıldığında ise edebi bir üslup ile karşılaşılmaktadır. Özel hayata dair meseleler edebi bir dille muhataplara aktarılmaktadır. Örneğin, cinsel ilişkiye girmek kast edilirken “*Kadınlara dokunmak*”,¹⁰⁷⁵ “*Kadınlar sizin tarlanızdır*”,¹⁰⁷⁶ gibi ifadeler kullanılmaktadır. Hz. Meryem'in temiz ve namuslu oluşuna atfen onun en güzel şekilde yetiştirilmesi “*Onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi*”¹⁰⁷⁷ şeklinde ifade edilmektedir. Bununla birlikte insanların kutsallarına dil uzatılması yasaklanmakta,¹⁰⁷⁸ insanlarla sözlü münasebette en güzel yaklaşım tarzının benimsenmesi talep edilmektedir.¹⁰⁷⁹

İnsanın kendi selameti açısından kendi nefesine yönelik kazanımlar elde etmesi bir noktada makul bir davranıştır. Ancak bu anlayışı gerektiğinden fazla ileri götürenler bencilleşmeye başlamaktadırlar. Bencillik ise insanı nefsinin kölesi haline getiren kötü bir haslettir. Kişisel gelişim çalışmalarının birçoğunda bencilliği körükleyen yoğun miktarda telkin bulunmaktadır. İnsanlar her şeyin en iyisini hak ettiğine ikna edilmeye çalışılmaktadır. Tek dünyalı bir anlayışın hâkim olduğu öğretiler empoze edilerek egolar şişirilmektedir. Kazanç, mutluluk, başarı gibi insanın ilgisini çeken kavramlar üzerinden öne sürülen bu telkinler neticesinde bencil ve kanaatsiz bireyler türetilmektedir.¹⁰⁸⁰ Bu telkinler kişisel gelişim kitaplarında o kadar yoğundur ki en masum tavsiyeler dahi bir zaman sonra bireyler üzerinde önemli tahribatlara neden olabilmekte ve onları giderek

¹⁰⁷⁴ el-İsrâ 17/19.

¹⁰⁷⁵ en-Nisâ 4/43.

¹⁰⁷⁶ el-Bakara 2/223.

¹⁰⁷⁷ Âl-i İmrân 3/37.

¹⁰⁷⁸ el-En'am 6/108.

¹⁰⁷⁹ en-Nahl 16/125.

¹⁰⁸⁰ Karayılan, *Tevhit Düşüncesi Ekseninde Kişisel Gelişim Kitapları*, 136-137.

narsist bir insan haline dönüştürmektedir. “Başarılı olmak için siz kendinize yetersiniz, bu hayat sizin, bu başarı sizin, desteğine en çok ihtiyacınız olan sizsiniz.”;¹⁰⁸¹ “Ne kadar mükemmel olduğunuzu biliyor musunuz?”;¹⁰⁸² “Düş gücü eyleme geçmiş tanrıdır.”;¹⁰⁸³ “Geleceğin, kendi avuçlarının arasında. Sen kendi kendine yeterlisin... Kimseden izin almak zorunda değilsin.”;¹⁰⁸⁴ “Hayatta istediğin her şeye sahip olabilirsin.”;¹⁰⁸⁵ “Bu senin hakkın, yeter ki iste ve sahip ol. Kaderin senin elinde, İstedğin her şeyi yapabilecek güce sahipsin.”¹⁰⁸⁶ gibi telkinler uzayıp gitmektedir. Bu telkinlere yoğun bir şekilde maruz kalan muhataplar her şeyi elde edebileceğini zannederek kibir abidesine dönüşebilmektedir. Üstelik başarının ahlâkî yönünün ihmal edildiği çalışmalardan beslenen zihinler, istediklerini elde edemediklerinde meşru olmayan yollara tevessül edebilmektedir.

Zikredilen örneklerde de görüldüğü üzere kişisel gelişim çalışmalarında öne sürülen bu türden telkinler, bencilliği ve hırsı körüklemektedir. Kişiliğini gerekli ahlâkî hasletlerle donatmayan insanlarda bulunan hırs ise insanı yanlış işlere sevk edebileceği için Kur'an'da meşru görülmemiştir. Bununla ilgili olarak herhangi bir manevi eğitimden geçmemiş ve henüz mümin özelliklerini elde etmemiş olan kimse, “*İnsan gerçekten hırslı bir tabiata sahiptir. Kendisine fenalık dokunduğunda sızlanır durur. İmkânlarla eriştiğinde ise ondan bir başkasını yararlandırmaz.*”¹⁰⁸⁷ şeklinde nitelendirilmiştir. Ayetlerde geçen “helûan”, “cezûan” ve “menûan” kelimeleri hırs, bencillik, cimrilik gibi olumsuz hasletlerle çevrilere yansıtılmaktadır.¹⁰⁸⁸ Tefsirlerde ise kâfir, cimri, eli sıkı, hırslı, can sıkıcı, somurtkan, kavgacı, şerli, zayıf, sızlanan, sabırsız, şükürsüz gibi anlamlar verilmiştir. Tasvip edilmeyen olumsuz hasletleri ifade eden kelimelerdir.¹⁰⁸⁹ Nitekim bu özelliklere sahip olan kimseler, imkânların kısıtlı olduğu durumlarda yakını; çeşitli nimetleri elde ettiklerinde ise insanlara tepeden bakarlar. Elindeki imkânlardan başkalarını faydalandırmayı istemezler. Bu konuda oldukça katıdırlar.¹⁰⁹⁰ Bir başka ayette ise bununla paralel olarak “*Onlara, ‘Allah’ın sizi rızıklandığı şeylerden Allah yolunda harcayın!’ denildiği zaman, inkâr edenler iman edenlere; ‘Allah’ın dileyseydi kendilerini doyurabileceği kimselere mi yedireceğiz? Siz açıkça yoldan çıkmış*

¹⁰⁸¹ Sekman, *Limit Sizsiniz*, 146.

¹⁰⁸² Matthew McKay ve Patrick Fanning, *Özgüvenin Yaratılması ve Korunması*, çev. Anita Tatlıer (İstanbul: Epsilon Yayınları, 1198), 43; Mustafa Tarhan, *İçindeki Gücü Keşfet* (İstanbul: Kalipso Yayıncılık, 2005), 50.

¹⁰⁸³ Jack Ensing Addington, *% 100 Düşünce Gücü*, çev. Birol Çetinkaya (İstanbul: Akaşa Yayıncılık, 1996), 38, 76.

¹⁰⁸⁴ Erşahin, *Zorluklara Karşı Kendini Ateşle*, 20.

¹⁰⁸⁵ Lynn Grabhorn, *Secret Çekim Yasası*, çev. Suat Kadioğlu (İstanbul: Kalipso yayınları, ts.), 33.

¹⁰⁸⁶ Natalie Reid, *Kuantum Mucizesi*, çev. Pelin Tornay (İstanbul: Omega Yayınları, 2007), 120.

¹⁰⁸⁷ el-Meâric 70/19-21.

¹⁰⁸⁸ bk. Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/457-458; Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* (Ankara: Beyan Yayınları, 2016), 5/306-307.

¹⁰⁸⁹ Mâverî, *Tefsîru'l-Kur'an, en-Nuket ve'l-'Uyûn*, 6/94-95; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/209; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, 8/363.

¹⁰⁹⁰ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 30/129.

kimselersiniz.' derler."¹⁰⁹¹ buyrulmaktadır. Buna mukabil Kur'an, fedakârlık ve cömertliğin zirve noktası olan ve literatürde "İsâr" olarak bilinen ve yeri geldiğinde kendisini müşkül duruma düşürmeden¹⁰⁹² başkalarını kendinden daha çok düşünebilen bir insan olmayı teşvik etmiştir.¹⁰⁹³ Anlaşıldığı üzere kişisel gelişim kitaplarındaki bencilliği körükleyen ve egoyu şişiren anlayış Kur'an'da reddedilmektedir. Ayrıca bu konuyla alakalı olarak bir hadiste "*Sizden biriniz kendisi için severek arzu ettiği şeyi din kardeşi için de gönülden arzu etmedikçe gerçek anlamda iman etmiş sayılmaz.*"¹⁰⁹⁴ buyrulması da bu durumun imanla ilişkili bir boyutunun olduğuna işaret etmektedir.

Kişisel gelişimde insanın benliğini dinginleştirmek, ruhsal rahatlama sağlamak ve onu motive etmek adına birtakım öneriler bulunmaktadır. Meditasyon ve yoga bunlardan en yaygın olanlarıdır. Bunlar Uzakdoğu dinlerinden alıntılanarak insanlara sunulmaktadır. Dünyanın diğer bölgelerinde ise sekülerleşen hayat tarzlarının getirdiği boşluktan kaynaklı olarak rağbet edilmektedir. Bu durumu fırsat bilen bazı kimseler, bu uygulamaları dinî kimliklerinden sıyrılarak boşluktaki insanlara sunmaktadır. Bu sunumlarda temel sloganlar; sağlıklı yaşam, mutluluk, başarı gibi söylemlerdir.¹⁰⁹⁵ İçerik olarak muhataptan "rahatlama, gevşeme" gibi klişe sloganlarla gözlerini kapatması, gevşeyip rahatlama, pozitif düşünmesi, hayali olarak tüm kötülükleri ve olumsuzlukları kaldırıp attığını varsayması istenir.¹⁰⁹⁶ Bu gibi uygulamalar görünürde masum gibi durmaktadır. Ancak Kur'an penceresinden dikkatli bir şekilde bakıldığında birçok problem gün yüzüne çıkmaktadır. Öncelikle İslâm itikâdındaki Allah tasavvurunun bu kitaplarda form değiştirdiği görülmektedir. Bu öğretilere göre istenilen başarıların elde edilmesi, derin bir düşünce tasavvuruna dalarak kişinin kendi bilinçaltına yaptığı telkinlerle mümkündür. Kişinin, kendi benliğindeki tanrıya isteklerini kabul ettirip yaptığı hataları affettirerek ruhsal yönden rahatlama hedeflenmekte ve bunun neticesinde de istenilen başarıların kapıları aralanmaya çalışılmaktadır. Böylece Kur'an'da vasıflandırılan Allah tasavvuru¹⁰⁹⁷ devreden çıkarılıp insanın kendi benliğine yerleştirilerek bizzat kendisi tanrılaştırılmaktadır. Nihayetinde dua ve tövbeleri kabul etme yetkisi, bir nevi her insanın kendi tekeline verilmektedir. Diğer bir tabirle, Allah'a ihtiyaç duyulmadan istekler talep edilmekte ve pişmanlıklar sükûnete erdirilmektedir.

¹⁰⁹¹ Yâsîn 36/47.

¹⁰⁹² el-İsrâ 17/29.

¹⁰⁹³ el-Haşr 59/9; el-İnsân 76/8-9 vd.

¹⁰⁹⁴ Buhârî, "İmân", 7; Müslim, "İmân", 71-72. Ayrıca bk. Tirmizî, "Kıyâmet", 59; Nesâî, "İmân", 19, 33; İbn Mâce, "Mukaddime", 9.

¹⁰⁹⁵ Jean M. Twenge, *Ben Nesli*, çev. Esra Öztürk (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009), 21.

¹⁰⁹⁶ bk. Julia Hastings, *İsteyin, Düşleyin Sahip Olun*, çev. H. Betül Çelik (İstanbul: Sistem Yayınları, 2003), 24, 66; Sandra Anne Taylor, *Kuantum Başarı*, çev. Buket Yılmaz (İstanbul: Crea Yayınları, 2009), 108.

¹⁰⁹⁷ Kur'ana göre Allah doğmamış, doğurulmamış, hiçbir varlığa benzemeyen, eşi ve benzeri olmayan (el-İhlâs 112/1-4); her şeyi yaratan (el-En'âm 6/101); her şeyin kontrolü elinde olan (Âl-i İmrân 3/83; Hûd 11/56 vd.) kaderi belirleyen (el-Hadîd 57/22); her şeyi kuşatan (en-Nisâ 4/126; Hûd 11/92; Tâhâ 20/98 vd.); her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten (en-Nahl 16/77 vd.); tüm noksanlıklardan münezzeh olandır. (en-Neml 27/8; ez-Zuhruf 43/82 vd.)

Bunların yanında “tanrısal yönle iletişime geçme” gibi tabirlerle de yaratıcı ile bireysel iletişime geçilmesi amaçlanarak peygamberlere has kılınan vahiy anlayışı tahrif edilmektedir. Örneğin Addington’un, bir kitabında dile getirdiği “İçinizdeki gerçeğin Öz’ü ihtiyacınız olan her şeyi öğretir ve yürümeniz gereken yolu size gösterir.”¹⁰⁹⁸ ifadesi buna somut bir örnek teşkil etmektedir. Burada belirtmek gerekirse vicdan denilen kavramın ifade ettiği anlam ile bu telkinler birbirinden farklıdır. Zira vicdan her şeyi öğretmez. Seçenekler arasından en mantıklı ve meşru olana yönlendirir. Ancak burada kişiyi her durum ve şartta yönlendiren aşkın bir yönlendiricinin var olduğu ima edilmektedir.

İnsanların, manevi eğitimlerinin sağlanabilmesi, buradan elde edilen kazanımlarının geliştirilebilmesi ve muhafaza edilebilmesi için çeşitli uygulamalara ihtiyacı bulunmaktadır. Bu boşluğu doldurmak için birtakım dinî ritüeller ya da çeşitli ideolojilerden sudur eden uygulamalar benimsenerek icra edilmektedir. İslâm’da ise ruhsal yönden rahatlama sağlamak, iradeyi güçlendirmek, nefsin meşru olmayan isteklerini törpülemek, yaratıcı ile bağıni diri tutmak gibi nedenlerden dolayı insanları tatmin edecek birçok ibadet ve uygulama ihdas edilmiştir. Bunların başında namaz, oruç ve hac gibi ibadetler gelmektedir. Namaz, Allah’ın insana fayda sağlayacak bildirimlerinin terennüm edilmesine ve bundan öğüt alınmasına olanak tanır. Kendine has uygulamalarıyla bilinçaltına çeşitli mesajlar gönderen fiili bir eğitim yönü vardır. Bu ve buna benzer çeşitli hikmetleri bulunan namaz, Kur’an’ın tabiriyle, kişiyi kötülüklerden alıkoyar ve iyiye yönlendirir.¹⁰⁹⁹ Aynı zamanda namazda birçok kez Allah, çeşitli isimleriyle anılmaktadır. Kur’an’da da Allah’ın anılmasıyla kalplerin huzur bulacağı bildirilmektedir. Aynı şekilde hac ibadetinde de çeşitli terennümler ve uygulamalar aracılığıyla bu kazanımları elde etmek mümkündür. Oruç ise içerisinde muhtemel birçok faydayı sağlamakla birlikte irade eğitimi ve sorumluluk bilinci kazandırmaktadır. Kur’an’da buna oruçla ilgili ayetlerde takvâ kavramına dikkat çekilerek değinilmektedir.¹¹⁰⁰ Takvâ Kavramı Fahrüddîn Râzi’ye göre 5 anlamda kullanılmaktadır. Bunlar; iman, tövbe, itaat, günahların terki ve ihlâstır.¹¹⁰¹ Nitekim tüm bu özellikleri bünyesinde barındıran her insan, sorumluluk sahibi bir kimse olarak nitelendirilebilir. Netice itibarıyla Kur’an, kişilik eğitimine dair birçok uygulamayı ihdas ederek kişiliğin oluşumu, gelişimi ve kazanımların muhafazası ile ilgili her aşamaya müdahale etmektedir. Böylece boşluğa düşen insanların farklı arayış içerisine girmesinin de önünü kapatmaktadır.

¹⁰⁹⁸ Addington, %100 Düşünce Gücü, 91. Benzeri ifadeler için bk. Adrian Calebrese, 6 Adımda İsteddiğin Her Şeyi Elde Et, çev. Ayşe Kara (İstanbul: Kalipso Yayınları, 2012), 102; Osho, Devrim, çev. Işıl Ölmez (İstanbul: Butik Yayıncılık, 2010), 55, 266.

¹⁰⁹⁹ el-Ankebût 29/45.

¹¹⁰⁰ el-Bakara 2/183.

¹¹⁰¹ er-Râzi, Mefâtîhu'l-Ğayb, 2/23.

Yaygın kişisel gelişim anlayışındaki bir diğer farklılık da başarı, mutluluk ve sağlık gibi mefhumların sürekli gündemde tutularak kutsallaştırılmasıdır. Bu çalışmalarda dünya hayatı açısından olumlu görünen her şey değerli görülürken Kur'an'da bu ölçü, ölümden sonraki hayata uzanarak Allah'ın rızasına göre değerlendirilmektedir.¹¹⁰² Dahası hemen her meselede ahiret vurgusu yapılmaktadır.¹¹⁰³ Bu da süreç içerisinde dünyada herhangi bir başarı elde edilemese dahi ahirette belirli bir mükâfat elde edileceği umularak psikolojik açıdan rahatlama sağlamaktadır.

Yaygın kişisel gelişim kitaplarında ana hatlarda mutabık gibi görülen birçok konuda detaylara girildikçe Kur'an'ın öğretileriyle ters düşen birçok meseleyle karşılaşmak mümkündür. Örneğin bazı kitaplarda ileri sürülen “susma, itiraz et, doğruyu söylemekten çekinme” gibi telkinler, gerçeklerin dile getirilmesi¹¹⁰⁴ ve zulmedenlere meyledilmemesi¹¹⁰⁵ vb. ayetler ile görünürde mutabıktır. Ancak detaylar belirginleştikçe ayrışmalar gün yüzüne çıkmaktadır. Bir kişisel gelişim kitabındaki şu ifadeler bu açıdan gayet ilgi çekicidir.¹¹⁰⁶

“Ona doğduğundan beri birileri susmaktan bahsetti. Susmanın ne kadar kutsal olduğundan bahsettiler hep. Susmak altın, konuşmak gümüş dediler. Altının gümüşten daha iyi olduğunu, daha pahalı olduğunu da onlar söyledi. Düşündü. ‘Altın daha iyi ise ve susmak altınsa susayım o zaman’ dedi. Bir gün konuşmak istedi, ağzını açtı, birileri biber sürdü ağzına. Biber ağzını yaktı. Susmanın daha iyi olduğuna tam olarak inandı artık. Konuşmak ağzını yakıyordu çünkü. Sustu. Biraz daha büyüdü. Biberin acısı kayboldu ağzından. Bir daha konuşmaya kalktı, birileri eliyle ağzını kapadı. Her doğru her yerde söylenmez dediler. Ara sıra yalan söylemesi gerektiğini o gün öğrendi. Sustu. Ara sıra açsa da ağzını, doğruyu söylemekten korktu hep.”

Bu paragrafta susmanın yanlışlığı ile ilgili birtakım imalar yapılmıştır. Devamındaki paragraflarda da susmamak gerektiği ile ilgili birtakım telkin ve tavsiyeler zikredildikten sonra “Asla susmamalısın. Dinlemelisin. Anlamaya çalışmalısın. Yanlışsa savunduğun, **ben yanlış biliyormuşum, şimdi doğruyu öğrendim. Sana teşekkür ederim**, demelisin.” şeklinde bir telkin yöneltilmektedir. Buradaki problem, insanın her doğru bildiğini şiddetle savunmasının toplumsal ilişkilerde ne gibi bir sorun ortaya çıkaracağıdır. Zira her insan kendi bildiğini ateşli bir şekilde savunduğunda ilişkiler gerginleşecektir. Toplumda bilgi kirliliği oluşacak ve insanlar birbirlerinin enerjisini sömürecektir. Nitekim gerçek hayatta işler bu yazarın tahayyül ettiği şekilde

¹¹⁰² el-Haşr 59/18.

¹¹⁰³ el-Bakara 2/104, 153, 172, 178, 183, 208, 254, 264, 267, 278, 282 vd.

¹¹⁰⁴ en-Nisâ 4/135; el-Mâide 5/8.

¹¹⁰⁵ Hüd 11/113.

¹¹⁰⁶ Demirkıran, *Ben Dünyanın En Akıllı İnsanıyım*, 29-30.

yürümektedir. Her insana aynı kişilik modeli üzerinden bakan bu anlayış, pratik hayatta tabiri caizse çuvallamaktadır. Aynı şekilde bir Müslümandan sözün kendisine düştüğü durumlarda doğruyu dile getirmesi beklenir. Fakat böyle bir zorunluluğun olmadığı durumlarda her doğruyu her yerde söylemeye çalışan insanlar ilmi siyasetin kendilerine sağlayacağı birçok kolaylıktan da mahrum kalacaktır. Kur'an'da bu konuda *“Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeylerin peşine düşme. Zira kulak, göz ve kalp; hepsi bundan sorumludur.”*¹¹⁰⁷ buyrulurken önemli bir tavsiyede bulunmaktadır. Hakkında bilgi sahibi olunan konularda ise karşıdaki kişinin cahil ve tartışmaya açık olmadığı bir durumda esenlik dileyerek geçilmesi, Rahman'ın hakiki kullarının bir sıfatı olarak zikredilmektedir.¹¹⁰⁸ Böylece ortamı gelecek, zaman ve enerji sömürecek tartışmalardan uzak durulması gerektiğine işaret edilmektedir.

Kur'an'da, tedricilik gibi önemli bir ilkenin yürürlükte olabilmesi adına doğruların öncelik sırasına göre hayata yerleştirilmesi gerektiğinin birçok örneği bulunmaktadır. Elbette ki insanın doğruları savunması olumlu bir haslettir. Ancak bunun -bazı kişisel gelişim kitaplarının yüzeysel önerilerinden yola çıkılarak değil de- biraz daha psikolojik ve sosyolojik gerçeklere uygun olarak, zaman ve mekân gözetilerek yapılması gerekmektedir. Doğruların anlaşılması da bazen zamana bırakılmalıdır. Yine Kur'an'da tebliğ konusunda da sosyal iletişime dair birçok ipucu vardır. Bir ayette Hz. Peygamber'e *“Onlara öğüt ver. Zira sen sadece bir uyarıcısın. Onlar üzerinde zorlayıcı bir konumda değilsin.”*¹¹⁰⁹ uyarısında bulunmaktadır. Bu iletişimde önemli bir yaklaşım tarzıdır.¹¹¹⁰ Başka bir ayette ise doğrulara kulağını tıkayan insanların belirli bir zamana kadar bu hal üzere bırakılmaları telkin edilmektedir.¹¹¹¹ Nitekim burada, sünnetullah gereği onlara zaman tanınmakta ve böylece yanlış hal üzere oldukları iyice belirginleşip cezaya müstahak olacakları bildirilmektedir.¹¹¹² Buradan anlaşıldığı üzere yanlış bir iletişim üslubuyla hareket edilmesi Kur'an'da tasvip edilmemektedir. Zira sağlıklı bir değerlendirme yapamadığı için anne babalarının haklı ve meşru taleplerine asi olan, öğretmenlerinin öğrettiği meşru bilgilere itiraz eden, mevcut otoriteleri hiçe sayan bireyler, toplumun enerjisini sömürmekte, gereksiz tartışmalarla gündem oluşturarak zaman hırsızlığı yapmış olmaktadır. Her tartışmada birçok soruna neden olduktan sonra; *“özür dilerim, ben yanlış biliyordum”* deyiverip işin içinden sıyrılmak pek doğru bir davranış olmayacaktır. Bu nedenle itiraz edilecek hususlarda biraz daha dikkatli hareket edilmesi gerekmektedir.

¹¹⁰⁷ el-İsrâ 17/36.

¹¹⁰⁸ el-Furkân 25/63.

¹¹⁰⁹ el-Gâşîye 88/21-22. Benzer örnekler için bk. Âl-i İmrân 3/20; en-Nahl 16/82; el-Kasas 28/56; eş-Şûrâ 42/48.

¹¹¹⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/612-613.

¹¹¹¹ el-Mü'minûn 23/54.

¹¹¹² İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 18/74.

Kur'an, indirildiği tarihten bu yana tahrifata uğramadan günümüze kadar ulaşmıştır. Ortaya koyduğu ilkelere ön yargılardan uzak bir şekilde yaklaşıldığında akla, bilime ve sosyolojik gerçeklere uygun olduğu görülmektedir. Bu çağrıya kulak veren bir insan ise inancı gereği dürüstlükten ödün vermeyecek ve zamanını boşa harcamayacaktır. Hem dünya hem de ahiret için canla başla çalışarak kaderi tembelliğe kalkan yapmayacaktır. Yeri geldiğinde en yakınından en uzağına kadar başkalarını düşünüp fedakârlık yapacak haksız yere kimseyi incitmeyecektir. Çevresine karşı duyarlı olacaktır. Çünkü yaşamını, öldükten sonra tekrar dirileceğini ve hesap vereceğini bilerek şekillendirecektir. Netice itibarıyla kişisel gelişim, Kur'an'ın bakış açısıyla mutabık bir yapıya dönüştürüldüğünde elde edilen sonuç pratiğe daha uygun olacaktır.

4. SONUÇ

Kişisel gelişimin seyrinde dinî inanç önemli oranda etkilidir. Bu durum, baskınlık oranına göre kişisel gelişimin öğretilerini şekillendirmektedir. İnsanların dinî inançları itikâdî ve ahlâkî açıdan kişisel gelişimin öğretilerine yön vermektedir. Örneğin, dinî inancın olmazsa olmazlarından olan ahiret, hesap, cennet, cehennem gibi mefhumlar, kişisel gelişimin öğretilerini dünya yaşamı ile sınırlamayıp ahirete uzanan bir forma sokmaktadır. Bu durumda dünyada yarım kalan hak, adalet, mükâfat gibi hususların orada tamamlanacağı umulmaktadır. Bunun dünya hayatındaki muhtemel en önemli faydası ise adaletin er ya da geç gerçekleşeceğine inanılarak iç huzurun temin edilmesidir.

Kişisel gelişim adına öne sürülen öğretileri şekillendiren bir başka faktör ise ahlâkî değerlerdir. Zira ahlâkî değerler, kişisel gelişimden ayrı tutulmaması gereken hususlardır. Örneğin, başkalarının hakkının ihlal edilmesi ile elde edilen başarı, ahlâkî çerçeveden ele alındığında gerçek bir başarı olarak addedilemez. Çünkü hakkın ve hukukun çiğnendiği bir yerde toplumsal huzurun temin edilmesi pek mümkün olmaz. Bunun sonucu olarak sosyal ilişkiler zedelenir ve böylece güvensizlik sarmalı içerisinde birçok probleme kapı aralanır. Büyüklere saygı, küçüklere sevgi, muhatap olunanlara karşı nezaket yine ahlâkla ilişkili olan davranışlardır. Bu hasletlerin teşvik edilmesi de birçok alanda maddi ve manevi başarılar elde etmeye vesile olacaktır. Daha açık bir tabirle, zikredilen bu hasletler; ticarette, siyasette, yönetimde ve benzeri alanlarda somut kazançlara vesile olabileceği gibi yine toplum huzuruna da katkı sağlayacaktır.

Kişisel gelişim, toplumun kültüründen de bağımsız gerçekleştirilemez. Kendi kültürüne yabancı olan bir insan, içinde bulunduğu toplum tarafından kabul görmez. Aynı zamanda kişisel gelişim serüveni boyunca elde ettiği donanımları sergileyecek bir ortam bulmakta güçlük çeker. Spor, müzik, sanat, eğitim ve benzeri alanlarda geliştirdiği yeteneklerini maddi ve manevi kazanca çevirmesi pek mümkün olmaz. Örneğin Türkiye’de futbol, basketbol, güreş gibi spor dallarında faaliyet yapmak mümkündür. Ancak beyzbol alanında kendini geliştirmiş bir kişi, bu yeteneğini sergileyecek faaliyet alanı bulamayabilir. Ya da Avrupa kültüründe yetişip hayvancılık alanında kendini geliştiren ve ticaret yapmak isteyen bir tacir; koyun, keçi, sığır, tavuk, ördek gibi hayvanların ticaretini yapabilir. Ancak domuz ticaretini yapması Müslüman kültüründe yadırganacak bir durumdur. Sığır kesimi ve ticareti de Hint kültüründe yapılamayacak işlerdendir. Tacirin bu tür işlerden para kazanamayacağı ve hatta zarar edeceği, ayrıca toplumsal bir tepkiyle karşılaşacağı kuvvetle muhtemeldir. Nitekim gerek Avrupa gerek uzak doğu kültüründen birebir alınan veya çeviri yoluyla aktarılan kişisel gelişim öğretileri ya toplumun kültürel yapısını bozmakta ya da genel kabul görmemektedir. Dolayısıyla Kur’an’da yeri geldiğinde örfe göre hareket edilerek içinde bulunulan kültürün gerçeklerinin göz önünde bulundurulması önerilmektedir. Kişisel gelişime dair

öne sürülenler, toplumun problem teşkil etmeyen kültür ve gelenekleriyle uyumludur.

Kişisel gelişim, oldukça geniş kapsamlı bir eğitim alanına hitap eder. Başarı endeksli önerilerin bulunduğu çalışmalardan sağlık ile ilgili hususlara, liderlikten psikolojiye, sevgi ve cinsellikten duygu yönetimine varıncaya kadar birçok alanda kişisel gelişim çalışmaları bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların içeriklerinde kişilerin ve toplumun yararına birçok bildirim bulunmakla birlikte, problemli yönler de mevcuttur. Bunların en başında abartılı motivasyon ifadeleri, başarının kutsallaştırılması, bireyselliğin ön plana alınıp bencilliğin körüklenmesi, strese yol açan yoğun bir tempounun teşvik edilmesi, üslup ve yöntem problemleri gelmektedir. Örneğin, “İstedğin her şeyi başarabilirsin!”, “İmkânsız diye bir şey yoktur.”; “Dünyayı değiştirebilirsin.” gibi abartılı ifadelere sıkça rastlanmaktadır. Bu ve benzeri ifadelerin çoğunlukla yol açtığı en büyük sorun; insanların egoist, kibirli ve bencil bir karaktere dönüşmeleridir. Bu da toplumsal ilişkilerde önemli problemlere neden olmaktadır. Bununla birlikte her insanın büyük hedefler gerçekleştirmesi mümkün olmadığı için önemli oranda hayal kırıklığı ve özgüven kırılması yaşanmaktadır. Zira bu telkinlerin rüzgârına kapılarak kibir abidesine dönüşen ve hiç kimseyi beğenmez bir şekilde ortada dolaşan bireyler, hayatın gerçekleriyle yüzleştğinde ruhsal bunalımlar yaşayabilmektedirler. Şiddetle savunulan ve kemikleşen düşünceler, hedeflenen başarıya ulaşamadığında kişiyi bunalıma sokmakta ve çelişkili davranışlara sürüklemektedir. Bu sorunların üzerine strese neden olabilecek yoğun tempoyu teşvik eden telkinler de ayrı bir problem oluşturmaktadır. Kişisel gelişim koçlarının “Durmamalısın, daima çalışmalısın, çok çalışmalısın, rakiplerini geçmen gerek” gibi insanı yoğun bir tempoya sevk eden telkinleri, muhatapları strese sokmaktadır. Çünkü her insanın bünyesi fiziksel ya da ruhsal yönden yoğun tempoyu kaldırabilecek kapasitede değildir. Nihayetinde problemli olarak addedilebilecek bu hususlar, kişilik yapısına zarar vermekte ve psikolojik sorunlara kapı aralamaktadır.

Bazı kişisel gelişim çalışmalarında, yaygın olmamakla birlikte argo ve küfürlü ifadelerin de kullanıldığı görülmektedir. Bu tür söylemler de problemli bir kişiliğin emarelerindendir. Zira gerek argo gerekse küfürlü ifadeler, genellikle bilinçaltında yatan problemli düşünce ve davranışların kelimelere dökülen yansımalarıdır. Bu ifadeleri kullanan kimselerin kişisel gelişim adına sağlıklı önerilerde bulunacağı meçhuldür. Diğer yandan da bu tür ifadeler bir hastalık gibi bulaşıcıdır. Zamanla muhatapların dillerine dolanarak yaygınlık kazanmaktadır. Genel itibarıyla itici bir üslup teşkil etmekte ve iletişim problemlerine neden olmaktadır.

Hayata dair her meselede olduğu gibi kişisel gelişimle ilgili bildirimler de itikâdî bir zemin üzerine bina edilmelidir. Zira itikâdî açıdan sağlam bir zemine oturtulmayan her husus çıkmaz bir sokağa girmek gibidir. Hak, hukuk, adalet, ödül, ceza, başarı, kazanç

gibi mefhumlar, ahirete uzanan anlayışla birlikte değerlendirilmelidir. Aksi takdirde bu gibi kavramlara taalluk eden birçok husus, vicdanlarda rahatsız edici düşüncelerin doğmasına neden olacaktır. Çünkü dünya hayatı, yarım kalan birçok hayat hikâyeleriyle doludur. Her çalışan hak ettiği ödülü; her zulmeden hak ettiği cezayı dünyada tam anlamıyla alamamaktadır. Bu duruma düşen bir insan, hak ettiği ödülü ve elde ettiği kazancı ahiret hayatında bir tür yargılamadan sonra alacağına inanırsa vicdanen teskin olur. Buna mukabil yaptığı haksızlıkların bedelini ahirette ödeyeceğine inanırsa o zaman kendisine çeki düzen verir. Bu inanca sahip olmayan bir insan ise dünya endeksli yaşam mantığına göre hareket ederek bencilleşir. Hatta menfaatlerine dokunan bir tehlike hissettiği zaman canileşmesi bile muhtemeldir. Fırsatını bulup bir menfaati elde edebilecek konumda olduğunda ise haksız bile olsa onu elde etmek için kendinden zayıf olanların hakkını çiğnemesinin önünde bir engel bulunmamaktadır. Çünkü böylesi durumlarda dünya endeksli yaşayan bir insanı, hak ve hukuku çiğnememe konusunda bağlayıcı nedenler pek azdır. Nitekim hukuki engelleri ve toplum baskısını aşan ve vicdanı ile baş başa kalan bir insanın doğru kararlar vermesini sağlayacak en önemli unsur, dini inancıdır.

Kişisel gelişimin ilgili olduğu bir diğer husus da ahlâktır. Zira ahlâk, toplumsal hayatın her alanını kuşatan geniş bir yelpazenin konusudur. İnsanî ilişkilerin düzenlenmesinde ve geliştirilmesinde önemli roller oynar. Ancak nelerin ahlâkî olup olmadığı konusu, üzerinde mutabakat sağlanmış bir konu değildir. Bununla birlikte evrensel sayılabilecek ahlâkî ilkeler de yok değildir. Dürüstlük, adalet, sevgi, saygı, merhamet, hoşgörü gibi hususlar ana hatlarıyla üzerinde ahlâkî mutabakatın sağlandığı hususlardır. Kur'an'da, evrensel kabul edilebilecek bu hususları destekleyen birçok bildirim bulunmaktadır. Bununla birlikte Kur'an'ın kendine özgü olarak ortaya koyduğu orijinal bir ahlâkî anlayışı da vardır. Bu anlayış, aynı zamanda itikâdî ve amelî konularla da iç içedir.

Kur'an'da yapılması ve yapılmaması istenen her şey dünya hayatının gerçekleriyle uyumludur. Yapılması emredilen ya da kısıtlanan şeyler, insanların kendi menfaatine olan hususlardır. Örneğin; namaz, oruç, hac, zekât gibi nefsi terbiye ve tezkiye edici, kişileri Allah'a bağlayıcı ve birbirine kaynaştırıcı birtakım ibadetler farz kılınmıştır. Nitekim bilinçli ve farkındalıklı bir şekilde namaz kılan bir insan, terennüm ettiği ayet ve tesbihatlardan aldığı mesajlar ile kendisini Allah'ın huzurunda kabul ederek nefis muhasebesi yapma imkânına kavuşur. Oruç tutarak nefsinin istek ve arzuları ile başa çıkabilme iradesi kazanır. Zekât ile mal hırsını törpülemeyi öğrenir. Malına haram bulaşmış olma ihtimalini ortadan kaldırarak helal kazanç elde etme bilincine ulaşır. Hac ile Allah'ın şiarları dairesinde hareket etmeyi, tevekkülü, yanlış işlere karşı tavır almayı, birlik ve beraberliği öğrenir. Aynı zamanda ölümden sonra dirilişin provasını yaparak ahiretteki hesaba çekilme bilincini pekiştirir. Yaptığı ibadet niteliği taşıyan her ritüelde

de zikredilen bu kazanımları ya da daha fazlasını elde etme imkânına kavuşur. Yine tüm bu ibadetler ve ibadet niteliğindeki işler, ahlâken onu olgunlaştırır. Böylece dünya hayatı da olumlu yönde şekillenir.

Netice itibarıyla daha sağlıklı ve tutarlı bir kişilik eğitimi gerçekleştirmek için kişisel gelişimin Kur'an'ın anlayışı ışığında yeniden ele alınması gerekmektedir. Yaygın kişisel gelişim öğretileri yeniden gözden geçirilerek, içeriğindeki yanlış ve zararlı düşüncelerden arındırılmalı; iman, ahlak ve amel bütünlüğü gözetilerek insanlara sunulmalıdır. Bununla birlikte Kur'an'ın ortaya koyduğu hükümler göz önünde bulundurularak toplumun kültürü ve hayatın gerçekleri gözetilmeli, pratiğe hitap eden bir kişisel gelişim modeli ortaya konulmalıdır. Pratiğe hitap etmeyen, inanç ve itikada zarar veren kişisel gelişim öğretilerinden uzak durulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abay, Ahmet. “Alak Suresi Bağlamında Şahsiyeti İnsanın İlk Nüveleri”. *3. International Baku Scientific Research Congress*. ed. Prof. Dr. Gulzar İbrahimova. 466-479. Baku: Baku Eurasia University, October 15-16, 2021.
- “Kur’an’a Göre Mü’minlerin Eleştirilebilirliği Meselesi”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 32/16 (Aralık 2018), 1-31.
- Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012.
- Abdulkâî, Muhammed Fûâd. *el-Mu‘cemu’l-Mufehres li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*. Kahire: Daru’l-Kütübü’l-Mısriyye, 1364/1945.
- Acar, Mustafa. *Allah’a İmanın Ahlâki Boyutu*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2. Basım, Nisan 2017.
- Adaklı, Aydın. *Kur’an Işığında Kişisel Gelişim*. Nevşehir: Simtel Ofset, 2017.
- Addington, Jack Ensing. *% 100 Düşünce Gücü*. çev. Birol Çetinkaya. İstanbul: Akaşa Yayıncılık, 1996.
- Adler, Alfred. *İnsan Doğasını Anlamak*. çev. Deniz Başkaya. İzmir: Lilith Yayınevi, 28. Basım, Ağustos 2017.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2001.
- Akalın, Şükrü Haluk vd. *TDK Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Basım, 2011.
- Akbaş, Ahmet. *Kur’an’da İnsanın Mutluluğu*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Akıllı, Kutsi. *Salakları Tanıma ve Korunma Yolları*. İstanbul: Parantez Yayınları, 2. Basım, Mart 1998.
- Aktaş, Hamza. *Kur’ân’a Göre Nefis Eğitimi*. Gümüşhane: y.y., 2013.
- Akto, Akif. “Kişilik Oluşumunda Dinin Rolü”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (2011), 191-217.
- Akyıldız, Tahsin. *Başarı Taktikleri*. İstanbul: Etap Yayınları, 2016.
- Akyürek, Bülent. *İçinizdeki Öküze Oha Deyin*. Ankara: Kentkitap Yayınları, 1. Basım, Ekim 2008.
- Andreas, Steve ve Faulkner, Charles. *NLP: Başarının Yeni Teknolojisi*. çev. Alican Azeri. İstanbul: Beyaz Yayınları, 2001.
- Arıkan, Münir. *Nitelikli İnsan*. İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2013.
- Arslantürk, Zeki. ve Amman, M. Tayfun. *Sosyoloji*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 5.

- Basım, 2008.
- Aslan, Esra. “Benlik Kavramı ve Bireyin Yaşantılarındaki Etkileri”, *MÜAEF Eğitim Bilimleri Dergisi* 4/1 (1992), 7-14.
- Aslan, Mecbure ve Doğan, Selen. “Dışsal Motivasyon, İçsel Motivasyon ve Performans Etkileşimine Kuramsal Bir Bakış”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi* 11/26 (2020), 291-301.
- Aslan, Recep. “Hadislerde Öfke Kontrolü ve Öfke Kontrolünün Trafik Ahlâkına Etkisi”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı Din ve Trafik Sempozyumu*. ed. Hulusi Arslan vd. Malatya: İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.
- “İstişârenin Önemi ve Hz. Peygamber’in Uygulamalarından Örnekler”. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (Haziran 2014), 223-241.
- Aşkın, Pertev. “Doğu-Batı Arasındaki Kişisel Gelişim Buluşması”. *Kişisel Gelişim Dergisi* 10/1 (Kasım 2003).
- Ateş, Süleyman. “İhlâs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/535-537. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ay, Mahmut. *Kur’an’ın Tasavvufî Yorumu -İbn Acîbe’nin el-Bahru’l-Medîd Adlı Tefsiri-*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Ayas, Mehmet. “Dua Öğretiminin Birey Üzerindeki Etkisi ve Değerler Eğitimine Katkıları”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2013), 73-96.
- İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinin Dua Anlayışlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Aydın, Hayati. *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1999.
- Ayhan, Ahmet. *Beyin Gücünü Geliştirme*. İstanbul, Etap Yayınları, 2016.
- Badem, Mustafa. *Kur’an’da Ekonomik Hayata İlişkin Temel Esaslar*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mart 2017.
- Bakırcıoğlu, Rasim. *Ansiklopedik Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayınları, 2006.
- Baltaş, Acar ve Zuhal. *Stres ve Başa Çıkma Yolları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 8. Basım, Nisan 1990.
- Baran, Ziya. *Başarıyı Keşfedin*. Ankara: Bigivizyon Yayınları, 2006.
- Barutçu, Esin ve Çöllü, Baki Can. “Öğrenilmiş Çaresizlik ile Motivasyon Arasındaki İlişki: Pamukkale Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 25/1 (2020), 1-13.

- Bauman, Zygmunt. *Yaşam Sanatı*. trc. Akın Sarı. İstanbul: Vernüs Kitap Yayınları, 2011.
- Bayar, Mustafa. “İbn Haldun Düşüncesinde Bireyin Kişilik Gelişimini Etkileyen Faktörler”. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 19/7 (2019), 53-77.
- Baykal, Adnan Nur. *Yöneticiler İçin Yeni Bir Bakış: Mustafa Kemal Atatürk’ün Liderlik Sırları*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1. Basım, Nisan 1999.
- Baymur, Feriha Balkış. *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 20. Basım, 1972.
- el-Begavî. *Me’âlimu’t-Tenzîl*. 8 Cilt. Riyad: Dâru’t-Tayyibe. 1. Basım, 1989.
- el-Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed (öl. 685/1286). *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*. thk. Muhammed Subhî Hasen Hallâk, Muhammed Ahmed el-Etraş . 3 Cilt. Beyrût: Dâru’r-Reşîd, 2000/1421.
- Bingöl, Abdülkerim. *Kur’an’da Eleştiri Mahiyeti ve Muhatapları*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Bozdağ, Muhammed. *Düşün ve Başar*. İstanbul: Yakamoz Yayınları, 209. Basım, Eylül 2013.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi ‘u’s-şâhih*. nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Buladı, Kerim. “Kur’an’ın Sözlü İletişimde Öngördüğü Dil Üslubu”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Bahar 2018), 21-54.
- Bulut, Ali. *İslam Medeniyetinden Örneklerle Kişiliği İnşa etme Sanatı*. İstanbul: Çamlıca yayınları, 2. Basım, 2017.
- Bulut, Hasan. “Tasavvufî Bir Bakış Açısıyla Nefis”. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/1 (Bahar 2020), 165-188.
- Burg, Bob. *Birlikte Kazanmak*. çev. Selim Yeniçeri. İstanbul: Beyaz Yayınları, 1. Basım, Ağustos 1999.
- Burger, Jerry M. *Kişilik*. trc. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006.
- Burt, Sandra ve Perlis, Linda. *Rehber Anne-Babalar*. çev. Fatma Can Akbaş. İstanbul: Hayat Yayınları, 2002.
- Buzan, Tony. *Aklını En İyi Şekilde Kullan*. çev. Banu Ergüder. İstanbul: Arion Yayınevi, 5. Basım, Eylül 2001.
- Calebrese, Adrian. *6 Adımda İstediyin Her Şeyi Elde Et*. çev. Ayşe Kara. İstanbul: Kalipso Yayınları, 2012.
- Carlson, Richard. *Ufak Şeyleri Dert Etmeyin*. çev. Esat Ören. İstanbul: Alkım Yayınevi, 4. Basım, 1999.

- Casson, Herbert N. *Başarı Yolunda Adım Adım*. İstanbul: Etap Yayınları, 2016.
- Söz Söyleme ve Diksiyon Sanatı*. çev. Mert Hüseyin Ergül. İstanbul: Etap Yayınları, 2016.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Hacc’ın Amacı ve Hikmetleri”. *Diyanet İlmî Dergi* 27/3 (1991), 13-22.
- Certel, Hüseyin. “İslâmî İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri”. *Ekev Akademi Dergisi* 1/3 (Kasım 1998), 149-156.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *eş-Şihâh*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrût: Dâru'l-İlmî'l-Melâyîn, 4. Basım, 1990.
- Ceylan, İsa. “Kişilik Gelişimi Din İlişkisi”. *Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/2 (2019), 50-72.
- Cilacı, Osman. “Dua”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9/529-530. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Coşan, M. Esad. *Tasavvufa Giriş ve İslâm’da Nefis Terbiyesi*. Konya: Furkan Yayınları, 1991.
- Colman, A. M. *Oxford dictionary of psychology*. Oxford: Oxford University Press, 5th ed., 2015.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 7. Basım, 1997.
- el-Cürcânî, Alî b. Muhammed eş-Şerîf. *et-Ta’rîfât*. Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1985.
- Çağrıçı, Mustafa “Hasene”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/376. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- “İhsan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/544-546. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- “İsâr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/490. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- “Rıfk”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/51-52. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- “Riya”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/137-138. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- “Teenni”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- “Tecessüs”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/246-247. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- “Tevekkül”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41/1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- “Hırs”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 17/383-384. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

- Çakmak, Müberra. *Tasavvufî Eğitimde Kişilik Gelişimi İle Günümüz Kişisel Gelişiminin Karşılaştırılması*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2019.
- Çelik, Halil ve Badem, Mustafa. “Kur’ân’ı Anlamaya Katkısı Bakımından: Kur’ân’ın Nüzûl ortamı ve Nüzûl Süreci”. *İlahiyat Akademi Dergisi* 16/1 (2022), 83-112.
- Çiçek, İlhan ve Aslan, Esra. “Kişilik ve Beş Faktör Kişilik Özellikleri: Kuramsal Bir Çerçeve”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 10/1 (2020), 137-147.
- Çoban, Mustafa. “Değerler Eğitimi ve Ahilik İlkeleri”. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)* 4/1 (2018), 87-102.
- Çoban, Mustafa ve Bozkurt, Esra. “Fıtrat Özellikleri Ekseninde Ortak Alan Oluşturmanın İletişime Etkisinin Değerlendirilmesi (Mesnevî Özelinde)”. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 17/2 (Ekim 2020), 868-883.
- Dağ, Mehmet. *İbni Sina’nın Psikolojisi (İbni Sina, Ölümünün Bininci Yılı Armağanı)*. Ankara: TTK Yayınları, 1984.
- ed-Dameğânî, Huseyn b. Muhammed. *Kâmûsu’l-Kur’ân*. Beyrût: Dâru’l-İlm, 1983.
- Demir, Esat. *Kur’an ve Kişisel Gelişim*. İstanbul: Bizim Kitaplar Yayınları, 2017.
- Demirel, Özcan. *Eğitim Sözlüğü*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2005.
- Demirkıran, Erdal. *Ben Dünyanın En Akıllı Çocuğuyum*. İstanbul: Kashna Eğitim Danışmanlık, 1. Basım, Ekim 2017.
- Ben Dünyanın En Akıllı İnsanıyım*. İstanbul: Kashna Eğitim Danışmanlık, 2011.
- Bir Ayağın Çukurdaysa Ötekiyle Bas Çık*. İstanbul: Kashna Eğitim Danışmanlık, 1. Basım, Temmuz 2016.
- Demirli, Ekrem. *Allah’ı İsimleriyle Tanımak*. İstanbul: Turkuaz Haberleşme ve Yayıncılık, Nisan 2017.
- Doğan, Mebrure. *Dua’nın Psikolojik ve Psikoterapik Etkileri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Doğan, Murat. *Ruh Saatiniz Kaç?*. Ankara: Lazer Yayınları, 1. Basım, Temmuz 2019.
- Dokumacı, Coşkun. *Geleceğe Yön Veren Başarı Öyküleri*. Ankara: Liya Yayınları, 2013.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdî. *Sünen-i Ebû Dâvûd*. s. 1223-1608. el-Kütübü’s-Sitte (Mevsûatü’l-Hadîs eş-Şerîf içinde, haz. Sâlih b. Abdulazîz). Arabistan: Dâru’s-Selâm, 2000.
- Ebû Hayyân. *Tefsîru’l-Bahri’l-Muhît*. thk. ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd vd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1993.
- Ebu Muhammed, Abdulmelik b. Hişam. *es-Siretu’n-Nebeviyye*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru’l-

Cil, 1987.

Ebu's-Suud. *İrşâd-ı Aklı Selim ila Mezay-ı Kitâbi'l-Kerîm*. thk. 'Abdulkâdir Ahmed 'Atâ'. 5 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Riyâdi'l-Hadîse, t.y.

Ekberî, Selâleddin ed-Dimekşi. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. nşr. Zafer Erginli. İstanbul: Kalem Yayınları, 2006.

Ekşi, Füsün. *Kritik Bir Bakış Açısıyla Kişisel Gelişim Kitapları*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 2012.

Elik, Hasan ve Coşkun, Muhammed. *Tevhit Mesajı: Özlü Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Fikir Yayınları, 1. Basım, Temmuz 2013.

Erşahin, Cengiz. *Başarı Öyküleri*. Ankara: Tutku Yayınevi, 51. Basım, Aralık 2010.

-----*Gerçek Sır*. Ankara: Tutku Yayınevi, 69. Basım, Ocak 2011.

Esposito, Roberto. *Kişiler ve Şeyler*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023.

Erdem, Münire ve Altun, Sertel. *Öğrenme Stilleri*. İstanbul: Morpa Yayınları, 2008.

Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*. Ankara: TBMM Yayınları 2021.

Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Ma'rifetnâme*. sad. Cafer Durmuş ve Kerim Kara. Konya: Erkam Yayınları, 2011.

Esenel, Mediha. *Geç Kalmış Kitap*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1. Basım, Temmuz 1999.

el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-Luğa*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. 17 Cilt. Kahire: Dâru'l-Mısriyye, 1384-87/1964-67.

Ezmeci, Esra. *İz Bıraktığın Kadar Varsın*. İstanbul: Destek Yayınları, Kasım 2021.

Fayda, Mustafa. "Ömer". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 34/47. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Fein, Ellen ve Schneider, Sherrie. *Kurallar: "Doğru Erkeği Elde Etmenin Sırları"*. çev. Seda Onbulak. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1. Basım, Nisan 1997.

el-Ferrâ', Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Meâni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf Necâtî ve Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Beyrût: Dâru's-Sürûr, 1955.

el-Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'gûb. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrût: Mü'essesetu'r-Risâle, 2006.

Freud, Sigmund. *Rüya Yorumları 1*. çev. Akın Kanat. İzmir: Lilith Yayınevi, 26. Basım, Ağustos 2017.

-----*Rüya Yorumları 2*. çev. Akın Kanat. İzmir: Lilith Yayınevi, 27. Basım, Ağustos 2017.

- The Ego and The Id*. Trans. Joan Riviere. London: published by Leonard & Virginia Woolf at the W.C. and the Institute of Psycho-analysis, n.d.
- Totem ve Tabu*. çev. Akın Kanat. İzmir: Lilith Yayınevi, 26. Basım, Ağustos 2017.
- Gage, Randy. *Güvende Olmanın Yeni Yolu: Risk!*. çev. Alican Pınarbaşı. İstanbul: Beyaz Yayınları, 2013.
- Garih, Üzeyir. *İş Hayatında Motivasyon*. İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2000.
- Gülle, Sıtkı. “Kur’ân-ı Kerim’de Dua Kavramı”. *EKEV Akademi Dergisi* 8/18 (2004), 115-130.
- Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî. *Keşfu’l-Mahcub, Hakikat Bilgisi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Basım, 1996.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *İhyâ’u Ulûm’id-Dîn*. trc. Ahmet Serdaroglu. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1987.
- Kimyâ-yı Saâdet: Mutluluğun Formülü*. çev. Ali Arslan. 2 Cilt. İstanbul: Yeni Şafak Gazetesi Kültür Yayınları, 2004.
- Gödeş, Mustafa. *Kişisel Gelişim Zirvaları*. İstanbul: Esenkitap Yayınları, 2013.
- Görgülü, Faruk (ed.). *Çocuğumu Yetiştirirken*. Ankara: DİB Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Grabhorn, Lynn. *Secret Çekim Yasası*. çev. Suat Kadioğlu. İstanbul: Kalipso yayınları, ts.
- Güleryüz, Mehmet. *Etkili Öğrenci*. İstanbul: Etap Yayınları, 2016.
- Etkili Öğrenme*. İstanbul: Etap Yayınları, 2016.
- Gümrükçüoğlu, Süleyman. *Kur’an’da İletişim Dili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Gün, Nil. *NLP: Zihnimizi Kullanma Kılavuzu*. İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 2001.
- Gürel, Emet ve Özşenler, Didem. “Türkiye’de Kişisel Gelişim Yazını: Meta-Tematik Bir Analiz”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 20/78 (Nisan 2021), 1096-1116.
- Gürleyen, Tolga ve Elçi, Işık. *Rüyalarla Kişisel Gelişim Yolculuğu*. İstanbul: Beyaz Yayınları, 1. Basım, Ocak 2003.
- Güzel, Nermin. *Duygusal Zekâ ve Mutluluk*. İstanbul: Etap Yayınları, 2016.
- Haas, Howard ve Tamarkin, Bob. *İnsan Lider Doğmaz*. çev. Sinan Köseoğlu. İstanbul: Beyaz Yayınları, 1. Basım, Eylül 2000.
- Halîl b. Ahmed. *Kitâbu’l-‘Ayn*. thk. ‘Abdulhamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1424/2003.
- Hasan-ı Basrî. *Zühhd*. drl. İshak Doğan. Konya: Hünet Yayınları, 2012.

- Hastings, Julia. *İsteyin, Düşleyin Sahip Olun*. çev. H. Betül Çelik. İstanbul: Sistem Yayınları, 2003.
- Helge, Doris. *Acıyı Güce Dönüştürmek*. çev. Gürol Koca. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1. Basım, Kasım 2003.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- el-İsfehani, Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed Ragıp. *el-Müfredat fî Garîbü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyid Keylânî. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Işıksaçan, Tarık. *Etkili İletişim*. İstanbul: Etap Yayınları, 2016.
- İbn 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tunis: ed-Dâru't-Tunisiyye, 1984.
- İbn Asakir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî. *Târîhu medîneti Dımaşk*. thk. Amr b. Garâme. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1415/1995. 80 Cilt.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Uşmân. *el-Haşâiş*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Beyrût: Âlemu'l-Kutub, ts.
- İbn Ebî Hâtim. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Es'âd Muhammed et-Tayyib. Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997.
- İbn Fâris, Ebü'l-Huseyn Ahmed. *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1979.
- ibn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*. çev. Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner. 16 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1991.
- Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Mustafâ es-Seyyid Muhammed vd. 15 Cilt. Kahire: Mu'essesetu Kurtuba, Mektebetu'l-Evlâdi'sh-Şeyh li't-Turâs, 2000.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî (öl. 276/889). *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. yy., Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr Muhammed Ahmed Hasebullah Hâşim Muhammed eş-Şâzelî. Kahire: Dâru'l-Maarif, ts.
- İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed. *Buġyetü't-taleb fî târîhi Haleb*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbnü'l-A'râbî, Muhyiddin. *Üstün Ahlâk Risalesi*. çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Kitsan Yayınevi, 2010.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*. 9 Cilt. Beyrût: Kütübî'l-İslâmî, 3. Basım, 1984.
- İlbars, Zafer. “Kişiliğin Oluşmasındaki Kültürel Etmenler”. *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 31/1-2 (1987), 201-211.
- İmam Rabbânî. *Mektûbât-ı Rabbânî*. trc. Abdulkadir Akçiçek. İstanbul: Çelik Yayınları, 2011.
- İsimsiz. *İslam Âlimlerine Göre Kişisel Gelişim Prensipleri*. İstanbul: Ezr Yayıncılık, ts.
- İsmailoğlu, Murat. *İmam-ı Gazali'de Nefsin Mertebeleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- İşliyen, Burhan. *Bizi Kim Beğenecek*. Ankara: DİB Yayınları, 3. Basım, 2021.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 7. Basım, 2019.
- Joseph, O'connor vd. *NLP'nin İlkeleri*. çev. Demet Uyar Ezerler. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 3. Basım, 2003.
- Jung, Carl Gustav. *Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi*. çev. Engin Büyükinâl. İstanbul: Say Yayınları, 1996.
- Kandemir, M. Yaşar. *Örneklerle İslâm Ahlâkı*. İstanbul: Nesil Yayınları, 11. Basım, Mart 2008.
- Peygamberimin Sevdiği Müslüman*. İstanbul: Zafer Yayınları, 25. Basım, Kasım 2011.
- Kapaklıkaya, Alişan. *Bunları Kimseye Anlatamamıştım*. İstanbul: Yediveren Yayınları, 80. Basım, Mart 2015.
- Karadayı, Osman Nuri. “Ömer el-İspirî'nin Husûnu'l-Metâlib Adlı Risâlesinde Letâif ve Makamların Sembolik Anlatımı”. *Erzurum İspirli Kadızâde Mehmet Ârif Efendi Sempozyumu*, ed. Ömer Kara. 675-697. Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2 Mayıs 2014.
- Karaköse. Şaban (ed.). *Etkili Din Görevlisi*. İstanbul: Tedef Yayınları, 5. Basım, Ağustos 2017.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- Karasoy, Yakup. “Eleştiri Nedir, Bağa Destursuz Girenler Nasıl Eleştirilmelidir?”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/17 (2005), 1-13.
- Karayılan, Abdurrahman Hakan. *Tevhit Düşüncesi Ekseninde Kişisel Gelişim Kitapları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.

- el-Kâsımî, Cemaleddin. *İhyâu Ulûmi 'd-Dîn 'den Kesitlerle Güzel Ahlâk*. İstanbul: Server Yayınları, 1. Basım, Kasım 2018.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Katipoğlu, Bedri ve Muhammet Katipoğlu. "Duanın Psikanalizi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/49 (Nisan 2017), 753-759.
- Kaya, Nusret. *İyileşme Kitabı*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1. Basım, Haziran 2002.
- Kayan, Mehmet Fatih. "Yükselen Bir Değer: Karakter Eğitimi". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/40 (Nisan 2022), 256-280.
- Kayıklık, Hasan. *Tasavvuf Psikolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Kelâbâzî. *Doğuş Devrinde Tasavvuf (Ta'arruf)*. nşr. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Kimmel, Tim. *Güçlü Kişilikler*. İstanbul: Beyaz Yayınları, 1998.
- Kimter, Nurten. "Üniversiteli Gençlerde Dindarlık ile Benlik Saygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/2 (2008), ss. 39-60.
- Knight, Sue. *Uygulamalarla NLP*. çev. İpek Görkey Taffe. İstanbul: Sistem Yayınları, 2001.
- Koca, Suat. "Ahlak Kavramı Üzerine Etimolojik ve Semantik Bir Araştırma". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57/2 (2016), 121-135.
- Koç, Mustafa. "Dindarlık ile Benlik Saygısı Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2009), ss. 473-493.
- Koçak, Metin. *Olumlu Düşüncenin Gücü*. İstanbul: Etap Yayınları, 2016.
- Kotku, Mehmed Zahid. *Nefsin Terbiyesi*. İstanbul: Server İletişim Yayınları, 2013.
- Kottak, Conrad Phillip. *Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*. çev. Komisyon. Ankara: Ütopya Yayınları, 2008.
- Köknel, Özcan. *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları, 17. Basım, 2005.
- Köse, Ali- Ali Ayten. *Din Psikolojisi*. İstanbul: 4. Basım, Timaş Yayınları, 2014.
- Kulaksızoğlu, Adnan. *Kişisel Gelişim Uygulamaları*. Ankara: Nobel Yayınları, 1. Basım, Ağustos 2003.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (öl. 671/1273). *el-Câmi ' li-Ahkâmi 'l-Kur'ân*. thk. 'Abdulmuhsîn et-Turkî. Beyrût: Mu'essesetu'r-Risâle,

2006.

el-Kuşeyrî, Abdülkerîm (öl. 465/1072). *Letâifu'l-İşârât*. çev. Mehmet Yalar. 6 Cilt. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 1. Basım, Temmuz 2013.

-----*er-Risâle*. nşr. Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî. Mısır: Matb'at-ü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, 1. Basım, 1940/1359.

Kutub, Seyyid (öl. 1966). *Fî Zılâli'l-Kur'an*. 6 Cilt. Beyrût: Dar'üş-Şûruk, 1982.

-----*Fîzilâl-il Kur'an: Kur'an'ın Gölgesinde*. çev. İ. Hakkı Şengüler vd. 16 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, ts.

Lauster, Peter. *Özgüven Öğrenilebilir*. çev. Lütfi Yarbaş. İzmir: 2. Basım, Haziran 2010.

Loehr, James E. *Stres Altında Başarılı Olmak*. çev. Tuncer Büyükonat. İstanbul: Beyaz Yayınları, 1. Basım, Mart 1999.

el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkandî (öl. 333/944). *Te'vîlâtü'l-Kur'an*. thk. Ahmet Vanlıoğlu. 14 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010.

Maxwell, John C. *Çevrenizdeki Lideri Geliştirmek*. çev. Selim Yeniçeri. İstanbul: Beyaz Yayınları, 1. Basım, Haziran 1999.

-----*Hayatınızda Fark Yaratmanın 10 Sırrı*. çev. Enver Ünsel. İstanbul: Nokta Yayıncılık, 1. Basım, Mayıs 2008.

-----*İçinizdeki Lideri Geliştirmek*. çev. Selim Yeniçeri. İstanbul: Beyaz Yayınları, 1. Basım, Aralık 1998.

-----*Liderlik Yasaları*. çev. İbrahim Şener. İstanbul: Beyaz Yayınları, 1. Basım, Eylül 1999.

el-Mâverdî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muḥammed el-Basrî. *en-Nuket ve'l-'Uyûn*. nşr. es-Seyyid b. 'Abdilmaksûd b. 'Abdirrahîm, 6. Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye ts.

Mckay, Matthew ve Fanning, Patrick. *Özgüvenin Yaratılması ve Korunması*. çev. Anita Tatlier. İstanbul: Epsilon Yayınları, 1998.

Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İstanbul Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.

el-Mekkî, Ebû Tâlip. *Kûtu'l-Kulûb, (Kalplerin Azığı)*, 4 Cilt. İstanbul: Semerkand Yayınları, 4. Basım, 2011.

Mercan, Çare Sertelin. "Gelişim Psikolojisinde Kuramlar ve Araştırma Yöntemleri". *Gelişim Psikolojisi*. nşr. Hatice Ergin-Armağan Yıldız. İstanbul: Nobel Yayınları, 3. Basım, 2012.

- Merter, Mustafa. *Dokuz Yüz Katlı İnsan*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 12. Basım, 2013.
- Mevdûdî, Ebu'l Al'â. *Tefhimu'l-Kur'an: Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 1996.
- el-Mısri, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî (öl. 338/950). *Meâni'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. 6 Cilt. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kura, 1409.
- Mukâtil b. Süleymân (öl. 150/767). *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: el-Hey'etu'l-Misriyyeti'l-Âmme li'l-Kitab, 1994.
- Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*. thk. 'Abdullâh Mahmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu't-Târîhi'l-'Arabî, 1. Basım, 2002.
- Mücâhid b. Cebr, Ebû'l-Haccâc. *Tefsîru Mücâhid*. thk. Abdurrahman es-Sûretî. 2 Cilt. Beyrût: el-Menşûrâtü'l-İlmiyye, ts.
- el-Mursî, Ebû'l-Hasen b. Sîde. *el-Muḥaṣṣaṣ*. thk. Ḥalîl İbrâhîm Ceffâl. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâṣi'l-Arabî, 1996.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Şahîḥü Müslim*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb. *Sünenü'n-Nesâî*. Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1986.
- en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*. thk. Yusuf Ali Budeyvî. Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Norfolk, Donald. *Sağlıklı ve Mutlu Yaşayın*. çev. Erdal Güven. İstanbul: Form Yayınları, 1991.
- Oral, Murat. "Kur'an'a Göre Dua ve Dua'nın Âdâbı: Fâtiha Sûresi Örneği". *Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/38 (2017), 161-186.
- Oral, Osman. *Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Oruç, Cemil. "Din Kişisel ve Sosyal Bir İhtiyaçtır". *Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008), 129-141.
- Osho. *Devrim*. çev. Işıl Ölmez. İstanbul: Butik Yayıncılık, 2010.
- Öge, Sinan. "Kur'an'da İnkârcı Mazeretleri ve Geçersizliği". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/40 (2013), 41-65.
- Ögke, Ahmet. *Kur'ân'da Nefs Kavramı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Öz, Ahmet. "Kur'an'da İslam Ümmeti". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019/2), 545-564.

- Kur'an'ı Anlamada Bağlam*. İstanbul: Hikmet Yayınevi, 2016.
- Kur'an'ın Ana Konuları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.
- Kur'an'ın Önerdiği Vasat Ümmet*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Öz, İklim. *Erkekler Neden Evlenir*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2. Basım, Mart 2004.
- Öz, Mehmet C. ve Roizen, Michael F. *Siz, Kullanım Kılavuzunuz*. çev. Selim Yeniçeri. İstanbul: Koridor Yayıncılık, 1. Basım, 2005.
- Özçeşmeci, Esra. *Türkiye'deki Kişisel Gelişim Kitaplarına Yönelik Bir İnceleme: Postmodern Toplum Bağlamında Eleştirel Bir Analiz*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Özdemir, İlker. "Kişisel Gelişim Kitaplarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/2 (2010), 63-95.
- Özdemir, Osman vd. "Kişilik Gelişimi", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4/4 (2012), 566-589.
- Özdoğan, Öznur. "İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji". *Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/2 (2006), 127-141.
- Özervarlı, M. Sait. "Mülk". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/539-539. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Özçelik, Mevlüt. *İmam Gazâlî'de Nefsin Tezkiyesi ve Kalbin Tasfiyesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Özkan, Zülfikar. *Bilgelige yönelik kişisel gelişim dinamikleri*. İstanbul: Hayat Yayıncılık 4. Basım, 2003.
- Pak, Zekeriya. *Allah-İnsan İletişimi*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 1. Basım, Mayıs 2005.
- Peale, Norman Vincent. *Olumlu Düşünmenin Gücü*. çev. Şahin Cüceloğlu. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2. Basım, Mart 1997.
- Olumlu Yaşamının Gücü*. çev. Şahin Cüceloğlu. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 4. Basım, Kasım 2000.
- Pearsall, Paul. *İşte Hayatın Gerçekleri*. çev. Merve Duygun. İstanbul: Kaizen Yayınları, 1. Basım, Şubat 2007.
- Peck, M. Scott. *Az Seçilen Yol, Sevginin Geleneksel Değerlerin ve Ruhsal Tekâmülün Yeni Bir Psikolojisi*. İstanbul: Akaşa Yayınları, 2016.
- Peker, Hüseyin. *Allah'ın Boyası ile Boyanmak: Kur'an'da Kişisel Gelişim*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 13. Basım, 2016.

- Ptino, Rick. *Başarılı Olmak Bir Tercihdir*. çev. Tuncer Büyükonat ve Selim Yeniçeri. İstanbul: Beyaz Yayınları, 1. Basım, Eylül 1998.
- Pusmaz, Durak. “Kur'an'da İsar Kavramı”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2011), 77-104.
- Rampa, Tuesday Lobsang. *30 Derste İçimizdeki Gizli Güçleri Geliştirme Teknikleri*. çev. Serdar Eren. İstanbul: Onbir Yayınları, 1. Basım, Eylül 2008.
- er-Râzî, Fahreddin (öl. 606/1210). *Mefâtîhu'l-Ğayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- er-Rûmî, Mevlânâ Celâleddin. *Mesnevî-İ Ma'nevî*. çev. Derya Örs ve Hicabi Kırlangıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Reber, Arthur S. *Dictionary of Psychology*. London: Penguin Books, 1985.
- Reid, Natalie. *Kuantum Mucizesi*. çev. Pelin Tornay. İstanbul: Omega Yayınları, 2007.
- Rifenbary, Jay. *Mazeret Yok*. çev. Ulaş Kaplan. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 4. Basım, 2000.
- Robbins, Anthony. *Sınırsız Güç*. çev. Mehmet Değirmenci. İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 8. Basım, 1992.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kur'ân-ı Kerîm, 4. Basım, 1981.
- Salerno, Steve. *Sham: How the self-help movement made America helpless*. New York: Random House, 2005.
- es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî. *Tefsîru's-Sanânî*. thk. Mustafa Müslim Muhammed. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1410.
- Sandıkçı, S. Kemal. “Eleştiride Ölçü Ve Üslup Meselemiz”. *II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003, 449-457.
- Sarıçam, İbrahim. “Cahiliyenin Asr-ı Saadete Dönüşümünde Kur'an'ın Rolü”. *3. Kur'an Haftası Sempozyumu*. Ankara: Fecr Yayınları, 1998.
- Hz. Peygamberin Çağımıza Mesajları. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Sayar, Kemal. *Sûfî Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Yavaşla. İstanbul: Kapı Yayınları, 35. Basım, Ekim 2021.
- Saygılı, Sefa ve Balcıoğlu, İbrahim. *Dengeli Beslenme Sağlıklı Zayıflama*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1996.
- Saygın, Oğuz. *İnsanları Tanıma Sanatı*. İstanbul: Yakamoz Yayınları, 2. Basım, Mart 2010.

- Sekman, Mümin. *Her Şey Seninle Başlar*. İstanbul: Alfa Yayınları, 6. Basım, Kasım 2006.
- Limit Sizsiniz*. İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım, Mart 2008.
- es-Semerkindî, Ebü'l-Leys. *Tefsîru'l-Kur'an*. sad. Mehmet Karadeniz. İstanbul: Özgü Yayınları, Eylül 2008.
- Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkindî*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.
- Sezik, Nejat. *Kişisel Gelişim El Kitabı*. İstanbul: Hayat Yayıncılık, 4. Basım, Aralık 2003.
- Shawcross, William. *Medya İmparatoru Rupert Murdoch: Yaşam ve Yükseliş Öyküleri*. çev. İbrahim Şenel. İstanbul: Sistem Yayıncılık, Ağustos 1994.
- Shook, E. Victoria. *Ho'oponopono*. çev. Merve Duygun. İstanbul: Butik Yayıncılık, 2011.
- Smiles, Samuel. *Başarmanın Gücü*. çev. Arzu Özdemir. İstanbul: Etap Yayınları, 2016.
- Smith, Hyrum W. *Hayatı ve Zamanı Yönetmenin 10 Doğal Yasası*. çev. Adalet Çelbiş. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1. Basım, Şubat 1998.
- Soykan, Çiğdem. "Öfke ve Öfke Yönetimi". *Kriz Dergisi* 11/2 (1 Haziran 2003), 19-27.
- Spinks, G. Stephens. "Psikoloji ve Din". çev. Bozkurt Koç ve Zeynep Özcan. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2008), 307-318.
- es-Süyûtî, Celâlüddîn Ebî Abdurrahmân. *el-Câmiu's-Sağîr fî Ehâdisu'l-Beşîru'n-Nezîr*. Kahire: Matbaatü'l-Hayriyye, ts.
- ed-Dürri'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.
- Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*. Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Segâfiyye, 1. Basım, 2002/1422.
- Şahin, Adem. "Ergenlerde dindarlık-benlik saygısı ilişkisi." *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/19 (2005), ss. 187-198.
- Şavlı, Mehmet Reşat. *Bütün Yönleriyle İslâm'da Çocuk Terbiyesi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 5. Basım, Aralık 2020.
- Şengül, Serkan ve Acar, Osman Kürşat. "Türkiye'de Kişisel Gelişim Alanının Özgünlüğü: Kişisel Gelişim Kitaplarının İçerikleri ve Alanın Türk İslam Medeniyeti Bağlamında Değerlendirilmesi". *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 12/24 (2021), 413-435.
- "Türkiye'de Kişisel Gelişim Alanının Tarihçesi". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/1 (Mart 2021), 219-235.
- Şenol, Özkan. *Farkında mısınız? – 1*. İstanbul: Özkan Şenol Akademi Yayınları, 22.

- Basım, 2017.
- Farkında mısınız? – 2: İki Bir Arada*. İstanbul: Özkan Şenol Akademi Yayınları, 1. Basım, 2016.
- eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-Kadîr*. Dımaşk: Darü'l-Kelimi't-Tayyib, 1414/1993.
- Şimşek, Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. 5 Cilt. Ankara: Beyan Yayınları, 2016.
- Şirin, Turgay. *Kişisel Gelişim Medeniyeti*. İstanbul: Armoni Yayıncılık, 1. Basım, 2005.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. 'Abdulmuhsîn et-Turkî. Kahire: Dâru Hecr, 2001.
- *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*. Beyrût: Dâru'lKütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Tarhan, Mustafa. *İçindeki Gücü Keşfet*. İstanbul: Kalipso Yayıncılık, 2005.
- Tarhan, Nevzat. *Değerler Psikolojisi ve İnsan*. İstanbul: Timaş Yayınları, 14. Basım, 2019.
- Taylor, Sandra Anne. *Kuantum Başarı*. çev. Buket Yılmaz. İstanbul: Crea Yayınları, 2009.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi 'u's-Şahîh (Sünenü't-Tirmizî)*. Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâb el-Halebî, ts.
- Tirmizi, Hakîm. *Kalbin Anlamı, Allah'ın Nuruna Kavuşmak İçin Kalbimizin Güçlerini Nasıl Kullanmalıyız?*. trc. Ekrem Demirli. İstanbul: Hayy Kitap Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Hatmu'l-Evliyâ, Velîliğin Sonu, Velâyet-Nübüvvet Tartışması, haz. Salih Çift, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2006.
- Tiyek, Fatih. *Kur'an'ın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, Ekim 2017.
- Tokur, Behlül. *Kişisel Gelişim (NLP) – Din İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Topbaş, Osman Nûri. *İmândan İhsâna Tasavvuf*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.
- Emsâlsiz Örnek Şahsiyet*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2011.
- Topçu, Kemal. *Ayet ve Hadislerle Kişisel Gelişim*. İstanbul: Gülhane Yayınları, 1. Basım, Eylül 2011.
- Topuz, İlhan. "Dindarlık Tipolojileri İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Bir Araştırma.". *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2013/30 (2013), ss. 35-50.

- Tortop, Şerife. *Anne-Baba ve Eğitimcilere 9 Anahtar*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2008.
- Çiçeklerimiz Solmasın. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2009.
- Tosun, Necdet. *İmam-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî, Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım. 2009.
- “Râbîta”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Turşak, Musa. *Kur'an'da Özeleştir*. Erzurum: İksad Publishing House, 2020.
- Tûsî, Ebu Nasr Serrâc. *el- Lüma', İslam Tasavvufu*. trc. Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.
- Tutar, Hasan. *Sosyal Psikoloji*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2. Basım, 2014.
- Türcan, Ahmet. *Sigarayı Bırakma Rehberi*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1. Basım, Mart 2003.
- Türer, Osman. “Letâif-i Hamse”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 27/143. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Twenge, Jean M. *Ben Nesli*. çev. Esra Öztürk. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009.
- Tzu, Sun. *Savaş Sanatı*. çev. Sinem Aksevim. İzmir: İkilem Yayınevi, 1. Basım, Haziran 2020.
- Uçkan, İlhan. *Terk Etme Oyunları Kılavuzu*. İstanbul: Artemis Yayınları, 1. Basım, Kasım 2007.
- Ulene, Arthur. *Sağlıklı ve Mutlu Yaşamın Yolları*. çev. Mehmet Demir. İstanbul: Say Yayınları, 1993.
- Uludağ, Süleyman. “Nefis”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/526. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- “Sülûk”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/127-128. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- “Takvâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/484. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Ulutürk, Veli. “Kur'an-ı Kerim'e Göre İnkâr ve İnkâr Amilleri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/7 (1986), 217-233
- Uzun, Sevdâ. “Yaşlılarda, Kadınlarda ve Adölesanlarda Kişilik Algısı Değişimi ve Nedenleri”. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi* 3/1 (2020), 431-449.
- Üngüren, Engin. “Beynin Nöroanatomik ve Nörokimsiyal Yapısının Kişilik ve Davranış Üzerindeki Etkisi”. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi* 7/1 (2015), 193-219.

- Ünlü, Fatih. *Hedef Belirleme ve Stresle Baş Etme*. İstanbul: Etap Yayınları, 2016.
- Ünver, Mustafa. “Kur’an’da Yaratma Konulu Bir Kavram: “Haleqa” ”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 15/4 (2002), 497-511.
- el-Vâhidi, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *el-Vasit fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-Ümmiyye, 1415/1994.
- Esbâbu'n-Nuzûl*. thk. Kemâl Besyunî Zağlûl. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991.
- Vardi, Recep. “Hz. Muhammed’in Liderliğinde Arap Toplumunda Gerçekleşen Toplumsal Değişim”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 9/17 (2015).
- Weil, Andrew. *Sağlıklı Yaşa Güzel Yaşlan*. çev. Serpil Demirci. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1. Basım, Şubat 2006.
- Yapıcı, Asım ve Kayıklık, Hasan. "Ruh sağlığı bağlamında dindarlığın öz saygı ve kaygı ile ilişkisi: Çukurova Üniversitesi örneği.". *Değerler Eğitimi Dergisi* 3/9 (2005), 177-206.
- Yaşar, Fatma Tunç. “Âdâb-ı Muâşeret”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ek1/34. İstanbul: TDV Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*. sad. Lutfullah Cebeci vd. 10 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 5. Basım, 2015.
- Yeğin, Abdullah vd. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle)*. 2 Cilt. İstanbul: Türdav Yayınları, 1978.
- Yıldız, Meltem. *Hızlı Okuma Teknikleri*. İstanbul: Etap Yayınları, 2016.
- Yılmaz, Ferat. “Karakter Eğitimi ve Karakter Eğitimi Programları”. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi* 12/1 (2021), 234-257.
- ez-Zebîdî, Ebû'l-Feyd el-Murtaḍâ. *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. Beyrût: Dâru'l-Hidâye, ts.
- ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*. thk. Abdülcelil Abduh Şelebi. 5 Cilt. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zemahşerî. *El-Keşşâf*. thk. ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd vd. Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1998.
- Zengin, Mahmut ve Arslan, Elif İçöz. “Dini, Felsefi, Psikolojik Boyutlarıyla Vicdan ve Değerler Eğitimiindeki Yeri”. *AUID* 6/10 (Haziran 2018), 323-345.
- Ziglar, Zig. *Zirveye Çıkan Basamaklar*. çev. Tayfur Keskin. İstanbul: Beyaz Yayınları, 1. Basım, Kasım 2000.

İnternet Kaynakları

https://tr.wikipedia.org/wiki/Bat%C4%B1_ezoterizmi#:~:text=%C4%B0%C3%A7rek%C3%A7ilik%2C%20bat%C4%B1ilik%20ya%20da%20ezoterizm,veya%20bir%20inan%C3%A7%20sistemi%20de%C4%9Fildir. 23.11.2023.

<https://www.instagram.com/reel/CchRYPAFwJt/> , 15.05.2022.

https://www.youtube.com/watch?v=9i9ooHTr_wc , 06.05.2022.

